

การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

นายสิทธิชัย ละม้าย

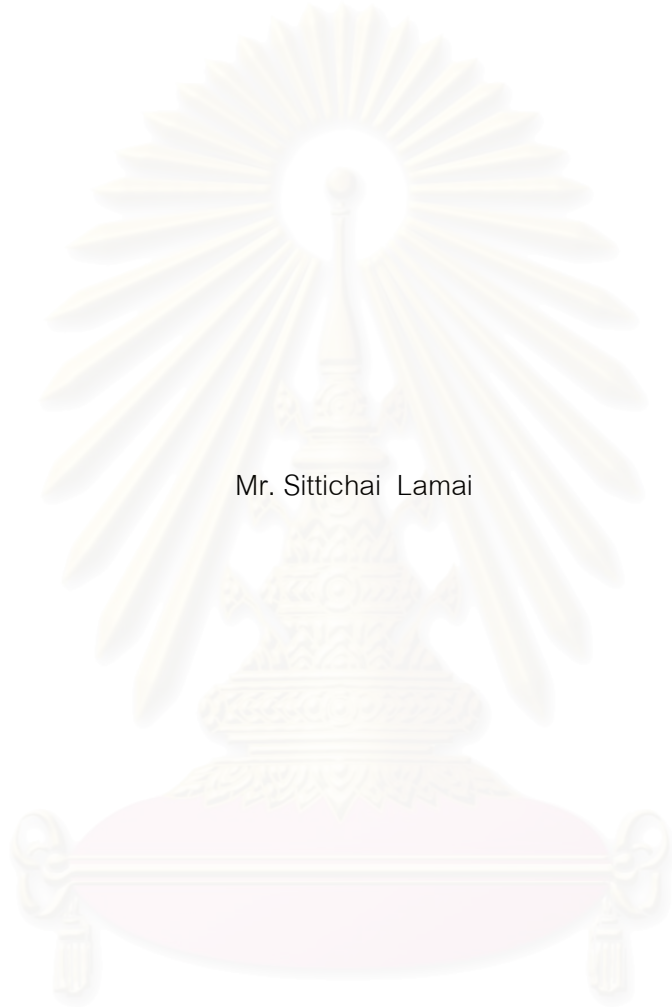
สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียน ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

AN ANALYSIS OF SANEH CHAMARIK'S THOUGHTS ON COMMUNITY EDUCATION FOR
SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Mr. Sittichai Lamai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Education Program in Non-Formal Education
Department of Educational Policy, Management and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2007

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาร่วมกันเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ
ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก

โดย

นายสิทธิชัย ละมัย

สาขาวิชา

การศึกษานอกระบบโรงเรียน

อาจารย์ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์

..... คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.พฤษณี ศิริบรรณพิทักษ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.เกียรติวรรณ อมาตยกุล)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิทธิชัย ละม้าย : การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก. (AN ANALYSIS OF SANEH CHAMARIK'S THOUGHTS ON COMMUNITY EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT) อ. ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.วิระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา, 255 หน้า.

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก โดยผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และจัดทำรายงานการวิจัยรวมทั้งสิ้น 10 เดือน การเก็บรวบรวมข้อมูลได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการวิเคราะห์เอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า

แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นแนวคิดเชิงบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดยเชื่อมโยงเป็นระบบด้วยกระบวนการเรียนรู้อันเดียวกัน และเป็นแนวคิดที่เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยสาระคือ นำองค์ความรู้ของชุมชนเข้าไปประกอบเป็นฐานในการกำหนดหลักสูตรการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งการศึกษาระบบโรงเรียนชุมชนแบบในระบบและนอกระบบ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงการใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ที่นำมาใช้ประกอบเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีกระบวนการทางการศึกษาชุมชนทั้งหมด 5 ขั้นตอน กล่าวคือ การคิดร่วมกัน การวางแผนร่วมกัน การร่วมกันปฏิบัติ การร่วมกันประเมิน การร่วมกันรับผลประโยชน์ ซึ่งแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก นี้ ยังได้สอดคล้องกับหลักคิดในเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา การจัดการศึกษาเพื่อช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเอง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษา การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน การบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน การเข้าถึงการศึกษาทุกคนโดยไม่จำกัดวิธีการ การจัดการศึกษาที่สนองต่อความต้องการของบุคคลและชุมชน และการใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการศึกษา

ภาควิชา วิทยาการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา...ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา การศึกษานอกระบบ โรงเรียน... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา 2550

4783775127 : MAJOR NON-FORMAL EDUCATION

KEY WORD: COMMUNITY EDUCATION / SUSTAINABLE DEVELOPMENT / SANEH CHAMARIK

SITTICHAJ LAMAI : AN ANALYSIS OF SANEH CHAMARIK'S THOUGHTS ON COMMUNITY EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT. THESIS ADVISOR : ASST. PROF. WIRATHEP PATHUMCHAROENWATTANA, Ph.D., 255 pp.

This research was descriptive research. The purposes were to analyze the Saneh Chamarik's thoughts on community education for sustainable development. The researcher spent 10 months for collecting data, analyzing data, and reporting procedures. The data collection was done through non-participant observation, formal and informal interview and documentary study.

The research results were as follows.

Saneh Chamarik's thoughts on community education for sustainable development were the integrated and systematic concept which emphasized on the community participation in both formal and non-formal education management. Beside, the concept also included the local wisdom for community education management which can be applied as one of the community learning processes. There were 5 steps of the community education processes: co- thinking, co- planning, co- implementation, co- evaluation and co- benefit. Saneh Chamarik's thoughts on community education for sustainable development related to the community participation concept for educational management, educational management for self-reliance, the use of local wisdom and community learning networks, self-learning enhancement of the community members, the integration of learning processes relating to community members' life style, direct access of every target groups education, serve the needs of both individual and community, and using community-based in educational management.

Department Education Policy, Management and Leadership

Field of study Non-Formal Education

Academic year 2007

Student's signature.....*Sittichai Lamai*.....

Advisor's signature.....*Wirathep P. Charoenwattana*.....

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี เนื่องจากผู้วิจัยได้รับความเมตตาจากคุณศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ผู้ซึ่งเป็นบุคคลที่สร้างคุณประโยชน์ให้แก่วงการสังคมศาสตร์ของไทย และท่านยังเป็นทั้งนักวิชาการ นักวิจัย นักพัฒนาสังคม นักสิทธิมนุษยชน และครู ผู้มีส่วนในการวางรากฐานวิชาความรู้และพัฒนาการศึกษาให้แก่บุคคลรุ่นต่อมา จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดของท่าน ทำให้ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงคุณค่าของแนวคิดทางด้านการศึกษามุมชนที่มีประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมอย่างมาก และผู้วิจัยยังได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตลอดการวิจัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณทั้งสองท่านเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล, ศาสตราจารย์กิตติคุณ อุ๋นตา นพคุณ, ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.รัตนา พุ่มไพศาล, รองศาสตราจารย์ ดร.เกียรติวีรวรรณ อมาตยกุล และคณาจารย์ผู้ประสิทธิประสาทวิชาทุกท่านแก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ คุณผาย สร้อยสระกลาง, คุณสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์, คุณคำเดือน ภาษี ที่กรุณาสละเวลาให้สัมภาษณ์ข้อมูลแก่ผู้วิจัย ขอขอบพระคุณ คุณไพฑูริ์ สุขเกิด หรือ พี่แจ๊ค เลขาธิการประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ที่ให้คำแนะนำและความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัย อย่างดียิ่งตลอดระยะเวลาการเก็บข้อมูล และขอขอบคุณพี่ ๆ เพื่อน ๆ นิสิตทุกคนที่ให้กำลังใจ รวมถึงชาวบ้านที่ผู้วิจัยได้รับความกรุณาช่วยเหลือ

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดามารดาของผู้วิจัย ที่ได้ให้กำเนิดชีวิตและอบรมเลี้ยงดูอย่างดีจนได้มีโอกาสเล่าเรียนหนังสือ ขอขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทั้งหลายที่ผู้วิจัยได้เป็นศิษย์ท่านมา รวมถึงขอบคุณน้องชายและญาติ ๆ ทุกคนที่ได้ให้กำลังใจ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	14
ขอบเขตของการวิจัย.....	15
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	15
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	16
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	17
ตอนที่ 1 พระราชบัญญัติทางการศึกษา.....	19
1.1 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2542 ที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาชุมชน.....	19
1.2 พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน.....	25
ตอนที่ 2 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	28
2.1 ความเป็นมาของการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	28
2.2 ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	29
2.3 แนวคิดหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	34
2.4 ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	39
ตอนที่ 3 การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสมาชิกในชุมชนและชุมชน.....	43
3.1 ความเป็นมาของการศึกษาตลอดชีวิต.....	43
3.2 ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต.....	46
3.3 ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาตลอดชีวิต.....	49
3.4 การจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อชุมชน.....	51
3.5 การศึกษาตลอดชีวิตกับการพัฒนาชุมชน.....	62

ตอนที่ 4 แนวคิดการศึกษาชุมชน.....	63
4.1 ที่มาของการศึกษาชุมชน.....	63
4.2 ความหมายของการศึกษาชุมชน.....	64
4.3 แนวคิดหลักทางการศึกษาชุมชน.....	67
4.4 การศึกษาชุมชนกับการศึกษาสามรูปแบบ.....	72
4.4.1 การศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน.....	73
4.4.2 การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน.....	75
4.4.3 การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาชุมชน.....	77
4.5 รูปแบบของการศึกษาชุมชน.....	78
4.6 สถาบันทางสังคมที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน.....	83
4.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	85
4.8 การจัดเครือข่ายการเรียนรู้.....	89
4.9 การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง.....	91
4.10 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา.....	94
ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	100
ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	106
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	110
การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง.....	110
การกำหนดประชากร.....	111
การกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	111
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	112
การตรวจสอบข้อมูล.....	117
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	118
การนำเสนอข้อมูล.....	119
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	120
ตอนที่ 1 ประวัติของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	121
ตอนที่ 2 ศึกษาแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	124
2.1 ที่มาของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	

ของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	124
2.1.1 การอบรมป่มเพาะครอบครัว.....	124
2.1.2 แรงผลักดันจากการศึกษาเล่าเรียนและการทำงาน.....	125
2.1.3 ผลจากสภาพแวดล้อมทางสังคมรอบตัว.....	136
2.2 ความหมายของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
ของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	141
2.3 หลักคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
ของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	143
2.3.1 การคิดเชิงบูรณาการ เพื่อสร้างการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการ.....	144
2.3.2 ความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชน.....	149
2.3.3 ญาณวิทยาใหม่.....	152
2.3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา.....	154
2.3.5 การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาชุมชน.....	157
2.3.6 การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน.....	163
2.3.7 การจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชน.....	166
2.3.8 การพัฒนามนุษย์ กลุ่ม และชุมชนเป้าหมาย.....	169
2.3.9 การพัฒนาที่ยั่งยืน.....	173
2.4 รูปแบบและกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
ตามแนวทางของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	179
ตอนที่ 3 วิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	
ของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก.....	209
บทที่ 5 สรุป อภิปรายและเสนอแนะ.....	218
สรุปผลการวิจัย.....	219
อภิปรายผลการวิจัย.....	223
ข้อเสนอแนะ.....	236
รายการอ้างอิง.....	238
ภาคผนวก.....	248
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	255

สารบัญตาราง

ญ

ตาราง	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางสังเคราะห์กรอบแนวคิดการศึกษาร่วมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	107
ตารางที่ 2 ตารางสรุปการวิเคราะห์ความสอดคล้องแนวคิดการศึกษาร่วมชน 9 เรื่อง.....	111

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมไทยเรานั้น ได้มีสิ่งๆที่เรียกกันว่าพัฒนามาเป็นเวลานาน กลุ่มผู้นำทางการเมืองการปกครองและกลุ่มธุรกิจต่างมีความรู้สึกรักภูมิใจว่า เศรษฐกิจมีความเจริญเติบโตสูง การพัฒนาประสบความสำเร็จ แต่นั่นเป็นการมองภาพเพียงส่วนเดียว ถ้าได้มีการมองให้มากและลึกซึ้งกว่านั้น พบว่า มีปัญหามากมายท่ามกลางการเร่งรัดพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเกษตรกรรม ทรัพยากรธรรมชาติเป็นจำนวนมากได้ถูกใช้อย่างหนัก จนเกิดความเสื่อมโทรมโดยทั่วไป การพัฒนาได้ผลิตและสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ออกมาหลายรูปแบบ ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ การพัฒนามีส่วนสร้างความไม่เท่าเทียมกันในหลาย ๆ ด้าน รวมทั้งไม่สามารถแก้ไข ปัญหาความยากจนของมวลชนได้ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541)

ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดตะวันตกและกระแสนิยมได้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น โดยเห็นได้จากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ระบบการเมืองแบบรัฐสภา การแพทย์แผนตะวันตก เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการศึกษา ที่สังคมไทยได้ให้ความสำคัญกับวิถีคิดแบบตะวันตกมาก โดยลืมนิยามวิถีคิดแบบตะวันออกหรือแบบสังคมไทยดั้งเดิม ทำให้ผู้คนต่าง ๆ ในสังคมแสวงหาความเจริญทางวัตถุมากขึ้น มุ่งหน้าเข้าสู่เมือง ละทิ้งชุมชนที่ตนอยู่ทำให้ความเป็นชุมชนเสื่อมลง วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไป จากเดิมที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน กลายเป็นปัจเจกชนมากขึ้น อีกทั้งชุมชนเมืองมีความเจริญสูง แต่ชุมชนท้องถิ่นกลับมีความยากจน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำกันสูงระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น ประกอบกับหมู่บ้านหรือชุมชนเริ่มมีนายทุนขนาดย่อม ความเป็นชุมชนเดิมลุ่มสลาย แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ระบบทุนนิยมทำให้ศีลธรรมในชุมชนเสื่อมลง (เสน่ห์ จามริก, 2541)

การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นเป้าหมายสำคัญ ในการแก้ไขปัญหาการพัฒนาสังคมที่ผิดทาง โดยการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความยั่งยืนยาว ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นเป้าหมายเท่านั้น การพัฒนาที่

ยังยืนยันเป็นยุทธศาสตร์ที่ครอบคลุมหลักการพื้นฐานที่ถือว่า การสร้างวัดภูมิใช้ปัจจัยหลักในการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของมวลชนผู้ยากไร้ ความยากจนที่ดำรงชีวิตอยู่มีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ถูกต้อง จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคเพื่อลดแรงกดดันที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ และยังคงต้องมีการรักษาสมดุลภาพระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอีกด้วย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ต้องมีทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยครอบคลุมไปทั้งสามมิติกล่าวคือ มิติการพัฒนาสังคม โดยให้มีการพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล ด้วยการพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้น ปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ มิติทางเศรษฐกิจ โดยการพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องเป็นไปอย่างสมดุลและเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ และกระบวนการผลิตในทางเศรษฐกิจต้องที่ใช้เทคโนโลยีสะอาดลดปริมาณของเสีย และไม่ทำลายสภาพแวดล้อม และมิติทางสิ่งแวดล้อม โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ต้องซึ่งคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541)

ฉะนั้น กระบวนวิธีที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้น ต้องใช้วิธีการทางการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้น อยู่ในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์การศึกษา เกิดขึ้นเมื่อประมาณกว่า 30 ปีมาแล้ว ภายใต้ความพยายามของ OECD UNESCO และสภายุโรป (Council of Europe) เป็นการสนองต่อความบกพร่องที่เกิดขึ้นในอดีต ในขณะที่บุคคลเรียนรู้ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ โอกาสทางการศึกษามีขีดจำกัดในช่วงเริ่มแรกของชีวิต ที่ครอบงำโครงการศึกษาที่เป็นทางการ (Formal Education) จึงมีความจำเป็นที่ต้องให้โอกาสที่สองแก่คนที่ไม่ได้รับโอกาสทางการศึกษาในช่วงวัยเด็กและวัยรุ่นเพื่อให้พวกเขาเกิดเรียนรู้ตลอดชีวิตและสามารถพัฒนาตนเองได้ (สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2540)

ในปัจจุบันสังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ซึ่งในปัจจุบันและในอนาคตสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เพราะความก้าวหน้าและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ทำให้การสื่อสารเชื่อมโยงถึงกันได้ทั่วโลกอย่างรวดเร็วและไร้ขอบเขต ปริมาณข้อมูลข่าวสารที่หมุนเวียนอยู่ในระบบสังคมโลก และสังคมของประเทศมีจำนวนมหาศาลในแต่ละวัน และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีกระบวนการอย่างต่อเนื่องไม่มีสิ้นสุด เมื่อใดเราหยุดบริโภคข้อมูลข่าวสาร หมายถึงการหยุดยั้งอยู่กับที่ นั่นคือการหยุดยั้งการเรียนรู้กระบวนการความก้าวหน้า

ทั้งสิ้นดังนั้นจึงมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต “การเรียนรู้ตลอดชีวิต” เป็นการศึกษาที่เกิดแบบผสมผสานขึ้นระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย หรือการเรียนรู้จากแหล่งความรู้อื่น ๆ ตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เพื่อพัฒนาทรัพยากรบุคคลอย่างเต็มศักยภาพ ให้มีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์ เพื่อดำรงชีวิตและประกอบอาชีพในสังคมข้อมูลข่าวสาร และกระแสการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสมถูกต้องทุกช่วงอายุของชีวิต กล่าวคือ ถ้าเราลงทุนทำธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เราต้องมีความรู้เกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจนั้นแบบบูรณาการ คือความรู้ด้านการผลิต การตลาด การบัญชี ความรู้ด้านการจัดการ การคำนวณต้นทุน การผลิต การตั้งราคาขาย กลุ่มเป้าหมายของผู้บริโภค พฤติกรรมผู้บริโภค โอกาสจำหน่ายหรือส่วนแบ่งการตลาด คือต้องเชื่อมโยงและบูรณาการความรู้ เพื่อสร้างองค์ความรู้ในการทำธุรกิจ สังคมไทยต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของคนในชาติ ให้รักการเรียนรู้มากกว่า ความสนุก ความบันเทิง คนไทยต้องรักการอ่านมากกว่าการพูด รักและรู้วิธีการแสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสารมากขึ้น ไม่เป็นการรอรับข้อมูล อย่างเดียวและปรับเปลี่ยนค่านิยม ในการเรียนรู้ให้ถูกต้องเหมาะสม ประเทศไทยต้องสัมพันธ์กับกระแสการเปลี่ยนแปลงทุกด้านจากสังคมโลก ทั้งในด้านการศึกษา การค้า การลงทุน การเมือง การปกครอง การบันเทิง ประเทศไทยต้องปรับตัวเข้าสู่ความเป็นสากลมากขึ้น อันเนื่องมาจากกระแสความเป็นสากลของโลก (Internationalization) นั่นคือ ความรู้ต้องเป็นความรู้ที่เป็นสากล และภาษาที่ใช้ในการสื่อสารที่เป็นสากล คือภาษาอังกฤษคอมพิวเตอร์ และภาษาอังกฤษรวมทั้งเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543)

การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคม สามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีสันติสุข และสามารถเกื้อหนุนการพัฒนาประเทศได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้านของประเทศ โดยนัยดังกล่าว ความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาจึงเน้นการพัฒนาบุคคลทั้งสี่ด้านอย่างสมดุลและกลมกลืนกัน คือ ด้านปัญญา ให้บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงเป็นผู้มีปัญญา คือรู้จักเหตุและผล รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักแก้ไขปัญหาได้อย่างเฉลียวฉลาด และรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและหลากหลาย ด้านจิตใจ บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงรู้จักฝึกฝนจิตใจของตนให้มีความเจริญอกงามทางคุณธรรม ได้แก่ มีความละเอียดต่อการกระทำผิด รู้จักควบคุมตนเองให้ประพฤติตามกรอบความถูกต้องที่ดีงาม มีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ รู้จักพอ มีสมาธิและความอดทนหนักแน่นอันจะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่ การงานและการดำรงชีพ ด้านร่างกาย บุคคลที่ได้รับการศึกษา พึงมีร่างกายที่เจริญเติบโตเหมาะสมกับวัยที่รู้จักดูแลรักษาสุขภาพอนามัยของร่างกาย ทั้งของตนเองและสมาชิกในครอบครัว และสามารถพัฒนาสมรรถภาพของร่างกาย

ให้เหมาะสมกับภาระงานและอาชีพ ด้านสังคม บุคคลที่ได้รับการศึกษาพึงมีพฤติกรรมทางสังคมที่ ดีงาม ทั้งในการทำงานและการอยู่ร่วมกันในครอบครัว องค์กร และสังคม รู้จักการช่วยเหลือ เกื้อกูลประโยชน์แก่กันและกันโดยไม่เห็นแก่ตัว มีความสามารถและทักษะในการติดต่อสื่อสารกับ บุคคลอื่น สามารถใช้ภาษาไทยได้อย่างถูกต้องดีงาม รวมทั้งสามารถใช้ภาษาต่างประเทศเพื่อ การติดต่อสื่อสารกับนานาประเทศได้ โดยสามารถธำรงรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมที่ดีงาม ของไทย ตระหนักและปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบที่พึงมีต่อผู้อื่น ต่อสังคม และ ต่อมวลมนุษยชาติ

พระธรรมปิฎก (2543) ได้กล่าวโดยสรุปว่า มนุษย์จำเป็นต้องมีการศึกษา และ จำเป็นต้องศึกษาไปจนตลอดชีวิต ทั้งนี้ เพราะชีวิตต้องการดำรงอยู่ด้วยดีและเจริญอกงาม การ จะดำรงอยู่ด้วยดีและเจริญอกงามนั้น เป็นสภาพที่ชีวิตต้องทำให้เกิดขึ้นในแต่ละช่วงชีวิตของ บุคคล ที่ต้องเผชิญกับสิ่งบีบคั้นจำกัดขัดขวางที่จะสกัดกั้นไม่ให้ไปสู่ผลดังกล่าว ซึ่งท่านเรียกว่า “ทุกข์” สิ่งที่ต้องทำ คือ ต้องพัฒนาคนขึ้นไปให้มีความรู้ ให้มีสิ่งที่เรียกว่าปัญญา ให้มีวิชา พร้อมทั้งความสามารถอื่น ๆ ที่จะช่วยให้แก้ปัญหาได้ เมื่อแก้ปัญหาได้ คือดับทุกข์ได้ ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิต เมื่อศึกษาดีแล้วต้องแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องสามารถ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยดีและเจริญอกงาม เข้าถึงจุดหมายที่ชีวิตพึงต้องการ

การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือและกระบวนการที่สำคัญ ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและประเทศต่าง ๆ ในโลก ด้วยเหตุนี้ ทุกประเทศจึงใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาบ้างเมืองของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลัง พัฒนาต้องพัฒนาก้าวให้หลุดพ้นจากความล้าหลัง ต่างให้ความสำคัญและความสนใจในการ แก้ปัญหาการศึกษาอย่างจริงจังและต่อเนื่อง (นิตยา, 2536)

การทำให้การศึกษาพัฒนาไปได้กว้างไกล มั่นคง และเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้นั้นไม่ เพียงแต่พัฒนาประเทศเพียงอย่างเดียว ต้องเน้นการศึกษา เพื่อ “คน” “ชุมชน” “สังคม” เป็น พื้นฐานหลักด้วย โดยเป็นการศึกษาที่ให้อิสระแก่ผู้เรียน ให้ทางออกและทางเลือกที่ดีแก่ทุกคน นอกจากนี้ การศึกษาต้องเป็นปัจจัยในการช่วยให้คนรักและสามารถอยู่ท้องถิ่นได้อย่างพึงพอใจ การศึกษาพึงต้องช่วยให้ผู้เรียนสามารถทำงาน มีเสรีภาพและความรับผิดชอบในหน้าที่ และการ ใช้ชีวิตในชุมชนของตนได้ โดยนัยต่าง ๆ เหล่านี้รูปแบบการศึกษาจึงต้องมีความหลากหลาย เพื่อ สสนองความต้องการและลักษณะที่แตกต่างกันของบุคคลและชุมชน ทั้งนี้ เมื่อผู้เรียนมีทางเลือก

มากขึ้นต้องเน้นให้ผู้เรียนรู้จักใช้วิจารณ์ญาณในการเลือกอย่างเหมาะสมด้วย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543)

การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถจำแนกได้ออกเป็นสามประเภท ซึ่งส่วนใหญ่ นักการศึกษาไทยใช้คำนิยามของนายฟิลิป คูมส์ โดยนายคูมส์ (อ้างใน อุ่นตา นพคุณ ,2523) ได้กล่าวว่าการศึกษาคือการเรียนรู้ไม่ว่าที่ไหน เมื่อไร หรือด้วยวิธีการใด และจากแนวคิดนี้เอง การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สืบเนื่องติดต่อกันตลอดชีวิต ตั้งแต่วัยแรกสุดของการเป็นทารก จนถึงวัยชรา ทั้งนี้โดยอาศัยวิธีการและแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ กัน และเพื่อให้เรียนรู้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเราอาจจำแนกการเรียนรู้ได้ออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งอาจมีส่วนซ้อนกันและส่วนเกือบล้วนกันอยู่มาก ได้แก่ การศึกษาแบบธรรมชาติวิสัย การศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษา นอกโรงเรียน การศึกษาทั้งสามรูปแบบนี้ จึงสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาตลอดชีวิต ที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาการศึกษา ให้นำไปสู่การพัฒนาคนให้เอื้อประโยชน์ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ซึ่งการศึกษาตลอดชีวิตนั้น คือการจัดกระบวนการศึกษา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมุ่งให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง มุ่งพัฒนาบุคคลให้สามารถพัฒนาตนเอง และปรับตัวเองให้ก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของสังคม การเมือง เศรษฐกิจของโลก

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้นจึงเป็นหัวใจหลักของการศึกษาตลอดชีวิต สิ่งแวดล้อมของการเรียนรู้ตลอดชีวิตไม่ว่าคน ชุมชน ธรรมชาติ วัฒนธรรม ฯลฯ ย่อมส่งผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนทุก ๆ คนในชุมชนเช่นเดียวกัน จึงเกิดเป็นแนวคิดเชิงปรัชญาการศึกษาแนวคิดหนึ่งขึ้นมาชื่อว่า “การศึกษาชุมชน” ที่ให้ความสำคัญกับเรื่อง การศึกษาตลอดชีวิตเป็นอย่างมาก การศึกษาชุมชนมุ่งเพื่อจัดการการศึกษาให้กับทุกคน โดยไม่จำกัด เพศ วัย และภูมิหลัง หรือไม่ว่าเป็นรูปแบบใด ๆ แนวคิดในเรื่องการศึกษาชุมชนนี้ ได้ใช้ชุมชนแต่ละชุมชนเป็นหลักฐานในการจัดกิจกรรมการให้การศึกษาตลอดชีวิตแก่คนทุก ๆ คนในชุมชนนั้น ๆ การศึกษาชุมชนพยายามนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทั้งหมด ตั้งแต่ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ สถาบัน และสถานที่ที่อยู่ในชุมชนตลอดจนกระบวนการความเป็นไปในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมการศึกษาที่ตอบสนองต่อความต้องการและการแก้ไขปัญหาของทุก ๆ ฝ่ายในทุก ๆ ด้านที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อพัฒนาบุคคล กลุ่มชน และชุมชนโดยส่วนรวม

เมื่อกล่าวถึงความหมายของการศึกษาชุมชนนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางการศึกษาที่ออกแบบมาเพื่อให้คุณภาพชีวิตของบุคคลและกลุ่มคนในชุมชนดีขึ้น โดยการรวมพลังของคนในท้องถิ่นเดียวกัน หรือมีความสนใจร่วมกัน ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยความเต็มใจในการเรียนรู้ ปฏิบัติ คิดวิเคราะห์ และตัดสินใจ เพื่อตอบสนองของความต้องการของบุคคล สังคมตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

บาบา (Tupeni L. Baba 1994) ได้ให้คำนิยามการศึกษาชุมชนว่า หมายถึงการจัดการกิจกรรมการศึกษาโดยชุมชน หรือโดยความร่วมมือภายในชุมชนเพื่อบรรลุถึงการตอบสนองของความต้องการทางการศึกษาและการพัฒนา ที่ใช้ทรัพยากรและบทบาทของสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนในการจัดการศึกษา องค์ประกอบสำคัญของการศึกษาชุมชน คือ ความสัมพันธ์ของชุมชนกับการตัดสินใจในกิจกรรมทางการศึกษาที่ตรงกับความต้องการ มีความเกี่ยวข้องกับพันธสัญญาการประสานงานและความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โครงการการศึกษาชุมชนที่ดีควรช่วยสร้างความรู้สึกที่ดีต่อการพึ่งตนเองและการเสริมสร้างพลังของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และเป็นโครงการการศึกษาที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ต้องเป็นการศึกษาที่สร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน

รัฐมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. 2512 หรือ ค.ศ.1969 ได้ให้ความหมายของคำว่า การศึกษาชุมชนไว้ดังนี้ “การศึกษาชุมชน.....การศึกษาชุมชนเกิดจากการให้บริการด้านต่าง ๆ ที่โรงเรียนในท้องถิ่นจัดให้กับประชาชนในชุมชนนอกเหนือไปจากกิจกรรมด้านการเรียนการสอนตามปกติที่ทางโรงเรียนได้จัดให้กับเด็กนักเรียนในโรงเรียนที่มีอายุระหว่าง 5-19 ปี โดยที่กิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนอาจประกอบไปด้วยกิจกรรมสำหรับเด็กก่อนวัยเรียนและพ่อแม่ผู้ปกครอง กิจกรรมการศึกษาต่อเนื่องและการศึกษาผู้ใหญ่ การเพิ่มพูนความรู้ในด้านศิลปะและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ตลอดจนกิจกรรมด้านนันทนาการที่จัดให้กับประชาชน โดยทั่วไป โดยใช้อาคารสถานที่ของโรงเรียนสำหรับจัดกิจกรรม และให้บริการแก่ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในการช่วยแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม”

ชยันต์ วรรณะภูติ (2541) “เป็นการศึกษาและอธิบายอย่างเป็นระบบว่า ชุมชนมีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อม รูปแบบการผลิตหรือการทำมาหากิน มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีการจัดระเบียบสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีปัจจัยหรือมีอิทธิพลจากภายนอก มาเกี่ยวข้องกับ

อย่างไร มีองค์ความรู้ที่สะสม มีวิธีการ มีศักยภาพในการแก้ปัญหาอย่างไร ปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางและรูปแบบความสัมพันธ์ ถ้าสามารถเก็บรวบรวมได้ อาจทำให้เข้าใจในการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง”

กาญจนา แก้วเทพ (2538) เปรียบเทียบการศึกษาชุมชนว่า “เปรียบเทียบเหมือนเป็นการรู้จักและการทำความเข้าใจกับชีวิตของ คน ๆ หนึ่ง คือ การล่วงรู้ไว้ในอดีตเขาเคยผ่านร้อน ผ่านหนาว มา เท่าไร อย่างไรบ้าง มีบาดแผลอะไรบ้างจากอดีต มีวิธีการเยียวยาอย่างไร เคยมีความชื่นชมสมหวังอะไรบ้างกับอดีต ปัจจุบันมีความทุกข์อะไร มีความหวัง ความปรารถนา ความใฝ่ฝันในอนาคตอย่างไร อะไรทำให้ทุกข์ อะไรทำให้สุข การศึกษาชุมชนจึงเป็นไปในทำนองเดียวกัน แต่ที่แตกต่างคือ ขณะที่ชีวิตของคนแต่ละรุ่นจะเกิดขึ้น ดำรงอยู่แล้วแตกดับ แต่ชีวิตของชุมชนสามารถสืบทอดต่อเนื่องได้เพราะชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาแบกรับชีวิตของชุมชนแทนชีวิตคนรุ่นเก่า”

วิชัย ดันสิริ (2542) ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนไว้ว่า “การศึกษาชุมชนนั้นเป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาให้ชุมชนดีขึ้น ให้ยั่งยืน ไม่ได้มองเอกัตบุคคลอย่างนั้น แต่บุคคลต้องเป็นเอกัตบุคคล แต่มองว่าบุคคลเป็นสมาชิกของชุมชน

เอกัตบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ถ้าเอกัตบุคคลไม่พัฒนา ชุมชนก็ไม่พัฒนา ในทำนองเดียวกัน ชุมชนไม่พัฒนาเอกัตบุคคลก็ไม่ได้รับการพัฒนา มันเป็นส่วนซึ่งกันและกัน”

โดยสรุปแล้ว การศึกษาชุมชน หมายถึง “การศึกษาที่ชุมชนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการศึกษา โดยให้การศึกษาเป็นไปเพื่อพัฒนาชุมชนและคนในชุมชนอย่างแท้จริง” ซึ่งการศึกษาชุมชนหรือการศึกษาแบบใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เป็นรูปแบบการศึกษาที่แตกต่างจากการศึกษาทั่ว ๆ ไป โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ ไม่ใช่ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปวางแผนหรือจัดการให้ฝ่ายเดียว และสิ่งที่เรียนรู้นั้น สนองตอบปัญหาโดยส่วนรวมของชุมชน เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการว่างงาน รายได้ต่ำ การไม่รู้หนังสือ สุขภาพอนามัยไม่ดี สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ขาดทักษะทางอาชีพ และอื่น ๆ อีกทั้งการบริการทางการศึกษานั้น ต้องเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนในวงกว้างไม่เพียงแต่คนกลุ่มหนึ่งที่มีโอกาสดีเท่านั้น และอาจตรงเป้าหมายยิ่งขึ้นถ้าได้เข้าถึงกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในชุมชนนั้นๆ

ในส่วนของการนำแนวคิดการศึกษาชุมชนมาปฏิบัตินั้น ได้มีการปรับรูปแบบการศึกษาชุมชนให้เข้ากับระบบการศึกษาที่สังคมยอมรับ ซึ่งประกอบด้วยการศึกษาสามประเภท คือ

การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย จึงทำให้แนวคิดการศึกษาชุมชนจำแนกออกเป็นสามประเภทตามระบบการศึกษาดังที่กล่าวมาแล้วนั้น คือ การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนชุมชน วิทยาลัยชุมชน เป็นต้น การศึกษาชุมชนแบบการศึกษานอกระบบโรงเรียน ได้แก่ โครงการรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ โครงการฝึกทักษะอาชีพ ฯลฯ เป็นต้น และการศึกษาชุมชนแบบการศึกษาตามอัธยาศัย ได้แก่ การสนทนา การแสดงความคิดเห็นร่วมกัน ฯลฯ เป็นต้น (ชัยศ อิมสุวรรณ, 2543)

เห็นได้ว่าแนวคิดการศึกษาชุมชนนั้น เมื่อได้นำมาสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาคนในชุมชนและชุมชนได้อย่างมาก โดยเห็นได้จากหมวดที่ห้าของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 ซึ่งได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการศึกษา ที่ให้ชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานั้นตรงกับแนวคิดหลักในการจัดการศึกษาชุมชน ซึ่งช่วยก่อให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ มากมายให้กับชุมชนและท้องถิ่น แนวคิดการศึกษาชุมชนเป็นแนวคิดทางการศึกษาที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่ยอมรับในเรื่องเหล่านี้ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างในชุมชน ตั้งแต่บุคคลโดยทั่วไป ภาคธุรกิจ หน่วยงานของรัฐ และหน่วยงานของเอกชน ต่างมีส่วนร่วมรับผิดชอบในโครงการจัดการให้การศึกษาแก่ทุกคนในชุมชนของตนเอง ประชาชนมีสิทธิและความรับผิดชอบร่วมกัน โดยเข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาวิเคราะห์ความต้องการของชุมชน จัดการกับทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อนำมาใช้สนองความต้องการของชุมชนและปรับปรุงชุมชนของตนให้เจริญขึ้น ไม่เพียงแค่นั้นหมวดที่สาม สี่ ห้ายังสอดคล้องกับลักษณะเฉพาะตัวของการศึกษาชุมชนที่ว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาให้ชุมชน และมีส่วนร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยผ่านคณะกรรมการชุมชน เป็นการพัฒนาและลงมือจัดกิจกรรมการศึกษา เพื่อเปิดโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้เรียนทุกวัย ทุกภูมิภาค และทุกคนที่มีความต้องการที่หลากหลายออกไป ใช้ทรัพยากรของชุมชนเพื่อจัดการศึกษาที่ใช้ในระบบและนอกระบบโรงเรียน ตลอดจนเพื่อพัฒนาหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียน เปิดโอกาสสำหรับบิดามารดาให้มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ของบุตรหลานของตน และมีส่วนร่วมในความ เป็นไปของโรงเรียนชุมชน ประชาชนทุกวัยในชุมชนได้รับประโยชน์สูงสุดในการใช้อาคารสถานที่ และสิ่งอำนวยความสะดวกด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษาภาครัฐ หน่วยงานและสถาบันต่าง ๆ ร่วมมือร่วมกำลังประสานงานกันในการจัดกิจกรรมการให้บริการในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านการศึกษาด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านนันทนาการและด้านศิลปวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกทุกคนในชุมชน ภาคธุรกิจ อุตสาหกรรม และโรงเรียนช่วยกันทำให้เกิดบรรยากาศการเรียนรู้ที่น่าสนใจ

และมีคุณภาพ ใช้ศาสตร์มาเพื่อพัฒนาปรับปรุงคุณภาพ การให้บริการด้านต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพ และน่าสนใจ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543)

แต่ถึงกระนั้น การศึกษาในระบบโรงเรียนยังคงจัดการศึกษาที่ยังไม่เข้าถึงชุมชนมากพอ ในขณะที่การศึกษานอกระบบโรงเรียนได้จัดขึ้นในที่ต่าง ๆ ของชุมชน และเข้าถึงชุมชนมากกว่า การศึกษาในระบบโรงเรียน เช่นเดียวกับ อุ่นตา นพคุณ (2523) ที่เห็นว่าการพัฒนาชุมชนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีความสัมพันธ์กัน คือต่างให้ประชาชนมีโอกาสเตรียมตัว หรือเรียนรู้วิถีในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว มีทักษะและความเข้าใจ ในการดำเนินชีวิตในครอบครัว และในการประกอบอาชีพ (ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์, 2543)

ฉะนั้น กระบวนการแก้ไขปัญหาจะใช้วิธีการศึกษาในระบบโรงเรียนเพียงอย่างเดียวไม่ได้ ต้องใช้วิธีการทางการศึกษาชุมชนที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ให้ชุมชนสามารถพัฒนาตนเอง และให้สมาชิกในชุมชนสามารถพัฒนาตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพารูปแบบการพัฒนาจากภายนอกเพียงอย่างเดียว โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การให้สมาชิกในชุมชนหรือพื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวิถีคิดดั้งเดิมมาปรับใช้ในการพัฒนาชุมชนของตน หรือการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น โดยรวมกลุ่มสมาชิกในชุมชนให้เข้ามาจัดการกับชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน เป็นต้น

การจัดการศึกษาชุมชนจึงเป็นการจัดการศึกษาให้กับคนทุก ๆ คนในชุมชน และต้องให้คนทุก ๆ คนรวมทั้งชุมชนเข้าร่วมจัดการศึกษาด้วย การจัดการศึกษาชุมชนนั้นจึงมีสองทาง คือ การศึกษาให้ทุกคนในชุมชน และการศึกษาให้ชุมชนเจริญเติบโต

การศึกษาชุมชนจึงนับว่าเป็นแนวทางสำคัญทางหนึ่ง ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกของคนในชุมชนได้สามารถดึงศักยภาพของตนเองมาใช้ได้อย่างเต็มที่ และนำศักยภาพนั้นพัฒนาชุมชนให้เกิดความเจริญยิ่งขึ้นได้ ในปัจจุบัน นักการศึกษาและนักวิชาการจำนวนมาก ได้นำแนวคิดในเรื่องการศึกษาชุมชนไปประยุกต์ใช้ในกระบวนการทางการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น เนื่องจากการศึกษาในปัจจุบันได้เริ่มออกห่างจากชีวิต และชุมชน มากขึ้น แยกการศึกษาออกจากชีวิตและชุมชน ทำให้การศึกษาไม่เป็นไปตามวิถีคิดแบบดั้งเดิมหรือวิถีแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่น การแก้ไขปัญหาในเรื่องการศึกษาจึงควรอาศัยความร่วมมือหลาย ๆ ฝ่าย โดยร่วมกันแสดงความคิดเห็น สร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง และพัฒนาแนวคิดการศึกษาชุมชนไปสู่การปฏิบัติที่แท้จริงมากกว่าเป็นเพียงแนวคิดหรือทฤษฎี นอกเหนือไปจากการอาศัยความร่วมมือแล้ว ยังต้อง

แก้ปัญหาให้ตรงจุด เน้นผู้เรียนและชุมชนเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งทำให้ชุมชนมีความเจริญเติบโตในทางที่เหมาะสมอีกด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น การศึกษาชุมชนมีส่วนสำคัญในการพัฒนาบุคคลและชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้าและสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างเหมาะสม และยังเป็นหลักการที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน หากดำเนินวิธีตามกระบวนการศึกษาชุมชน และดำเนินการให้ถูกต้องสอดคล้องกับท้องถิ่นแล้ว ย่อมส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาในเชิงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากรากฐานของสังคม คือให้สังคมได้พัฒนาเติบโตตามศักยภาพ โดยเติบโตจากรากฐาน นี่คือการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งถ้าไม่เปลี่ยนฐานตรงนี้ แล้วปล่อยให้มหาอำนาจเข้ามา แล้วชุมชนสังคมไทยยังตั้งรับอยู่ตลอด การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากรากฐานส่งผลทำให้ภาคประชาสังคมเป็นส่วนที่มีบทบาทอย่างยิ่ง ต่อการกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ศักยภาพ ไม่ใช่เข้าไปแทนที่ภาคชุมชน แต่เป็นตัวที่นำไปสู่การเรียนรู้ที่ก้าวหน้า” (เสน่ห์ จามริก, 2546)

ผู้ที่มีบทบาทท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่ส่งเสริมให้ถึคิดทางการศึกษาแก่บุคคลทั่วไป โดยให้เข้าใจหลักของการศึกษาที่แท้จริงว่า การศึกษาชุมชนนั้นเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตโดยรวมของบุคคล ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ซึ่งท่านนั้น คือ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ท่านเป็นผู้ที่มีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น และสิทธิมนุษยชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องทางการศึกษาท่านได้เน้นการศึกษาชุมชน และได้ให้แนวคิดการศึกษาชุมชนแก่นักวิชาการต่าง ๆ รวมถึงบุคคลทั่วไป ได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคม อีกทั้งท่านยังได้รับการยอมรับนับถือจากบุคคลโดยทั่วไปในด้านวิชาการและการปฏิบัติงาน ซึ่งท่านยังได้แสดงผลงานทางด้านการเขียนหนังสือไว้เป็นจำนวนมาก อาทิ เช่น การเมืองกับการศึกษาของเมืองไทย แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น ฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความรู้มนุษย์ ฯลฯ เป็นต้น

ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ท่านเป็นนักวิชาการอาวุโส ผู้มีวิสัยทัศน์ที่ผสานความรู้ทั้งตะวันตกและตะวันออก เป็นผลึกแห่งปัญญา มองปัญหาสังคมไปที่รากเหง้า และท่านเน้นการสร้างฐานรองรับการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ท่านได้แก้ปัญหาโดยเสนอแนวการสร้างฐานชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน จนกล่าวได้ว่า ฐานคิดของท่านศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก มีฐานคิดทั้งหมด 4 ฐานที่สำคัญ ได้แก่ ฐานเศรษฐกิจ ฐานชุมชน ฐานปัญญา ฐานด้านสิ่งแวดล้อม (เสน่ห์ จามริก, 2541)

ฐานคิดทางด้านเศรษฐกิจ ท่านได้ลงไปสู่ชุมชนชนบท ร่วมคิดร่วมงานกับปราชญ์ชาวบ้าน ก่อตั้งโรงเรียนชุมชนอีสานขึ้น เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางการผลิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรม บนหลักการเศรษฐกิจพึ่งตนเอง มีเงินทุนของตนเอง และสร้างปัจจัยพื้นฐานการผลิตที่สำคัญ ได้แก่ น้ำ ดิน ปุ๋ย และความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชสัตว์ ซึ่งเป็นฐานชีวิตของชาวบ้านให้พึ่งตนเองได้ จากนั้นจึงยกระดับขั้นสู่เศรษฐกิจชุมชนที่เฉลี่ยรายได้ มีเงินทุน การประกอบธุรกิจ และอุตสาหกรรมชุมชนตามลำดับ

ฐานชุมชน เป็นเรื่องพลังและผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ในการพัฒนาหรือประกอบการแล้วเฉลี่ยผลโดยแบ่งปัน เพื่อการอยู่ร่วมกัน อันเป็นฐานด้านอาหารปัจจัยสี่ที่ชุมชนพึ่งพาตัวเอง พัฒนาตนเองให้เข้มแข็งยั่งยืนในอนาคต และหากฐานชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนชนบทย่อมเป็นฐานอาหารให้กับชุมชนเมือง และชุมชนชนบทย่อมไม่แตกแยกและเหลื่อมล้ำ

ฐานทางปัญญา บนหลักการเคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น นำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับความรู้สมัยใหม่ และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เปิดเวทีการแลกเปลี่ยนเพื่อการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง สร้างเครือข่ายทางปัญญาของชุมชนชนบท

ในด้านการศึกษาวิจัย ท่านพยายามเรียกร้องผลักดันให้นักวิชาการในสถาบันการศึกษาท้องถิ่นมาศึกษาวิจัยเรื่องที่เอื้อประโยชน์ต่อการสร้างฐานชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านเป็นนักวิชาการไทยที่กล้าตั้งคำถามและแสวงหาสัจจะต่อศาสตร์ที่มาจากตะวันตก เป็นผู้จุดประกายความคิดเพื่อกระตุ้นเตือนให้นักวิชาการสลัดจากอิทธิพลที่เคลือบแฝงออกไป เพื่อเป็นอิสระทางความคิดที่มองเห็นแนวทางการพัฒนาของสังคมไทยที่สอดคล้องกับความเป็นจริง เป็นตัวของตัวเอง และสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ

ฐานด้านสิ่งแวดล้อม เน้นที่คนๆ ที่มองเห็นความหลากหลายของสรรพชีวิตเป็นความงาม พึ่งพาและอยู่รอดร่วมกัน ท่านจะสนับสนุนการพัฒนาที่คำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อสร้างความสมดุลและความยั่งยืนต่อสังคมมนุษย์

ถ้าหากการพัฒนาทั้ง 4 ฐานคิดนี้ได้เติบโตขึ้น ย่อมส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบนิเวศ และระบบการศึกษาตามไปด้วย และหากสังคมไทยสามารถสร้างฐานคิดนี้ ขึ้นมาได้ย่อมนำไปสู่แนวทางการพัฒนาชุมชนและสังคมที่ยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นเป็นแบบแผนของการพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ ขณะเดียวกันยังส่งเสริมให้มีการดำเนินชีวิตอยู่ภายในขอบเขตของความสามารถการรองรับของสิ่งแวดล้อมและชุมชน โดยแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ ได้นำไปสู่การแก้ปัญหากระแสนิยมตะวันตกอีกต่อหนึ่ง ที่ได้หลังไหลเข้ามาในสังคมไทยอย่างไม่ลดละ ซึ่งการแก้ไขปัญหานั้นต้องมองในมุมที่กว้างขึ้นกว่าการแก้ปัญหาความยากจนหรือความอยู่รอดของชุมชน แต่ยังคงมีการมองไปในด้านของทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ หรือภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น อันประกอบเป็นฐานพัฒนาการเรียนรู้ไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกด้วย

ทั้งนี้ ต้องตั้งเกณฑ์คุณค่าทางการศึกษา และระดับนโยบายการพัฒนาที่อำนวยความสะดวก ให้ความสำคัญริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชนท้องถิ่นได้เป็นไปโดยอิสระเป็นตัวของตัวเอง ทั้งเพื่อฟื้นฟูและปกป้องรักษาทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น และในอันที่จะเรียนรู้และคัดสรรวิทยาการที่เหมาะสมจากโลกภายนอก โดยมุ่งไปในแนวทางและกระบวนการทางสังคมผู้เครือข่ายการเรียนรู้ของท้องถิ่น เพื่อพัฒนาขีดความสามารถพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง (เสนห์ จามริก, 2541)

จากแนวคิดการสร้างฐานคิดทางด้านเศรษฐกิจ ฐานชุมชน ฐานทางปัญญา ฐานด้านสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นแนวคิดพื้นฐานที่นำไปสู่วิถีคิดทางด้านการศึกษาชุมชน ซึ่งท่านได้ให้คำจำกัดความของคำว่าการศึกษาชุมชน คือ “การศึกษาชุมชนนั้น เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งมั่นอยู่บนฐานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอันหลากหลาย และพัฒนาการเรียนรู้อย่างเป็นพลวัตออกไปจากภายในของวัฒนธรรมประเพณีนั้น ๆ เป็นหลัก และบนฐานประเพณีและการรู้จักตนเอง จึงสามารถเรียนรู้และเลือกสรรความรู้ วิทยาการจากกระแสคลื่นอารยธรรมภายนอกได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงในวิถีชีวิตของตนเอง” (เสนห์ จามริก, 2541)

ท่านยังได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาอิทธิพลของ กระแสทุนนิยมตะวันตกในสังคมไทย โดยท่านกล่าวว่า การศึกษาในระบบของไทยนั้น ตกอยู่ใต้ กระแสคลื่นอารยธรรมตะวันตก จิตสำนึกและรับรู้ ได้เป็นไปในทางสังคมที่ถูกกำหนดและควบคุม มาจากอำนาจภายนอก ความรู้ที่ถ่ายทอดและวิจัยแสวงหา คือ ความรู้ในฐานะเป็นอำนาจ ทำให้ความก้าวหน้าทางการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นอิสระภาพ และภูมิปัญญาดั้งเดิมหยุดชะงักลง ไม่เพียงเท่านั้น การศึกษาในระบบแต่ละระดับ ล้วนมุ่งให้เป็นบันไดสำหรับไต่เต้าขึ้นไปสู่ระดับสูง ๆ และทุกระดับต่างประกอบกันขึ้น เป็นระบบของการผลิตกำลังคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยอิงกระแสโลกาภิวัตน์ แผ่ขยายอำนาจกำหนดความต้องการกำลังคน หรือแบบแผนการพัฒนา ทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นการผนวกมวลชนในชาติ ทั้งสังคมเมืองและสังคม ชนบท ให้เข้ามาอยู่ภายใต้ปริมิตการศึกษา และปลูกฝังค่านิยมให้ทุกคนมุ่งหวังเล่าเรียน เพื่อ ช่างชิงตำแหน่งฐานะทางสังคม การศึกษาชุมชนจึงเข้ามาปรับวิถีคิดและระบบการศึกษาให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมทางสังคม โดยลดกระแสอารยธรรมตะวันตกและอิทธิพลจากภายนอก อาศัยภูมิ ปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม เข้ามาประสานกับกระบวนการศึกษาที่สอดคล้องกับ วิถีชีวิต กล่าวคือ เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์เพื่อแสวงหาความรู้ และการศึกษาอันเป็นไป เพื่อชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงเพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ท่ามกลางการบ่อน ทำลายเพื่อนมนุษย์ และธรรมชาติ ดังเช่นระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรีในปัจจุบัน (เสนห์ จามริก, 2541)

ศาสตราจารย์ เสนห์ จามริก ได้มีบทบาทสำคัญในทางวิชาการต่าง ๆ อาทิ อาจารย์และ นักวิชาการประจำมหาวิทยาลัยในตำแหน่งศาสตราจารย์ เป็นประธานมูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และได้เป็นนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ในช่วง ระหว่างปี พ.ศ. 2527 – 2530 และในบทบาททางการเมืองนั้น ท่านยังได้เป็นสมาชิกสภานิติ บัญญัติ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2516-2517 และได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี สมัยพล เอกเปรม ตินสุลุลานนท์ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2523 – 2524

ศาสตราจารย์ เสนห์ จามริก ยังได้ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิด หลักการเคารพต่อภูมิปัญญาและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น ในอันที่จะพัฒนาขีดความสามารถ พึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง รวมถึงการส่งเสริมในการพัฒนาป่าชุมชน โดยใช้หลักคิดระบบภูมิ ปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากท้องถิ่นมีกระบวนการเรียนรู้ในตัวเอง จึงมีแนวทางในการจัดการท้องถิ่น

ด้วยตัวเอง มากกว่าการใช้ระบบคิดแบบเก่าที่ทำลายชุมชน สร้างความแตกแยกและเหลื่อมล้ำกันระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนชนบท

จากการทำงานของท่าน ทำให้ท่านได้รับหน้าที่ต่าง ๆ ที่สำคัญในทางวิชาการในการพัฒนาชุมชนและสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ประเทศชาติ โดยหลังเกษียณอายุราชการ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริกได้เน้นบทบาทด้านกิจกรรมวิชาการ ในประเด็นที่เกี่ยวกับปัญหาสิทธิมนุษยชน และการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยได้เป็นประธานมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา เป็นประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และเป็นประธานชุมชนท้องถิ่นพัฒนาอีสาน ปัจจุบันศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัย “สิทธิชุมชนศึกษา” (สกว.) ซึ่งได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ชุมชน สังคม และประเทศชาติมานานาประการ

ดังนั้นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดการศึกษาชุมชนของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ผู้วิจัยมองว่าเป็นสิ่งที่ควรนำมาศึกษา ทั้งนี้เห็นได้ว่าคุณเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่ใช้แนวคิดและวิธีการจัดการศึกษาชุมชนมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ ชุมชน และสังคม ความเชื่อมั่นในการพัฒนามนุษย์ ชุมชน และสังคมนั้น ได้สะท้อนออกมาในรูปแบบของการปฏิบัติงาน การศึกษาวิจัยชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีโครงการปลีกย่อยต่าง ๆ อีกมาก ที่ช่วยก่อให้เกิดการพัฒนาสังคม ซึ่งการศึกษาในโลกนี้ จะพัฒนาให้ก้าวไกลได้นั้น ต้องเริ่มจากตัวบุคคลหรือสมาชิกในชุมชนก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อบุคคลหรือสมาชิกในชุมชนสามารถเข้าใจถึงตัวตนที่แท้จริงได้แล้ว ผลคือสังคมไทยเป็นสังคมแบบยั่งยืน เป็นสังคมที่มีฐานชุมชนที่ดีงาม และชุมชนมีปัจเจกชนเป็นฐานที่ดีงาม ในที่สุดสังคมไทยจะก้าวเข้าสู่สังคมสันติภาพอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ขอบเขตของการวิจัย

1. ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาชีวประวัติ และแนวคิดทางการศึกษาชุมชนของ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก นับตั้งแต่ท่านได้เริ่มทำงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ชุมชนและการพัฒนาชุมชน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก
2. ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็นเอกสารและบทความ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาชุมชน เขียนโดยศาสตราจารย์ เสนีย์ จามริก เพื่อเป็นข้อมูลที่ใช้ในการ วิเคราะห์ข้อมูล
3. ประเด็นที่จะใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ มีดังนี้
 - 3.1 แนวคิดการศึกษาชุมชนของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอัธยาศัย (2547)
 - 3.2 แนวคิดการจัดการศึกษาชุมชนของสำนักบริหารงานวิทยาลัยชุมชน (2549)

เหตุผลที่ใช้แนวคิดทั้งสองแนวคิดนี้เป็นกรอบในการวิจัย คือ ทั้งสองแนวคิดนี้มีความ สอดคล้องกันในแง่ขององค์กรที่มีการประสานงานร่วมกันภายใต้บริบทของสังคมไทย ที่ผู้รับบริการ มีความต้องการแก้ปัญหาให้กับชุมชนของตนไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งทั้งสองแนวคิดนี้นำไป สังเคราะห์เป็นแนวทางการศึกษาชุมชน และกรอบแนวคิดนี้เชื่อมโยงไปยังแนวทางการพัฒนาที่ ยั่งยืนอันเป็นผลจากการศึกษาชุมชน โดยใช้กรอบแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของ สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547) เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยและได้ นำไปเป็นกรอบในการวิเคราะห์แนวทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์ เสนีย์ จามริก

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. วิเคราะห์แนวคิด หมายถึง การแยกความเห็น หรือความเชื่อออกเป็นส่วน ๆ ให้เห็น ถึงเหตุผลหรือวัตถุประสงค์ ที่ผู้แสดงความคิดเห็นหรือความเชื่อนั้น ๆ ออกมา แล้ว ระบุความสัมพันธ์และความสอดคล้องระหว่างส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น

2. แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง ความเชื่อหรือความเห็นของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน โดยยึดหลักแนวคิดการศึกษาชุมชน และปรัชญาการศึกษาชุมชน ซึ่งได้จากการวิเคราะห์เอกสาร และสัมภาษณ์ศาสตราจารย์ เสนีย์ จามริก
3. การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในชุมชนและชุมชน เพื่อให้ชุมชนและสังคมดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ภายใต้กระแสนิยมตะวันตกที่หลังไหลเข้าสู่สังคมไทย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบแนวคิด และผลงานของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. เพื่อเป็นประโยชน์ต่อนักการศึกษา หรือผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการวางหลักเกณฑ์ในการนำแนวคิดนี้ไปใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน และอนาคตต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีลักษณะการศึกษาวิจัยเชิงพรรณนา โดยมุ่งศึกษา ทศนคติหรือแนวคิดทางการศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ผู้ซึ่งเป็นบุคคลที่สร้าง คุณประโยชน์ให้แก่วงการสังคมศาสตร์ของไทย ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นนักวิชาการ นักวิจัย นักพัฒนาสังคม นักสิทธิมนุษยชน และครู ผู้มีส่วนในการวางรากฐานวิชาความรู้และ พัฒนาการศึกษา ด้วยความเป็นนักวิชาการที่ทรงความรู้ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้แสดง ความคิดเห็นต่อระบบการศึกษาไว้หลายแนวทาง โดยเป็นการพยายามศึกษาแก่นของปัญหา พร้อมทั้งเสนอทางออกของปัญหานั้นด้วย

ในบทนี้กล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้แบ่งแนวคิดที่จะศึกษาออกเป็น 6 ตอน เรียงตามลำดับ ดังนี้

ตอนที่ 1 พระราชบัญญัติทางการศึกษา

- 1.1 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2542 ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน
- 1.2 พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย พ.ศ. 2551 ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน

ตอนที่ 2 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

- 2.1 ความเป็นมาของการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.2 ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.3 แนวคิดหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.4 ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ตอนที่ 3 การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสมาชิกในชุมชนและชุมชน

- 3.1 ความเป็นมาของการศึกษาตลอดชีวิต
- 3.2 ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต

- 3.3 ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาตลอดชีวิต
 - 3.4 การจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อชุมชน
 - 3.5 การศึกษาตลอดชีวิตกับการพัฒนาชุมชน
- ตอนที่ 4 แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 4.1 ที่มาของการศึกษาชุมชน
 - 4.2 ความหมายของการศึกษาชุมชน
 - 4.3 แนวคิดหลักทางการศึกษาชุมชน
 - 4.4 การศึกษาชุมชนกับการศึกษาสามรูปแบบ
 - 4.3.1 การศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน
 - 4.3.2 การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน
 - 4.3.3 การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาชุมชน
 - 4.5 รูปแบบของการศึกษาชุมชน
 - 4.6 สถาบันทางสังคมที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน
 - 4.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 4.8 การจัดเครือข่ายการเรียนรู้
 - 4.9 การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง
 - 4.10 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา
- ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวคิดและทฤษฎี

ตอนที่ 1 พระราชบัญญัติทางการศึกษา

1.1 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน

ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2542 ได้กล่าวถึงการศึกษาชุมชน และสาระที่มีความเกี่ยวพันกับการศึกษาชุมชน หรือระบบการศึกษาที่ชุมชนไว้ในหลายมาตราด้วยกัน อาทิ เช่น การจัดการศึกษาที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม การระดมทรัพยากรในชุมชนมาใช้ในการศึกษา การจัดการเรียนรู้ที่ให้มีการประสานงานกับชุมชนและทุก ๆ ฝ่าย ฯลฯ ซึ่งกล่าวได้ดังต่อไปนี้

หมวด 1 บททั่วไป เรื่อง

กระบวนการเรียนรู้ ในมาตรา 7 ว่า

ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้อง เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

หลักการจัดการศึกษา ในมาตรา 8 ว่า

การจัดการศึกษาให้ยึดหลัก ดังนี้

1. เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
2. ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
3. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการจัดการศึกษา ในมาตรา 9 ว่า

การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา ให้ยึดหลักดังนี้

1. มีเอกภาพด้านนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ
2. มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
3. มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับ และประเภทการศึกษา
4. มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาครูคณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง
5. ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่างๆมาใช้ในการจัดการศึกษา
6. การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น

หมวด 2 สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา เรื่อง

สิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในมาตรา 12 ว่า

นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

สิทธิประโยชน์ในการสนับสนุนหรือจัดการศึกษา ในมาตรา 14 ว่า

บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณีดังต่อไปนี้

1. การสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุคคล ซึ่งอยู่ในความดูแลรับผิดชอบ
2. เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด

3. การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด

หมวด 3 ระบบการศึกษา เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษา ในมาตรา 15 ว่า

การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน
2. การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม
3. การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อมสื่อหรือแหล่งความรู้อื่น ๆ

สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้

ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกัน หรือต่างรูปแบบได้ ไม่ว่าจะเป็ผลการศึกษาจากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบ ตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงาน

การจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในมาตรา 18 (3) ว่า

การจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้จัดในสถานศึกษา ดังต่อไปนี้...

3. ศูนย์การเรียน ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษานอกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถาบันสังคมอื่นเป็นผู้จัด

หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา เรื่อง
การจัดกระบวนการเรียนรู้ ในมาตรา 24 (6) ว่า

การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการดังต่อไปนี้

...

6. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

การจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ในมาตรา ๒๕ ว่า

รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยาน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อื่น อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ

การจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน ในมาตรา 29 ว่า

ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักแก้วิกฤตการณ์ปัญหาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการ แลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

หมวด 5 การบริหารและการจัดการศึกษา เรื่อง
ส่วนที่ 1 การบริหารและการจัดการศึกษาของรัฐ เรื่อง
เขตพื้นที่การศึกษา ในมาตรา 38 ว่า

ในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษา ให้มีคณะกรรมการและสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา มีอำนาจหน้าที่ในการกำกับดูแลจัดตั้ง ยุบ รวม หรือเลิกสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตพื้นที่

การศึกษาประสาน ส่งเสริมและสนับสนุนสถานศึกษาเอกชนในเขตพื้นที่การศึกษา ประสานและ ส่งเสริมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษาสอดคล้องกับนโยบาย และมาตรฐาน การศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กร เอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษาใน รูปแบบที่หลากหลายในเขตพื้นที่การศึกษา

คณะกรรมการการศึกษาเขตพื้นที่การศึกษาประกอบด้วย ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทน องค์กรเอกชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนสมาคมผู้ประกอบวิชาชีพครู ผู้แทนสมาคม ผู้ประกอบวิชาชีพบริหารการศึกษา ผู้แทนสมาคมผู้ปกครอง และผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและ กรรมการ วาระการดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่ง ให้เป็นไปตามกำหนดในกฎกระทรวง ให้ผู้อำนวยการสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษาเป็น กรรมการ และเลขานุการของคณะกรรมการการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา

คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในมาตรา 40 ว่า

ให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับ ต่ำกว่าปริญญา และสถานศึกษาอาชีวศึกษาของแต่ละสถานศึกษา เพื่อทำหน้าที่กำกับและ ส่งเสริมสนับสนุนกิจการของสถานศึกษา ประกอบด้วย ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กร ชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่าของสถานศึกษา ผู้แทนพระภิกษุสงฆ์ และหรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ และผู้ทรงคุณวุฒิ

สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา และสถานศึกษาอาชีวศึกษาอาจมี กรรมการเพิ่มขึ้นก็ได้ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายกำหนด

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและ กรรมการ วาระการดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่ง ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง ให้ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการสถานศึกษา

ความในมาตรานี้ไม่ใช้บังคับแก่สถานศึกษาตามมาตรา 18 (1) และ (3)

ส่วนที่ 2 การบริหารและการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สิทธิในการจัดการศึกษา ในมาตรา 41 ว่า

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิจัดการศึกษาในระดับใดระดับหนึ่งหรือทุกระดับตาม
ความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่น

การกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อม ในมาตรา 42 ว่า

ให้กระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อม ในการจัดการศึกษา
ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และมีหน้าที่ในการประสานและส่งเสริมองค์กรปกครองส่วน
ท้องถิ่น ให้สามารถจัดการศึกษา สอดคล้องกับนโยบายและได้มาตรฐานการศึกษา รวมทั้งการ
เสนอแนะ การจัดสรรงบประมาณอุดหนุนการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

หมวด 7 ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา เรื่อง การระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชน ในมาตรา 57 ว่า

ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการจัด
การศึกษาโดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคล
ดังกล่าวมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัด
การศึกษา

หมวด 8 ทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา เรื่อง การระดมทรัพยากรและการลงทุน ในมาตรา 58 ว่า

ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุน ด้านงบประมาณ การเงิน และทรัพย์สิน
ทั้งจากรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชนเอกชน องค์กรเอกชน
องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ สถาบันสังคมอื่น และต่างประเทศมา ใช้จัด
การศึกษาดังนี้

1. ให้รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยอาจจัดเก็บภาษี
เพื่อการศึกษาได้ตามความเหมาะสมทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

2. ให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษ โดยเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บริจาค ทรัพย์สิน และทรัพยากรอื่นให้แก่ สถานศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการ ศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น

ทั้งนี้ ให้รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่งเสริมและให้แรงจูงใจในการระดมทรัพยากร ดังกล่าว โดยการสนับสนุน การอุดหนุนและใช้มาตรการลดหย่อนหรือยกเว้นภาษี ตามความ เหมาะสม และความจำเป็น ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

การจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษา ในมาตรา 61 ว่า

ให้รัฐจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษาที่จัดโดยบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ตามความ เหมาะสมและความจำเป็น

จากหลักกฎหมายพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2542 ตามมาตราที่กล่าวมา ข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดการจัดการศึกษาตลอดชีวิต ที่มุ่งเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการ จัดการศึกษา การจัดการทางด้านการศึกษาที่เน้นผู้เรียนและชุมชนเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ ยังมีแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งจากรัฐ เอกชน และชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษา เพื่อให้ การศึกษาเป็นการศึกษาของคนในชุมชนและของชุมชนอย่างแท้จริง

- 1.2 พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยมศึกษา พ.ศ. 2551 ที่ เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน

มาตรา 4 “...ภาคีเครือข่าย หมายความว่า บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และองค์กรอื่น รวมทั้งสถานศึกษาอื่นที่มีได้สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและ การศึกษาอัธยมศึกษาที่มีส่วนร่วม หรือมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอัธยมศึกษา...”

มาตรา 6 การส่งเสริมการศึกษาและสนับสนุนการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้ยึดหลักดังต่อไปนี้

(1) การศึกษานอกระบบ

- (ก) ความเสมอภาคในการเข้าถึงและได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง ทั้งถึงเป็นธรรม และมีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพชีวิตของประชาชน
- (ข) การกระจายอำนาจแก่สถานศึกษา และการให้ภาคีเครือข่ายมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้

(2) การศึกษาตามอัธยาศัย

- (ก) การเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจ และวิถีชีวิตของผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย
- (ข) การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้มีความหลากหลาย ทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่วนที่นำเทคโนโลยีมาใช้ในการศึกษา
- (ค) การจัดกรอบหรือแนวทางการเรียนรู้ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้เรียน

มาตรา 7 การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบ ให้ดำเนินการเพื่อเป้าหมายในเรื่องดังต่อไปนี้

- (1) ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาศักยภาพกำลังคนและสังคม ที่ใช้ความรู้และภูมิปัญญาเป็นฐานในการพัฒนา ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงและคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ ตามแนวทางการพัฒนาประเทศ
- (2) ภาคีเครือข่ายเกิดแรงใจและความพร้อมในการมีส่วนร่วมเพื่อจัดกิจกรรมการศึกษา

มาตรา 9 ให้กระทรวงศึกษาธิการส่งเสริม และสนับสนุนการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยให้ความสำคัญแก่ผู้เกี่ยวข้องตามบทบาทและหน้าที่ดังต่อไปนี้

- (1) ผู้เรียน ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ และสามารถเลือกใช้บริการได้หลากหลายตามความต้องการของตนเอง
- (2) ผู้จัดการเรียนรู้สำหรับการศึกษานอกระบบ และผู้จัดแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาตามอัธยาศัย มีการดำเนินการที่หลากหลายศักยภาพเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียน โดยบูรณาการความรู้ ปลูกฝังคุณธรรม และค่านิยมที่ดีงาม

- (3) ผู้ส่งเสริมและสนับสนุน ซึ่งเป็นผู้ที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้เรียนและผู้จัดการเรียนรู้มีการดำเนินการที่หลากหลาย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

มาตรา 10 เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ส่วนราชการหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องและภาคีเครือข่าย อาจดำเนินการส่งเสริมและสนับสนุนในเรื่องดังต่อไปนี้...

- (5) ทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการเพื่อให้บุคคลและชุมชนได้เรียนรู้ตามความสนใจ และความต้องการที่สอดคล้องกับความจำเป็นในสังคมของการศึกษาตามอัธยาศัย...

มาตรา 11 เพื่อประโยชน์ในการจัดและพัฒนาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ให้ส่วนราชการและหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องร่วมมือกับภาคีเครือข่ายเพื่อดำเนินการในเรื่องดังต่อไปนี้

- (1) จัดให้มีโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการเรียนรู้ เช่น แหล่งการเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ ชุมชน สื่อและเทคโนโลยีที่หลากหลายเพื่อให้ผู้เรียนมีโอกาสเข้าถึงการเรียนรู้
- (2) ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของภาคีเครือข่าย เพื่อให้เกิดความร่วมมือและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง
- (3) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคีเครือข่าย ได้รับโอกาสในการจัดสรรทรัพยากรและเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพื่อการดำเนินงาน

จากหลักกฎหมายตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ.2551 ตามมาตราที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย ที่เน้นให้มีการนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ในลักษณะเป็นภาคีเครือข่าย ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาทางด้านการศึกษาชุมชนอันก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ตอนที่ 2 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.1 ความเป็นมาของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในช่วงต้นทศวรรษ 1990 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ถูกปรับปรุงใหม่และเสนอชื่อใหม่ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” แนวคิดใหม่นี้เกิดจากการประชุมของ Brundthland Commission เมื่อปี 1987 โดยมุ่งแก้ปัญหากระบวนการพัฒนาที่ถูกครอบงำโดยทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็น การมองปัญหาจากคนนอกที่ไม่รู้ปัญหาอันแท้จริง ได้ละเลยมิติทางนิเวศวิทยา และได้ใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง

การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่ ประกอบด้วยตัวแปรมากมาย ที่ทำให้บุคคลและชุมชนเริ่มสร้างเอกลักษณ์แห่งตนที่มี ลักษณะเฉพาะ และสร้างความสามารถที่จะเผชิญกับโลกได้อย่างมีจุดหมายและด้วยความ ภาคภูมิใจ กระบวนการนี้เน้นการเติบโตอย่างกลมกลืนของบุคคลและชุมชนกับสภาพทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และจิตวิญญาณของสังคมโดยส่วนรวม กระบวนการพัฒนาเช่นนี้ เน้นความเสมอภาคระหว่างเพศ ความเสมอภาคระหว่างศาสนาและความเสมอภาคระหว่างรุ่น อายุ (United Nations, INTERNET อ้างถึงใน วิศนี ศิลตระกูล, 2541)

จากวิถีดคิดที่กล่าวมานั้น อุทัย ดุลยเกษม (2545) กล่าวว่า การให้ความจริงจังกับการ พัฒนาอย่างยั่งยืนจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาถึงเงื่อนไข สำคัญ 2 ประการ คือ

1. เงื่อนไขด้านการเพิ่มขึ้นของประชากร ต้องมีการหากลไกที่ทำให้การเพิ่มขึ้นของ ประชากรเท่ากับศูนย์หรือเกือบใกล้ศูนย์ มิฉะนั้น การแก้ปัญหาเรื่องต่าง ๆ จะยาก เพราะประชากรคือผู้ใช้ทรัพยากร ประชากรคือผู้สร้างมลภาวะ ฯลฯ
2. เงื่อนไขด้านการลดการบริโภคและการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต ต้องมีการหา กลไกที่ทำให้ทุกคนบริโภคเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตและลดการใช้ทรัพยากรอย่าง ฟุ่มเฟือย

ถ้าเงื่อนไขสองประการนี้ไม่ปรากฏขึ้น การพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะทรัพยากรมีจำกัด และความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรได้เพิ่มมากขึ้น อาทิ ที่ดิน น้ำ หรือ สินแร่ต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น เป็นการมองในภาพรวมของประเทศ สำหรับในระดับชุมชน ทุกชุมชน มีทุนของชุมชนในทุกชุมชน เพียงแต่จากมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับชุมชนนั้น ๆ ทุนในชุมชนมีอยู่ 4 ประเภทหลัก ๆ คือ

1. ทุนด้านระบบนิเวศหรือทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่า สินแร่ต่าง ๆ
2. ทุนด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นต้น
3. ทุนด้านสติปัญญา เช่น วิถีคิด และวิถีจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นต้น
4. ทุนด้านการเงิน

ในอดีตที่ผ่านมาการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชนบท ได้ทำให้ทุนชุมชนเหล่านี้ไหลออกนอกชุมชนอย่างต่อเนื่อง และในหลายชุมชน ทุนชุมชนบางประเภทเหลือน้อยมาก สาเหตุหลักที่ของการไหลของทุนชุมชนนั้นก็คือ ประชากรของประเทศเพิ่มมากขึ้น และการบริโภคที่เพิ่มขึ้นตลอดจนการดำเนินชีวิตที่เกินความจำเป็นของคนจำนวนมาก ขณะที่สำคัญที่สุดคือทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทิศทางการพัฒนาที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเพิ่มรายได้ประชาชาติ ก็คือการมุ่งเอาทรัพยากรมาใช้ในกระบวนการผลิตให้มากที่สุด การทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับชุมชนนั้น สิ่งที่ต้องดำเนินการคือ ต้องทำให้ทุนของชุมชนทั้งสี่ประเภทกลับคืนมาสู่ชุมชนและสร้างเพิ่มให้มีมากพอที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ได้อย่างยั่งยืน

2.2 ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ UNFPA (1992: III, อ้างถึงใน วิศนีย์ ศิลตระกูล, 2541) ได้ให้ความสนใจและรวบรวมคำอธิบายไว้โดยแบ่งได้สี่ประการดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึงการพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการและ/หรือความจำเป็นอันเกิดแก่ชนรุ่นหลัง

- ๆ ด้วย ทั้งนี้มาตรฐานการครองชีพที่เลวขีดความจำเป็นขั้นพื้นฐานต่ำที่สุดเกิดความยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกคนทุกแห่งคำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว
2. การพัฒนาแบบยั่งยืน ครอบคลุมมาตรฐานการรักษามรดกทางทรัพยากรที่ตกกับชนรุ่นหลัง โดยอย่างน้อยให้ได้มากพอ ๆ กับที่ชนรุ่นปัจจุบันได้รับมา
 3. การพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่กระจายผลประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลัง และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง
 4. การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึงการทำให้คุณภาพชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศวิทยาที่สามารถจะรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไป ในลักษณะดังกล่าว เศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable economy) คงต้องเป็นเศรษฐกิจที่ธำรงรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้ได้ โดยเศรษฐกิจแบบนี้จะยังคงสามารถพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรได้ต่อไปด้วยการปรับตัว และโดยอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กร ตลอดจนปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิคและเชาวน์ปัญญา

UNESCO (1997) ที่ให้ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า เป็นการพัฒนาที่มีความสมดุลระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในสังคม คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

อนุช อาภาภิรม (2545) การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนและการค้า โดยไม่ลดทอนความสามารถในการรองรับชีวิตของสิ่งแวดล้อมสำหรับคนรุ่นอนาคตหรือการพัฒนาที่ตอบสนองคุณภาพชีวิตของมนุษย์สูงสุดในคนรุ่นปัจจุบัน โดยที่ไม่เสื่อมถอยลงในคนรุ่นต่อไป

ประเวศ วะสี (2548) การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาอย่างมีบูรณาการ โดยเอาดุลยภาพเป็นตัวตั้ง ต้องคิดต้องทำอย่างบูรณาการ มีการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ อย่างสมดุลทั้งชีวิต สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ศาสนธรรม ตลอดจนระบบภูมิคุ้มกันที่ป้องกันการรบกวนจากภายนอกทำลายความสมดุล

พระธรรมปิฎก (2543) เป็นอีกท่านหนึ่งที่ได้ค้นคว้าและเขียนเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับหลักการทางศาสนาและในบริบทของสังคมไทย ท่านเห็นว่า เพื่อให้เกิดการพัฒนาย่างยั่งยืนนั้น ต้องพัฒนาคนขึ้นมาเป็นแกนบูรณาการในระบบการพัฒนาย่างเป็นองค์รวม โดยประสานและเกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบสี่อย่าง คือ มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ เทคโนโลยี ดังนี้

1. มนุษย์

มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ เป็นหลักการที่ให้ความสำคัญสูงสุด โดยมุ่งให้การศึกษาและจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนอื่น เพื่อช่วยให้มนุษย์แต่ละชีวิตเจริญงอกงามเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีชีวิตที่ดั่งงามสมบูรณ์ มนุษย์ที่ได้มีการพัฒนาในฐานะนี้ เป็นปัจจัยตัวกระทำที่ดีที่สุด ที่ช่วยให้ระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่บรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

มนุษย์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์ คือเป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ก็พึงมีการพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ โดยมีสุขภาพดี ขยันอดทน รับผิดชอบ มีฝีมือ มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญ ฯลฯ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังในระบบเศรษฐกิจและสังคมที่จัดสรรให้เกื้อหนุนและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

2. สังคม

ระบบการต่าง ๆ ทางสังคมนั้น ว่าโดยพื้นฐาน เป็นการจัดตั้งวางรูปแบบขึ้น เพื่อให้เป็นเครื่องมือ และเป็นสื่อที่ช่วยให้กระบวนการแห่งปัจจัยในกฎธรรมชาติทำงาน หรือดำเนินไปในทางที่จะอำนวยผลดีแก่มวลมนุษย์ การจำแนกเป็นระบบย่อยต่าง ๆ เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการบริหาร ตลอดจนกิจการต่าง ๆ เพื่อให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้นเกิดมีกำลังและประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในการที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จ เพราะฉะนั้นระบบเหล่านั้นทั้งหมดต้องประสานกลมกลืนสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียว บนฐานแห่งความรู้ในความเป็นจริงแห่งกฎธรรมดาดังเดียวกัน การที่ระบบเหล่านั้นตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ไม่เข้าถึงความจริงแท้ และอยู่บนฐานของทฤษฎีที่แบ่งแยกแตกต่างกัน คือเครื่องบ่งบอกให้ทราบว่าระบบการเหล่านั้นจะไม่นำไปสู่ผลที่มุ่งหมายและจะไม่เป็นระบบที่ยั่งยืน และอาจจะเป็นตัวการที่ทำให้สังคมวิปริตเรววนระส่ำระสาย

ผลสำเร็จที่เกิดจากระบบการต่าง ๆ ทางสังคม เช่น เศรษฐกิจเจริญเติบโต จากการพัฒนาเศรษฐกิจสำเร็จผล สภาพบ้านเมืองสงบเรียบร้อย จากการเมืองการปกครองที่ได้ผล เป็นต้น มิใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นสภาพแวดล้อม เป็นบรรยากาศและเป็นปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อเอื้อโอกาสให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเข้าถึงชีวิตที่ดั่งงาม ความมีอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง

จุดเน้นสำคัญของมาตรการต่าง ๆ ทางสังคม คือการสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียน ตลอดจนบรรยากาศแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล สังคมต้องให้มีมาตรการพิทักษ์และป้องกันคนที่อยู่ในสถานะต่าง ๆ ซึ่งมีโอกาส มีกำลังความสามารถมากน้อยต่างกัน ไม่ให้เบียดเบียน ช่มเหิง เอาไร้ดเอาเปรียบกัน และเอื้อโอกาสที่แต่ละบุคคลจะพัฒนายิ่งขึ้นไปทั้งในฐานะมนุษย์และในฐานะทรัพยากรมนุษย์

3. ธรรมชาติ

ทัศนคติที่ดีของมนุษย์ต่อธรรมชาตินั้น ไม่ควรหยุดเพียงแค่เลิกมองตนเองแยกต่างหากจากธรรมชาติ และเลิกคิดต่อการพิชิตจัดการกับธรรมชาติตามใจชอบ แล้วมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และต้องมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติเท่านั้น เพราะนั่นยังเป็นทัศนคติที่เชิงลบและเฉื่อยชา แต่ควรก้าวต่อไปถึงขั้นแสดงศักยภาพของมนุษย์ในทางที่ตรงข้ามจากเดิมกล่าวคือ

ก่อนหน้านี้ มนุษย์วัดความสามารถของตนด้วยการที่เอาชนะธรรมชาติและจัดการกับธรรมชาติได้ตามใจปรารถนา ต่อไปนี้มนุษย์มองเห็นแล้วว่าการทำได้อย่างนั้นไม่ใช่เป็นความสามารถที่แท้จริงอันน่าภูมิใจแต่อย่างใดเลย ความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์คือการทำให้โลก ซึ่งเคยมีการเบียดเบียนกันมากเบียดเบียนกันน้อยลง ทำให้โลกที่มนุษย์และสรรพชีวิตเคยพอลอยกันได้ สามารถอยู่กันได้ดียิ่งขึ้น อย่างเกื้อกูลกันมากขึ้น

ในสังคมมนุษย์มีการจัดตั้งวางสมมติต่าง ๆ ขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันความสัมพันธ์ที่จะช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี และคุ้มครองสังคมให้อยู่ในสันติสุขและความชอบธรรม สมมติทั้งหลาย เช่น วัทธิต่าง ๆ เหล่านั้น มนุษย์พึงใช้อ้างต่อกันกับมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ใช้อ้างในการปฏิบัติต่อธรรมชาติไม่ได้ ในการปฏิบัติต่อธรรมชาติพึงดูที่ผลกระทบบันเกิดขึ้นตามความเป็นจริงที่ควรเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติเท่านั้น ว่าอาจเป็นการก่อความเสียหาย หรือ

สร้างสรรค์ก็ถือคุณ และผลดีผลร้ายตามกฎธรรมชาติที่แท้นี้อาจส่งต่อมาถึงตัวมนุษย์และสังคมของตนในที่สุดด้วย การใช้สมมติ เช่น ลัทธิ เป็นต้นนั้น อาจไม่มีผลใด ๆ ในธรรมชาติเลย นอกจากผลระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน

มนุษย์ในยุคที่ผ่านมา ยิ่งเจริญก็ยิ่งแปลกแยกจากโลกที่แท้ของตนเองคือโลกธรรมชาติ ไกลออกไปมากขึ้น แท้จริงธรรมชาตินอกจากเป็นพื้นฐานและเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงแห่งชีวิตด้านกายของมนุษย์แล้ว ถ้ามนุษย์วางท่าทีให้ถูกต้อง ธรรมชาติจะเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแห่งความงามความรื่นรมย์และให้ความสุขหล่อเลี้ยงแม้แต่ชีวิตด้านนามธรรมของมนุษย์ด้วย ยิ่งกว่านั้น มนุษย์ที่เข้าสู่วิถีแห่งการพัฒนาจะได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ โดยใช้เป็นที่พัฒนาชีวิตของตนทุกด้านจนบรรลุความสมบูรณ์แห่งจิตใจและปัญญา ถ้ามนุษย์ไม่สละในการรับเอาคุณค่าเหล่านี้ของธรรมชาติ มนุษย์ไม่อาจแปลกแยกจากโลกและชีวิตของตนและประสานก็ออกกันอันเกิดตามมา

4. เทคโนโลยี

การประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มขึ้น เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ถือคุณไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสียเช่น เครื่องกำจัดน้ำเสีย เครื่องกำจัดขยะ เทคโนโลยีที่เอาของเสียมาผลิตเวียโนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรการบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น ข้อนี้ เป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้รู้เฉพาะต้องบรรยายเป็นพิเศษต่างหาก ปฏิบัติการในเรื่องนี้มีความซับซ้อน ในบางสังคมก็ได้ผลน้อย ซึ่งนอกจากเป็นเพราะปัญหาด้านเทคโนโลยีเองแล้ว ยังโยงไปถึงความบกพร่องในการพัฒนาคน และความย่อหย่อนความรู้ประสิทธิภาพหรือความเลื่อมใสมิตรมในระบบการต่าง ๆ ของสังคม พุดสั้น ๆ ว่า เรื่องนี้ยังจะต้องเร่งรัดแก้ไขปรับปรุงอีกมาก

สังคมบางสังคม ขาดภูมิหลังในการสร้างสรรค์ผลิตเทคโนโลยี และแม้จนกระทั่งปัจจุบัน ก็ยังไม่ก้าวสู่ความเป็นผู้ผลิต การที่เริ่มต้นโดยพบกับเทคโนโลยีสำเร็จรูป และเป็นเทคโนโลยีประเภทบริโภค กับทั้งตนเองสัมพันธ์กับเทคโนโลยีในฐานะผู้บริโภค เทคโนโลยีจึงมีความหมายหนักไปด้านเดียวในแง่เป็นเครื่องเสริมความสะดวกสบายบำรุงบำเรอ ความสัมพันธ์แบบนี้ไม่เอื้อ

ต่อการพัฒนาคน แต่สร้างความไม่มั่นคงที่เป็นปัญหาอย่างน้อยสองประการ คือ ส่งเสริมค่านิยม ผู้บริโภค และส่งเสริมให้เกิดนิสัยเห็นแก่ตัว ดังนั้นมนุษย์ต้องให้สติและโยนิโสมนสิการ โดยปฏิบัติต่อสิ่งนั้นถูกต้อง สิ่งนั้นจึงเป็นปัจจัยที่เกื้อกูลยิ่งในการพัฒนามนุษย์เองและในการนำการพัฒนาที่ยั่งยืนไปสู่จุดหมายได้

เพราะฉะนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่เพียงแต่เป็นแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริงแล้ว ยังนำไปสู่การแก้ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ที่กำลังเผชิญอยู่ โดยเฉพาะปัญหาการเร่งรัดพัฒนาของรัฐและปัญหาทุนนิยมตะวันตกที่ล้นไหลเข้าสู่สังคมไทย ซึ่งเป็นปัญหาหลักใหญ่ในปัจจุบัน

2.3 แนวคิดหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดการพัฒนาที่เข้ามามีบทบาทในสังคมโลกและสังคมไทยในทุก ๆ ด้าน แนวคิดนี้มีที่มาจาก การประชุมสุดยอดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ราชอาณาจักรสวีเดน เมื่อปี พ.ศ. 2515 ที่จัดโดยองค์การสหประชาชาติ เพื่อเรียกร้องให้ทั่วโลกคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ ผลการประชุมครั้งนี้ ทำให้เรื่องสิ่งแวดล้อมได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในประชาคมระหว่างประเทศ และนำไปสู่การจัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศต่าง ๆ ในเวลาต่อมา เช่น โครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Environment Programme หรือ UNEP) และ คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) เป็นต้น โดยคณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาได้ทำการศึกษาเรื่องการสร้างสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา ซึ่งต่อมาได้เผยแพร่เอกสารชื่อ Our Common Future เรียกร้องให้ประชาชนในโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือยไปสู่การพัฒนาที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมโดยได้ให้นิยามของ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ว่า คือ “การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนในรุ่นอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถ ในการที่ตอบสนองความต้องการของตนเอง (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2545)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ประเทศไทยได้เข้าร่วมการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (United Nations Conference on Environment and Development หรือ

UNCED) ณ กรุง ริโอ เดอ จาเนโร สหพันธรัฐบราซิล หรือเป็นที่รู้จักกันในนาม การประชุมสุดยอดของโลก หรือการประชุมริโอ การประชุมครั้งนี้จัดขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายในการกำหนดยุทธศาสตร์ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาในทุกสาขา เพื่อเป็นแนวทาง ปฏิบัติต่อไปในอนาคตสำหรับประชาคมโลก โดยที่ประชุมได้มีมติให้การรับรองเอกสาร 3 ฉบับ และอนุสัญญาสองฉบับ โดยหนึ่งในนั้น คือ แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อเป็นแผนแม่บทของโลกในการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2545)

ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยได้ให้การรับรองร่วมกันใช้แผนปฏิบัติ 21 โดยแนวคิดที่ประเทศไทยได้นำมาใช้ นั้น มุ่งเน้นการสร้างสมดุลของการพัฒนาใน 3 มิติ คือ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนาทุกด้านล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กัน และยังเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) โดยจะกล่าวได้ดังต่อไปนี้

มิติการพัฒนาสังคม คือ การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้น ปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ มีสิทธิ โอกาสได้รับการจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์จากการพัฒนา และคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่สร้างการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย รวมทั้งมีการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายมาใช้ได้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และมีความสมานฉันท์เอื้ออาทร

มิติทางเศรษฐกิจ คือ ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพอย่างต่อเนื่องในระยะยาวและเป็น การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องเป็นไปอย่างสมดุลและเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความสามารถในการแข่งขันและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ต้องมาจากกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีสะอาดลดปริมาณของเสีย ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและไม่สร้างมลพิษที่จะกลายมาเป็นต้นทุนทางการผลิตระยะต่อไป รวมทั้งเป็นข้อจำกัดของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืน

มิติทางสิ่งแวดล้อม คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขอบเขตซึ่งคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสและมีปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ที่มุ่งจัดการให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูล รวมถึงการชะลอการใช้และการนำเทคโนโลยีสะอาดมาใช้ให้มากที่สุด

ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยที่ต้องสอดคล้องกับทิศทางกระแสโลกนั้น ควรต้องเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดดุลยภาพทางมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีกรอบแนวคิดของการวิจัย คือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) ซึ่งกล่าวได้ดังต่อไปนี้

1. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศน์สามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้ และปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศน์สามารถดูดซับและทำลายมลพิษนั้นได้ด้วย กล่าวคือ หากใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป จำเป็นต้องหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วไม่หมดไปมาแทนที่ แต่ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วไม่หมดไปนี้ ไม่มากเกินไปขีดความสามารถของระบบนิเวศน์ในการผลิตทดแทนได้ด้วย กรอบแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีดังนี้

1.1 การปรับปรุงกระบวนการทัศนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- 1) ผู้บริหารประเทศ ต้องตระหนักว่า การพัฒนาประเทศต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยมีความสมดุลทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กัน และต้องถือหลักว่า “ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนประเภทหนึ่ง” ดังนั้นการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติจึงเป็นการเพิ่มทุนทางธรรมชาติ เพื่อให้ประโยชน์ในระยะยาวอย่างยั่งยืน
- 2) ประชาชนทั่วไป ต้องเปลี่ยนทัศนคติให้ยอมรับว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่ยุหวงแหนของทุกคนในชาติ จำเป็นต้องใช้อย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ

สูงสุด มีการบำรุงรักษาให้สามารถใช้อย่างต่อเนื่องระยะยาว รวมทั้งการ
รับภาระต้นทุนและความเสียหายที่มีต่อสิ่งแวดล้อม และการใช้ทรัพยากรอย่าง
ไม่คุ้มค่า

1.2 การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องยึดหลักการบริหารจัดการ เชิงนิเวศน์

- 1) ต้องเข้าใจถึงขีดจำกัดและความสามารถในการรับรองของระบบนิเวศน์
- 2) ต้องเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการตามเขตพื้นที่การปกครอง มาสู่การจัดการ
ภายใต้ระบบนิเวศน์ เพื่อให้เกิดการบูรณาการเชื่อมโยงการจัดการธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อม การพัฒนาทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและชุมชนเข้าด้วยกันโดยการ
มีส่วนร่วมของชุมชน

1.3 การจัดการสิ่งแวดล้อมต้องหลากหลาย

- 1) สิ่งแวดล้อมชีวภาพหรือทรัพยากรธรรมชาติ ต้องนำมาใช้อย่างยั่งยืนและเกิด
ประโยชน์สูงสุด
- 2) สิ่งแวดล้อมกายภาพหรือมลพิษที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องยึด
หลักการป้องกันมากกว่าการแก้ไข
- 3) สิ่งแวดล้อมทางมนุษย์และสังคม ศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่มนุษย์สร้างขึ้น
เป็นสิ่งที่แต่มูลค่าไม่ได้ แต่มีคุณค่าควรได้รับการอนุรักษ์ไว้

2. การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้
เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ มีความสมดุล และกระจายความมั่งคั่ง เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วน
ใหญ่ได้อย่างยั่งยืนในระยะยาว กรอบแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน (สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) มีดังนี้

2.1 การเติบโตอย่างคุณภาพ

- 1) ด้านมหภาค มีเสถียรภาพทางการเงินและการคลัง ที่ทำให้เกิดสภาพที่เอื้อต่อการตัดสินใจลงทุน และการดำเนินธุรกิจอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถแข่งขันได้
- 2) ด้านจุลภาค มีการเลือกผลผลิตอย่างฉลาด คือการให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริการ เป้าหมายที่มีศักยภาพทางการผลิตภายในประเทศที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดภายในและต่างประเทศ เช่น สินค้าที่สามารถสร้างความเป็นเลิศในตลาดโลก ควบคู่กับการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ คือ การใช้ปัจจัยการผลิตให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า มีการบริหารจัดการอุปทานที่เข้มแข็ง มีการสร้างมูลค่าที่เชื่อมโยง มีการเชื่อมโยงของเครือข่ายการผลิตสู่การตลาดในลักษณะการรวมกลุ่มที่เรียกว่า “Cluster”

2.2 การเติบโตอย่างมีเสถียรภาพอย่างยั่งยืน

ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพ ประกอบด้วย เสถียรภาพในประเทศ และเสถียรภาพด้านต่างประเทศ เสถียรภาพในประเทศได้แก่ การมีอัตราเงินเฟ้อที่ต่ำและไม่ผันผวนมีอัตราว่างงานในระดับที่เหมาะสม และหนี้สาธารณะของประเทศอยู่ในระดับที่จัดการได้ เสถียรภาพด้านต่างประเทศได้แก่ ฐานะดุลบัญชีเดินสะพัดที่เหมาะสม ทุนสำรองเงินตราต่างประเทศอยู่ในระดับที่เพียงพอ มูลค่าการนำเข้ารายเดือนของประเทศทำให้อัตราแลกเปลี่ยนของประเทศมีเสถียรภาพ ระบบเศรษฐกิจมีรากฐานที่เข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ มีภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับรากหญ้าและการแข่งขันได้ในระดับโลก มีปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ที่เรียกว่า “Green Productivity”

2.3 การกระจายความมั่งคั่ง

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน คนในประเทศส่วนใหญ่ต้องมีส่วนร่วมได้รับประโยชน์จากการพัฒนาที่เหมาะสม และสอดคล้องกับศักยภาพของตนในเรื่องรายได้ ทุกคนมีโอกาส

ทางเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดความเท่าเทียมกันของรายได้ มีความสามารถในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติ บริหารพื้นฐานของรัฐ โดยใช้มาตรการทั้งด้านมหภาคและจุลภาค ได้แก่ ก่อตั้งด้านภาษี งบประมาณ และสินเชื่อ การบริการ โครงสร้างพื้นฐาน การศึกษา และการคุ้มครองแรงงาน

3. การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล โดยการพัฒนานี้ให้มีผลิตภาพสูงขึ้น สามารถปรับตัว รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศอย่างยั่งยืน มีจิตสำนึก พฤติกรรม และวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนของสังคมในกระบวนการพัฒนามีการนำทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติมาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสม เพื่อให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ สังคมการเรียนรู้ และสังคมสมานฉันท์เอื้ออาทร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

ดังนั้น แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง โดยให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมได้รับการพัฒนาอย่างยั่งยืน กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการและความใฝ่ฝันของผู้คนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาส ความสามารถ และอนาคตของชนรุ่นหลัง

2.4 ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน

องค์การเพื่อความร่วมมือ และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (2544) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญสำหรับยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เน้นการให้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง ดังนี้

1. การมีฉันทามติในวิสัยทัศน์ระยะยาว
2. การครอบคลุมและบูรณาการ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
3. มีเป้าหมายที่แน่นอน พร้อมกับจัดการลำดับความสำคัญด้านงบประมาณอย่างชัดเจน
4. ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการวิเคราะห์ที่ครอบคลุมและเชื่อถือได้

5. รวมเอาการแจ้งเตือน การเรียนรู้และการปรับปรุงเข้าไว้ด้วยกัน
6. ต้องนำโดยประเทศและเป็นเจ้าของโดยประชาชาติ ไม่ใช่ยุทธศาสตร์ที่ผลักดันจากภายนอก
7. รัฐบาลในระดับสูงต้องถือเป็นพันธกรณีและมีสถาบันทางสังคมที่ทรงอิทธิพลเข้าร่วม
8. ตั้งอยู่บนกระบวนการและยุทธศาสตร์ที่เป็นอยู่จริง
9. ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ
10. เชื่อมโยงระดับท้องถิ่นกับระดับภูมิภาคเข้าด้วยกัน
11. พัฒนาและสร้างบนความสามารถที่ดำรงอยู่

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547) ได้เสนอยุทธศาสตร์หลักทั้ง 3 ด้าน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน 5 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การจัดการด้านอุปสงค์ มุ่งลดปริมาณการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและ การก่อมลพิษ โดยการใช้กลไกราคาและการส่งเสริมความรู้ทางการจัดการและเทคโนโลยีเพื่อประหยัดการใช้วัตถุดิบและพลังงาน หรือใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดปริมาณของเสียหรือของเหลือใช้
2. ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และคุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพ มุ่งรักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ โดยตรวจสอบศักยภาพและความเหมาะสมเพื่อกำหนดเขตอนุรักษ์ และคุ้มครองพื้นที่ และระบบนิเวศน์ที่มีความสำคัญ รวมทั้งการประกาศเขตควบคุมมลพิษ การจัดทำแผนที่การใช้ประโยชน์พื้นที่ และมาตรการเพื่อการปกป้องคุ้มครองเป็นการเฉพาะ
3. ยุทธศาสตร์การฟื้นฟูและใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมุ่งเน้นการบูรณะทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมให้สู่ความอุดมสมบูรณ์ โดยส่งเสริมการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด มีการบำรุงรักษาให้ใช้ได้อย่างยั่งยืน มีการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทาง

ชีวภาพอย่างยุติธรรมและเท่าเทียมกัน โดยชุมชนและประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

4. ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชุมชน มุ่งเกื้อหนุนต่อคุณภาพชีวิตและเป็นฐานในการพัฒนาความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของชุมชน โดยการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินตามศักยภาพของพื้นที่ ใช้กฎหมายผังเมืองและมาตรการทางภาษีควบคุมการขยายตัวของกระจุกตัวเมือง พื้นที่ และรักษาสถานะแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และแหล่งศิลปกรรมโบราณคดี ซึ่งเป็นทุนทางสังคม เพื่อสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน
5. ยุทธศาสตร์การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการ มุ่งให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเอื้อต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนากลไก และกระบวนการจัดการเชิงบูรณาการ มีการปรับปรุงกฎหมายและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้กฎหมาย การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนานวัตกรรมทางเทคโนโลยีการบำบัด และการกำจัดของเสียที่เหมาะสมกับสถานะท้องถิ่น รวมทั้งการกำหนดนโยบายและท่าทีของประเทศด้านการค้าและสิ่งแวดล้อมในเวทีโลก

ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน 4 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจมหภาค มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคการเงินและการคลัง เพื่อให้เป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน
2. ยุทธศาสตร์การสร้างความสามารถในการแข่งขัน มุ่งสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีคุณภาพ โดยให้ความสำคัญกับภาคการผลิต และการบริการให้มีประสิทธิภาพสามารถแข่งขันได้ภายใต้ศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
3. ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ มุ่งเปลี่ยนบทบาทภาครัฐ และภาคเอกชนในการบริหารจัดการประเทศ ให้เอกชนเป็นผู้ริเริ่มและเป็นแกนนำในขณะที่ภาครัฐเป็นผู้สนับสนุนการอำนวยความสะดวกอย่างยุติธรรมและโปร่งใส
4. ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้าใจ ความพร้อม และจิตสำนึกของการพัฒนาที่ยั่งยืน มุ่งสร้างความตระหนักของผู้ประกอบการและผู้บริโภคถึงผลกระทบของการ

ผลิตและการบริโภคสินค้าที่ไม่ได้มาตรฐาน ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและสุขอนามัยของผู้บริโภค

ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน 4 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพคน มุ่งให้คนมีคุณภาพและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงโดยเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ เสริมสร้างศักยภาพสถาบันการศึกษา ปรับระบบการผลิตกำลังคนระดับกลางและระดับสูงให้มีความเชื่อมโยงกับเป้าหมายการพัฒนาประเทศ
2. ยุทธศาสตร์พัฒนาระบบการคุ้มครองสังคม มุ่งป้องกัน ช่วยเหลือ และพัฒนาผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิต เสริมสร้างระบบการคุ้มครองทางสังคมอย่างต่อเนื่องวางแผนจัดบริการและสวัสดิการให้สอดคล้องกับประชาชนแต่ละช่วงวัย
3. ยุทธศาสตร์การสร้างระบบการบริหารจัดการสังคมที่ดี มุ่งเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม ภาคธุรกิจและองค์กรเอกชนหรืออาสาสมัครให้มากขึ้น โดยพัฒนาระบบธรรมาภิบาลในองค์กรทุกกลุ่มให้มีความรับผิดชอบต่อสังคม มีกติกางานร่วมกันเพื่อลดข้อขัดแย้ง
4. ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างและพัฒนาทุนทางสังคม มุ่งการใช้ทุนทางสังคมให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา โดยการศึกษาวิเคราะห์และพัฒนาทุนทางสังคมให้เกิดมูลค่าและคุณค่าเพิ่มอย่างต่อเนื่องเพื่อเป็นฐานในการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

ประเวศ วะสี (2548) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างยั่งยืน ที่ถือว่าเป็นการพัฒนาที่รวดเร็วและถูกทิศทาง ดังนี้

1. กระบวนการทางปัญญาของฐานล่างทางสังคม
2. การพัฒนาคุณภาพของผู้ใช้แรงงาน
3. ปัญญาเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์
4. การพึ่งตนเองทางวิชาการ และตัดการสูญเสียให้ต่างชาติ
5. พัฒนาระบบราชการให้ใช้ความรู้เป็นฐานของการทำงาน

6. พัฒนาระบบการศึกษาเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและสามารถสร้างความรู้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์จริง
7. พัฒนาสถาบันทางศาสนาให้สามารถส่งเสริมการเรียนรู้ทางศาสนธรรมอย่างได้ผล
8. พัฒนาพรรคการเมืองไปสู่ความเป็นสถาบันที่ใช้ความรู้เป็นฐาน
9. พัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารและการสื่อสารให้คนไทยรู้ความจริงอย่างทั่วถึง
10. มีเครือข่ายของหน่วยส่งเสริมการเรียนรู้ที่ดีในทุกพื้นที่และทุกองค์กร

ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยั่งยืนถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ และแยกออกจากกันไม่ได้ จึงต้องมีการพัฒนาไปอย่างควบคู่กันในทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมเข้ากันเป็นศาสตร์แห่งการพัฒนาแบบยั่งยืน

ตอนที่ 3 การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสมาชิกในชุมชนและชุมชน

3.1 ความเป็นมาของการศึกษาตลอดชีวิต

คณะอนุกรรมการการปฏิรูปการเรียนรู้ (2543) ได้กล่าวถึง จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ไว้ว่า ปฐมแห่งการเรียนรู้เริ่มขึ้นตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา ปัจจุบันมีหลักฐานทางการแพทย์และจิตวิทยา พิสูจน์แน่นอนแล้วว่า เด็กสามารถเรียนรู้ได้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดาและสามารถเรียนได้ในทุกเรื่อง อาทิ ด้านภาษา ดนตรี จริยธรรม เป็นต้น บิดามารดาสามารถให้ลูกได้เรียนรู้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา เช่น การให้ฟังดนตรี ให้ฟังเทปบันทึกเสียงธรรมชาติ เป็นต้น เด็กที่ได้รับการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ที่เหมาะสมตั้งแต่ก่อนเกิด สามารถช่วยให้สมองได้รับการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ

ประเวศ วะสี (2548) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ในแต่ละช่วงวัยเอาไว้ ดังนี้

การเรียนรู้ช่วงอายุ 0 – 6 ปี ถือได้ว่าเป็นโอกาสของการเรียนรู้ เพราะวัยนี้สมองได้เติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะช่วง 3 ปีแรก สมองของเด็กมีการเปลี่ยนแปลงทั้งปริมาณเส้นใยสมอง และจุดเชื่อมต่อ สารเคมีในสมอง รวมทั้งรอยหยักที่พื้นผิวสมอง ซึ่งล้วนส่งผลต่อสติปัญญาและความฉลาดของเด็ก ถ้าเด็กได้รับการพัฒนา ได้รับการกระตุ้นด้วยวิธีการที่ถูกต้องแล้ว อาจช่วย

พัฒนาเซลล์สมอง เจตคติต่อการเรียนรู้ และการวางพื้นฐานของการเรียน ช่วยให้ทักษะการ เรียนรู้พัฒนาไปได้ตลอดชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดในวัยนี้คือ ครอบครัว เพราะครอบครัวเป็นครูคนแรกของลูก

การเรียนรู้ช่วงอายุ 6 – 24 ปี เป็นวัยเรียนในสถานศึกษา โดยเริ่มตั้งแต่ระดับประถม มัธยมศึกษา จนกระทั่งถึงระดับอุดมศึกษา การเรียนในช่วงนี้เป็นการเรียนเพื่อให้มีการพัฒนาการ ทุกด้านอย่างสมบูรณ์ครบองค์ 4 คือ การพัฒนาทางด้านร่างกาย การพัฒนาทางด้านสติปัญญา การพัฒนาทางด้านอารมณ์และด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านสังคม เด็กวัยนี้เริ่มสามารถคิด เรื่องนามธรรม ใช้เหตุผลจำแนกดีและชั่ว จึงควรมีโอกาสเรียนรู้ สัมผัส และสร้างประสบการณ์ ด้านภาษา การคิดคำนวณ ทักษะทางสังคม และวิทยาศาสตร์ แหล่งเรียนรู้ของวัยเรียนนี้อยู่ใน สถานศึกษาเป็นหลัก แต่การเรียนรู้ที่ต้องส่งเสริมให้มากขึ้นก็คือ ครอบครัว ชุมชน สถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งบุคคลรอบข้าง ฉะนั้น การจัดการศึกษาต้องมีความหลากหลาย ทุกส่วนของสังคมต้องมีบทบาทและความสำคัญในการร่วมกันพัฒนาเด็กและ เยาวชนมากขึ้น

การเรียนรู้ช่วงอายุ 25 – 60 ปี ถือว่าเป็นวัยทำงานที่ผู้ใหญ่สามารถเรียนรู้ได้จาก สื่อการศึกษาตามอัธยาศัยนอกเหนือจากการเรียนตามสถานศึกษา ส่วนมากเป็นการเรียนรู้จาก งานอาชีพ สถานประกอบการ เพื่อร่วมงาน การท่องเที่ยว สื่อมวลชน เทคโนโลยีสารสนเทศ สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ฯลฯ การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ และการ แก้ไขปัญหา ทั้งนี้ผู้ใหญ่จำเป็นต้องพัฒนาสติปัญญา ความสามารถ และคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้ช่วงอายุ 60 ปีขึ้นไป ผู้สูงอายุสามารถเรียนรู้ได้มากมาย โดยผ่านกิจกรรมที่ เหมาะสมกับวัย เช่น ศิลปะ ดนตรี กีฬาสำหรับผู้สูงอายุ งานหัตถกรรม และกิจกรรมทางสังคม คนสูงอายุยังเป็นที่เคารพนับถือในสังคมไทย สามารถค้นคว้าหาความรู้ และเป็นพี่พียงทางภูมิ ปัญญาในชุมชนท้องถิ่น ทำงานอาสาสมัครในองค์กรชุมชน ชมรม สมาคมต่าง ๆ ซึ่งทำให้ชีวิตมี คุณค่า และทำประโยชน์แก่สังคม

คน ชุมชน ประชาชนเป็นพลังสำคัญที่สุดของชาติ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นได้ ตลอดชีวิต ถ้าเรานำแนวคิดสองส่วนคือ ความสำคัญของคน และ ศักยภาพในการเรียนรู้ตลอด

ชีวิตมาบูรณาการเข้าด้วยกัน ซึ่งช่วยปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการคิดเรื่องการจัดการศึกษาของประเทศได้

ดังนั้น วงจรช่วงชีวิตแห่งการเรียนรู้ที่กล่าวมาแล้วนั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นวงจรแห่งการศึกษาตลอดชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดาจนกระทั่งคลอดออกมามีชีวิต ดำรงชีวิต และสิ้นชีวิต เพราะการศึกษาคือชีวิต และชีวิตคือการศึกษา

การศึกษาตลอดชีวิต อาจเป็นคำใหม่ในวงการการศึกษา แต่แท้ที่จริงแล้วแนวคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มีมานานแล้ว และมีอยู่ในทุก ๆ สังคม เริ่มตั้งแต่สังคมในอดีตกาล ซึ่งดำรงอยู่โดยอาศัยการสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมที่ยึดปฏิบัติอยู่ในสังคมนั้น ๆ สมาชิกในสังคมจึงต้องเรียนรู้แบบแผนการดำรงชีวิต และแนวการปฏิบัติตนเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน โดยการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน ดังเช่น พิธีกรรมเพื่อเข้าสู่ภาวะผู้ใหญ่ เป็นการบ่งบอกว่าผู้ที่ผ่านพิธีนี้เติบโตรู้ความแล้ว ทางไทยเรามีพิธีโกนจุก และบวชพระ ทางศาสนาอิสลาม มีพิธีเข้าสู่หนัด ทางศาสนาพราหมณ์ ก็มีพิธีคล้องสายธูร่า บางกลุ่มชนให้เด็กได้รับการฝึกออกไล่สัตว์ ปล่อยให้หอดอาหาร และถูกทรมานต่าง ๆ เพื่อแสดงว่ามีความเข้มแข็งพอที่จะเป็นผู้ใหญ่ได้ เมื่อเข้าสู่สภาวะผู้ใหญ่ก็ต้องมีหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ประกอบอาชีพ แต่งงาน เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นพ่อเป็นแม่ เป็นสมาชิกของกลุ่ม เป็นหัวหน้าของกลุ่ม เป็นนักรบ บุคคลต้องเรียนรู้หน้าที่เหล่านี้จากการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน จนกระทั่งแก่เฒ่าและถึงอายุขัย (สุนทร สุนันท์ชัย, 2533)

แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต นอกจากที่มีอยู่แล้วในอดีต ด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนา รวมทั้งศาสนาอื่น ๆ แล้ว และที่ผ่านมานี้แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตยังได้รับการสนใจจากวงการศึกษาไทยอย่างกว้างขวาง ดังเห็นได้จากพระราชบัญญัติว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งถือว่าเป็นแนวทางที่ดีในการปูทางไปสู่การศึกษาตลอดชีวิตที่เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องโดยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้กล่าวถึง แนวคิดและการจัดการเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตไว้ในคำอธิบายพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และหมวดต่าง ๆ หลายแห่งด้วยกัน กล่าวคือในส่วนของ มาตรา 4 มาตรา 8 มาตรา 15 มาตรา 24 และ มาตรา 25 ในพระราชบัญญัตินี้ (วิชัย ต้นศิริ, 2542)

ดังนั้น การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาการศึกษา ที่นำไปสู่การพัฒนาคนให้เอื้อประโยชน์ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตนี้ ได้รับการขานรับจากทั่วทุกมุมโลกและนำสู่แนวปฏิบัติอย่างกว้างขวางและถือเป็นหลักปรัชญาสำหรับการจัดการศึกษาของสังคมโลก ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านสังคม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดังเช่นปัจจุบัน

แต่กระนั้น การจัดการศึกษาตลอดชีวิตยังประสบกับปัญหาต่าง ๆ ในหลาย ๆ ด้าน อีกทั้งปัจจัยต่าง ๆ ยังไม่สามารถเอื้ออำนวยให้เป็นการศึกษาตลอดชีวิตที่แท้จริงได้ อาทิ ปัญหาด้านการกระจายตัวของแหล่งการเรียนรู้การศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งปัจจุบันยังมีจำนวนจำกัด ไม่สามารถตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของบุคคลได้อย่างเต็มที่ ปัญหาด้านการส่งเสริมการจัดการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งเป็นภารกิจที่เชื่อมโยงให้บุคคลได้รับการศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง ปัญหาด้านบุคลากรที่ทำงานด้านการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตยังมีจำนวนจำกัด ปัญหาด้านสื่อเทคโนโลยี และอุปสรรคทางการศึกษาที่ส่งเสริมให้บุคลากรสามารถเรียนรู้ได้ต่อเนื่องตลอดชีวิต ปัญหาด้านกฎ ระเบียบ หลักเกณฑ์ คำสั่งที่บังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน ความแตกต่างกันในด้านทักษะความสามารถของแต่ละบุคคล ความแตกต่างกันทางสังคมระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบท ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ ซึ่งสรุปโดยภาพรวมแล้ว ปัญหาทั้งหมดก็คือ การจัดการศึกษาตลอดชีวิตยังไม่มีประสิทธิภาพที่เพียงพอนั่นเอง

3.2 ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต

ปัจจุบันได้มีนักการศึกษาและนักวิชาการจากหลายสาขาทั้งในต่างประเทศและในประเทศ ได้ให้คำนิยามและความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตไว้มากมายหลายท่านดังนี้

ยูเนสโก (UNESCO, 1968 : 20 อ้างถึงใน สุมาลี สังข์ศรี, 2544) ได้ให้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตไว้พอสรุปได้ว่า การศึกษาตลอดชีวิตนั้น ได้นำมาใช้ในเชิงการให้การศึกษาต่อเนื่องแก่ผู้ที่ออกจากโรงเรียนแล้ว หรืออาจเรียกว่าผู้ที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่เป็นเวลานาน แต่ในปัจจุบันนี้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตครอบคลุมกว้างขวางกว่า กล่าวคือ ครอบคลุมกระบวนการจัดการศึกษาในภาพรวม เป็นการจัดการศึกษาที่สนองความต้องการทางการศึกษา

ของแต่ละบุคคลและของกลุ่ม โดยครอบคลุมตั้งแต่การศึกษาสำหรับเด็กไปจนถึงการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่อย่างเป็นทางการต่อเนื่อง การศึกษาสำหรับเด็กต้องมีการทบทวนและปรับปรุงใหม่ การศึกษาไม่ควรสิ้นสุดลงที่การสอบและการได้รับประกาศนียบัตรจากสถาบันการศึกษา แต่ควรเป็นกระบวนการต่อเนื่องไปตลอดชีวิต ในทางกลับกันความสามารถของผู้ใหญ่ในการเรียนรู้ในการรับการฝึกอบรม ในการพัฒนาสติ ปัญญา จิตใจ วัฒนธรรมก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพและขอบเขตของการศึกษาที่ได้รับเมื่อเป็นเด็กหรือวัยรุ่น

สุนทร สุนันทชัย (2533) ได้ให้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตว่า หมายถึงการจัดกระบวนการให้มีผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังนั้น จึงมีลักษณะดังนี้

1. เป็นการดำเนินการตลอดชีวิตของบุคคล
2. เป็นการจัดที่มีการวางแผน ทำให้ได้รับความรู้ ทักษะ และเจตคติ อันจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิตซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนในที่สุดทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ
3. เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง
4. ใช้แหล่งการเรียนรู้ทุกประเภท ทั้งแบบในระบบ นอก ระบบ และไม่เป็นทางการหรือตามอัธยาศัย

อุดม เขยกิจวงศ์ (2544) ได้ให้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตเอาไว้ว่า คือการที่มนุษย์มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ที่เป็นการเรียนรู้อย่างเป็นทางการ ซึ่งมีการจัดการ มีรูปแบบ มีหลักสูตรและกระบวนการแน่นอน และยังมีการเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินชีวิต การพูดคุย การเล่น การพักผ่อน การเรียนรู้ทั้งสองวิธีนั้น เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถเรียนรู้ได้จากแหล่งต่าง ๆ ทั้งโรงเรียน ศูนย์การเรียน ศูนย์พัฒนาเด็ก ห้างสรรพสินค้า วัด หรือศาสนสถานต่าง ๆ สถานประกอบการ โรงงานที่ทำงาน ฯลฯ หรือแม้แต่ในครอบครัว นอกจากนี้ยังเรียนรู้ได้จากสื่อต่าง ๆ รอบตัว เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี (2544) ได้สรุปแนวคิดและหลักการของการศึกษาตลอดชีวิตในเชิงทฤษฎีว่า “การศึกษามีความจำเป็นสำหรับบุคคลในทุกช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย บุคคลมีความสามารถในการเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต การศึกษามีได้

สิ้นสุดเมื่อบุคคลจบจากโรงเรียนหรือสถานศึกษา การศึกษาตลอดชีวิตเป็นภาพรวมของการศึกษาทั้งหมด ครอบคลุมการศึกษาทุกประเภท ทุกระดับ การศึกษาตลอดชีวิตเน้นความเสมอภาคความเท่าเทียมกันในโอกาสทางการศึกษา การเรียนรู้ตลอดชีวิตควรมีความยืดหยุ่น หลากหลายรูปแบบและวิธีการ เพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนเรียนรู้ได้ทุกสถานที่ ทุกเวลา ควรสร้างแรงจูงใจให้บุคคลเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ จัดการศึกษาหรือการเรียนรู้ให้ผสมกลมกลืนไปกับการดำเนินชีวิต ให้อิสระแก่บุคคลในการเลือกสิ่งที่ต้องการเรียนรู้สามารถเลือกวิธีเรียนที่เหมาะสมกับความสามารถของตน การศึกษาตลอดชีวิตมุ่งให้บุคคลได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ พัฒนาคุณภาพชีวิตและพึ่งตนเองได้ สิ่งที่ทำให้บุคคลเรียนรู้ควรสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิต ควรได้รับความรู้และทักษะที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ รวมทั้งทักษะในการแสวงหาความรู้ หรือมีเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ต่อไป การศึกษา การเรียนรู้ มิได้เกิดขึ้นเฉพาะแต่ในสถาบันเท่านั้น แต่สามารถเกิดขึ้นได้ที่บ้าน ที่ทำงาน ศาสนสถาน ห้องสมุด สวนสาธารณะ และในชุมชน เพราะฉะนั้น บ้านและชุมชนจึงเป็นแหล่งเรียนรู้แห่งแรกและตลอดชีวิตของบุคคล”

สรุปได้ว่าการศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การศึกษาที่มีความจำเป็นแก่บุคคลในช่วงชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่เฉพาะเพื่อบุคคลอยู่ในวัยเรียนเท่านั้น การศึกษากับชีวิตเป็นสิ่งเชื่อมโยงกัน การศึกษาหรือการเรียนรู้ผสมผสานกลมกลืนเข้ากับการดำเนินชีวิต นั่นคือ การผสมผสานระหว่าง การศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อช่วยให้เกิดการพัฒนาบุคคลอย่างต่อเนื่อง สร้างความรอบรู้ที่เหมาะสมสืบสานสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ปัจจุบัน ต่าง ๆ ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน สิ่งแวดล้อม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและสลับซับซ้อน ให้มีความรู้ทักษะ ประสบการณ์อย่างเพียงพอแก่การดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการปรับตัวเข้ากับสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสมทุกช่วงชีวิต

ดังนั้น การศึกษาตลอดชีวิต นับว่าเป็นแนวทางสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยพัฒนาคนให้มีความรู้อย่างแท้จริง เพราะการศึกษาที่แท้จริงนั้น คือชีวิต และชีวิตคือการศึกษา ซึ่งอยู่ในช่วงแห่งชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ปัจจุบันนี้นักการศึกษาและนักวิชาการจำนวนมากได้เน้นหนักในเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตมากขึ้น เนื่องจากการศึกษาในปัจจุบันได้เริ่มออกห่างจากชีวิตมากขึ้น แยกการศึกษาออกจากชีวิต ทำให้การศึกษาไม่เป็นไปตามแนวคิดหรือวิถีดั้งเดิมที่มีมาได้ การแก้ไขปัญหาในเรื่องของการศึกษาจึงควรอาศัยความร่วมมือกันหลาย ๆ ฝ่าย โดยร่วมกันแสดง

ความคิดเห็น สร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง และพัฒนาให้การจัดการศึกษาตลอดชีวิตไปสู่การปฏิบัติที่แท้จริงมากกว่าเป็นเพียงแนวคิดหรือทฤษฎี นอกเหนือไปจากการอาศัยความร่วมมือแล้ว ยังต้องแก้ปัญหาให้ตรงจุด เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมากกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้เต็มที่

3.3 ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาตลอดชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) ได้วางกรอบยุทธศาสตร์การศึกษาตลอดชีวิต ที่สรุปได้จากรายงานการประชุมสัมมนาเรื่อง ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้เกิดพลังและความเป็นไปได้ที่จะทำให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ของสังคมไทย ดังนี้

1. สร้างวิสัยทัศน์การเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ชัดเจนให้ครอบคลุม
2. สร้างนิสัยรักการอ่าน และวัฒนธรรมการเรียนรู้ด้วยตนเอง
3. สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้และข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากทุกส่วนของสังคม
4. ให้ความสำคัญและสร้างความสัมพันธ์ของเอกัตบุคคล ครอบครัว ชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศาสนธรรม และสถานประกอบการในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้
5. กระจายแหล่งเรียนรู้ให้ทั่วถึง และครอบคลุมทุกจุดของสังคม
6. พัฒนารูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย
7. การพัฒนาข้อมูล สื่อ สารสนเทศ และเทคโนโลยีเพื่อการเรียนรู้
8. การพัฒนาและประกันคุณภาพรูปแบบ กระบวนการและกิจกรรมการเรียนรู้
9. การจัดสรรเงินทุน และระดมทรัพยากรเพื่อจัด ส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต

สมาลี สังข์ศรี (2544) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การศึกษาตลอดชีวิตในสังคมไทย ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นข้อ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. กำหนดนโยบายการศึกษาตลอดชีวิตที่ชัดเจน หรือออกกฎหมายการศึกษาตลอดชีวิต
2. กำหนดองค์การรับผิดชอบ

3. ผนวกรวมสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต
4. ทบทวนการจัดการศึกษาตลอดชีวิตให้เอื้อต่อการศึกษาตลอดชีวิต
5. จัดทำเกณฑ์และแนวปฏิบัติ สำหรับการเชื่อมโยงและเทียบโอนผลการเรียนรู้จากการศึกษาทุกรูปแบบ
6. พัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน
7. ผนวกรวมสร้างความร่วมมือจากทุกฝ่าย
8. จัดสร้างระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ
9. พัฒนาบุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาตลอดชีวิต
10. หามาตราในการจัดหา ระดมทุนและจัดสรรเงินทุน

อุดม เหยือกวงส์ (2544) ได้วางหลักยุทธศาสตร์การศึกษาตลอดชีวิตไว้ 10 ประการดังต่อไปนี้

1. การวางกรอบงานในเชิงยุทธศาสตร์
2. การปฏิวัติเจตคติ
3. การขยายขอบเขตของการเข้ามามีส่วนร่วมและผลสัมฤทธิ์ให้กว้างไกล
4. ความสำคัญของบ้าน ชุมชน และสถานประกอบการ
5. การปรับระบบ ระเบียบให้เรียบง่ายและบูรณาการ
6. การประสานแผน หนุนเสริม และร่วมแรงร่วมใจ
7. การเข้าถึงสารสนเทศ ค่าปรึกษา และการแนะแนว
8. ความถูกต้องของข้อมูล เป้าหมายและมาตรฐาน
9. การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ในการสื่อสารและการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร
10. การจัดสรรเงินทุนกับการใช้จ่าย

ดังนั้น ยุทธศาสตร์การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นแนวทางในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้หลากหลายรูปแบบ ทุกเวลา และทุกสถานที่ ซึ่งผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ในทุกช่วงอายุ ทั้งเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้จากของจริง สิ่งแวดล้อม ผู้สอน สื่อ รวมทั้งแหล่งการเรียนรู้ การที่แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตในสังคมไทย สามารถบรรลุผลตามเจตนารมณ์ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแสดงออกมาเป็นรูปธรรมมากขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือ

จากทุก ๆ ฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐบาล เอกชน ชุมชน รวมถึงประชาชนทุก ๆ คนด้วย เพื่อช่วยพัฒนา แหล่งการศึกษาตลอดชีวิต และส่งเสริมให้เกิดความคิดริเริ่มในการพัฒนาแนวทางการศึกษาตลอดชีวิต

3.4 การจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อชุมชน

การศึกษาตลอดชีวิตในชุมชน นับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งสำหรับแนวทางในการพัฒนา ชุมชน ซึ่งมีรูปแบบที่หลากหลายในสถานที่เรียนรู้ที่แตกต่างกันออกไป รัฐและหน่วยงานของรัฐ ผู้ จัดสรรเงินทุน และทรัพยากรตลอดจนผู้ให้บริการการศึกษาฝึกอบรมต่างก็ให้การยอมรับและ สนับสนุนการตลอดชีวิตในชุมชนที่มุ่งส่งเสริมการสร้างศักยภาพและการพัฒนาชุมชน (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548)

การศึกษาตลอดชีวิตหรือการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน มีคุณูปการต่อการ พัฒนาวัฒนธรรมการเรียนรู้ในสังคมหลายด้านด้วยกัน และผลประโยชน์ยิ่งทวีคูณมากขึ้นหากว่า ได้รับการยอมรับและจัดสรรปันส่วนทรัพยากรอย่างเหมาะสม การขยายโอกาสการเรียนรู้ทั้ง ในเขตเมืองและเขตชนบทนับเป็นปัจจัยอันทรงคุณค่ายิ่งต่อวิถีชีวิตของชุมชน เนื่องจากสามารถ ตอบสนองความต้องการอันหลากหลายขององค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ ได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ในถิ่นทุรกันดาร สำหรับบุคคลกลุ่มดังกล่าว การเรียนรู้ นับเป็นโอกาสสำคัญที่ทำให้ สามารถติดต่อคบค้าสมาคมกับบุคคลอื่น ๆ ในชุมชนซึ่งเป็นการสร้างเสริมชุมชนทางหนึ่ง รวมทั้ง เปิดโอกาสให้ผู้คนได้ทบทวนสภาพแวดล้อมของตน และจัดลำดับความสำคัญในเรื่องต่างๆ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548)

รูปแบบของชุมชนมีลักษณะที่หลากหลายเช่นเดียวกับครอบครัว ที่สะท้อนถึง องค์ประกอบทางสังคม ขนาด เป้าหมาย และการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ดังนั้น แนวคิดเรื่อง “ชุมชน” และการสนับสนุนความคิดริเริ่มของชุมชนจึงจำเป็นต้องไปในลักษณะบูรณาการและหนุนเนื่องอย่างเต็มกำลังเสมอ การพัฒนาวัฒนธรรมการเรียนรู้ในบริบทของชุมชนที่หลากหลายควร เป็นการขยายผลจากความคิดริเริ่มต่าง ๆ ที่ชุมชนได้ดำเนินไปแล้ว อาทิ โครงการที่นำไปปฏิบัติใน สถานที่จำเพาะ หรือโครงการที่เอื้อประโยชน์อย่างเฉพาะเจาะจง (สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ, 2543)

การทำให้ความหลากหลายที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเกิดผล ต้องอาศัยความคิดริเริ่มและโครงการต่าง ๆ มุ่งสร้างศักยภาพของชุมชน โดยชุมชนต้องมีส่วนร่วมสนับสนุน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพการดำรงชีวิต และความสามารถในการพัฒนาตนเอง และในส่วนของ การวัดผลการปรับปรุงชุมชน หรือผลสำเร็จอันเนื่องมาจากการเรียนรู้ในชุมชนนั้น เป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ในระยะเวลาอันสั้น การประเมินควรจะเกิดจากสมาชิกในชุมชนเอง และที่สำคัญการประเมินคุณค่า นั้น ไม่ควรประเมินการเรียนรู้ตลอดชีวิตในชุมชนต่ำกว่าความเป็นจริง (สุมาลี สังข์ศรี, 2544)

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในหลักความครอบคลุม ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาตลอดชีวิต ครอบคลุมการศึกษาทุกรูปแบบและทุกระดับ กล่าวคือ ครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ครอบคลุมทุกระดับการศึกษา หมายถึง การศึกษาก่อนวัยเรียน การศึกษาพื้นฐาน การศึกษาระดับอุดมศึกษา และการศึกษาต่อเนื่อง รวมถึงการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นการศึกษาที่มีชุมชนเข้ามามีเกี่ยวข้องในกระบวนการศึกษา การศึกษาชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนว่า ให้การศึกษาเข้าถึงสมาชิกในชุมชนและชุมชนมากขึ้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อชุมชน

ดังนั้นจึงควรมีการจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อชุมชน และให้เป็นแนวปฏิบัติให้เป็นไปในรูปธรรมมากขึ้น โดย สุมาลี สังข์ศรี (2544) ได้เสนอแนวทาง 14 ประการ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนไว้ พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. กำหนดนโยบายและออกกฎหมายการศึกษาตลอดชีวิต

เป็นการนำการศึกษาตลอดชีวิตไปสู่แนวปฏิบัติอย่างแรกสุด คือรัฐบาลต้องยอมรับแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตเป็นแนวคิดหลักในการจัดการศึกษาของประเทศ ดังเห็นได้จากความเป็นมาในประเทศต่างๆ ที่เริ่มต้นด้วยนำแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตไปใช้ในการจัดการศึกษาของประเทศ จากนั้นจึงกำหนดเป็นนโยบายที่ชัดเจนเพื่อนำไปสู่แนวทางในการปฏิบัติ โดยสำหรับประเทศไทยนั้นควรมีการกำหนดนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิต เพื่อเป็นหลักประกันในการศึกษา ขอบเขตของนโยบายและการออกกฎหมายการศึกษาตลอดชีวิตนั้น นอกจากครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวข้องกับขอบข่าย เป้าหมาย หลักการแล้ว ยังต้องครอบคลุมถึง

นโยบายและมาตรการสำคัญต่าง ๆ เพื่อให้การศึกษาตลอดชีวิตเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ชุมชน เป็นต้น และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำประชาพิจารณ์ ก่อนการตรากฎหมายนั้น ๆ ด้วย

2. กำหนดองค์กรรับผิดชอบและกำหนดโครงสร้างการบริหารจัดการ

ประเทศไทย ควรมีองค์กรที่รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับการจัดการศึกษาตลอดชีวิตให้กับประชาชน ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 เพื่อเป็นการให้ความสำคัญกับการศึกษาตลอดชีวิตรวมถึงการทำงานที่สะดวกต่อการจัดการมากขึ้น และยังมีมีการกระจายอำนาจไปสู่หน่วยงานในระดับล่าง เพื่อร่วมกันวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตในชุมชนของตน กล่าวคือ จัดหน่วยงานการศึกษาตลอดชีวิตในระดับชุมชน โดยทำหน้าที่ประสานงานและส่งเสริมให้มีแหล่งการเรียนรู้ทุกประเภทในชุมชน เพื่อนำนโยบายการศึกษาตลอดชีวิตไปสู่การปฏิบัติ โดยร่วมกันกำหนด วางแผน ระดมทรัพยากรสนับสนุนส่งเสริมการปฏิบัติ การจัดการกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยในชุมชน

3. การสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตให้แก่สังคม

การรณรงค์ในการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต ทั้งแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา หน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน องค์กรต่าง ๆ และประชาชนทั่วไป ทั้งนี้ เพราะแต่เดิมนั้นคนส่วนใหญ่มีความเข้าใจว่าการศึกษา คือ การไปโรงเรียนหรือการศึกษาในวิทยาลัย มหาวิทยาลัย เมื่อศึกษาจบแล้ว คือสิ้นสุดของกระบวนการทางการศึกษาดังนั้นคนส่วนใหญ่จึงไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตมากนัก

4. ส่งเสริมให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตลอดชีวิต

ควรให้ความสำคัญแก่บ้าน แหล่งการเรียนรู้ในชุมชน สถานประกอบการ และภูมิปัญญาท้องถิ่น และต้องอาศัยความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่ายเพื่อให้เกิดการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การพิจารณาผู้ที่สามารถมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตลอดชีวิตนั้น อาจพิจารณาได้จากชุมชนเป็นตัวตั้ง ชุมชนในที่นี้ สำหรับประเทศไทยนั้นอาจเป็นพื้นที่เขตการศึกษาหรือหมู่บ้าน ผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตลอดชีวิต ได้แก่ บิดา มารดา ผู้ปกครอง प्रधानชุมชน โรงเรียนหรือสถานศึกษาในตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล ห้องสมุด ศูนย์การเรียนรู้ สถานประกอบการในตำบล หน่วยงานต่าง ๆ ในตำบล ทั้งของรัฐและเอกชน สมาคม มูลนิธิ ชมรม เป็นต้น

5. การจัดการศึกษาให้มีความหลากหลาย ยืดหยุ่น เปิดกว้างและเข้าถึงง่าย

5.1 เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาตลอดชีวิต คือประชาชนทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย แต่ละคนแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันในด้านพื้นฐานความรู้ บทบาทหน้าที่ ความสนใจ ความต้องการ เพราะฉะนั้น ถ้าผู้จัดบริการการศึกษาสามารถจัดโปรแกรม จัดกิจกรรมได้หลากหลายเท่าไร ก็เท่ากับว่าสามารถจูงใจให้กลุ่มเป้าหมายมาเข้าสู่อการศึกษามากขึ้นเท่านั้น ประเทศไทยควรยึดแนวทางของความหลากหลายด้วย ต้องจัดการศึกษาให้หลากหลายทั้งเนื้อหาและวิธีการ แนวทางในการจัดกิจกรรม การศึกษาให้มีความหลากหลายและสนองความต้องการของประชาชนอาจดำเนินตามขั้นตอนได้ดังนี้

- 1) จัดการศึกษาโดยยึดชุมชนเป็นพื้นฐาน สรรวจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์จัดลำดับเพื่อเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมทางการศึกษาให้ครอบคลุมและสอดคล้องกับความต้องการ
- 2) ให้สถานศึกษาต่าง ๆ ควรพยายามจัดกิจกรรมทางการศึกษาให้หลากหลายมากขึ้นตามความต้องการของชุมชน เพื่อเป็นการบริการชุมชน
- 3) แต่ละสถานศึกษา หน่วยงานทางการศึกษา ควรหาวิธีการที่หลากหลายในการจัดการศึกษา เช่นการศึกษาทางไกล การใช้สื่อที่เกี่ยวข้องของภูมิปัญญาชาวบ้าน วิทยากรในท้องถิ่นและชุมชน เป็นต้น
- 4) แต่ละสถานศึกษา ควรมีการประสานงานให้มีความร่วมมือกัน เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมทางการศึกษา

5.2 ด้านความยืดหยุ่น เปิดกว้างและเข้าถึงง่าย ความยืดหยุ่น เปิดกว้างและการเข้าถึงง่ายนั้น เป็นการช่วยให้ประชาชนสามารถเข้ามามีเรียนรู้และจัดการศึกษาตลอดชีวิตมากขึ้น เพราะการความไม่ยืดหยุ่น ปิดกั้น เข้าถึงยากนั้น เป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาตลอดชีวิตเป็นอย่างมาก ประเทศไทยควรยึดแนวทางของความยืดหยุ่น เปิดกว้างและการเข้าถึงง่ายด้วย เพื่อประโยชน์ของประชาชน อาจทำได้โดย

- 1) ปรับกฎเกณฑ์ ลดระดับขั้นตอนการดำเนินงานที่ซับซ้อนลง
 - 2) สถาบันการศึกษาในระบบโรงเรียนต้องเปิดกว้างมากขึ้น ต้องปรับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้เกิดความยืดหยุ่น
 - 3) สถาบันการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นมีความยืดหยุ่นในเรื่องกฎระเบียบอยู่แล้ว แต่อาจเพิ่มในเรื่องวิธีการเรียน การให้ความรู้ที่หลากหลายมากขึ้น
6. การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนและการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การเป็นชุมชน หรือเมืองแห่งการเรียนรู้

ในชุมชนมีหน่วยงานต่าง ๆ มากมายที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชนได้ ถ้าทุกฝ่ายร่วมมือ ชุมชนอาจเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่กว้างขวาง ในสังคมไทย การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนนับเป็นสิ่งจำเป็น เพราะเป็นการช่วยขยายโอกาสทางการศึกษาให้เท่าเทียมและทั่วถึง แนวทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้สำหรับสังคมไทยมีดังนี้

- 1) ควรมีการจัดตั้งกรรมการการศึกษาตลอดชีวิตระดับชุมชน
- 2) กรรมการการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาความต้องการของชุมชน และวางแผนแก้ปัญหา รวมทั้งพัฒนาการศึกษาของชุมชนโดยอาศัยแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชน
- 3) กรรมการสำรวจว่าในชุมชนมีแหล่งเรียนรู้ใดบ้าง และแหล่งเรียนรู้ใดยังไม่สามารถให้การเรียนรู้ได้เต็มรูปแบบก็ส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้เต็มรูปแบบ
- 4) กำหนดบทบาทของแหล่งเรียนรู้แต่ละแห่งให้ชัดเจน
- 5) พัฒนาบุคลากรของแต่ละแหล่งเรียนรู้ เพื่อให้เข้าใจบทบาทและสามารถจัดกิจกรรมตามบทบาทที่กำหนดไว้

- 6) คณะกรรมการทำงานติดตามและสนับสนุน ให้ทุกแห่งเรียนรู้จัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง
- 7) แหล่งเรียนรู้ที่เป็นไปได้ในชุมชนไทย แม้โรงเรียนในระบบ ยังต้องมีการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนด้วย

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย และกิจกรรมเหล่านี้จัดได้ทั่วถึงและใกล้ชิดประชาชน ในทุกพื้นที่ควรมีการเชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้เข้าด้วยกัน ให้เป็นเครือข่าย แนวทางการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้มีดังนี้

- 1) เครือข่ายการเรียนรู้ภายในชุมชน เชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้ทุกแห่งภายในชุมชนเข้าด้วยกันให้เป็นเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือสนับสนุนกัน และใช้ทรัพยากรร่วมกันในการจัดกิจกรรมทางการศึกษา เพื่อให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้
 - 2) เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน เชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเข้าด้วยกันหลาย ๆ ชุมชน เพื่อให้เกิดเมืองแห่งการเรียนรู้
 - 3) แหล่งการเรียนรู้ระดับเขตพื้นที่การศึกษา เชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้ระหว่างเมืองเข้าด้วยกัน
 - 4) แหล่งการเรียนรู้ระดับชาติ เชื่อมโยงแหล่งการเรียนรู้ระหว่างเขตพื้นที่การศึกษาเข้าด้วยกัน
7. การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต

สังคมไทยควรตระหนักถึงความสำคัญของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร เพราะเพียงแค่สถาบันการศึกษาและแหล่งการเรียนรู้ลักษณะต่าง ๆ คงไม่เพียงพอที่จะช่วยให้เกิดการศึกษารอบด้านอย่างต่อเนื่องได้ตลอดชีวิต เทคโนโลยีจึงเข้ามามีบทบาทมาก โดยเฉพาะในยุคที่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สิ่งที่ควรดำเนินการคือ ส่งเสริมให้มีการใช้เทคโนโลยีให้แพร่หลายในการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ควรให้มีสื่อแพร่หลายในชุมชนตลอดเวลา อบรมให้บุคลากรสามารถใช้อุปกรณ์ทางเทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสม กำหนดนโยบายเกี่ยวกับสื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาเป็นต้น

8. พัฒนาครูและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตลอดชีวิต

ในระบบการศึกษาตลอดชีวิตนั้น ผู้ที่จัดกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิตให้เกิดการเรียนรู้นั้นมีได้จำกัดอยู่แค่ครูอาจารย์ แต่ยังคงครอบคลุม กลุ่มอื่น ๆ ที่สามารถมีส่วนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เรียนได้ ได้แก่ บิดามารดา ผู้ปกครอง เพื่อน เพื่อร่วมงาน หัวหน้างาน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ ดังนั้นการพัฒนาครูหรือบุคลากรทางการศึกษา เพื่อจัดการศึกษาตามแนวทางการศึกษาตลอดชีวิตนั้นต้องฝึกให้ครูและบุคลากรเป็นครูการศึกษาตลอดชีวิตด้วย

9. ปฏิรูปเนื้อหาหลักสูตร

การจัดเนื้อหาหลักสูตรตามแนวทางการจัดการศึกษาตลอดชีวิตนั้น ควรจะจัดหลักสูตรที่สามารถเอื้อต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนและชุมชน และหลักสูตรนั้นสามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตจริงได้ทันที เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนมากที่สุด

10. ปฏิรูปการเรียนรู้

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในไทยนั้นไม่ควรเน้นการท่องจำเนื้อหา แต่ควรเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และควรตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้เรียนไปใช้ในชีวิตจริงได้ในชุมชน

11. การวัดผล ประเมินผล การเทียบโอนผลการเรียนรู้และการสะสมหน่วยกิต

การวัดผล และประเมินผลอาจช่วยในการวัดผลความก้าวหน้าของผู้เรียนได้อย่างต่อเนื่อง และยังส่งเสริมให้จัดทำแนวทางการวัดผล หรือการตีค่าความรู้ หรือประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษาออกมาเป็นผลการสะสมหน่วยกิต และเพื่อเชื่อมโยงการศึกษาทุกระดับแบบเข้าหากันการเทียบโอนผลการเรียนรู้นั้นก็สามารถช่วยให้เกิดการศึกษาที่เชื่อมโยงถึงกันได้มากขึ้น

12. ประกันคุณภาพ

การประกันคุณภาพการศึกษาตลอดชีวิตนั้น ควรมีการประกันคุณภาพการศึกษาทุกรูปแบบ ตั้งแต่การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยใช้หน่วยงานจากภายนอกหรือหน่วยงานภายในมาช่วยในการดำเนินงานการประกันคุณภาพทางการศึกษา และที่สำคัญต้องมีการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตให้กับบุคลากรที่มาทำหน้าที่ประกันคุณภาพการศึกษาอีกด้วย

13. การให้ข้อมูลสารสนเทศ การแนะแนว และการให้คำปรึกษา

ในสังคมไทยนั้นการแนะแนวให้คำปรึกษานั้น เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมากในการจัดกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต เพราะกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาตลอดชีวิตของไทยนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับศึกษามากกว่าครึ่งเป็นผู้ที่อยู่ในชนบท ที่ไม่มีโอกาสเกี่ยวข้องกับการศึกษาในระบบหรือการศึกษานอกระบบอีกเลยหลังจากจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตยังไม่มี ดังนั้นการให้คำแนะนำปรึกษาจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเริ่มจากการดำเนินงานจัดให้มีศูนย์บริการแนะแนวในทุกระดับ โดยเฉพาะในระดับชุมชน เพราะการศึกษาตลอดชีวิตนั้นเชื่อมโยงกับชุมชนอย่างมาก เนื่องจากแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตคือผู้เรียนและชุมชน

14. การส่งเสริมการวิจัยและการพัฒนาการศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษาวิจัยเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการศึกษานานาชาติตลอดชีวิต เพราะการศึกษานานาชาติตลอดชีวิตครอบคลุมการศึกษาทุกรูปแบบและการศึกษานานาชาติตลอดชีวิตเป็นการศึกษาสำหรับทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย และยิ่งไปกว่านั้นการศึกษานานาชาติตลอดชีวิตต้องจัดให้เท่าทันสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมืองของประเทศและของโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งด้วย ดังนั้นการทำให้การศึกษานานาชาติตลอดชีวิตก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้งนั้น ต้องให้มีการพัฒนาและตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบ เพื่อให้ได้ผลที่เกิดประโยชน์ต่อชุมชนสังคม

ฉะนั้น การจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อชุมชนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้สมาชิกในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้อย่างซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและสามารถให้ฐานทรัพยากรในท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) ยังได้กล่าวถึง การจัดการกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อชุมชนเอาไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอด เป็นแนวทางแกนหลักของการพัฒนาชุมชนและทรัพยากรบุคคล ที่ทำให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดทิศทางการพัฒนา ที่สำคัญยอมทำหน้าที่เป็นกลไกกลั่นกรองความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาในชุมชน ในรูปแบบของความรู้ทางวิชาการหรือปัจจัยทางการเงินและวัตถุ มิให้เกิดการสับสนและนำไปสู่การสร้าง ความแตกแยกภายในชุมชน หรือระหว่างองค์กรพัฒนาที่เข้ามาแย่งชิงพื้นที่เพื่อการพัฒนาตามเป้าหมายของแต่ละองค์กร

กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดของชุมชน จึงเป็นวิธีการที่ชุมชนเรียนรู้แลกเปลี่ยนกันทั้งระหว่างสมาชิกชุมชนและบุคคลภายนอกที่อาศัยสื่อและวิธีการหลากหลาย มิแยกขาดจากความสำนึกสาธารณะการเรียนรู้ของชุมชนที่จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความรับผิดชอบ การยอมรับผูกพัน ตามที่ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) ได้อธิบายและอาจจำแนกองค์ประกอบ 6 ประการ โดยสรุปได้ดังนี้

1. ตัวบุคคลกลุ่มบุคคล และชุมชนในลักษณะของภาพรวมที่เป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่จำแนกเป็นสองกลุ่มสำคัญ คือผู้ถ่ายทอดและผู้รับข้อมูลที่น่าไปสังเคราะห์จนกลายเป็นความรู้ ที่บุคคลในชุมชน หรือจากภายนอกชุมชนต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ทั้งผู้ถ่ายทอด และผู้เรียนรู้จากการรับการถ่ายทอดความรู้ ที่ต่างคนก็ผลิตกันทำหน้าที่ในการให้และรับ
2. เนื้อหาความรู้ ที่จำแนกตามประเภทขององค์ความรู้หลัก องค์ความรู้ย่อย หรือประเภทกลุ่มวิชาความรู้ และประเด็น เช่น ถ้าเป็นองค์ความรู้ย่อยด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน อาจจำแนกเป็นสิ่งแวดล้อมประเภท ป่าไม้ สัตว์ ดิน น้ำ หรือวัฒนธรรมของสมาชิกในชุมชนและชุมชน ที่สามารถแปลงเป็นสินค้าบริการเชิงท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ สิ่งแวดล้อมที่เป็นป่าไม้ อาจจำแนกเป็นสมุนไพรพื้นบ้าน ที่คนในท้องถิ่นหรือชุมชนใช้บริโภคเพื่อเป็นยารักษา

โรคของคน พืช และสัตว์ ด้วยภูมิปัญญา ทำเป็นอาหารหรือจำหน่ายหรือใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

ความรู้เหล่านี้มีอยู่จริงในท้องถิ่น และได้รับการถ่ายทอดข้ามวัฒนธรรม ข้ามชุมชน และห้วงเวลาจนกลายเป็นความรู้ใหม่ของคนรุ่นใหม่ที่กำลังกล่าวถึง โดยบางส่วนอาจสูญหายไปบ้างแล้ว เนื้อหาความรู้เหล่านี้สามารถจัดทำเป็นหลักสูตรการเรียนรู้ออกนอกระบบโรงเรียนหรือนอกระบบโรงเรียนก็ได้ แต่โดยธรรมชาติแล้ว เป็นการศึกษาตามอัธยาศัยที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต จึงอาจเรียกได้ว่าเนื้อหาความรู้ที่ชุมชนเรียนรู้เป็นส่วนใหญ่ในวิถีชีวิตประจำวัน คือการเรียนรู้ตลอดชีวิต ภายใต้บริบทของสิ่งแวดล้อมดังที่กล่าวมาแล้ว

3. เป้าหมายการถ่ายทอด ควรเป็นไปตามที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจเลือกสรรมากกว่าเป็นการยึดเยียดให้จากบุคคลภายนอกชุมชน เว้นแต่เป็นกรณีสำคัญที่องค์กรหรือรัฐเห็นความจำเป็นในการกำหนดเป้าหมายการถ่ายทอดโครงการที่วางไว้

4. วิธีการถ่ายทอดและเรียนรู้ เป็นไปตามธรรมชาติที่ชุมชนถนัด ทั้งเวลาและความไม่เป็นทางการ โดยใช้ภาษาและความเข้าใจของชุมชนเองมากกว่าเป็นการกำหนดโดยบุคคลอื่นที่ไม่เข้าใจวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชน จากการศึกษาดูงานพบว่า การใช้ภาษาและวิธีการถ่ายทอดอย่างเรียบง่ายอาจได้ผลดีกว่าวิธีอื่น ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเนื้อหาของการเรียนรู้ ส่วนการเรียนรู้ในความรู้ที่มีอยู่จริงในท้องถิ่นนั้น ส่วนใหญ่เป็นวิธีการหลอหลอมกลมกล่อมกลางทางสังคม ที่ไม่จำกัดเวลา วิธีการ จำนวนผู้เรียนและการใช้สื่อ แต่เป็นการถ่ายทอดความรู้เชิงวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตประเพณีและการประกอบอาชีพ จากภายในกลุ่มเครือญาติ กลุ่มอาชีพท้องถิ่น และกลุ่มชุมชนทางวัฒนธรรมตามความสะดวกของเวลาและโอกาสที่ยืดหยุ่น

5. บทบาทหน้าที่ของเนื้อหาความรู้ที่มีการถ่ายทอดในชุมชน ทำหน้าที่เป็นกลไกการเชื่อมโยงสัมพันธ์ภาพของสมาชิกชุมชนและเครือญาติในทางบวกหรือลบ และปรับระบบการประกอบอาชีพ การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ การตระหนักและมองสภาพชุมชนของตนเองได้ชัดเจน สามารถกำหนดเนื้อหาการเรียนรู้แต่ละประเด็นที่สัมพันธ์กันปัญหาแล้วนำความรู้นั้นมาปรับแก้ปัญหาให้ลุล่วงด้วยดี หลังจากการลองผิดลองถูก การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีประเพณี และการจรรโลงชุมชนให้

สดชื่น สนุกสนาน และจัดการโดยคนในชุมชนเอง แต่ถ้าความรู้และการเรียนรู้ นั้น จัดการโดยคนภายนอกชุมชน ความรู้ที่ได้รับมักห่างไกลจากความต้องการที่จำเป็นของชุมชน

6. การมองเชิงกระบวนการและองค์รวม ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากที่สมาชิกในชุมชนจะบรรยายเนื้อหาความรู้เป็นประเด็นชัดเจน โดยมีสื่อทันสมัยให้แก่ผู้เรียนรู้ที่มาจากภายนอกชุมชน ฉะนั้น ต้องเป็นหน้าที่ของผู้เรียนรู้ที่ควรกำหนดขั้นตอนง่าย ๆ ดังนี้

- 1) ศึกษาบริบทชุมชน และบริบทย่อยตามประเด็นย่อยภายใต้วัตถุประสงค์หลัก ที่ผู้เรียนตั้งใจเรียนรู้จากผู้ให้ข้อมูลหลัก
- 2) กำหนดประเด็นหลัก ประเด็นย่อย คำถามง่าย ๆ แต่สัมพันธ์กันภายใต้ลักษณะองค์ความรู้ที่กำหนดไว้ เพื่อให้ผู้ถ่ายทอดและรับการเรียนรู้เข้าใจความหมายตรงกัน
- 3) วิเคราะห์และตีความจากข้อมูลที่ได้มา ถ้าข้อมูลไม่ชัดเจน ผู้เรียนรู้โดยเฉพาะที่เป็นคนนอก ต้องเข้าไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมและตีความจนเกิดความมั่นใจและตรวจสอบจากต่างบุคคล ในช่วงต่างเวลาและสถานการณ์ แต่พิสูจน์ได้ว่ามีข้อมูลและความหมายที่ตีความได้ใกล้เคียงกัน
- 4) เชื่อมโยงข้อมูลที่วิเคราะห์และตีความแล้วเข้าด้วยกัน ถ้าผู้เรียนรู้เป็นคนภายนอกชุมชน ควรต้องนำเอากรอบแนวคิดที่กำหนดไว้มาอธิบายเชื่อมโยงตามตัวแปรต่าง ๆ ภายใต้ปรากฏการณ์ และบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสิ่งแวดล้อม ที่ผู้เรียนรู้กำหนดไว้ และที่สำคัญต้องมีแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำมาประกอบการเรียนรู้ และตีความด้วยการเชื่อมโยงในลักษณะองค์รวม เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดมุมมองที่ทำให้เข้าใจบริบททางสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่มีระบบความเชื่อและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษา มุมมองที่สำคัญที่มักจะมองข้ามไปคือทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในทุกชุมชน ได้แก่ ภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรม ประเพณี ทรัพยากรบุคคล รวมถึงอำนาจการต่อรองที่ชุมชนสามารถสร้างขึ้นมาได้บนฐานอำนาจทางการเมืองท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้

ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้สามารถทำได้ในเวลาเดียวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนรู้และผู้ถ่ายทอด โดยใช้วิธีการจัดการความรู้ หรือการศึกษาวิจัย เป็นแนวทาง ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ จึงจัดได้ว่าเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชนที่เข้าไปเรียนรู้ชุมชน

3.5 การศึกษาตลอดชีวิตกับการพัฒนาชุมชน

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน ผสมกับผลกระทบจากภาคเศรษฐกิจที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในวิถีชีวิตของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการจ้างงานที่มีมาแต่เดิม ส่วนใหญ่ทำโดยการปลดคนงานรุ่นเก่า ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ถูกกีดกันทางสังคมมากขึ้น ขณะที่สมาชิกชุมชนคนอื่น ๆ ก็ต้องเผชิญกับปัญหาทางด้านอื่น ๆ เช่นกัน แต่ทว่าโครงสร้างทางสังคมรูปแบบใหม่ก็ทำให้เกิดความคิดริเริ่มในชุมชนที่ต่างออกไป ในลักษณะของกิจกรรมเพื่อชุมชนที่มีพลังและจินตนาการหลากหลายประเภท จากจุดนี้การศึกษาตลอดชีวิตแสดงบทบาทได้มากกว่าการเข้าไปช่วยผู้คนในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลง โดยสามารถเข้าไปสนับสนุนโครงการของชุมชนที่มีความคิดใหม่ และเชิดชูตัวอย่างอันสร้างสรรค์ทั้งหลายของการพัฒนาชุมชนได้อีกด้วย (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548)

ในส่วนของผู้ที่อาศัยในถิ่นทุรกันดาร โดยเฉพาะที่มีบริการของรัฐเข้าไปไม่ถึงนั้น การเข้าร่วมกิจกรรมการศึกษาของชุมชนหรือการเรียนรู้ทางไกลนั้น เป็นการสร้างมิติที่สำคัญยิ่งในการเข้าถึงสังคมหรือการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอก นอกจากนั้น การศึกษาตลอดชีวิตยังมีบทบาทในด้านอื่น ๆ อีก ได้แก่ การช่วยฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจและสังคม การสร้างศักยภาพของชุมชนให้แข็งแกร่ง ตลอดจนการปลูกจิตสำนึกให้รู้คุณค่าของตนเอง การสร้างทัศนคติการมองโลกในแง่ดีให้แก่ชุมชน ที่ถูกโหมกระหน่ำจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การล่มสลายของภาคอุตสาหกรรม การปรับเปลี่ยนโครงสร้าง และการถูกปลดจากงานในเวลาอันรวดเร็ว หลักสูตรการศึกษาตามจินตนาการ เมื่อผนวกเข้ากับการใช้เงินทุนและทรัพยากรอื่น ๆ อย่างเหมาะสม กลายเป็นปัจจัยหลักของการฟื้นฟูความร่วมมือร่วมใจจากหุ้นส่วนที่เกี่ยวข้องในชุมชนในเรื่องโครงการความคิดริเริ่มพัฒนาชุมชน และให้บริการทางด้านการเรียนรู้ ส่วนผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมและการจัดสรรทรัพยากรทั้งหลาย อาทิ สภาจัดสรรเงินทุน และสภาธุรกิจ การจัดฝึกอบรม จำเป็นต้องสร้างความมั่นใจว่ามีกลไกที่เหมาะสม

ในการให้การสนับสนุนความคิดริเริ่มดังกล่าวจริง ๆ ทั้งนี้ เพื่อประกันเรื่องคุณภาพการศึกษาตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543)

ดังนั้น การศึกษาตลอดชีวิตกับการพัฒนาชุมชนนั้นมีความเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่ง เพราะการที่ชุมชนสามารถพัฒนาได้นั้น ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตหรือการศึกษาตลอดชีวิตของคนในชุมชนมาเสริมสร้างและปรับเปลี่ยนให้ดีขึ้น โดยอาศัยวิธีการที่เป็นแบบฉบับของคนในชุมชนด้วยตนเอง มากกว่าอาศัยวิธีการจากภายนอกมาบีบคั้นหรือสร้างความต้องการให้กับชุมชนด้วยแรงกดดันจากรัฐ

ตอนที่ 4 แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

4.1 ที่มาของการศึกษาชุมชน

แนวคิดการศึกษาชุมชนมีรากฐานมาจากนักการศึกษาเชิงพิพัฒนาการ คือ John Dewey (ชัยฤทธิ์ โพธิสุวรรณ, 2544) ที่พยายามเปลี่ยนเน้นจุดของการศึกษาจากระบบดั้งเดิมดังกล่าวไว้ข้างต้นไปสู่ความต้องการและประสบการณ์ของผู้เรียน ที่ John Dewey กล่าวไว้ชัดเจนดังต่อไปนี้

“...นับเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงในเด็กผู้เรียนไม่สามารถนำประสบการณ์ที่เด็กได้จากนอกโรงเรียนมาใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ในโรงเรียน ยิ่งไปกว่านั้น เด็กผู้เรียนไม่สามารถนำสิ่งที่กำลังเรียนรู้จากโรงเรียนไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน นี่คือการแยกตัวโดดเดี่ยวของโรงเรียน เป็นการแยกโรงเรียนขาด ออกจากชีวิต...”

การศึกษาผู้ใหญ่เชิงพิพัฒนาการ เป็นกระบวนการศึกษาในแนวทางที่แตกต่างและท้าทายแนวการศึกษาแบบดั้งเดิม ที่ให้ความสำคัญในผู้สอนและความรู้ในตัวผู้สอนมากกว่าผู้เรียน ยึดความรู้ที่ผู้รับบทึกและเรียบเรียงไว้จนเป็นหนังสืออมตะ เป็นเนื้อหาของการสอนและการเรียนรู้ เนื้อหาในหนังสืออมตะเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงสถานการณ์จริงของผู้เรียนเล็กน้อย หรืออาจไม่เกี่ยวข้องเลยก็เป็นไปได้ นอกจากนั้นการศึกษายังเป็นการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้โดยหวังว่าผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ภายหลัง นักการศึกษาผู้ใหญ่เชิงพิพัฒนาการไม่เห็นด้วยกับแนวคิดดั้งเดิมดังกล่าว ด้วยสังคมและการเมือง การเศรษฐกิจเปลี่ยนไปจากดั้งเดิมอย่างรวดเร็ว

เกิดเป็นปัญหาทางสังคมในทุกด้าน นักการศึกษาผู้ใหญ่เชิงพัฒนาจึงเชื่อว่า เป้าหมายของการศึกษาผู้ใหญ่ควรเป็นการพัฒนาบุคคลให้สามารถแก้ไขปัญหาของแต่ละบุคคล และสามารถประกอบอาชีพ ดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพแล้วยังต้องรับผิดชอบดูแลสังคมที่ตนอาศัยอยู่อีกด้วยการที่การศึกษาสามารถตอบสนองภารกิจเป้าหมายดังกล่าวได้ กระบวนการศึกษาต้องให้ความสำคัญแก่ความต้องการของผู้เรียน และประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นการศึกษาที่ใช้กระบวนการแก้ไขปัญหาเป็นเครื่องมือของการเรียนรู้ และการศึกษาต้องเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต ที่ผู้เรียนเป็นฝ่ายกระตือรือร้น ตามหลักการ Learning by doing จากจุดเน้นกระบวนการศึกษาผู้ใหญ่เชิงพัฒนาการดังกล่าวเกิดการพัฒนเป็นแนวคิดการศึกษาชุมชน ซึ่งจะได้อธิบายถึงความหมาย ในหัวข้อต่อไป (ชัยฤทธิ โภธิสุวรรณ, 2544)

4.2 ความหมายของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน เป็นแนวคิดเชิงปรัชญาการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการนำเอากระบวนการศึกษาเข้ามาสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชน โดยนำทรัพยากรชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อให้ชุมชนและคนในชุมชนได้เกิดการพัฒนารวมถึงฟื้นฟูศักยภาพและช่องทางในการพึ่งตนเองของคนในชุมชน ให้คนในชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด

การศึกษาชุมชนหรือการศึกษาชุมชนแบบใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากการศึกษารายบุคคลและเป็นกลุ่มดังที่เคยปฏิบัติมา การศึกษาชุมชนนั้น เดกเกอร์ (Decker , 1972:2 อ้างถึงใน เกียรติยศ กุลเดชชัยชาญ, 2548:14) กล่าวไว้ว่า “เป็นเรื่องยากที่จะอธิบายให้ชัดเจนถึงความหมายของการศึกษาชุมชน เพราะปรัชญาหรือแนวคิดนั้นครอบคลุมทั้งกระบวนการ และรูปแบบนำการศึกษาชุมชนไปใช้นั้นหลากหลายขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ต่างกันไป ดังนั้นการศึกษาชุมชนอาจไม่ใช่รูปแบบที่ระบุเฉพาะเจาะจง หรือการศึกษาชุมชนน่าจะเป็นปรัชญาความเชื่อที่เชื่อว่า แต่ละรูปแบบจะส่งผลของรูปแบบไปยังชุมชน ซึ่งมีวงจรของการทำงานที่เป็นกระบวนการ และปรัชญานี้สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปได้ตามเวลา และสภาพปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นการศึกษาชุมชนจึงมีความหลากหลายถ้าหากเป็นรูปแบบ และการศึกษา ก็จะมีหลากหลายถ้าเป็นปรัชญาที่ตั้งมั่น แต่ที่แน่นอนนั้น การศึกษาชุมชนยากที่จะอธิบายด้วยความหมายทางวิทยาศาสตร์”

ซีวี (CeVe, 1990:2) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าการศึกษาชุมชนว่า “.....กระบวนการได้ออกแบบให้เพิ่มคุณค่าวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลและกลุ่ม โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำรงชีวิตของประชาชนที่ปราศจากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ หรือมีส่วนร่วมในความสนใจร่วมกัน ที่จะพัฒนา ลักษณะของการเรียนรู้ การดำเนินการ และการประเมินผล อย่างแน่วแน่ ซึ่งได้กำหนดโดยความต้องการของบุคคล สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ของพวกเขาเอง”

มินซี และ เลทาร์ท (Minzey and LeTarte ,1979) ได้ให้แนวคิดทางการศึกษาชุมชน ในหนังสือเรื่อง “ COMMUNITY EDUCATION: FROM PROGRAM TO PROCESS TO PRACTICE ” ว่าหมายถึง “ การศึกษาชุมชน คือแนวคิดปรัชญาที่ให้บริการชุมชน เพื่อสนองตอบทุกความต้องการทางการศึกษาของสมาชิกทุกคนในสังคม โดยใช้โรงเรียนในท้องถิ่นเป็นตัวประสานงานกับชุมชน เพื่อสร้างความร่วมมือในชุมชนและแก้ปัญหาในชุมชน พัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และผลสุดท้ายของการพัฒนาก็คือ การทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง ”

ปีเตอร์ เจวิส (Peter Javis, 1999) ได้ให้แนวคิดการศึกษาชุมชน ใน “International Dictionary of Adult and Continuing Education” ว่าหมายถึง

1. แนวคิดที่ว่า การศึกษาควรมีการริเริ่มจากแต่ละชุมชน ที่พัฒนาการศึกษาให้ตอบสนองความต้องการของชุมชน เพื่อการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนรับผิดชอบและมีส่วนร่วม
2. กิจกรรมทางสังคม นันทนาการ วัฒนธรรม และการศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบโรงเรียน เพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในแต่ละชุมชน โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานในการปฏิบัติงาน
3. การศึกษาให้ความสำคัญเรื่องการพัฒนาชุมชน

อลัน โรเจอร์ (Alan Rogers, 1994) กล่าวไว้ว่า “การศึกษาชุมชนนั้นครอบคลุมทั้งการศึกษาที่จัดในโรงเรียน และการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งจัดนอกระบบโรงเรียนด้วย ซึ่งเขาเน้นว่าเป้าหมายของการศึกษาชุมชนก็คือ การพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดในเรื่องสังคมมากกว่าเป็น

แนวคิดทางการศึกษาเท่านั้น เห็นว่าการศึกษาร่วมกันนั้นเป็นเครื่องมือประเภทหนึ่งสำหรับการพัฒนาชุมชน

อุนตา นพคุณ (2520:44) กล่าวถึงการศึกษาร่วมกันไว้ว่า หมายถึงวิถีถ่ายทอดความรู้ ทักษะ ทักษะ ทักษะ และวัฒนธรรมของสังคมให้แก่บุคคลที่รวมกันอยู่ใน อาณาบริเวณเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเจริญขึ้นทั้งในด้านของบุคคลและชุมชน

เชียรศรี วิวิธศิริ (2530) กล่าวถึงการศึกษาร่วมกันไว้ว่า หมายถึง การจัดและให้การศึกษาคู่ต่อเนื่องตลอดชีวิตแก่สมาชิกทุกคนในชุมชน โดยอาจเป็นไปได้ทั้งในรูปแบบของกิจกรรมหรือโปรแกรม และกระบวนการซึ่งครอบคลุมชีวิตชุมชนในทุก ๆ ด้าน แนวคิดของการศึกษาร่วมกันนั้นถือว่าการศึกษามีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตของบุคคลและของชุมชนทั้งหมด และถือว่าชุมชนหรือสังคมนั้นต้องสามารถหรือมีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการศึกษาทั้งหมด

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547) ได้ให้ความหมายของการศึกษาร่วมกันเอาไว้ว่า การศึกษาร่วมกันเป็นทางเลือกของการศึกษาอย่างหนึ่งท่ามกลางวิกฤตของระบบการศึกษาปัจจุบัน แทนที่รัฐหรือระบบการศึกษาทางการกีดกันเบียดขับการศึกษาของชุมชนออกไปจากพื้นที่ทางสังคม ควรหันมาเรียนรู้ ร่วมมือ และเชื่อมโยงการศึกษาของชุมชนที่หลากหลายสอดคล้องกับชีวิตจริงนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย

ดังนั้นจากความหมายของการศึกษาร่วมกัน สรุปได้ว่า การศึกษาร่วมกัน เป็นการศึกษาแบบมหภาคในแง่ที่เป็นข้อเท็จจริง เรื่องราวทางสังคม ในรูปของโครงสร้างที่ เกี่ยวเนื่องกับปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ ปรัชญา ประวัติศาสตร์ เทคโนโลยี และการเมือง ประการสำคัญคือ เป็นการศึกษาเพื่อความมุ่งหมายในบางเรื่อง เช่น ศีลธรรมและจริยธรรม เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ยากที่จะเกิดขึ้นกับการเรียนการสอนในห้องเรียน หรือกิจกรรมเสริมในโรงเรียน

4.3 แนวคิดหลักทางการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนหรือการศึกษาแบบใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากการศึกษารายบุคคลและเป็นกลุ่มดังที่เคยทำกันมา จึงสามารถทำความเข้าใจกับความหมาย ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดได้ดังนี้

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2547) ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนไว้ว่า การศึกษาชุมชนนั้นหมายถึง “การศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาให้ของชุมชนและมีสมาชิกของชุมชนทั้งหมด หรือส่วนใหญ่ได้รับบริการ”

จากนิยามข้างต้น องค์ประกอบของการศึกษาชุมชน คือ

1. ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ ไม่ใช่เจ้าหน้าที่ของกรมการศึกษานอกโรงเรียนไปวางแผนและจัดการให้ฝ่ายเดียว
2. สิ่งที่เรียนรู้นั้น สนองตอบปัญหาโดยส่วนรวมของชุมชน เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการว่างงาน รายได้ต่ำ การไม่รู้หนังสือ สุขภาพอนามัยไม่ดี สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ขาดทักษะทางอาชีพ และอื่น ๆ
3. บริการการศึกษานั้น เป็นประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนในวงกว้างไม่เพียงแต่คนกลุ่มหนึ่งที่มีโอกาสดีเท่านั้น และจะตรงเป้าหมายยิ่งขึ้น ถ้าได้เข้าถึงคนกลุ่มที่ด้อยโอกาสในชุมชนนั้น

ดังนั้น การเข้าไปดำเนินงานชุมชน โดยชุมชนไม่ได้รับทราบและมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ จึงเป็นเพียงรูปแบบการศึกษารายบุคคล หรือเป็นกลุ่ม จึงไม่เข้าลักษณะการศึกษาชุมชน

ในการจัดการศึกษาชุมชนนั้น มีขอบเขตของความคิดพื้นฐานบางประการที่เป็นกรอบการจัดการศึกษาชุมชน ดังนี้

1. การจัดการศึกษาโดยการพึ่งตนเอง

ชุมชนดำรงอยู่ได้และพัฒนามาจนถึงปัจจุบันนี้ ด้วยอาศัยการพึ่งพาตนเองเป็นหลักใหญ่ หน่วยงานภายนอกเริ่มมีขึ้นไม่นานมานี้ และพยายามเปลี่ยนแปลงหลักการพึ่งพาตนเองของชุมชนไปเป็นการพึ่งพาตัวแทนของหน่วยราชการ ซึ่งได้สร้างความอ่อนแอให้แก่ชุมชนมากยิ่งขึ้น

2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการกับชุมชน

ชุมชนมีภูมิปัญญาที่สะสมมาจากอดีตอันยาวนาน ซึ่งได้มีการถ่ายทอดแก่สมาชิกในชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิต และการแก้ปัญหาของชุมชนมาได้โดยตลอด ระยะเวลาที่ผ่านมา เทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้เข้ามาแทนที่ภูมิปัญญาชาวบ้านขณะเดียวกันได้สร้างปัญหาความไม่สมดุลให้แก่ระบบนิเวศน์ และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและเป็นไปในลักษณะขัดแย้ง จนเป็นปัญหาต่อการปรับตัวของชุมชน

3. การส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ

การจัดการศึกษา ไม่ควรเป็นภาระของหน่วยราชการฝ่ายเดียว ชุมชนควรได้รับโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ เพื่อเป็นการประกันว่าสิ่งที่เรียนรู้นั้นสามารถเกิดประโยชน์อันแท้จริงแก่ประชาชน เกิดการผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีสมัยใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้าน และไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของประชาชนจนเกินกว่าที่จะรับได้

4. การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน

การถ่ายทอดความรู้ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน ระหว่างชุมชนกับชุมชนเป็นกระบวนการที่มีมาแต่อดีตและยังคงมีอยู่ ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านได้แพร่หลายไปในสังคม ตัวแทนของหน่วยราชการควรมีหน้าที่กระตุ้นให้มีการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาที่มีอยู่โดยปกตินี้ ให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยพยายามจัดระบบที่เรียกว่า “เครือข่ายของการเรียนรู้” ให้มีการถ่ายทอดในระหว่างชาวบ้านเอง แทนที่การมุ่งสอนเสียเองเป็นสำคัญ

5. การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน

ความมุ่งหวังระยะยาวของหน่วยงานการศึกษานอกโรงเรียนนั้น คือ สร้างความสามารถที่ในการเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่สมาชิกในชุมชน โดยให้การศึกษาที่ช่วยให้สมาชิกในชุมชนรู้จักการระบุปัญหาหรือสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ รู้จักการแสวงหาแหล่งวิทยาการเพื่อใช้ศึกษาหาความรู้ ทั้ง

ที่มีอยู่ในหมู่ประชาชนด้วยตนเองและบุคคลภายนอก ทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งในที่สุดแล้ว ชุมชนนั้นอาจเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และเกิดกระบวนการศึกษาตลอดชีวิตโดยวิธีการพึ่งพาตัวเอง เพราะตัวแทนของหน่วยราชการ ไม่สามารถจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนที่มีอยู่หลายสิบล้านคนให้ทั่วถึงได้ นอกจากการใช้วิธีประสานงานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มประชาชนขึ้นเอง

6. บูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

การบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันนั้น เป็นการเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างสมดุล ทั้งสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และศาสนา เข้าด้วยกันกับวิถีชีวิตกับชุมชน เพื่อให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นบูรณาการ

7. การใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้

ชุมชนต้องเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นศูนย์กลางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการการเรียนรู้ของประชาชน โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบัน และก่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ การเสริมสร้างวิถีชีวิตประชาธิปไตย

สำนักบริหารงานวิทยาลัยชุมชน (2549) ได้ให้ความหมายของวิทยาลัยชุมชนเอาไว้ว่า วิทยาลัยชุมชนเป็นสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาต่ำกว่าปริญญาทำหน้าที่ให้บริการการศึกษาระดับสูง และจัดอบรมระยะสั้นแก่ชุมชนที่วิทยาลัยตั้งอยู่ทั้งด้านวิชาการและวิชาชีพ รวมทั้งการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาอาชีพ คุณภาพชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของชุมชน จัดการเรียนการสอนแบบเปิดกว้าง หลากหลาย ตามความต้องการของชุมชน โดยหลักสูตรมีความยืดหยุ่นตามความต้องการของผู้เรียน ความต้องการแก้ไขปัญหา ความต้องการพัฒนาศักยภาพบุคคลและวิถีชีวิต และความต้องการของตลาดแรงงาน เป็นกลไกของชุมชนในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ภายใต้การบริหาร จัดการ และดำเนินงานด้วยพลังแห่งศรัทธาและความร่วมมือจากบุคคล หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนนั้น ๆ ไปสู่วัฏจักรการบริหารวิทยาลัยชุมชนที่เป็นสถานศึกษาของชุมชน ดำเนินงานโดยชุมชน และเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

ในการจัดการศึกษาชุมชนของวิทยาลัยชุมชนของสำนักบริหารงานวิทยาลัยชุมชน (2549) นั้น มีหลักการในการจัดการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดหลัก ดังนี้

1. การเข้าถึงการศึกษา วิทยาลัยชุมชนต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัดวิธีการดำเนินการ คือ

- 1) เปิดกว้างและเข้าถึงง่าย การรับที่เปิดกว้างให้โอกาสและปฏิบัติต่อนักศึกษาผู้เข้ารับบริการทุกคนอย่างเท่าเทียม เป็นการประกันความเสมอภาคแก่กลุ่มคนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล ให้มีโอกาสได้ศึกษาในระดับอุดมศึกษารวมทั้งจัดให้บริการคำปรึกษา และแนะแนวบริหารจัดการการเรียนที่ยืดหยุ่นหลากหลาย และการขยายเครือข่ายการจัดการศึกษาอย่างครอบคลุมทั่วถึง ในลักษณะเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ยึดชุมชนเป็นฐาน เพื่อให้คนไทยในชุมชนได้เรียนรู้และฝึกทักษะอย่างกว้างขวาง
- 2) มีหลักสูตรหลากหลายประเภท จัดเก็บค่าบริการจากกลุ่มเป้าหมายในราคาถูก เพื่อให้การบริการแก่กลุ่มบุคคลในท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลและมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ได้มีโอกาสเรียนโดยไม่ออกไปจากระบบการศึกษา และได้เรียนใกล้บ้านตลอดจนได้เรียนไปพร้อมกับการทำงานเพื่อพัฒนาต่อเนื่องให้เป็นการศึกษาตลอดชีวิต

2. การตอบสนองต่อความต้องการ วิทยาลัยชุมชนจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน โดยมีวิธีการดำเนินการ คือ

- 1) ตอบสนองต่อชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นแหล่งผลิตและพัฒนากำลังคนในภาคเศรษฐกิจ ทั้งด้านธุรกิจการเกษตรและอุตสาหกรรมที่เน้นการสร้างวิชาชีพเพื่อการประกอบกิจการ ช่วยให้เกิดการสร้างกิจการงานของตนเอง รวมทั้งผลิตคนป้อนตลาดแรงงานตลอดจนช่วยอบรม เพิ่มพูนทักษะการทำงานแก่แรงงานในภาคการผลิตของสังคมและประเทศชาติ
- 2) เน้นคุณภาพและประโยชน์ จัดการเรียนการสอนและฝึกอบรมที่มีคุณภาพ มุ่งผลให้ผู้เรียนและกลุ่มเป้าหมายที่เข้ารับบริการ มีความสามารถตามเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนด ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นและรูปแบบวิธีการที่เกิดประโยชน์สูงต่อบุคคลและชุมชน

- 3) ปรับตัวเองอยู่เสมอ เพื่อตอบสนองความเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนบทบาทการศึกษา ที่เน้นการให้บริการแก่สังคมได้อย่างครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย ทั้งวิธีการ และการจัดสาขาวิชาทันสมัย ยืดหยุ่น และรวดเร็ว ทันกับความเปลี่ยนแปลง
 - 4) ค้นหาโอกาสใหม่ ๆ เพื่อพัฒนาหลักสูตรให้ทันสมัยอยู่เสมอ สำรวจและจัดทำระบบ ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงความต้องการของชุมชน เทคโนโลยีและตลอดแรงงานตลอด เวลา เพื่อนำมาใช้พัฒนาหลักสูตรให้ทันสมัยอยู่เสมอ
3. ชุมชนเป็นผู้บริหาร วิทยาลัยชุมชนบริหารจัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและ ศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน โดยมีวิธีการ ดังนี้
- 1) เชื่อมโยงกับพันธมิตรทั้งในและนอกชุมชน จัดบทบาทที่เข้มแข็งในการแสวงหา พันธมิตร ความร่วมมือกับบุคคล ชุมชน หน่วยงาน องค์กร สมาคมวิชาชีพ ผู้ที่ เกี่ยวข้องทุกส่วน กำหนดกรอบความร่วมมือทั้งรูปแบบและระดับความสัมพันธ์ หลากหลาย ให้ชุมชนได้เลือกในการเข้าร่วมกิจกรรมความพร้อมของตนเพื่อร่วมกัน ดำเนินงานให้เกิดประโยชน์ในด้าน ๆ ตามภารกิจของวิทยาลัยชุมชน
 - 2) ชุมชนเป็นผู้นำและร่วมดำเนินการ สร้างองค์กรที่เข้มแข็งในการชักนำชุมชนให้เข้ามา มีส่วนร่วมทั้งกำหนดนโยบายการตัดสินใจ การดำเนินงาน และการสนับสนุนทุก รูปแบบ เพื่อจัดให้มีการบริการตามความต้องการของชุมชน
 - 3) สร้างพันธมิตรกับธุรกิจเอกชน องค์กรของรัฐ และองค์กรเอกชน สร้างความ แข็งแกร่งในการบริหารจัดการโดยความร่วมมืออย่างใกล้ชิด ในรูปเครือข่ายระหว่าง วิทยาลัยชุมชน สถาบันอุดมศึกษาอื่น สถานประกอบการ องค์กรเอกชน และ หน่วยงานของรัฐและเอกชนอื่น ๆ เพื่อสามารถให้บริการที่ตอบสนองความต้องการ ของประชาชนและชุมชนอย่างกว้างขวาง

จากแนวคิดทั้ง 2 แนวคิด สามารถสังเคราะห์โดยใช้วิธีการสังเคราะห์แบบตัวร่วมได้เป็น กรอบแนวคิดในการวิจัยทางการศึกษาชุมชน ดังนี้

1. การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เพราะการพึ่งตนเองนั้น ทำให้ชุมชนอยู่ได้โดยยั่งยืน รัฐมีหน้าที่เพียงประสานงานและสนับสนุนในสิ่งที่เกินความสามารถของชุมชนเท่านั้น
2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิต และการแก้ปัญหาของชุมชนได้
3. การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการศึกษา โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษา ทำให้สามารถรู้ถึงความต้องการของสมาชิกในชุมชนและชุมชนได้
4. การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแพร่หลายและดำรงอยู่ได้ โดยมีการถ่ายทอดระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง
5. การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน สามารถทำให้สมาชิกในชุมชนรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองได้ อีกทั้งยังเป็นแนวทางนำไปสู่การช่วยเหลือเสริมให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มที่มีประโยชน์ต่อชุมชนของตนเอง
6. บุรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน
7. การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัดวิธีการดำเนินการ
8. การตอบสนองต่อความต้องการ โดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน
9. ชุมชนเป็นผู้บริหาร การจัดการศึกษาริหารจัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน

4.4 การศึกษาชุมชนกับการศึกษารูปแบบ

ในการนำแนวคิดการศึกษาชุมชนมาสู่การปฏิบัตินั้น ได้มีการปรับรูปแบบของการศึกษาที่มีอยู่ในสังคมให้สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาชุมชน โดย สมิท (Smit, 1994:78-80 อ้างถึงใน ชัยยศ อิมสุวรรณ์, 2543:63) มองว่า การศึกษาชุมชนนั้นครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ รวมถึงการศึกษาตามอัธยาศัยด้วย และยังเห็นว่านักการศึกษาต้องผสมผสานรูปแบบการศึกษาต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนด้วย ดังนั้น จึงจำแนกประเภทของการศึกษาชุมชนได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาในระบบ
2. การศึกษาชุมชนแบบศึกษานอกระบบ
3. การศึกษาชุมชนแบบการศึกษาตามอัธยาศัย

4.4.1 การศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน

การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่มีโครงสร้าง และขั้นตอนในการทำงานมาจากเบื้องล่างขึ้นสูงขึ้นไปตามลำดับ โดยเริ่มตั้งแต่อนุบาลศึกษาไปจนถึงระดับอุดมศึกษา รวมทั้งการเรียนรู้ทางวิชาการ โครงการพิเศษเฉพาะกิจต่าง ๆ ที่ให้ความรู้โดยวิธีการเดียวกัน เช่น สถาบันที่ฝึกอบรมผู้ชำนาญงาน และนักเทคนิคที่ทำงานเต็มเวลา เป็นต้น

การศึกษาในระบบนี้ มีตัวแปรสำคัญ ประกอบด้วยครูและนักเรียน โดยที่นักเรียนพยายามทำงานให้เป็นที่พอใจของครู เพื่อได้ใบประกาศนียบัตรหรือใบปริญญาบัตร ซึ่งทั้งคู่ไม่ว่าระดับผู้บริหารหรือครูประจำชั้น รวมถึงนักเรียนต่างตกอยู่ในภาวะวิตกกังวล ถ้าหากมีปัญหาทางด้านการเรียนการสอน สิ่งแรกที่เกี่ยวข้องของส่วนใหญ่ยกมาอ้างเป็นสาเหตุหลักคือ การขาดแคลนทรัพยากรดำเนินงาน บุคลากร เงิน เวลา อาคารสถานที่ และอุปกรณ์การเรียนการสอน เป็นต้น ส่วนหลักสูตร เวลา และวิธีสอน ส่วนใหญ่ตกอยู่ในขอบเขต และวิธีการที่คล้ายคลึงกัน และอาจถูกกำหนดให้ดำเนินการตามประสงค์ของรัฐและสถาบัน แต่สิ่งหนึ่งที่คอยสนับสนุนให้การศึกษาระบบนี้ได้รับความสนใจ และมองเห็นว่ามีความสำคัญกว่าการศึกษาระบบอื่น ๆ คือ ค่านิยมของสังคมที่ถือเอาประกาศนียบัตรและปริญญาบัตรเป็นเกณฑ์สำคัญ ในการจัดบุคลากรเข้าสู่ตลาดแรงงานแต่ละประเภทแต่ละระดับ (อนุรักษ์ ปัญญาภูวัฒน์, 2548)

จากการที่การศึกษาในระบบนั้นค่อนข้างมีความจำกัด การศึกษาในระบบจึงเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับการศึกษาชุมชน เพื่อให้การศึกษาในระบบเปิดกว้างและเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น โดยอาศัยแนวคิดและเหตุผลของรัฐซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาหลักในสังคม ในช่วงที่ประเทศกำลังเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับมาตรฐานการครองชีพของคนทั้งมวล การศึกษาได้ถูกให้ความสำคัญในฐานะเครื่องมือที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายดังกล่าว สถานศึกษาจึงมีบทบาทนำในการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาท ในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียน นับตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์

จากกระบวนการที่รัฐได้ปรับปรุงและพัฒนา ดังที่ อาวุธ วีระเอก (2543) ได้กล่าวไว้ในเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า “การมีส่วนร่วมมีอยู่สองขั้นตอน คือการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์ เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียนต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการเป็นอย่างมาก เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ความช่วยเหลือของชุมชนจะเป็นไปในลักษณะร่วมดำเนินการ ซึ่งแผนงานอาจมีการกำหนด และแบ่งความรับผิดชอบเป็นส่วนต่าง ๆ ให้ชุมชนรับผิดชอบ” ดังนั้น การจัดการและสถานศึกษาที่ได้เอื้อประโยชน์ต่อแนวคิดนี้ อาทิ เช่น การจัดตั้งโรงเรียนชุมชน โครงการมัธยมศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท และโครงการศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบท เป็นต้น

รูปแบบการศึกษาในระบบที่จัดการศึกษาชุมชนอาจแบ่งได้ 3 ลักษณะ ซึ่งอุ้นตา นพคุณ (2523, 174-202) เสนอไว้ พอสรุปได้ดังนี้

1. โรงเรียนชุมชน โดยโรงเรียนมีหน้าที่พัฒนาชุมชนทั้งนักเรียน เด็ก และเยาวชนที่อยู่ นอกโรงเรียน ตลอดจนผู้ใหญ่โดยมีบทบาทสำคัญ คือ การให้การศึกษแก่คนทั้ง ชุมชนและแสวงหา พัฒนาและใช้ทรัพยากรในชุมชน เพื่อการบริการทางการศึกษา โรงเรียนชุมชนแบ่งออกเป็น 4 ประเภท
 - 1) หลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง
 - 2) หลักสูตรอาชีพเป็นศูนย์กลาง
 - 3) หลักสูตรปฏิบัติการของชุมชน
 - 4) หลักสูตรให้บริการแก่ชุมชน
2. วิทยาลัยชุมชน เป็นการศึกษาชุมชนที่มุ่งเปิดโอกาสให้คนทุกคนได้ศึกษาตามความ ต้องการ มีหลักสูตรกว้างขวางครอบคลุมและตอบสนองความต้องการชุมชน ลักษณะของกิจกรรมการศึกษา ได้แก่
 - 1) การศึกษาด้านอาชีพ
 - 2) การศึกษาทั่วไป
 - 3) การศึกษาเพื่อต่อในระดับสูง
 - 4) การศึกษาผู้ใหญ่
 - 5) การศึกษาซ่อมเสริม

6) การแนะแนว

ภารกิจของวิทยาลัยชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ภารกิจหลัก คือ

- 1) ภารกิจด้านการสอน โดยจัดเป็นหลักสูตรระยะสั้นในระดับอุดมศึกษา เรียน
ในระยะเวลาไม่เกินสองปี
 - 2) ภารกิจด้านการบริการด้านวิชาการ จัดการบริการในรูปแบบการศึกษาใน
รูปแบบต่าง ๆ เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษาต่อเนื่อง การศึกษานอก
ระบบโรงเรียน เป็นการอบรมหรือจัดกิจกรรมระยะสั้น เป็นต้น
3. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นบทบาทด้านการบริการ
ชุมชนของสถาบันอุดมศึกษา ส่วนใหญ่จัดในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ การฝึกอบรม การ
สัมมนาทางวิชาการ เป็นต้น

ดังนั้นการศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน จึงเป็นการศึกษาที่มีความสัมพันธ์
กันในลักษณะที่นำชุมชนเข้ามาเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษา เพียงแต่เข้ามาอยู่ในระบบ
โรงเรียน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาชุมชนแบบในระบบโรงเรียน

4.4.2 การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นกิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบโรงเรียน และ
นอกระบบการศึกษานิตต่าง ๆ ทั้งนี้ไม่ว่าจัดแยกต่างหาก หรือจัดเป็นกิจกรรม ที่เสริมไว้ก็ตาม
กิจกรรมดังกล่าวนี้ จัดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการอันจำเป็นต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน
การศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งอาจวางรูปแบบเป็นกิจกรรมทดแทนการเรียนการสอนสำหรับ
ผู้ใหญ่และคนหนุ่มสาวทั้งหลาย ที่ควรจะได้จากโรงเรียนและเป็นกิจกรรมที่ทดแทนในสิ่งที่
โรงเรียนไม่สามารถจัดขึ้นได้ ในขณะเดียวกัน อาจเป็นกิจกรรมที่สนับสนุนการเรียนการสอนใน
โรงเรียนย่อมได้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบสนองต่อความต้องการและความประสงค์ของทุก ๆ คน และ
ต่อสังคม

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2543) ได้แบ่งรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนในมิติของการ
จัดการศึกษาออกเป็น 3 รูปแบบ กล่าวคือ

1. รูปแบบที่จัดเป็นรายคน เป็นรูปแบบของการจัดการศึกษาที่เป็นเฉพาะแต่ละบุคคล มุ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนแต่ละคน และใช้ผู้เรียนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ มีหลักสูตร วิธีการสอนที่เปิดกว้างตามความต้องการของแต่ละบุคคลตัวอย่างของการจัดการศึกษาในรูปแบบนี้ได้แก่ การเรียนด้วยตนเอง การเรียนทางไกล หรือจากวิทยุโทรทัศน์ การศึกษาเอกสารจากแหล่งความรู้ การทัศนศึกษา เป็นต้น

2. รูปแบบที่จัดเป็นกลุ่ม – ชั้นเรียน โดยมีบุคคลหลาย ๆ คนเป็นกลุ่มเป้าหมายในการให้ความรู้อย่างเสมอภาค มีการกำหนดหลักสูตร เวลาที่แน่นอน ได้รับใบสำคัญทางการศึกษา (รับรองวุฒิ/ประกาศนียบัตร) เช่น การศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ การศึกษาสายสามัญ วิชาชีพ ระยะสั้น เป็นต้น

3. รูปแบบชุมชน ชุมชน – หมู่บ้าน เป็นแกนนำในการจัดหลักสูตร จัดขึ้นตามความต้องการของชุมชน และยืดหยุ่นตามความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง เป็นการสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีในชุมชน และร่วมมือกันทำกิจกรรมวิธีการสอน เนื้อหาที่มีความสำคัญในการทำงานร่วมกัน การประสานงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน ตัวอย่างของการจัดในรูปแบบนี้ก็คือ ศูนย์การศึกษาชุมชนเขตภูเขา (ศศช.) โครงการพัฒนารูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบพึ่งพาตนเอง (กศ.พต.) โครงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และหน่วยงานอื่น ๆ ในภาครัฐ เป็นต้น

รูปแบบของการศึกษานอกระบบดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่ใช้การศึกษานอกระบบเป็นวิธีการสำคัญของการพัฒนาชุมชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่มีความเหมาะสม เพราะโดยหลักการสามารถปรับรูปแบบให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของบุคคลแต่ละคนและของชุมชนได้

การศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น สามารถจัดเนื้อหาสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนได้ แม้เป็นปัจเจกชนหรือกลุ่มเล็ก ๆ ทั้งนี้เพราะเป้าประสงค์นั้นเป็นการจัดระยะสั้น เฉพาะกิจ และเป็นการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับความต้องการที่อาจเกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วนของผู้เรียนและชุมชน โดยไม่ต้องผ่านการวินิจฉัยสั่งการจากรัฐบาลหรือหน่วยงานภายนอกชุมชน ในแง่ของชีวิตจริงในชุมชน การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นงานที่เน้นการเสริมสร้างและพัฒนา

ทักษะในการทำงานเป็นเกณฑ์สำคัญตามสภาพการปฏิบัติในแต่ละท้องถิ่น เช่น การฝึกอบรมจักสาน เครื่องปั้นดินเผาและการเพาะเห็ดในชนบทภาคเหนือ การฝึกอบรม การต่อเรือ การประมงน้ำตื้น และการซ่อมบำรุงเครื่องยนต์ของเรือในภาคกลางตอนล่างและในภาคใต้ เป็นต้น หลักสูตรการฝึกอบรมและการให้ความรู้แก่ผู้เรียน มิได้ประสงค์ให้ผู้เรียนละทิ้งถิ่นภูมิลำเนาไปประกอบอาชีพที่อื่น แต่พยายามให้ผู้เรียนสามารถใช้ความรู้ทักษะและประสบการณ์การเรียนรู้ที่ได้ขึ้นไปปรับปรุงคุณภาพชีวิต การทำงาน และความเป็นอยู่ในท้องถิ่นเดิมให้ดีขึ้น หากพิจารณาให้ลึกซึ้งในแง่ของการศึกษากับงานแล้วผลของกระบวนการดังกล่าวนี้ สามารถให้ผลผลิตได้ใกล้เคียงกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลต่าง ๆ ในท้องถิ่นได้ดีกว่าที่การศึกษาในระบบโรงเรียนจะทำได้ (อนุรักษ์ ปัญญาอนุวัฒน์, 2548)

ดังนั้น การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการศึกษาชุมชน จึงเป็นการศึกษาที่นำชุมชนเข้ามาเป็นศูนย์กลางในแง่ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนในรูปแบบต่างๆ เช่น การฝึกอบรม การศึกษานอกระบบโรงเรียนของเด็กในวัยเรียน (นอกภาคเรียนปกติ) ซึ่งการศึกษาแบบนี้เข้าถึงชุมชนได้มาก เพราะสามารถให้ความรู้ได้ทันทีที่ต้องการและเมื่อเกิดปัญหาในชุมชน

4.4.3 การศึกษาตามอัธยาศัยกับการศึกษาชุมชน

การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นกระบวนการที่ทุกคนได้รับความรู้ ทักษะ ค่านิยม ทักษะ จากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน และจากแหล่งการศึกษาในสภาพแวดล้อมตลอดชีวิต โดยส่วนใหญ่แล้วกระบวนการนี้มิได้จัดขึ้นให้มีความสัมพันธ์กันอย่างมีระบบ หรือระเบียบที่ตายตัว แต่อยู่ที่ต่างคนต่างรับรู้ในสิ่งที่ตนสนใจ ซึ่งความรู้ันั้นทำให้บุคคลเข้าในสภาพชีวิต และวิถีการทำงานของคนในสังคมได้ตามสมควร (อนุรักษ์ ปัญญาอนุวัฒน์, 2548) เช่นเดียวกันกับที่กรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน (2544) ได้ให้ข้อสรุปว่าเป็นการศึกษาที่มีรูปแบบที่หลากหลายและในบางประเทศ ได้แก่ สก๊อตแลนด์ ถือว่าการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาชุมชน เพราะเห็นว่าเป็นงานที่ส่งเสริมการมีพันธกิจร่วมกันของคนในชุมชน

เห็นได้ว่ากิจกรรมการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างไม่จำกัด ไม่ว่าจะ เป็น เวลา สถานที่ เพศ วัย เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย ซึ่งก็นับว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาตามอัธยาศัยที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้

4.5 รูปแบบของการศึกษาชุมชน

ในส่วนรูปแบบของการศึกษาชุมชนนั้น Tupeni ได้แบ่งรูปแบบของการศึกษาชุมชนออกเป็น 2 รูปแบบ (Tupeni L. Baba, 1994) กล่าวคือ

1. รูปแบบที่ยึดติดสถาบันเป็นหลัก เป็นรูปแบบที่ได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ด้านการเกษตร สาธารณสุข การศึกษา การพัฒนาชนบท เป็นต้น หน่วยงานของรัฐส่วนใหญ่ได้ตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีการพัฒนาตามแผนที่กำหนด เจ้าหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาในแต่ละด้าน จึงได้ค้นหากลุ่มเป้าหมายในขอบเขตภารกิจของตนในการดำเนินงาน โครงการเหล่านี้จะได้รับการสนับสนุน โดยเฉพาะด้านงบประมาณจากหน่วยงานรัฐหรือความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก

2. รูปแบบที่ยึดชุมชนเป็นหลัก เป็นรูปแบบที่สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นที่มาของการจัดตั้งโครงการการศึกษาชุมชน และมักเป็นโครงการเล็กๆ ที่ลงทุนสูงเมื่อเทียบกับรูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลัก และมีการจัดการที่ยากกว่ารูปแบบที่ยึดสถาบันเป็นหลักเช่นกัน โดยเฉพาะการสร้างความตระหนักของคนในชุมชน ให้ความรู้ถึงสถานการณ์ของตนเอง

ชัยยศ อิมสุวรรณ์ (2543) ยังได้เสนอรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยได้แบ่งรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็น 2 รูปแบบ สรุปได้ดังนี้

1. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มโครงการ (Community – based model)
2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution – based model)

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มโครงการ
(Community – based model)

1. แนวคิดและหลักการ
 - 1.1 เน้นการพึ่งตนเอง
 - 1.2 การใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาในชุมชนเป็นพื้นฐานในการแก้ไขปัญหาในชุมชน
 - 1.3 มุ่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมชุมชน
 - 1.4 เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
2. วัตถุประสงค์
 - 2.1 มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มีกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน
 - 2.2 มุ่งการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชนให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการดำรงชีวิต
3. สาระการเรียนรู้
 - 3.1 กำหนดจากกิจกรรมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นพื้นฐาน เนื่องจากเป็นการระดมทรัพยากรในชุมชนเข้ามาแก้ปัญหา
 - 3.2 กำหนดขึ้นเพิ่มเติมจากความต้องการของชุมชน
4. กระบวนการจัดการศึกษา
 - 4.1 การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน
 - (1) คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการอธิบายสภาพที่เป็นจริงให้รับรู้ร่วมกัน
 - (2) มีลักษณะของการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบเวทีชาวบ้าน
 - (3) มีการจัดการให้การระดมความคิดเห็นเป็นระบบ
 - 4.2 การสร้างความตระหนักถึงปัญหา
 - (1) เน้นการให้ข้อมูลแลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน
 - (2) มุ่งให้คนในชุมชนทั้งหมดรับรู้ และเกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อปัญหาของชุมชน
 - (3) เป็นการสร้างฉันทามติในการแก้ปัญหาของชุมชน
 - 4.3 การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง
 - (1) มีวิธีการแสวงหาความรู้ที่หลากหลายเป็นไปตามธรรมชาติ

(2) ไม่มีหลักสูตรแน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาและความจำเป็นของชุมชน

(3) การเรียนรู้เกิดขึ้นโดยการผสมผสานความรู้และประสบการณ์เดิมกับความรู้และประสบการณ์ใหม่ สร้างเป็นความรู้ของชุมชนขึ้น

4.4 การตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง

(1) ยึดผลประโยชน์ของกลุ่มหรือส่วนรวมเป็นหลักในการตัดสินใจ

(2) ใช้ประสบการณ์เดิมมาช่วยในการตัดสินใจ

(3) มีคุณธรรมด้านความซื่อสัตย์และไว้วางใจกัน ประกอบการตัดสินใจ

4.5 การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

(1) ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว แต่ใช้วิธีการที่หลากหลายตามสถานการณ์และทรัพยากรที่มีอยู่

(2) มีการรวมกลุ่มปัญหาเดียวกันในการแก้ปัญหาาร่วมกัน

5. ผลผลิตที่คาดหวัง

5.1 ผู้ที่ได้รับการศึกษามีวิธีการในการแก้ปัญหาที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับปัญหาอื่น ๆ

5.2 ปัญหาได้รับการแก้ไข โดยผลการเรียนรู้ร่วมกับผลของกิจกรรมอื่น

เงื่อนไขในการใช้รูปแบบ

รูปแบบของการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นผู้ริเริ่มนั้น มีเงื่อนไขในการใช้ดังนี้

1. ลักษณะของปัญหา ต้องเป็นปัญหาที่มีขอบเขตจำกัดภายในชุมชน จึงสามารถระดมทรัพยากรในชุมชนใช้ในการแก้ปัญหาได้
2. ผู้นำชุมชน ต้องมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และมีโอกาสได้รับความรู้และประสบการณ์จากภายนอกชุมชนอย่างกว้างขวาง
3. มีการสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยผู้นำชุมชนต้องรู้จักใช้สถานการณ์ให้เป็นประโยชน์

4. ชุมชนต้องมีพื้นฐานที่พอเพียงในการดำเนินงานของโครงการ เช่น ผู้นำมีความสามารถ คนในชุมชน มีความรู้พอสมควร มีความสามารถในการตัดสินใจในลักษณะร่วมกันโดยยึดผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก
5. มีแนวร่วมที่มีความคิด อุดมการณ์ไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือประคับประคองให้ใช้พลังชุมชนดำเนินการโครงการของชุมชนได้

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้ริเริ่ม (Institution – based model)

1. แนวคิดและหลักการ
 - 1.1 เน้นการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชุมชน
 - 1.2 เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
 - 1.3 มุ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของสถาบัน
2. วัตถุประสงค์
 - 2.2 มุ่งพัฒนาศักยภาพคนให้มีความรู้และทักษะเฉพาะในการแก้ไขปัญหา
 - 2.3 มุ่งแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาคน
3. สาระการเรียนรู้
 - 3.1 กำหนดมาจากโครงการของหน่วยงานตามขอบเขตภารกิจของหน่วยงาน
 - 3.2 ชุมชนมีส่วนเสนอแนะความต้องการของชุมชนบ้างในบางสาระการเรียนรู้
4. กระบวนการจัดการศึกษา
 - 4.1 การรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน
 - (1) ดำเนินการในลักษณะของการสำรวจชุมชนของหน่วยงาน
 - (2) เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ
 - 4.2 การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของชุมชน
 - (1) หน่วยงานผู้ดำเนินโครงการเป็นผู้ชี้แจงแสดงให้คนในชุมชนเห็นปัญหา
 - (2) คนในชุมชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และอธิบายรายละเอียดของปัญหา
 - (3) ฉันทามติเกิดขึ้นจากความเชื่อถือในหน่วยงานและความสำเร็จของหน่วยงานเป็นหลัก

4.3 การศึกษาอบรมเพื่อการเปลี่ยนแปลง

- (1) จัดทำเป็นหลักสูตรชัดเจนแน่นอน
- (2) กลุ่มเป้าหมายมีการจัดตั้งและรับสมัครเข้ารับการศึกษารูปแบบเป็นระบบ
- (3) ความรู้ที่ได้จากผู้ถ่ายทอดจัดการศึกษา

4.4 การตัดสินใจ

- (1) การเข้าร่วมโครงการทำให้การตัดสินใจเป็นไปตามความเห็นของกลุ่ม
- (2) การตัดสินใจเกิดขึ้น เพราะเชื่อถือในหน่วยงานและยึดความสำเร็จของ
การกระทำเป็นหลักในการตัดสินใจ

4.5 การกระทำเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

- (1) ผู้ดำเนินโครงการ กำกับ ดูแลการกระทำอย่างใกล้ชิด
- (2) การดำเนินงานเป็นไปตามขั้นตอนและแผนที่กำหนด
- (3) มีการติดตามและประเมินผลที่เป็นระบบ

5. ผลผลิตที่คาดหวัง

1.1 ผู้ที่ได้รับการศึกษา มีความรู้เฉพาะเรื่องที่ใช้ในการแก้ปัญหา

1.2 ความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะปัญหา
การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายของหน่วยงานที่จัดโครงการการศึกษา
ชุมชน

เงื่อนไขการใช้รูปแบบ

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่อิงสถาบันโดยมีหน่วยงานเป็นผู้
ริเริ่มมีเงื่อนไขในการใช้ ดังนี้

1. ลักษณะของปัญหาต้องเป็นปัญหาที่มีของเขตกว้างขวาง และเกินกำลังของ
ชุมชนการแก้ไขปัญหา
2. หน่วยงานที่เข้ามาดำเนินงานเป็นตัวแทนของสถาบันที่มีวัตถุประสงค์ในการ
พัฒนาชุมชน
3. ผู้นำชุมชนต้องมีความสามารถในการประสานงาน และเป็นตัวแทนของ
ชาวบ้าน และสถาบันที่เข้ามาดำเนินการในการจัดการศึกษาชุมชน

4. ชุมชนต้องมีปัจจัยพื้นฐานที่พอเพียงในด้านการรวมกลุ่ม การมีจิตสำนึกร่วมในการพัฒนา มีค่านิยมการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน และพร้อมที่จะเปิดรับความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

ฉะนั้น ไม่ว่าจะนำรูปแบบของการศึกษาชุมชนใด ๆ ไปใช้ ก็ย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

4.6 สถาบันทางสังคมที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

อุ้นตา นพคุณ (2547:70-75) กล่าวถึง การศึกษาชุมชน : สังคมเพื่อการศึกษาและแหล่งเรียนรู้ ใน “การศึกษานอกระบบโรงเรียน : แนวทางการศึกษาและกิจกรรมที่หลากหลาย” ว่า

สถาบันทางสังคม คือ ส่วนประกอบของสังคมที่มีตำแหน่งทางสังคมซึ่งทำหน้าที่สนองความต้องการของสังคมอย่างหนึ่งหรือมากกว่า โดยยึดแบบอย่างการปฏิบัติหน้าที่พฤติกรรมที่ได้ปฏิบัติมาเป็นเวลานาน เช่น ในสถาบันการศึกษาเป็นส่วนประกอบที่มีตัวบุคคลที่กระทำการปฏิบัติหน้าที่ของสถาบันการศึกษา ตำแหน่งทางสังคมนี้ คือ ครู อาจารย์ นักเรียนและคนอื่น ๆ เช่น นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ธุรการ เป็นต้น ซึ่งบุคคลที่มีตำแหน่งเหล่านี้ได้มีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันเพื่อสนองความต้องการของสังคมเกี่ยวกับการศึกษา

จากนั้น อุ้นตา นพคุณ (2547) เสนอว่า สถาบันทางสังคมสามารถเข้ามีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนในการจัดการ องค์กร กลุ่มหรือสถาบัน ซึ่งอาจเป็นแหล่งเรียนรู้ ผู้สนับสนุน แหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ผู้สอน เป็นต้น โดยกล่าวถึงตัวอย่างของสถาบันทางสังคมในการจัดกิจกรรมการศึกษาชุมชนโดยสรุปได้ดังนี้

1. ครอบครัว เป็นสถานบันการศึกษาที่สำคัญที่สุด ครอบครัวสามารถให้การศึกษแก่บุตรหลานได้โดยมีสิทธิจัดโรงเรียนสำหรับชุมชนที่ประชาชนมีฐานะดี
2. องค์การพัฒนาเอกชน สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนการจัดการศึกษาในชุมชนได้

3. สื่อมวลชน สื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น วิทยู โทททัศน์ หนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ ได้ให้การศึกษาคือเป็นอภัยยาศยตลอดมา และเป็นแหล่งเรียนรู้อีที่สำคัฒมาก โดยเฉพาะ ศาสตรรด้านสื่อสารมวลชน
4. สถานประกอบการ เป็นองค์การทางสังคคคที่สนับสนุนการศึกษามาตลอด ในหลักสูตรสายสามัญและอาชีวศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ได้มีการจัดให้ผู้เรียนไปมีประสบการณ์และฝึกอาชีพ กรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ให้ผู้เรียนเทียบโอนวิชาในกลุ่มประสบการณ์เสริมอาชีพบางวิชาไปฝึกงานที่ห้องสรรพสินค้า ธนาคาร เป็นต้น
5. โรงพยาบาล ถ้าหากสนับสนุนการศึกษาได้ทุกแห่งอาจเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนได้ ถ้าแพทย์ พยาบาล และนักเรียนในสถาบันโรงพยาบาล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดเวลาให้ดี จะสามารถจัดกิจกรรมความรู้ให้กับประชาชนได้อย่างมาก
6. วัดและศาสนสถาน โดยเฉพาะวัดเป็นสถานทางการศึกษาที่สำคัญของไทยเพราะการศึกษาของไทยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด พระจึงเป็นครูบาอาจารย์ของประชาชน ถึงแม้ว่าปัจจุบันเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์จะเจริญก้าวหน้า แต่วัดก็ยังให้การสนับสนุนการศึกษาแก่สังคคคอยู่เสมอ
7. กองทัพบ เป็นสถาบันพัฒนาคนที่สำคัญ มีทรัพยากรมนุษย์จำนวนมาก ในปัจจุบันสังคคคตามรูปแบบมีความสำคัญน้อยลง จึงควรปรับกองทัพบให้เป็นสถาบันส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา
8. หน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจ เป็นสถาบันที่มีบทบาทอย่างมากในด้านการศึกษาคชุมชนทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ตลอดจนการศึกษาคตามอภัยยาศยการสนับสนุนด้านกีฬาของชุมชน การให้ทุนการศึกษา การเป็นกรรมการในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น
9. ชุมชนและองค์กรชุมชน ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้อีที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง เพราะทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรวัตถุ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรประชาชน ทรัพยากรวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ฯลฯ มีคุณค่ายิ่งต่อการเรียนรู้อีของบุคคล นอกจากแหล่งเรียนรู้อีแล้วถ้าหากสถาบันการศึกษาจะใช้ผู้นำท้องถิ่น องค์กรบริหารชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มนักธุรกิจ ฯลฯ เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและทิศทางของ

การศึกษา โดยเฉพาะการมีบทบาทเป็นผู้ติดตามและประเมินผลกิจการของทาง การศึกษาชุมชนน่าจะเป็นประโยชน์

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นเห็นได้ว่า การศึกษาในปัจจุบันได้รับความร่วมมือจากสถาบัน ทางสังคมหลาย ๆ ฝ่าย ทำให้กระบวนการทางการศึกษาสามารถพัฒนาไปได้อย่างกว้างไกลมาก ขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาชุมชนที่เป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่งที่สามารถเข้าถึงชุมชนได้มาก ได้รับความ พัฒนาและส่งเสริมจากสถาบันทางสังคมได้อย่างเต็มที่

4.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิชิต นันทสุวรรณ (2528) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง แกนหลักของการ มองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของ สังคมหมู่บ้าน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2523) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของ ชาวบ้านทั้งแนวกว้าง แนวลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

อังกูล สมคะเนย์ (2534) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวลความรู้และมวล ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดส่งสมกันมา ผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ (2542) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดส่ง สมกันมา ผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

วิจารณ์ พานิช (2546) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้หมายถึงภูมิปัญญาที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่หมายถึงภูมิปัญญาที่เคลื่อนไหวและไม่ปฏิเสธการนำความรู้เชิงวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเชื่อม แต่ต้องเป็นไปอย่างเหมาะสมและเอภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก โดยถือว่าภูมิปัญญานั้นมีอยู่ในตัวคนทุกคน ไม่ได้เป็นความรู้ที่มีเฉพาะในกลุ่มคนฉลาดเท่านั้น

นงคราญ ชมพูนุท (2546) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่มาจากประสบการณ์หรือความรู้เดิม รวมทั้งจากการปล่อยให้เกิดทักษะการเรียนรู้ใหม่หรือองค์ความรู้ใหม่ หลังจากนั้นก็เรียนรู้ผลและคุณค่าที่ได้จากการเรียนรู้ ตลอดจนการนำไปใช้ประโยชน์ อีกส่วนหนึ่งคือการวิเคราะห์ ติดตาม ประเมินผลการนำไปใช้ให้เกิดเป็นภูมิปัญญาต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง และมีข้อเสนอแนะหรือแนวทางการปรับปรุงในการจัดการระบบฐานข้อมูล

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้และประสบการณ์ทั้งหมดที่มีอยู่ในตัวบุคคลของชาวบ้านทุกคน ที่ได้รับการถ่ายทอดหรือสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาที่ผสมผสานกับความรู้เชิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่

2. ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญา

ประเวศ วะสี (2532) ได้สรุปภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์
2. มีการบูรณาการสูง ทั้งเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
3. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
4. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตรธรรม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534) กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญา เป็นความรู้ เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหาสาระ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิง ผู้ชาย ประเภทครอบครัว ฯลฯ

2. ภูมิปัญญาเป็นความเชื่อของสังคม โดยอาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ ตายแล้วไปไหน
3. ภูมิปัญญา คือความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา หรือป้องกันปัญหา เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว
4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ เช่น เรือขนานบ้านช่อง เครื่องใช้ไม่สอยต่าง ๆ ในครอบครัวเพื่อทำให้ครอบครัวมีความสะดวกสบายตามสภาพ เป็นต้น
5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่าง ๆ ในครอบครัวจนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้ก็นับเป็นภูมิปัญญาเช่นเดียวกัน

กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ (2542) กล่าวว่า ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะ คือ

1. เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย
2. เป็นนามธรรม คือ ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ปัญหา และป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสะดวกสบายให้กับชีวิต

วิจารณ์ พานิช (2546) ได้กล่าวว่า ลักษณะของภูมิปัญญานั้น ประกอบด้วย 3 ส่วนที่สำคัญ คือ ความรู้ กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ นั้น และเป้าหมายหรือทิศทางการพัฒนา

ดังนั้น ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญา คือ

1. ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความเชื่อทางสังคม วัตถุ และการกระทำทั้งหลาย
2. กระบวนการได้มาซึ่งความรู้
3. นำไปสู่การพัฒนา ป้องกัน และแก้ไขปัญญาได้อย่างยั่งยืน

ดังนั้น สรุปได้ว่า ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญา เป็นความรู้ กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ ความเชื่อ หลักประเพณีปฏิบัติ และความสามารถในการแก้ไขปัญหานำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้

ภูมิปัญญานั้น ไม่ว่าจะของประเทศไทยหรือต่างประเทศ มีความแตกต่างจากความรู้ที่ถูกทำเป็นระบบเอาไว้ในโลกเป็นอันมาก เพราะภูมิปัญญานั้นอยู่กับคนและเป็นส่วนสำคัญของชีวิตที่มีพลวัตอยู่ตลอดเวลา แม้ในขณะนี้ภูมิปัญญาที่มีความเปลี่ยนแปลงตามกฎอนิจจัง ที่ตั้งอยู่แปรปรวน ดับไปเป็นธรรมดา ฉะนั้นภูมิปัญญาจึงเป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวทั้งที่รู้ตัวหรือไม่รู้ตัวและมีอยู่ทุกพื้นที่ และภูมิปัญญานั้น ยังมีมิติที่แตกต่างออกไปจากระบบความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีปัจจุบันอีกด้วย (เอกวิทย์ ณ ถลาง,2546)

การจัดการความรู้ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงต้องเริ่มจากความเป็นจริง คือผลได้สุดท้าย หรือไม่ก็เริ่มที่บุคคลหรือสถาบันหรืองานที่ทำไว้แล้ว ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจและการศึกษาเรียนรู้ได้สะดวกและคล่องตัวขึ้น และแหล่งข้อมูลสำคัญเพื่อการจัดการเรียนรู้ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน หรือพิพิธภัณฑสถานชุมชน กรณีตัวอย่างที่โดดเด่นคือพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจำพวกที่จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นที่รวมภูมิปัญญาทั้งด้านอาหารและสมุนไพร เครื่องมือจับปลา การทำมาหากิน การปลูกบ้าน การดำรงชีวิตที่แสดงความฉลาดของคนในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน เป็นต้น จากจุดนี้เป็นแหล่งข้อมูลที่ต้องหาจากของจริงจากพื้นที่นั้น ๆ และนำมาวิเคราะห์ประมวลขึ้นเป็นระบบ ซึ่งทำให้เห็นถึงกระบวนการจัดการเรียนรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนด้วยตนเองได้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง,2546)

ในส่วนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในรูปของการจัดการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนชุมชนนั้น รัตนะ บัวสนธิ (2533) ได้กล่าวไว้โดยแบ่งออกเป็นสองวิธีการใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ครูเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน ซึ่งเป็นไปตามลักษณะกิจกรรมที่ได้จากการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น นั่นคือ ครูเป็นตัวแทนของปราชญ์ท้องถิ่นทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้รับการกำหนดเป็นหลักสูตรแล้ว
2. ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้สอนดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนแทน รวมทั้งให้ทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนของนักเรียนด้วย

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนรู้ นั้น จึงต้องมีกระบวนการดำเนินงานที่ทำไปพร้อมกันทั้งในทางการจัดการเรียนรู้ของระบบการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนชุมชน และกลุ่มชุมชนด้วยตนเอง จึงเป็นการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพได้

4.8 การจัดเครือข่ายการเรียนรู้

อเนก นาคะบุตร (2538) ได้กล่าวว่า เครือข่ายการเรียนรู้ในความหมายที่สภาการศึกษานำมาใช้นั้น เป็นระบบการศึกษาที่มีมาก่อนรัฐ ก่อนมีระบบการศึกษา ก่อนมีกระทรวงแต่ได้หายไปในช่วงที่มีคำว่า “แผนการศึกษา” การศึกษาสมัยใหม่ ฉะนั้นการศึกษาชุมชนมีมานานแล้ว ซึ่งถ้าเรียกว่าการศึกษาอধ্যาศัยนั้นยังไม่อาจครอบคลุมได้ จึงขอชี้แจงว่าวิถีชีวิตของเขาผูกติดกับกระบวนการเรียนรู้ และตรงนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าผูกติดกันอย่างไร กระบวนการที่ผูกพันกับชีวิตของเขาที่เราเรียกว่ากระบวนการเรียนรู้ เรียกว่าเครือข่ายต่าง ๆ แท้จริงคือตรงนั้นเองเป็นวิถีชีวิตของเขา เป็นจิตสำนึกของเขา เป็นการต่อสู้เพื่ออยู่รอด เพื่อสืบทอดวิถีชีวิตไปสู่ลูกหลาน

อเนก นาคะบุตร (2538) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ที่ผูกติดอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านนี้ ได้เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ได้ดังนี้

1. ข่าวสารข้อมูล ชาวชนบทหรือชาวบ้านมีข้อมูลข่าวสารน้อยมาก ผู้ที่รู้ก็รู้คนเดียว กำนัน ผู้ใหญ่บ้านรู้เรื่อง แต่ไม่เคยชี้แจง แต่กระบวนการเครือข่ายการเรียนรู้ให้โอกาสพูดคุยกันในเวที ไม่มีใครเหนือกว่าใคร ทุกคนสามารถตั้งคำถามและมีโอกาสวิเคราะห้ได้
2. มีการสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ออกกฎเกณฑ์ใช้สิทธิในการหาคำตอบด้วยกัน สิ่งนี้คือเครือข่ายที่ได้ให้สิ่งนี้โดยไม่รู้ตัว และเขาเห็นสิ่งนี้เป็นสิ่งที่เขารู้สึกว่ามีอำนาจมีผลประโยชน์ มีสิ่งที่ตอบแทนเขา เพราะว่าปัญหาเขาได้รับการวิเคราะห์ เขาเห็นทางออกแล้ว และเขาคือคนที่ต้องการมองหาลู่ทางออกร่วมกัน เมื่อเขาลงมือทำอะไรเกิดขึ้นในเครือข่าย เหล่านี้คือความร่วมมือที่นำไปสู่การได้มาทั้งแรงงาน ทุน เงิน
3. ที่สำคัญ คือกระบวนการชุมชนซึ่งถูกแตกแยกโดยพ่อค้ามวชน เด็กไปโรงเรียนเข้าโรงเรียน ผู้ใหญ่เชื่อวัฒนธรรมเก่า คนรุ่นกลางเชื่อกรุงเทพ ความเชื่อที่ถูกแตกแยกเริ่มเข้ามารวมตัวกันใหม่ ต่างคนต่างทำต่างคนต่างเชื่อ ก็เข้ามาหากันด้วยความรักและ

ความเข้าใจ วัฒนธรรมชุมชนก็ถูกดึงกลับเข้ามา พลังเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนก็เกิดขึ้นมาใหม่

4. เมื่อทำซ้ำแล้วซ้ำเล่าแล้ว ก็รู้ว่าเกิดความรู้ใหม่ก็คือภูมิปัญญาเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เกิดขึ้น ชาวบ้านก็เช่นกัน ถ้าเกิดกระบวนการสี่ขั้นตอนนี้และทำหลาย ๆ ครั้ง และสามารถสรุปได้เอง ซึ่งนี่ก็คือภูมิปัญญา

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2538) ได้กล่าวถึงเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพนั้น หมายถึง สามารถบรรลุความสำเร็จที่เราต้องการได้ โดยประกอบด้วย

1. องค์กร ซึ่งส่วนใหญ่เรามีอยู่แล้ว คือ มีองค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรธุรกิจ องค์กรของรัฐ องค์กรสงฆ์ องค์กรทางสังคมอื่น ๆ
2. ต้องมีกิจกรรมร่วมกัน และจากการประชุมชนกลุ่มย่อยเพื่อกำหนดว่าเราจะทำกิจกรรมอะไรบ้าง และกระบวนการในการดำเนินกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม
3. ต้องมีเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทาง จัดประชุม จ้างบุคลากร
4. ต้องมีการจัดการว่าเงินได้มาได้อย่างไร และเราจะจัดการอย่างไร

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2538) ยังได้กล่าวอีกด้วยว่า กระบวนการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้นั้นสามารถทำได้ 5 วิธีดังนี้

1. การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ โดยร่วมมือกันในระดับจังหวัด
2. ต้องสานต่อเครือข่ายความร่วมมือตามสาขาวิชาชีพ ตามกิจกรรมเฉพาะด้าน
3. ส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีพลังศักยภาพสูง ซึ่งก็คือ เครือข่ายการเรียนรู้กลุ่มพึ่งตนเองของประชาชนต่าง ๆ
4. เครือข่ายการเรียนรู้ที่เป็นไปได้นั้นก็ให้มีโอกาสในการผลักดันให้เกิดนโยบายของรัฐ
5. เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสังคมในวงกว้าง ซึ่งสามารถทำได้ในระดับภูมิภาคหรือระดับชาติ

ประเวศ วะสี (2538) ได้กล่าวถึงการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้โดยสรุปว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน ทำให้เกิดการรวมตัวกัน ทำให้มีการจัดการ ทำให้คนได้รู้

ที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ การเรียนรู้ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการท่องตำราแต่ต้องมีการใช้ธรรมะมาเป็น เครื่องบูรณาการการเรียนรู้ แล้วทุกสิ่งทุกอย่างจะเชื่อมโยงเข้ามาหากัน โดยองค์ประกอบของ กระบวนการเรียนรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ มีดังต่อไปนี้

1. ตั้งแต่ระดับปฏิบัติของประชาชนหรือชุมชนที่เป็นพื้นฐานที่สุด พื้นฐานที่สุดคือ ชุมชนเอง คือ การปฏิบัติ
2. นักพัฒนาต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของรัฐ เอกชน ธุรกิจที่เข้าไปส่งเสริมตัวประชาชน ฉะนั้น การฝึกอบรมของนักพัฒนาเป็นเรื่องสำคัญที่ควรเชื่อมโยงเข้ามาหากัน ทั้งนักพัฒนาของเอกชนและของกรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร แพทย์ นักธุรกิจที่จะเข้าไปส่งเสริมชาวบ้าน
3. เป็นระดับจังหวัด ซึ่งเป็นความร่วมมือระดับเบญจภาคีเช่นเดียวกัน ทั้งชุมชนข้าราชการ วิชาการ องค์กรอิสระ ธุรกิจ เข้ามาเชื่อมโยงกัน และร่วมมือกันแล้วลงไปส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน
4. เป็นเครือข่ายระดับภาค ซึ่งเป็นเครือข่ายของวิชาชีพต่าง ๆ ที่เข้าไปหนุนชุมชน เป็นเครือข่ายของภาคเอกชน เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายพระ เครือข่ายแพทย์เพื่อการพัฒนาชุมชน เครือข่ายธุรกิจเพื่อการพัฒนา เครือข่ายชาวบ้าน เครือข่ายครูเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

ดังนั้น การจัดเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน คือให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบมีการเชื่อมโยงกันในหลาย ๆ ส่วนของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และยังรวมถึงองค์กรภายนอกที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนรู้อีกด้วย

4.9 การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง

1. ความหมายของการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง

ระพี สาคริก (2530) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองว่า การพึ่งพาตนเองตามหลักพุทธธรรม หมายถึงการมีพื้นฐานจิตใจที่มั่นคงอยู่ในธรรม ณ ที่ตนเอง ซึ่งบนสมมุติฐาน

นี้ หากมองลุ่มกลับเห็นได้ว่า หมายถึงภาวะจิตใจที่ไม่ยอมตนเองให้ตกไปอยู่ภายใต้อิทธิพลอำนาจของวิชาที่อยู่ภายนอกตน และจึงสามารถกล่าวได้ว่า การพัฒนาการศึกษาเพื่อหวังภาวะจิตที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ก็คือการพัฒนาชีวิตให้มุ่งไปสู่ความมีคุณภาพที่แท้จริงนั่นเอง เพราะชีวิตมนุษย์ต้องตกอยู่ภายใต้การครอบงำจากสิ่งภายนอก ย่อมแปรสภาพไปสู่การไร้สิทธิเสรีภาพภายในจิตวิญญาณตนเอง ทำให้ชีวิตถูกแปรสภาพไปเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่าและความหมาย

วิวัฒน์ชัย อุตถากร (2530) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองว่า หมายถึงลักษณะที่โครงสร้างหรือระบบการศึกษาของสังคมใดสังคมหนึ่ง รวมทั้งการจัดการศึกษามีความเป็นตัวของตัวเอง และสามารถยืนอยู่บนขาของตนเองได้อย่างมั่นคงในทุกด้าน คือ ด้านการผลิตและการถ่ายทอดความรู้และวิชาการ ด้านระบบความคิดและความเชื่อ และจิตสำนึกทางวิชาการ ตลอดจนด้านระบบการบริหาร และการจัดทรัพยากรทางการบริหารที่มีเพียงพอทั้งปริมาณและคุณภาพ เพื่อการพัฒนาการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพในอันที่จะพัฒนาสังคมสร้าง ความก้าวหน้าและเพิ่มพูนความมั่งคั่งของชาติ เพื่อมุ่งรับใช้ประโยชน์สุขและความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้น ทั้งนี้ต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มที่ในกระบวนการจัดการศึกษา

เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ (2529) ได้สรุปไว้ว่า การศึกษาเพื่อการพึ่งพาตนเองนั้น ต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คิดเป็น ทำเป็น ดำรงตนเป็น แก้ปัญหาเป็น จัดการศึกษาให้คนออกไปประกอบอาชีพได้

ดังนั้น การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งพาตนเองคือ การพัฒนาให้คนในชุมชนมีคุณภาพอย่างแท้จริง พ้นไปจากการครอบงำจากสิ่งภายนอกที่ทำให้ชีวิตถูกแปรสภาพไปอย่างไร้คุณค่าและความหมาย อีกทั้งยังช่วยให้ชุมชนมีระบบการจัดการศึกษาที่สามารถพึ่งตนเองได้

2. การดำเนินงานการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง

ในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง วิวัฒน์ชัย อุตถากร (2530) ได้เสนอกระบวนการดำเนินงานได้ดังต่อไปนี้

1. ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศใหม่
2. รัฐต้องใจกว้าง ยอมให้ชุมชนที่หลากหลายมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและจัดการศึกษาเพื่อชุมชนนั้นเองบ้าง การจัดการศึกษาไม่ควรผูกติดกับระบบราชการมากนัก
3. ทบทวนปรัชญา นโยบาย แผนการศึกษาของชาติและหลักสูตร ตลอดจนการจัดกระบวนการเรียนการสอน
4. ลดระดับการพึ่งพาความรู้ตะวันตก รู้จักประยุกต์เพื่อเสริมสร้างเพิ่มพูนความรู้ที่เป็นของตัวเอง ฟื้นฟูส่งเสริมภูมิปัญญาไทยและของชาวบ้าน ต้องมีการปฏิรูประบบการศึกษาระดับอุดมศึกษาอย่างจริงจัง
5. ในระดับประถมศึกษา ต้องมีการศึกษาที่สมบูรณ์แบบในตัว โดยเด็กที่จบแล้วมีความสามารถในการนำความรู้ไปใช้พัฒนาอาชีพเลี้ยงตนเอง และครอบครัวให้ได้ การศึกษาต้องสัมพันธ์กับชีวิตจริงในชุมชนโดยเฉพาะชนบท โรงเรียนต้องเป็นแหล่งที่ให้ทักษะชาวบ้าน ในอันเพื่อการอยู่ร่วมกันในชุมชนชนบทด้วยความร่วมมือช่วยเหลือกัน โรงเรียนในชนบทควรมีกิจกรรมทางเกษตรเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองหรือการมีความเพียงพอทางเศรษฐกิจ ยิ่งไปกว่านั้น หลักสูตรในโรงเรียนควรสะท้อนถึงความต้องการของชุมชนของท้องถิ่นในแต่ละแห่ง แต่ละภาคที่ต่างกัน ควรให้ทักษะความเชื่อมั่นแก่ผู้เรียน ในอันเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมชุมชนได้อย่างมีสันติสุขพอสมควร

ในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง สุนทร สุนนท์ชัย (2530) ยังได้เสนอกระบวนการดำเนินงานได้ดังต่อไปนี้

1. การสร้างความตระหนัก จิตสำนึก และทัศนคติในการพึ่งตนเอง เพราะคนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ก็ต่อเมื่อได้ปรับทัศนคติดั้งเดิมเสียใหม่ทำให้เกิดความตระหนัก มีจิตสำนึก และทัศนคติในการพึ่งตนเองได้มากขึ้น
2. การพัฒนาวิธีการสอนจากการชี้แนะ บอกเล่า เน้นความจดจำ เป็นการให้คิดวิเคราะห์ ซึ่งเท่ากับเป็นการสอนผู้เรียนให้มองทุกสิ่งทุกอย่างอย่างละเอียดถี่ถ้วน ทุกแง่ทุกมุมอย่างมีเหตุมีผล ปราศจากการยึดเหยียด ชี้แนะ และบังคับ อันมีผลเป็นการครอบงำดังที่เคยทำ

กันมา การสอนด้วยการคิดวิเคราะห์มีอยู่หลายวิธี ดังที่เรียกว่าการสอบแบบ อริยสังคีต แบบวิทยาศาสตร์ แบบคิดเป็น เป็นต้น

3. การกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่น หรือการยอมรับบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดำเนินการศึกษาในโรงเรียน
4. การปรับหลักสูตร รายวิชา เนื้อหาให้สอดคล้องกับท้องถิ่น
5. จัดโครงการภาคปฏิบัติเพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นสภาพการพึ่งตนเอง และได้ปฏิบัติจนมีทักษะ และความมั่นใจ

ดังนั้น ในกระบวนการดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองควรมีการดำเนินงานที่ เริ่มต้นด้วยการสร้างความคิดและเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การคิดวิเคราะห์ที่ปราศจากการยึดเยื้อตื้นๆ จากภายนอกโดยเฉพาะวิธีคิดแบบตะวันตก แต่ไม่ได้หมายความว่าต้องปฏิเสธ ความรู้ที่มาจากตะวันตก หากแต่มีการผสมผสานกันระหว่างความรู้ท้องถิ่นกับความรู้ภายนอกได้ อย่างกลมกลืน และต่อจากนั้นจึงนำไปสู่การทดลองปฏิบัติให้เห็นแนวทางการจัดการศึกษา เพื่อการพึ่งตนเองว่ามีสภาพเป็นอย่างไร

4.10 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

1. ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

องค์การสหประชาชาติ (1981 อ้างถึงใน วารุณี ศุภบัณฑิต, 2548) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม หมายถึง การสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชน และสมาชิกในสังคมที่กว้างกว่าสามารถเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือ และเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินการในการ พัฒนารวมทั้งมีส่วนร่วมได้รับประโยชน์จากผลของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน ในส่วนของสภา เศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ ได้สรุปว่า การมีส่วนร่วมนั้น ต้องการการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ตามแบบประชาธิปไตยจากประชาชนอย่างสมัครใจในเรื่อง 3 ประการ คือ

1. เป็นเรื่องที่สนับสนุนต่อการพัฒนา
2. มีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นผลจากการพัฒนานั้นอย่างเสมอภาคกัน

3. มีความเชื่อถือในการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย กำหนดนโยบายและแผน รวมทั้งการนำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไปสู่การปฏิบัติ

องค์การยูนิเซฟ (1982) ให้ความหมายเชิงปฏิบัติการของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง ความเชื่อมั่นในตนเอง ความมีอิสระในตนเอง และการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยโครงการนั้น สามารถประสบความสำเร็จได้เมื่อชุมชนเป็นผู้กำหนดความต้องการ และใช้ประโยชน์จากโครงการ นั้น ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ และเมื่อบุคคลภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องได้ถอนตัวไปแล้ว โครงการนั้น ๆ ก็ยังคงดำรงต่อไปได้

กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2543) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และดำเนินการในการจัดการศึกษา ให้กับชุมชน อีกทั้งร่วมสนับสนุน และส่งเสริมในกิจกรรมใด ๆ ที่มีผลกระทบต่อตัวประชาชน ทั้ง โดยทางตรงและโดยอ้อม

วารุณี ศุภภัณฑิต (2548) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การที่คนในชุมชน ได้รับการแต่งตั้งเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียนในชุมชน โดยมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาใน 4 ด้าน คือ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ ด้านบริหารบุคลากร ด้านบริหาร ทั่วไป

ดังนั้น การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของ ชุมชนในทุก ๆ รูปแบบ โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและ ดำเนินการด้านการศึกษาให้กับชุมชน เพื่อให้ผลเกิดด้านการพัฒนาในชุมชนทุก ๆ ด้านอย่างเท่า เทียมกัน

2. ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชน

สำหรับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษานั้น อคิน รพีพัฒน์ และ เจริญศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ (2527) ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วม จากประสบการณ์ ภาคสนามในประเทศไทยว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงมี 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของชาวชนบท เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าชาวชนบทยังไม่สามารถเข้าถึงปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาด้วยตัวของเขาเอง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะชาวชนบทจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น เนื่องจากชาวชนบทเป็นผู้อยู่กับปัญหาของตนเองดีที่สุด แต่มนุษย์จะมองเห็นปัญหาของเขาได้เด่นชัดยิ่งขึ้น เมื่อมีคนมาช่วยวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหานั้น เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนานี้เองที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นกระจกเงาคอยสะท้อนภาพให้ชาวชนบทมองเห็นภาพของปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เป็นขั้นตอนต่อไปที่ขาดไม่ได้ เพราะหากเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องการแต่ผลงานพัฒนาวัตถุให้เสร็จสิ้นโดยฉับไว ก็จะสามารถวางแผนเสียด้วยตนเอง ผลที่ตามมาคือ เมื่อขาดเจ้าหน้าที่ชาวชนบทก็ไม่สามารถดำเนินการวางแผนได้ด้วยตนเอง สิ่งนี้อาจเป็นความยากลำบากที่จะผลักดันให้เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่เพียงเพื่อนของชาวชนบทในการช่วยวางแผน เพราะชนบททั่วไปมีการศึกษาน้อย แต่ถ้าไม่ให้ชาวชนบทมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ โอกาสที่เขาจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนดำเนินงานก็หมดไป เจ้าหน้าที่ต้องทำใจให้ได้ว่าการศึกษาใดก็ตาม ต้องเริ่มจากความยากง่าย เร็วช้า จากระดับของผู้รับการศึกษา มิใช่จากระดับความรู้ความสามารถของผู้ให้การศึกษา

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนปฏิบัติงาน แม้ว่าชาวชนบทยากจนและขาดแคลนทุนทรัพย์ากร แต่จากประสบการณ์การทำงานในชนบท พวกเขาที่มีทรัพยากรขั้นต่ำสุด คือแรงงานที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงานได้ ในหลาย ๆ แห่งเขาสามารถที่ร่วมลงทุนให้กับตนเองในการดำเนินงาน และระมัดระวังรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากสภาพที่การลงทุนและการปฏิบัติงานทั้งหมดมาจากปัจจัยภายนอก หากมีอะไรเสียหายก็ไม่เดือดร้อนมากนัก และการบำรุงรักษาก็ไม่เกิดขึ้น เพราะเมื่อไม่ใช้ของเขา เขาจึงไม่บำรุงรักษาไม่หวงแหน นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด และเมื่อเห็นประโยชน์จึงสามารถดำเนินกิจกรรมชนิดนั้นด้วยตนเองต่อไปได้

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงาน เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะถ้าการติดตามประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมของชาวชนบท แต่ดำเนินไปโดยบุคคลภายนอก พวกเขาจะไม่ประเมินด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้ผลดี ได้รับประโยชน์

อย่างไรหรือไม่ การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในโอกาสต่อไป จึงอาจประสบความสำเร็จลำบาก เพราะชาวชนบทไม่ได้ประเมินด้วยตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่อย่างไร ถึงแม้ว่าจะมีผู้ได้แย้งว่าการประเมินที่เที่ยงธรรมที่สุดอาจมาจากบุคคลภายนอกที่ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมนั้น ๆ แต่ถ้าคิดถึงจุดมุ่งหมายของการพัฒนาที่มุ่งพัฒนาคน การคำนึงถึงแต่ความเที่ยงธรรมในแนวคิดของคนภายนอกย่อมไร้ประโยชน์ การผสมผสานระหว่างคนภายนอกกับชาวชนบท อาจเกิดประโยชน์ไม่น้อย เพราะนอกจากเป็นการเผยแพร่กิจกรรมออกไปแล้ว ชาวชนบทอาจเข้าใจและมองเห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกับชาวชนบทด้วยตนเอง

นอกจากนี้ ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542) ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในชุมชน ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานก่อนร่วมดำเนินการ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน
3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม
4. การสร้างกิจกรรม
5. การต่อรองเพื่อการดำเนินการ
6. การร่วมดำเนินการ
7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ
8. การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

สำหรับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น กรมสามัญศึกษา (2543) ได้จำแนกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมคิดริเริ่มและตัดสินใจ ในกระบวนการนี้สิ่งแรกที่ต้องทำคือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นก็เลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจช่วงการปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงานโครงการนั้น ได้มาจากคำถามที่ว่า ใครทำประโยชน์ให้โครงการใดบ้าง และทำประโยชน์ได้ด้วยวิธีการใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและการประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ในกลุ่มด้วย ผลประโยชน์ในโครงการนี้รวมทั้งผลที่เป็นประโยชน์ในเชิงบวกและผลที่เกิดขึ้นในเชิงลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งเป็นประโยชน์และโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล สิ่งสำคัญที่ต้องสังเกตคือ ความเห็น ความชอบ และความคาดหวัง ซึ่งมีอิทธิพลสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ดังนั้น สรุปได้ว่า ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ กล่าวคือ การมีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล และการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนสำคัญของการจัดการศึกษาให้กับชุมชนไปสู่เป้าหมายของการพัฒนา

3. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 อ้างถึงใน วารุณี ศุภบัณฑิต, 2548) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ ดังนี้

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์วิหาร เป็นต้น
2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจ ที่จะมีส่วนร่วมด้วย ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความศรัทธา

หรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง
ผู้น้อยก็ช่วยแรง เป็นต้น

- อำนาจบังคับ ที่เกิดขึ้นจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูก
บีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น บีบบังคับให้ทำงานเยี่ยง
ทาส เป็นต้น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537) ได้กล่าวว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง
คือ การกระจายอำนาจ นับเป็นความจำเป็นที่ต้องกระทำ ซึ่งในประเด็นนี้ได้มีการเสนอว่าอย่าง
น้อยที่สุดต้องประกอบด้วยปัจจัยต่อไปนี้ จึงก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่าง
กว้างขวาง คือ

1. องค์กรพื้นฐานของประชาชน
2. ประชาชนมีอิสระในการตัดสินใจระดับท้องถิ่น
3. ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับมีลักษณะผสมผสานและมีประสิทธิภาพ
4. การสนับสนุนทางวัตถุและวิชาการเป็นไปด้วยดี

วารุณี ศุภบัณฑิต (2548) ได้กล่าวถึงปัจจัยของการมีส่วนร่วมไว้ว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมการ
มีส่วนร่วมได้นั้น มักเป็นปัจจัยที่ตอบสนองความต้องการ ความพึงพอใจและเป้าหมายของ
การศึกษาที่เป็นบุตรหลานของชุมชน ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนมักเกิด
จากการปฏิบัติระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งเนื่องจากนโยบาย กฎ ระเบียบ และการ
ติดต่อสื่อสาร รวมทั้งค่านิยม ความเชื่อ และทัศนคติที่มีต่อกัน

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา จึงเป็นวิธีการในการพัฒนาชุมชน
ตั้งแต่การคิดวิเคราะห์ ร่วมกันทำแผน ร่วมกันทำกิจกรรม และร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติงาน
เพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และยังเป็นเป้าหมายในการที่ประชาชนพัฒนาขีด
ความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจน
ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

เกียรติยศ กุลเดชชัยชาญ (2548) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาลักษณะภายในและลักษณะภายนอกของโรงเรียนชุมชนในภาคกลางตามแนวความคิดการศึกษาชุมชน” พบว่า ลักษณะภายในของชุมชน ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ชาวบ้าน และพระสงฆ์ต่างมีส่วนร่วมในการสนับสนุนเงินทุน สื่อ และอุปกรณ์การเรียน ส่วนด้านการพัฒนาบุคลากรของโรงเรียนส่วนใหญ่ไม่เข้าหาชุมชน ด้านบทบาทของครูในด้านการจัดการสอนให้สอดคล้องกับชุมชนนั้น ครูเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่ชุมชนและเป็นวิทยากรให้กับชุมชน ส่วนลักษณะภายนอก พบว่า ด้านบทบาทและคุณสมบัติของผู้นำชุมชนนั้นให้ความคิดเห็นและเงินทุน มีมนุษยสัมพันธ์ดีกับคนในชุมชน ด้านแหล่งทรัพยากรชุมชน พบว่าคนในชุมชนให้ทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับผู้นำชุมชน พบว่า ชุมชนเมืองความสัมพันธ์ไม่ดี ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับคนในชุมชน พบว่า คนในชุมชนเมืองเข้าร่วมกิจกรรมในโรงเรียนน้อย

ชัยยศ อิมสุวรรณ์ (2543) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” พบว่า

1. ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน เป็นปัญหาที่เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคมเสียคุณภาพ โครงการการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้ในวิถีทางในการแก้ไขปัญหาโครงการดังกล่าวเสริมสร้างบริการในชุมชน โดยการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ เป้าหมายของโครงการคือแก้ปัญหาชุมชน และมุ่งหมายให้สมาชิกในชุมชนได้รับประโยชน์จากโครงการ
2. รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จำแนกออกเป็นสองรูปแบบ
 - 2.1 รูปแบบชุมชนที่เริ่มเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพเป็นพื้นฐาน รูปแบบนี้เน้นการคิดฟุ้งตนเอง การมีส่วนร่วม และ

การใช้ทรัพยากร ตลอดจนภูมิปัญญาในชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถสมาชิกในชุมชน เพื่อแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน

- 2.2 รูปแบบที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่ม เป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่เกิดปัญหาเกินขีดความสามารถของชุมชน การแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้นว่า องค์การระหว่างประเทศ หน่วยงานรัฐ หรือโครงการพระราชดำริ อย่างไรก็ตามการจัดกิจกรรมการศึกษาดังกล่าว มีเป้าหมายในการสร้างการมีส่วนร่วมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหาของชุมชนได้เองเช่นกัน

ดลพัฒน์ ยศธร (2542) ได้วิจัยเรื่อง “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์” พบว่า รูปแบบของการศึกษานี้คือ การพัฒนาตามแนวพุทธศาสตร์ที่เป็นการพัฒนาที่ถูกทาง (สัมมาพัฒนา) และการพัฒนาที่ได้สมดุล (สมพัฒนา) จะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ด้วยการศึกษาแบบไตรสิกขา ที่พัฒนาคนทั้งด้านพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา ซึ่งการศึกษาเช่นนี้ต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจปฏิจจสมุปบาท คือ กฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎแห่งชีวิต อันนำไปสู่ผลสำเร็จ (ปฏิเวธ) ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิชาการอื่น ๆ (วิชาการทางโลก) ไปด้วย นอกจากนี้ในกระบวนการเรียนการสอนต้องประกอบไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตรระหว่างผู้สอน และผู้เรียนด้วย

พจนา เอื้องไพบูลย์ (2546) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุกรณี” พบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน คือ การทบทวนความยากลำบากในชีวิต การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตของกลุ่มแกนนำชุมชน การกระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา

การปฏิบัติการตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต

2. ผลที่ได้จากการคิดและปฏิบัติของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นิเวศของชุมชนคือ ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพมีความสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมีความมั่นคงขึ้น โดยผลผลิตทางการเกษตรกรรมดีขึ้นและมากขึ้น จากการทำชุมชนได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่ทำมาอย่างเดี่ยวและมีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก เป็นการทำให้เกษตรผสมผสานที่มีการบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ และสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน
3. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกันที่ทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสนทนา พบปะหารือและประชุม การสังเกตผลของกิจกรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้ การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับธรรมชาติ

พรทิพย์ โภคยอุดม (2544) ได้วิจัยเรื่อง “การเสริมพลังอำนาจด้วยการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลกลาง” พบว่า ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบล ชั้น 1 ชั้น 3 ชั้น 5 ประชาชนได้รับการเสริมพลังอำนาจ ให้มีความรู้ ได้รับข้อมูลข่าวสาร โดยครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนควรมีมนุษยสัมพันธ์ดี และเทคนิควิธีการสอนนอกระบบโรงเรียนที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่ผู้ปฏิบัติงานในองค์การบริหารส่วนตำบล ครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและประชาชนมีความเห็นตรงกันว่า ช่วยเสริมพลังอำนาจให้แก่ผู้เรียน เพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน คือมีส่วนร่วมในชั้นเรียนและการฝึกอบรม

ยุวดี กังสดาล (2542) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น : กรณีศึกษาโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่ต้นโพธิ์ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี” จากการวิจัยพบว่า ชุมชนมีทรัพยากรท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนการสอน บุคคลในชุมชนให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมของชุมชนเป็นอย่างดี ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการยังไม่มียุบาย

หรือผลงานทางการศึกษาที่เด่นชัด ส่วนผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการเป็นที่ยอมรับและศรัทธาจากคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ปัญหาของชุมชนที่พบคือ ปัญหายาเสพติด ปัญหาการถูกลักขังที่ดินสาธารณะ และปัญหามีรายได้ไม่เพียงพอ ส่วนการสอนในโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่ต้นโพธิ์นั้น ครูผู้สอนส่วนใหญ่ยังจัดการเรียนการสอนแบบเน้นเนื้อหา โรงเรียนเคยจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น แต่ก็ยังคงมีปัญหาด้านบุคลากร และการจัดการเรียนการสอน

วิศนี ศิลตระกุล (2541) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม จากการวิจัยพบว่า สามารถสร้างเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมได้ 8 ด้าน 47 ตัวชี้วัด เครื่องชี้วัดทั้ง 8 ด้าน ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม อาชีพและเศรษฐกิจ สุขภาพอนามัยและสาธารณสุข ข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ การศึกษานอกโรงเรียน วัฒนธรรมและจิตใจ ประชาสังคม ความมั่นคงของชีวิตและสิทธิเสรีภาพ และครอบครัว ในส่วนรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม ได้นำเสนอ 2 รูปแบบ คือ (1) การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นสำหรับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อให้ได้รับความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม และ (2) โรงเรียนในโรงงาน เป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นสำหรับกลุ่มคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเจ้าของโรงงานและคนงาน ในการกำหนดความรู้และทักษะที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงงานและสถานประกอบการ

สวัสดี ยศบุญเรือง (2541) ได้วิจัยเรื่อง “การส่งเสริมชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา: กรณีศึกษาบทบาทและหน้าที่ของบุคลากรทางการศึกษา สังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดลำปาง” พบว่า บุคลากรทางการศึกษาส่วนใหญ่ตระหนักและเล็งเห็นถึงความสำคัญเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ในการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา แต่มีความรู้ความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ดังกล่าวน้อยมาก แนวทางในการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานั้น โรงเรียนและบุคลากรควรควรมีหน้าที่เข้าไปส่งเสริมชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และเข้าไปมีบทบาทในองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่นในการเป็นที่ปรึกษา รวมทั้งต้องสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและสร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อให้เกิดความร่วมมือทุกฝ่ายในการจัดการศึกษา สำหรับกรรมการโรงเรียนควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการประชุม มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกันมากยิ่งขึ้น

นิสิต เวทโอสถ (2540) “การให้การศึกษาแก่ชุมชนชนบทของวัดพุทธศาสนาใน
กระแสของการเปลี่ยนแปลง” ผลการวิจัยพบว่า

1. วัดยังคงมีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ชุมชนทั้งทางธรรมและวิชาสามัญ โดยผ่าน
โรงเรียนพระปริยัติธรรมที่วัดตั้งขึ้น การศึกษานี้เป็นแบบในระบบ ส่วนการศึกษานอก
ระบบนั้น วัดยังทำหน้าที่ซึ่งมีมาแต่เดิม คือ การเป็นที่พึ่งทางใจ โดยการสอนพระ
ธรรมหรือการเทศนา ผ่านพิธีกรรมหรือประเพณีต่าง ๆ ที่พระเป็นองค์ประกอบสำคัญ
นอกจากนี้ ยังให้การศึกษาที่พระเป็นผู้จัดตั้งห้องสมุดให้คนทั่วไปได้ศึกษาธรรมอีก
ด้วย
2. ความสอดคล้องในการให้การศึกษาแก่วิถีชีวิตของชุมชนของวัดในปัจจุบัน ในส่วน
ของการศึกษาแบบในระบบไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และสภาวะการ
เปลี่ยนแปลงของชุมชน เพราะคนเกิดน้อยลง พ่อแม่นิยมให้บุตรหลานเรียนใน
โรงเรียนของรัฐและเอกชนมากกว่า สำหรับการให้การศึกษาทางอ้อมหรือแบบนอก
ระบบ วัดยังคงเป็นที่ต้องการหรือสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะเป็นที่พึ่ง
ทางใจและประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ บทบาทนี้เป็นการให้การศึกษาด้านธรรม ความ
เชื่อ และเป็นการกลมเกลียด้านวัฒนธรรมอีกด้วย

สกุล หล้าปาวงศ์ (2541) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ชุมชนกับการจัดการศึกษาแบบศูนย์โรงเรียน
เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา ระดับประถมศึกษา อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า ในส่วน
บทบาทที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชนนั้น ชุมชนเห็นด้วยที่จะให้มีการจัดการแบบศูนย์โรงเรียน
โดยชุมชนจะสนับสนุนเรื่องเงินทุน วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นส่วนการกำหนดแผนนโยบายต่าง ๆ
ยังมีส่วนร่วมค่อนข้างน้อย ชุมชนยังมีรูปแบบเช่นเดิมคือยังไม่มีความร่วมมือในด้านนี้ โดยเฉพาะ
ด้านการเข้าไปเป็นวิทยากรท้องถิ่น

ประภาพันธ์ ไชยวงษ์ (2544) ศึกษาบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการจัด
การศึกษาและการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา พบว่า ภาวะผู้นำ วิสัยทัศน์ทางการศึกษาและ
การเห็นความสำคัญด้านการศึกษาของผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นปัจจัยสำคัญที่
ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการจัดและการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาขององค์การบริหารส่วนตำบล

อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (2543) สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่า ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วยลำดับขั้นตอน 7 ประการ คือ ชุมชนรับรู้และหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ

งานวิจัยต่างประเทศ

แอทโจเนน (Atjonen, 1994 อ้างถึงใน สุขุมล ผกามาศ, 2547) ได้ทำวิจัยเรื่อง “หลักสูตรชุมชนท้องถิ่น” เครื่องมือและวิธีการในการพัฒนาสังคม วัตถุประสงค์เพื่อติดตามการพัฒนาและนำหลักสูตรท้องถิ่นไปใช้ ได้อธิบายถึงประสบการณ์ความคิดเห็นของครูเกี่ยวกับรูปแบบการนำหลักสูตรไปใช้และการพัฒนาหลักสูตรชุมชนท้องถิ่น ผลการวิจัยพบว่า การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในระบบโรงเรียนจะทำให้ครูมีภาระงานเพิ่มขึ้นและเป็นประเด็นนำไปสู่การตัดสินใจ จากมุมมองเกี่ยวกับวิธีสอนเห็นว่าหลักสูตรเป็นเครื่องมือของครูที่ใช้ในการสอน ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นครูที่สอนตามหลักสูตรเป็นเวลาสองปี การศึกษาการมีส่วนร่วมในหลักสูตรมีผลต่อการมีความรู้เกี่ยวกับหลักสูตร การจัดเตรียมสิ่งเร้าที่มีอิทธิพลต่อการทำงานและมีการเปิดโอกาสให้นักเรียนแสดงความรู้สึกรองตนเอง

แคล (Clair, 1998) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การบุกเบิกการศึกษาผู้ใหญ่ในชุมชน” ที่ได้อธิบายว่าความเชื่อของชุมชนนั้น ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์ประโยชน์สำหรับการตรวจสอบอาชีพของการศึกษาผู้ใหญ่ แต่คุณค่าของแนวทางนี้ขึ้นอยู่กับตรวจสอบอย่างระมัดระวังและความเหมาะสมของแต่ละช่วง วิธีการหนึ่งที่ได้รับผลนี้ ต้องพิจารณาชุมชนในแต่ละช่วงของปฏิสัมพันธ์ที่มากกว่าความเป็นเอกลักษณ์ วิธีทางนี้แสดงว่าชุมชนจะทำอย่างไรต่อการปรับพฤติกรรมและบ่งบอกถึงคุณค่า เช่นเดียวกับการสาธิตแนวทางบางอย่างที่เป็นการวิเคราะห์ของรากฐานความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ที่นำไปสู่การดำเนินการศึกษาผู้ใหญ่ในชุมชน

แคสวอม (Kasworm, 2005) ได้ทำวิจัยเรื่อง “เอกลักษณ์ของนักศึกษาผู้ใหญ่ท่ามกลางการก่อให้เกิดขึ้นเรียนวิทยาลัยชุมชน” ได้อธิบายว่า อะไรคือธรรมชาติของเอกลักษณ์นักศึกษาผู้ใหญ่ ภายใต้พื้นฐานทฤษฎีวิเคราะห์สังคม การศึกษาวิจัยนี้ได้ตรวจสอบและร่วมสร้างความเข้าใจในความหลากหลายของเอกลักษณ์นักศึกษา ที่ได้ผ่านวัฒนธรรมและสังคมผ่านการเลือกกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ระดับปริญญาตรี ท่ามกลางการก่อให้เกิดขึ้นคำอธิบายถึงชั้นเรียนวิทยาลัยชุมชน ประเด็นสำคัญที่ได้ค้นพบมีหลายมิติที่ได้ผสมผสานกัน กล่าวคือ เอกลักษณ์ทางสถานะและความสัมพันธ์ของนักศึกษาผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผลสะท้อนของแหล่งที่มาอันหลากหลายทั้ง เวลา ความเชื่อที่ขัดแย้งกัน ความเข้าใจในอัตลักษณ์ สถานะทางสังคม และสัมพันธภาพ ปัจจัยสำคัญและพลวัตของเอกลักษณ์ทางสถานะ และความสัมพันธ์เหล่านี้สำหรับนักศึกษาผู้ใหญ่ที่ได้เสนอประกอบด้วย ลักษณะพิเศษของความเชื่อตามอุดมคติและจินตนาการของนักศึกษาผู้ใหญ่ และพฤติกรรมเฉพาะในการตัดสินใจ

จากการศึกษาวิจัยที่เสนอมานี้ข้างต้นนั้น เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน โดยส่วนใหญ่แล้วจะพบว่าการนำแนวคิดการศึกษาชุมชนไปใช้ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากการศึกษาชุมชนมีกลุ่มเป้าหมายหลากหลายวัยหลากหลายอาชีพ เน้นกระบวนการเรียนรู้เป็นสำคัญจึงไม่จำกัดอยู่ในสถานที่เฉพาะ ทั้งยังเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการวิธีการกับเนื้อหาเข้ากันได้เป็นอย่างดีองค์รวม และสอดคล้องกับปัญหาชีวิตจริงของผู้เรียนในชุมชนอีกด้วย

ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาข้อมูลด้านปรัชญา แนวคิดและหลักการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนพบว่าเป็นส่วนสำคัญในการวางรูปแบบ กำหนดเป้าหมาย และทิศทางในการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดโดยยึดหลัก ปรัชญา แนวคิด และหลักการ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มาเป็นกรอบในการวิจัยการวิเคราะห์แนวคิดของท่านศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ดังนี้

ตารางสังเคราะห์กรอบแนวคิดการศึกษาชุมชน

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2547)	สำนักบริหารงานวิทยาลัยชุมชน (2549)	แนวคิดการศึกษาชุมชน (ที่ได้จากการสังเคราะห์)
1. การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด	1. การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัด	1. การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด
2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน	2. การตอบสนองต่อความต้องการโดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน	2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน
3. การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการศึกษา	3. ชุมชนเป็นผู้บริหาร การจัดการศึกษาริหารจัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน	3. การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการศึกษา
4. การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน		4. การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน
5. การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน		5. การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน
6. บูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน		6. การบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน
7. การใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้		7. การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัด
		8. การตอบสนองต่อความต้องการโดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน
		9. ชุมชนเป็นผู้บริหาร การจัดการศึกษาริหารจัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้

จากแนวคิดทั้ง 2 แนวคิด สามารถสังเคราะห์โดยใช้วิธีการสังเคราะห์แบบตัวร่วมได้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยทางการศึกษาชุมชน ดังนี้

1. การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เพราะการพึ่งตนเองทำให้ชุมชนอยู่ได้โดยยั่งยืน รัฐมีหน้าที่เพียงประสานงานและสนับสนุนในสิ่งที่เกินความสามารถของชุมชนเท่านั้น
2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิต และการแก้ปัญหาของชุมชนได้
3. การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการศึกษา โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษา ทำให้สามารถรู้ถึงความต้องการของสมาชิกในชุมชนและชุมชนได้
4. การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแพร่หลายและดำรงอยู่ได้ โดยมีการถ่ายทอดระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง
5. การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน สามารถทำให้สมาชิกในชุมชนรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองได้ อีกทั้งยังเป็นแนวทางนำไปสู่การช่วยเหลือเสริมให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มที่มีประโยชน์ต่อชุมชนของตนเอง
6. การบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน
7. การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัดวิธีการดำเนินการ
8. การตอบสนองต่อความต้องการ โดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน
9. ชุมชนเป็นผู้บริหาร การจัดการศึกษาบริหารจัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน

ดังนั้น การศึกษาชุมชนจึงเป็นแนวทางที่สำคัญทางหนึ่งของกระบวนการทางการศึกษาที่เชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย การพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 3 มิติ คือ มิติทางสิ่งแวดล้อม มิติทางเศรษฐกิจ และมิติการพัฒนาสังคม โดยได้ใช้กรอบแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547) ซึ่งจะกล่าวได้ดังต่อไปนี้

มิติการพัฒนาสังคม คือ การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้น ปรับตัว รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ มีสิทธิ โอกาสที่จะได้รับการจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์จากการพัฒนา และคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่สร้างการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย รวมทั้ง มีการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายมาใช้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มี คุณภาพ มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และมีความสมานฉันท์เอื้ออาทร

มิติทางเศรษฐกิจ คือ ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพอย่างต่อเนื่องในระยะยาวและเป็น การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องเป็นไปอย่างสมดุลและ เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความสามารถในการแข่งขันและการ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ต้องมาจากกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีสะอาดลดปริมาณของ เสีย ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและไม่สร้างมลพิษที่จะกลายมาเป็นต้นทุนทางการผลิตระยะต่อไป รวมทั้งเป็นข้อจำกัดของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืน

มิติทางสิ่งแวดล้อม คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขอบเขตซึ่งคงไว้ซึ่ง ความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้ มากที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสและมีปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติใน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ที่มุ่งจัดการให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้ อย่างเกื้อกูล รวมถึงการชะลอการใช้และการนำเทคโนโลยีสะอาดมาใช้ให้มากที่สุด

ดังนั้น การศึกษาชุมชนจึงเหตุประการสำคัญที่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่ได้ ซึ่งก็คือการพัฒนาที่ ยั่งยืน โดยเกิดความยั่งยืนที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบในหลาย ๆ ด้าน ทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม

การศึกษาหรือวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในเรื่องดังกล่าวข้างต้น จำเป็นต้องกล่าวถึงประวัติและภูมิหลังของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก อย่างคร่าว ๆ ก่อน จึงจะสามารถศึกษาวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในลำดับต่อมาได้

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก วิธีการที่ใช้ในการศึกษา เป็นวิธีการวิจัยเชิงพรรณนา โดยใช้เทคนิค การวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก นักวิชาการอาวุโสและ ผู้ร่วมงาน โดยมีรายละเอียดและขั้นตอนดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Document Research)

การแสวงหาแนวทางในการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้น ก่อนเข้าสู่สนามจะช่วยให้ผู้วิจัย เกิดความกระจ่าง ดังนั้นก่อนการเข้าสู่สนาม ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ดังนี้

- (ก) ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2519.
- (ข) การเมืองกับการศึกษาของเมืองไทย. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2526.
- (ค) ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (บรรณาธิการร่วมกับ ยศ สันตสมบัติ) กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536.
- (ง) สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และโครงการคปไฟ. 2537.
- (จ) แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. 2537.
- (ฉ) ฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ชุตภูมิปัญญา ลำดับที่ 3

โครงการวิถึทรรศน์. 2541.

(ข) บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความไม่รู้มนุษย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโดยต่างประเทศไทย. 2546.

2. การกำหนดประชากร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก โดยผู้วิจัยได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก และผู้ร่วมงานสำคัญ ได้แก่ คุณคำเดื่อง ภาษี คุณสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ และคุณผาย สร้อยสระกลาง

3. การกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้แบบสัมภาษณ์และอุปกรณ์ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ สมุดจดบันทึก เครื่องบันทึกเสียงดิจิทัล และในการวิเคราะห์เอกสาร ผู้วิจัยได้สร้างตารางสรุปการวิเคราะห์ความสอดคล้องแนวคิดการศึกษาชุมชน 9 เรื่อง ซึ่งได้ผลความสอดคล้อง ดังนี้

หนังสือ	หลักคิด*	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9
1. ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย		/								
2. การเมืองกับการศึกษาของเมืองไทย				/		/		/	/	
3. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ						/				
4. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน						/				
5. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา			/	/						/
6. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา		/	/	/						/
7. แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น		/	/	/				/	/	/
8. ฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย		/	/	/	/	/	/	/	/	/
9. สิทธิมนุษยชน : เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด						/				
10. สิทธิมนุษยชน เส้นทางสู่สันติประชาธรรม						/				
11. บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความไม่รู้มนุษย์		/	/	/	/		/	/	/	/

หลักคิด*	เรื่องที่ 1	เรื่องที่ 2	เรื่องที่ 3	เรื่องที่ 4	เรื่องที่ 5	เรื่องที่ 6	เรื่องที่ 7	เรื่องที่ 8	เรื่องที่ 9
บทความ									
1. ทิศทางเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า	/								
2. การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน	/	/	/	/					
3. การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย	/	/	/	/	/	/	/	/	/
4. การกระจายอำนาจกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน		/	/	/					
5. การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน		/	/		/				/
6. ปาฐกถากับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ		/	/						/
7. ชุมชนกับการปกป้องสิทธิและทรัพยากรของชุมชน	/	/	/						/
8. การพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์กับปัญหาสิทธิมนุษยชน: ประเด็นท้าทายการศึกษามหาวิทยาลัย			/			/		/	
9. ฐานทรัพยากรป่าเขตร้อนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน		/	/						
10. สถานการณ์สิทธิมนุษยชนจากมุมมองภาคประชาชน ภาคตะวันตก และภาคกลาง				/					
11. สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น		/	/						
12. เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์	/	/	/		/				

* หมายเหตุ

- เรื่องที่ 1 คือ การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด
- เรื่องที่ 2 คือ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน
- เรื่องที่ 3 คือ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการศึกษา
- เรื่องที่ 4 คือ การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน
- เรื่องที่ 5 คือ การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน
- เรื่องที่ 6 คือ การบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน
- เรื่องที่ 7 คือ การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัด
- เรื่องที่ 8 คือ การตอบสนองต่อความต้องการ โดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน
- เรื่องที่ 9 คือ การใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังต่อไปนี้

4.1 วิธีการสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

- 4.1.1 สัมภาษณ์ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ที่สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ จำนวน 1 ครั้ง ในวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2550

- 4.1.2 สัมภาษณ์คุณคำเตื่อง ภาษี ที่จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 1 ครั้ง ในวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2550 และที่กรุงเทพฯ จำนวน 1 ครั้ง ในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550
- 4.1.3 สัมภาษณ์คุณสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ที่จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 1 ครั้ง ในวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2550
- 4.1.4 สัมภาษณ์คุณผาย สร้อยสระกลาง ที่จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 1 ครั้ง ในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2550 และที่กรุงเทพฯ จำนวน 1 ครั้ง ในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550

โดยตามประเด็นในการสัมภาษณ์ คือ แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก โดยใช้การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (Formal or Semiformal Interview) การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ลักษณะการสัมภาษณ์นั้น ลักษณะเป็นการซักถามเพื่อให้ได้คำตอบตามคำถามในแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้สร้างขึ้น และมีการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการเป็นกันเองกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยผู้วิจัยพยายามจับประเด็นในการสนทนา เพื่อโยงเข้าสู่เรื่องที่ต้องการทราบ และอาศัยการสร้างบรรยากาศเพื่อให้เกิดความไว้วางใจกับผู้สนทนา

แนวทางในการสัมภาษณ์

- 1) สัมภาษณ์เกี่ยวกับชีวประวัติของศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ
 - ก) สภาพพื้นฐานทางครอบครัว ได้แก่ ชีวิตปฐมวัย การศึกษาในเบื้องต้น การศึกษาในระดับอุดมศึกษา ลักษณะนิสัย
 - ข) สภาพพื้นฐานทางสังคม ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และวัฒนธรรม รวมถึงการทำงานและประสบการณ์ต่าง ๆ
- 2) สัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ประกอบด้วย
 - ก) ความหมาย หลักการ องค์ประกอบ และที่มา
 - ข) ความสอดคล้องของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการศึกษาตลอดชีวิต

- ก) แนวทางการจัดการศึกษาชุมชนตามแนวคิดการศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์
เสนห์ จามริก
- ง) การจัดการศึกษาด้วยการพึ่งพิงตนเองของชุมชน ตามแนวทางของ
ศาสตราจารย์ เสนห์ จามริก
- จ) การใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชนด้วยวิธีการศึกษา
ชุมชน
- ฉ) การส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ ตามความ
คิดเห็นของศาสตราจารย์ เสนห์ จามริก
- ช) การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน เพื่อการพัฒนา
ชุมชนด้วยวิธีการศึกษาชุมชนตามความคิดเห็นของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก
- ซ) การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน ตามความคิดเห็นของ
ศาสตราจารย์ เสนห์ จามริก
- ฅ) กระบวนการพัฒนาการศึกษาชุมชน
- ญ) การจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคม
- ฎ) การจัดการศึกษาชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนและสังคม
- ฏ) แนวทางและวิธีการประสานงานของหน่วยงานของรัฐและเอกชน เพื่อการ
พัฒนาชุมชน โดยวิธีการศึกษาชุมชน
- ฐ) ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการศึกษาชุมชน ตามแนวคิดของศาสตราจารย์
เสนห์ จามริก

4.2 การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) ผู้วิจัยได้ใช้กรอบวิเคราะห์ 9 เรื่อง นำมาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร เพื่อเป็นกรอบในการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ซึ่งเอกสารนั้นประกอบไปด้วย หนังสือ บทความ ดังนี้

หนังสือ

- (ก) ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2519.
- (ข) การเมืองกับการศึกษาของเมืองไทย. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2526.
- (ค) การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 2529.
- (ง) พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน Buddhism and Human Rights. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2531.
- (จ) ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (บรรณาธิการร่วมกับ ยศ สันตสมบัติ) กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536.
- (ฉ) สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และโครงการคปไฟ. 2537.
- (ช) แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. 2537.
- (ซ) ฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ชุดภูมิปัญญา ลำดับที่ 3 โครงการวิถีทรรศน์. 2541.
- (ฅ) สิทธิมนุษยชน : เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และโครงการจัดตั้งสำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. 2542.
- (ญ) สิทธิมนุษยชน เส้นทางสู่สันติประชาธรรม. กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โครงการจัดพิมพ์คปไฟ สำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคมบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา-อีสาน 2543.
- (ฎ) บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความรู้มนุษย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย. 2546.

บทความ

- (ก) แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง. ทิศทางเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า, 10. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- (ข) การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2539 (เอกสารอัดสำเนา)
- (ค) บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับการวิจัยและพัฒนา. การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย, 229-297. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539.
- (ง) การกระจายอำนาจกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2545 (เอกสารอัดสำเนา)
- (จ) การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2545 (เอกสารอัดสำเนา)
- (ฉ) ป่าชุมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2545 (เอกสารอัดสำเนา)
- (ช) ชุมชนกับการปกป้องสิทธิและทรัพยากรของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2545 (เอกสารอัดสำเนา)
- (ซ) การพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์กับปัญหาสิทธิมนุษยชน: ประเด็นท้าทายภาควิชา มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545 (เอกสารอัดสำเนา)
- (ฌ) ฐานทรัพยากรป่าเขตร้อนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เล่มที่ 1. พิมพ์ครั้งแรก. การส่งเสริมความรู้ด้านฐานทรัพยากรเขตร้อน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2546.
- (ญ) สถานการณ์สิทธิมนุษยชนจากมุมมองภาคประชาชน ภาคตะวันตก และภาคกลาง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2547 (เอกสารอัดสำเนา)
- (ฎ) ปลูกความหลากหลายให้ออกงาม. สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น, 15. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548.
- (ฏ) เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2550.

5. การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล มาทำการลดทอนข้อมูล ตรวจสอบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งกระทำควบคู่ไปกับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และขั้นตอนสุดท้ายนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มานำเสนอโดยการเขียนรายงานการวิจัย ซึ่งกล่าวในหัวข้อต่อไป และการตรวจสอบข้อมูลนั้นมีขั้นตอนดังนี้

5.1 การลดทอนข้อมูล (Data Reduction) ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาศึกษาแยกเป็นประเด็นที่ศึกษาลงหัวเรื่อง จากนั้นจึงแยกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการสืบค้น และเป็น การตรวจสอบความเพียงพอและความตรงของข้อมูล ซึ่งในการลดทอนข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้ลดทอน ข้อมูลในส่วนที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสิทธิมนุษยชนออกไป โดย ให้อ้างอิงไว้เพียงแนวคิดเรื่องการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ งามริก

5.2 การตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลความครบถ้วนและความเป็นจริงของ ข้อมูลในช่วงการเก็บรวบรวมข้อมูล พร้อมกันนั้นได้ตรวจสอบความแม่นยำหรือความน่าเชื่อถือ ของข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) คือ การได้ข้อมูลจาก หลาย ๆ ฝ่าย หรือหลาย ๆ วิธี ในการรวบรวมข้อมูลในเรื่องเดียวกันโดยการสนทนาสอบถาม ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้ที่เกี่ยวข้อง

5.2.1 ตรวจสอบข้อมูลด้านสามเส้า (Data Triangulation) คือการพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ ได้นั้นถูกต้องหรือไม่ แหล่งที่มาที่จะพิจารณาตรวจสอบได้แก่ แหล่งเวลา แหล่งสถานที่ แหล่ง บุคคล ในส่วนแหล่งเวลา ได้ตรวจสอบว่าเวลาต่างกันแนวคิดต่างกันหรือไม่ โดยการศึกษา แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ งามริก จากเอกสารที่ได้มา ในอดีตและถามย้ำอีกครั้งในปัจจุบันว่าตรงกันหรือไม่ เพียงไร ในส่วนแหล่งสถานที่ ได้ตรวจสอบ ว่าการเปลี่ยนสถานที่ที่ได้ข้อมูลเรื่องเดียวกันทำให้ได้ข้อมูลที่ตรงกันหรือไม่ เพียงไร ในส่วนแหล่ง บุคคล ได้ตรวจสอบโดยการสัมภาษณ์หรือศึกษาเอกสารทางด้านแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการ พัฒนาที่ยั่งยืนจากศาสตราจารย์เฮนรี่ งามริก หลังจากนั้น จึงสัมภาษณ์แนวคิดการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ งามริก จากผู้ร่วมงาน ได้แก่ คุณคำเดือน ภาณี คุณสุทธิพันธ์ ปรัชญพฤทธิ และคุณผาย สร้อยสระกลาง

5.2.2 ตรวจสอบสามเ้าในด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) คือ การใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อรวบรวมเรื่องเดียวกัน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (Formal or Semiformal Interview) การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และการวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis)

5.2.3 ตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าของข้อมูล ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าของข้อมูลได้โดยตรง ว่าข้อมูลนั้นมีความถูกต้องหรือเที่ยงตรงเพียงไร โดยได้ตรวจสอบในช่วงหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลครบถ้วนแล้ว จึงให้เจ้าของข้อมูลยืนยันอีกครั้งหนึ่งเพื่อความถูกต้องแม่นยำของข้อมูล ซึ่งการตรวจสอบนี้ช่วยให้เจ้าของข้อมูลได้ตรวจความแม่นยำและตรวจสอบก่อนนำออกเผยแพร่ เพื่อเป็นการให้เกียรติกับเจ้าของข้อมูล

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล คือ การนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัยมาจัดกระทำให้เป็นระบบ และหาความหมาย แยกแยะองค์ประกอบ รวมทั้งเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อให้สามารถนำไปสู่ความเข้าใจต่อการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา ในการวิเคราะห์ข้อมูลนี้ ใช้รูปแบบการเก็บข้อมูลในหลายลักษณะหลายวิธี เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไปพร้อมกันระหว่างวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล การที่ผู้วิจัยมีโอกาสวิเคราะห์ข้อมูล ในระหว่างกระบวนการเก็บข้อมูลนี้เป็นการช่วยปรับปรุงแนวทางที่จะเก็บข้อมูลต่อไป ทำให้ทราบว่าควรเก็บข้อมูลใด และข้อมูลในควรเก็บเพิ่ม สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้ คือการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic induction) กล่าวคือ เป็นวิธีตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้บรรยายถึงเรื่องการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และถ้าข้อสรุปนั้นยังไม่ได้รับการตรวจสอบยืนยันก็ถือว่าเป็นสมมุติฐานชั่วคราว ถ้าหากได้รับการยืนยันแล้วก็ถือเป็นข้อสรุปซึ่งมีความเป็นนามธรรมในระดับต้น ๆ โดยในการสร้างข้อสรุปนี้ ผู้วิจัยได้ทำตลอดเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูล

7. การนำเสนอข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลที่ได้มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน การนำเสนอข้อมูลจึงเป็นลักษณะพรรณนาเชิงบรรยาย (Description) และพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ประกอบกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

แนวคิดบ่งบอกถึงตัวตนของบุคคล โดยสะท้อนออกมาเป็นการกระทำ ถ้าแนวคิดนั้นเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์ ย่อมก่อให้เกิดการกระทำที่เกิดประโยชน์ และถ้าแนวคิดนั้นเป็นแนวคิดทางการศึกษาชุมชนที่ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนและสังคมอย่างยั่งยืนแล้ว ผลที่สะท้อนออกมาในทางปฏิบัติ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนและสังคมอย่างยั่งยืนเช่นเดียวกัน ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก เป็นนักวิชาการอาวุโสที่มีชื่อเสียงและมีความสนใจในเรื่องการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากท่านเป็นนักวิชาการที่มองเหตุปัจจัยลึกถึงแก่น ในขณะที่บุคคลส่วนใหญ่มองปัญหาเพียงปลายเหตุ ท่านจึงได้คิดแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยเสนอแนวทางการสร้างฐานชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น แนวคิดของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก จึงเป็นแนวคิดที่ควรนำมาศึกษาเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนและสังคม ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอในรายละเอียด โดยแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ประวัติของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก

ตอนที่ 2 ศึกษาแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก

2.1 ที่มาของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก

2.1.1 การอบรมป่มเพาะครอบครัว

2.1.2 แรงผลักดันจากการศึกษาเล่าเรียนและการทำงาน

2.1.3 ผลจากสภาพแวดล้อมทางสังคมรอบตัว

2.2 ความหมายของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก

2.3 หลักคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก

2.3.1 การคิดเชิงบูรณาการ เพื่อสร้างการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการ

2.3.2 ความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชน

2.3.3 ญานวิทยาใหม่

2.3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

- 2.3.5 การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาชุมชน
 - 2.3.6 การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน
 - 2.3.7 การจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชน
 - 2.3.8 การพัฒนามนุษย์ กลุ่ม และชุมชนเป้าหมาย
 - 2.3.9 การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.4 รูปแบบและกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก
- ตอนที่ 3 วิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ตอนที่ 1 ประวัติของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ปฏิทินชีวิตของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก (เสน่ห์ จามริก, 2550)

1. กำเนิดและการศึกษาเบื้องต้น

ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก เป็นบุตรนายอู๋ และนางเนย จามริก ซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเกิดเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2470 ที่อำเภอบางมูลนาค จังหวัดพิจิตร เป็นบุตรคนโตในจำนวนพี่น้องสองคน

เนื่องจากคุณแม่เนย จามริก เป็นชาวอำเภอชุมแสง ด.ช. เสน่ห์ จามริก ที่มีอายุเพียง 2-3 ปี จึงได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ โดยเริ่มเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาลศึกษาปีที่ 3 จนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่โรงเรียนประจำอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ และได้เข้าศึกษาต่อระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 และ 5 ที่โรงเรียนประจำจังหวัดนครสวรรค์ หลังจากนั้นจึงเดินทางเข้ามาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ

2. ประวัติการศึกษา

- 2584 : มัธยมปีที่ 6 โรงเรียนวัดราชบพิธ
- 2486 : เตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2491 : ธรรมศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

2500 : B.A. in Administration, Manchester University, England.

3. ประวัติการทำงานและประสบการณ์

- 2492-93 : กรรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
- 2493-96 : กรรมการเมือง กระทรวงต่างประเทศ
- 2496-2501 : ศึกษาต่อประเทศอังกฤษ
- 2501-03 : กรรมการเมือง กระทรวงต่างประเทศ
- 2503-30 : อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2512-15 : หัวหน้าโครงการรัฐศาสตร์ศึกษา และหัวหน้าสาขาวิชาการระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2516-17 : สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
- 2517-18 : ร่วมก่อตั้งและได้รับเลือกตั้งเป็นประธานสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน (ปัจจุบัน : สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.))
- 2518-19 : รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2518 : ศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2521-23 : หัวหน้าโครงการวิจัย "พัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย" มูลนิธิฟอร์ด และมูลนิธิเอเชีย
- 2521-ปัจจุบัน : ประธานมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- 2524-28 : ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2524-28 : นายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- 2534-35 : กรรมการ Council of Trustees, Thailand Development Research Institute. (TDRI)
- 2527-30 : ผู้ประสานงานโครงการวิจัยเรื่อง "Self-Reliance in Science and Technology for National Development" ของมหาวิทยาลัยสหประชาชาติ กรุงโตเกียว
- 2530-ปัจจุบัน : ประธานมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา
- 2532-34 : ประธานคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.)
- 2532-ปัจจุบัน : รองประธานมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
- 2534-37 : ประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (พัฒนาพื้นฐานการกำหนด

- ใจตนเองของชุมชนท้องถิ่นชนบท)
- 2534-37 : หัวหน้าโครงการวิจัยสิทธิชุมชน ภายใต้โครงการ
"ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา" มูลนิธิฟอร์ด
- 2538-44 : ผู้อำนวยการสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา - อีสาน
- 2539-42 : หัวหน้าโครงการ "เครือข่ายชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน"
โครงการสนับสนุนของ กองทุนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์
เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม
- 2541 : หัวหน้าชุดโครงการวิจัย
"สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล"
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- 2544-ปัจจุบัน : ประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
- 2546-ปัจจุบัน : หัวหน้าชุดโครงการวิจัย "สิทธิชุมชนศึกษา" (สกว.)
- 2550 : ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

4. การเป็นกรรมการ (เฉพาะหน่วยงานรัฐ/องค์กรระหว่างประเทศ)

- 2523-24 : ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี และประธานคณะทำงาน
"นโยบายการพัฒนาชนบท"
- 2529-34 : กรรมการกองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย - แคนาดา
- 2531 : ประธานคณะอนุกรรมการศึกษาหาแนวทางสำหรับการพัฒนาการ
ศึกษาในอนาคต สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ
- 2533 : คณะอนุกรรมการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7
- 2540-44 : อนุกรรมการที่ปรึกษา โครงการชนบทศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย
- 2540-44 : รองประธานคณะอนุกรรมการความร่วมมือภาคเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม
กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีฯ
- 2542-44 : กรรมการที่ปรึกษา โครงการสถาบันเครือข่ายพัฒนาการส่งเสริมการ
วิจัยระดับพื้นที่ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

5. ปริญญากิตติมศักดิ์

- 2528 : คุรุภัณฑ์กิตติมศักดิ์ สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

- 2534 : คุชฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการเมืองการปกครอง
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2543 : คุชฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพัฒนาชุมชน
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 2550 : คุชฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการบริหารการพัฒนา
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

6. รางวัลที่ได้รับ

- 2531 : ได้รับรางวัล นักสิทธิมนุษยชนดีเด่น สาขางานวิจัย สสส.
- 2542 : ได้รับรางวัล TTF Award (TOYOTA THAILAND FOUNDATION)
หนังสือชุดรวมบทศึกษาสิทธิมนุษยชน เรื่อง
สิทธิมนุษยชน : เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด
- 2547 : รางวัลนักเรียนทุนรัฐบาลดีเด่น
- 2550 : ได้รับรางวัล 100 ปี ศรีบูรพา สาขานักต่อสู้เพื่อสันติภาพ

ตอนที่ 2 แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

2.1 ที่มาของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

2.1.1 การอบรมป่มเพาะครอบครัว

จากการสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีความกตัญญู และมีความภูมิใจ
ในครอบครัวที่ได้อบรมเลี้ยงดูสั่งสอนมา ถึงแม้ว่า ครอบครัวไม่ได้ป่มเพาะแนวคิดเรื่องการศึกษา
ชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่สิ่งที่ทำให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ทำงานด้านการศึกษา
ชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างมั่นคงต่อแนวคิดอุดมการณ์นั้น เนื่องจากความซื่อสัตย์ที่คุณ
พ่อและคุณแม่ของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ป่มเพาะตลอดมา

ในส่วนภริยาของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ซึ่งท่านเป็นแพทย์หญิง และไม่ได้มีส่วนในการบ่มเพาะหรือผลักดันให้เกิดแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแต่อย่างใด เพียงแต่มีส่วนช่วยเหลือในทางอ้อม กล่าวคือ ส่งเสริมหรือสนับสนุนงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในด้านความเข้าใจ การให้กำลังใจ และไม่ขัดขวางงานที่ทำ ฯลฯ ซึ่งเป็นหน้าที่ของภริยาที่ดีที่ปฏิบัติต่อสามี

ดังที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวว่า

“เรื่องสังคมในครอบครัวไม่เกี่ยวกับการบ่มเพาะทางการศึกษาชุมชน แล้วครอบครัวที่บ่มเพาะมากก็เป็นครอบครัวที่ทำมาหากินธรรมดา ก็เผชิญที่ผมเข้ามาในกรุงเทพฯ เข้ามาโดยลำพังเลย แต่ถ้าจะให้เครียดครอบครัวพ่อแม่ผม ทั้งครอบครัวที่เป็นพ่อแม่ก็ดี ทั้งผู้ใหญ่ซึ่งญาติ หลังจากคุณแม่เสียปีหนึ่ง สิ่งที่ผมประทับใจมากที่สุด คือ ความซื่อสัตย์ ผมภูมิใจเสมอที่จะคุยถึงคุณพ่อคุณแม่ถึงอะไรต่าง ๆ แต่ผมคิดว่า เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิตที่ครอบครัวให้มา ผมภูมิใจความตรงไปตรงมา ส่วนภรรยาผมก็ให้กำลังใจในการทำงาน”

(เสน่ห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

2.1.2 แรงแผ่ผลักดันจากการศึกษาเล่าเรียนและการทำงาน

จากการสัมภาษณ์พบว่า หลังจากทีศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่จังหวัดนครสวรรค์ และได้เข้ามาเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ท่านยังไม่ได้มีการวางแผนอะไรเกี่ยวกับการเรียน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ายังไม่ได้มีความคิดเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่กระนั้นท่านก็มีความมานะบากบั่นในการศึกษาเล่าเรียน ถึงแม้ว่าสมัยนั้นไม่มีการวางแผนที่เป็นระบบแบบแผนเหมือนปัจจุบัน แต่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้พยายามหาช่องทางเพื่อศึกษาเรียนรู้ ซึ่งถือว่าค่อนข้างโชคดีที่มีผู้ใหญ่ที่ดีคอยให้คำแนะนำ และอุปถัมภ์ตลอดระยะเวลาการศึกษาเล่าเรียน จนเรียนกระทั่งเรียนจบมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองในระยะเวลาสามปีครึ่ง (ตามความเห็นของผู้วิจัยแล้ว ในสมัยนั้นผู้ที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จะได้รับปริญญาธรรมศาสตรบัณฑิต ซึ่งต่างจากปัจจุบันที่มีคณะต่าง ๆ เช่น คณะรัฐศาสตร์ เมื่อเรียนจบหลักสูตรปริญญาตรีของคณะรัฐศาสตร์จะได้รับ

ปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต เป็นต้น ในสมัยนั้นจึงยังไม่มีชั้นเรียน หรือคณะต่าง ๆ เหมือนปัจจุบัน)

ดังที่ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้กล่าวว่า

“เมื่อคุณแม่เสียตอนอยู่ ม.5 พอจบ ม.5 เขาก็ส่งมาอยู่ที่กรุงเทพ คุณแม่เสียก็ไม่ว่าจะเรียนอะไรดี เมื่อรู้จักญาติทางยายสะใภ้ที่เป็นครูวัดราชบพิธ ก็เลยมาเรียนที่โรงเรียนวัดเสร็จแล้วก็จบโรงเรียนวัดราชบพิธ ก็จบ ม.6 ก็เสียเวลาไปอยู่ปีหนึ่งไม่รู้จะทำอะไร ก็เคืองไม่รู้จะทำอะไรดี เพราะว่าไม่มีใครที่จะแนะ สมัยก่อนไม่เหมือนสมัยนี้ ที่มีการวางแผนต่ออะไร ๆ กัน ก็เคืองอยู่ปีหนึ่ง แล้วก็ไปเรียนพิเศษ เดือนสองเดือนก็เบื่อ พอเสร็จแล้วก็มีคนมาแนะนำ เมื่อคุณลุงผมเป็นตำรวจ ก็แนะนำ แม้ว่าผมยังไม่เคยได้ยื่นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ - จุฬา ด้วยซ้ำ ไม่ได้สนใจ สรุปกี่เลยไปเข้าธรรมศาสตร์ สมัยนั้นไม่เหมือนสมัยนี้ เรียนสบาย ๆ แต่ไม่ใช่ว่าจะสบายมาก แต่หมายความว่าไม่มีชั้น มีอะไรเหมือนสมัยปัจจุบัน ก็เริ่มแรกเข้าเตรียมธรรมศาสตร์ สมัยก่อนเริ่มปีหนึ่งจะเรียนอยู่ที่เตรียมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาเรียกว่าเตรียมปริญญา จุฬาก็มีเตรียมจุฬา นักเรียนนายร้อยเขาก็มีเตรียมนายร้อย เตรียมนายเรือ เตรียมนี้หมายถึงต้องเรียนสองปีก่อน จะเรียนหลักสูตรปริญญา ซึ่งก็เหมือนกับ ม.7 ม.8 สมัยนั้นคล้าย ๆ อย่างนั้น ผมเรียนสามปีครึ่งผมก็จบ หลักสูตร 4 ปี”

(เสนห์ จามริก,สัมภาษณ์,20 กรกฎาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก เริ่มรับราชการครั้งแรกที่กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ ระหว่างปี พ.ศ. 2492-2493 แล้วย้ายไปอยู่กรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2493 เมื่อสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษได้เข้ารับราชการต่อที่หน่วยงานเดิม และจากการที่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ทำงานในกระทรวงต่าง ๆ ย่อมทำให้ได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับงานด้านราชการ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องหรือส่งผลถึงแนวคิดและการทำงานด้านชุมชนและสังคมในปัจจุบัน และการที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ แสดงให้เห็นว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มีความกระตือรือร้นในการศึกษาเรียนรู้เพื่อนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาชุมชนและสังคม ถึงแม้ว่าสภาพทางการเมืองไม่เอื้ออำนวย

ดั่งที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวว่า

“หลังจากจบ ก็เผชิญครอบครัวคุณอาที่มาอยู่ใหม่ไปฝากเข้าทำงานดีกว่าอยู่เปล่า เสร็จแล้วก็อยู่ไม่เท่าไรกระทรวงพาณิชย์ก็ประกาศรับสมัคร สมัยนั้นรัฐบาลประกาศไม่รับคนใหม่เลยจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจหรืออะไรไม่ทราบ ก็เผชิญทางกระทรวงพาณิชย์ก็ประกาศรับสมัครอีก ก็รับแค่สองคน ผมก็ไปสมัครแล้วก็ได้ แล้วทำงานอยู่กระทรวงปีเศษ จริง ๆ ผมอยากเข้ากระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเพื่อนผมที่จบมาได้มาสมัครเข้ากระทรวง ผมก็ตามมาสอบเข้า อยู่กระทรวงนั้นตลอด เสร็จแล้วปีอะไรไม่ทราบ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นครั้งแรกที่เปิดชิงทุนไปเรียนต่างประเทศ ผมก็มาสมัครแล้วได้ไป ซึ่งเขาอยากให้ไปอเมริกา แต่ผมก็ต้องการไปอังกฤษ และผมตั้งใจว่าเมื่อเรียนจบที่อังกฤษแล้วจะไปเรียนต่อที่ฝรั่งเศสด้วย พอจบที่อังกฤษประมาณปี 2500 ผมก็เสียเวลาเยอะเพราะทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศรวม 5 ปีกว่าจะไปเสร็จแล้วก็ไปอยู่ปารีสสัก 6-7 เดือน เพราะอะไรไม่ทราบทางกระทรวงการต่างประเทศเรียกกลับมาทันที ทางญาติทางนี้ก็อยากจะมีคนรู้จัก จอมพลถนอมซึ่งคนใหญ่คนโตสมัยนั้นบอกผมว่าผมห้ามเด็ดขาด เมื่อเรียกกลับมาจึงกลับเลย”

(เสน่ห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์พบว่า หลังจากทีศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก จบจากต่างประเทศและเข้าทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศแล้ว ได้มีผู้ใหญ่มาทาบทามให้เป็นอาจารย์สอนภาษาอังกฤษ เนื่องจากเห็นว่าเป็นนักเรียนที่ได้รับทุนศึกษาต่อต่างประเทศ จึงต้องมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาอังกฤษ แต่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ปฏิเสธ เพราะคิดว่าเห็นคุณค่าของตัวเองเพียงเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ไปศึกษาต่อต่างประเทศนั้น เพื่อนำความรู้กลับมาใช้พัฒนาประเทศ มิได้เพียงแค่นำความรู้ทางภาษาอังกฤษมาสอนภาษาอังกฤษเพียงเท่านั้น แต่หลังจากนั้น เกิดเหตุการณ์รัฐประหาร ทำให้ประเทศต้องการบุคลากรเข้ามาช่วยจึงจำใจต้องยอมรับ และได้กลับเข้ามาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2503 จึงได้มาเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ดั่งที่ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวว่า

“หลังจากกลับมาอยู่ที่กระทรวงการต่างประเทศ อยู่กระทรวงการต่างประเทศสักสองปี สองปีก็โดยบังเอิญมันก็แปลกเหมือนกันนะ มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เคารพรักกันนะ เขาไปประชุมที่นิวยอร์ก เขาก็โทรศัพท์มาหาบอกว่า เขาสอนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่คณะ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาบอกว่าจะไปประชุมที่นิวยอร์ก 3-4 เดือนไปช่วยสอน แทนที่ ความจริงที่ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เขาไม่บังคับหรอก และคิดว่ากลับมาแล้วตั้งใจว่าจะไม่เหยียบมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีก แต่ทางอาจารย์ ตัวเขาบอกว่ามาช่วยสอน ภาษาอังกฤษใหม่ ซึ่งเขามองเห็นความหมายเราแค่นั้นหรือคะ ก็เลยไม่ได้ตั้งใจว่าจะเหยียบ ที่นี้ก็ไม่ได้รับปากทางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ท่านนั้น แต่สุดท้ายผมก็ไปไม่รู้จะทำไง ผมก็สอนอยู่ที่ นั้น ผู้ใหญ่ทางคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เขาชวนมาว่าจะอยู่ด้วยกันใหม่ เพราะอะไร เพราะว่าผมเป็นนักเรียนทุนที่นั่นด้วย ผมไม่รับคำหรอก ไม่ได้รับคำอะไรเลย เสร็จ แล้วก็ตอนนั้นก็เกิดปฏิวัติจอมพลสฤษดิ์ขึ้นมา คุณณัด คอมันต์ เป็นรัฐมนตรีกระทรวงการ ต่างประเทศ คุณอานันท์ ปันยารชุน เป็นเลขาธิการรัฐมนตรีในสมัยนั้น เสร็จแล้วก็ไม่ได้นึกถึง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกแล้ว เสร็จแล้วคุณอานันท์ก็มาพูดคุยมาพบผม บอกว่าตอนนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขอตัวผมมา ผมก็งั้น เขาบอกว่าคณะรัฐมนตรีอยากให้อยู่ช่วยกัน ทำงานที่นี้ ผมยังไม่ก็ไม่ทราบ ผมพูดไปแล้วไม่คืนคำ เหมือนว่าไปรับปากธรรมศาสตร์ นี่เป็น แปลกที่ว่าผม มันก็เป็นอย่างนี้ ก็เลยต้องมาอยู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”

(เฮนรี่ จามริก,สัมภาษณ์,20 กรกฎาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์พบว่า เมื่อศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เข้ามาทำงานเป็นอาจารย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีความต้องการปฏิรูปหลักสูตร โดย ก่อตั้งโครงการรัฐศาสตร์ศึกษา ในปี พ.ศ. 2512 ขึ้น โดยมีเป้าหมายหลักคือให้ผู้ศึกษาเป็นผู้มี คุณภาพทางวิชาการ รู้จักคิดอ่านและมองสภาวะด้านการเมืองที่เป็นอิสระเสรี พ้นไปจากสภาพ ระบบพันธุนาการที่เป็นอยู่ขณะนั้น เพื่อให้คานกับการศึกษารัฐศาสตร์ ที่มุ่งผลิตคนเพื่อป้อนระบบ ราชการโดยไม่ใส่ใจกับบทบาทการพัฒนาาระบบสังคมและการเมืองของสังคมในวงกว้าง จาก เหตุการณ์นี้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดในการพัฒนาระบบสังคม เพื่อให้สังคมและชุมชน หลุดพ้นจากการครอบงำของอำนาจรัฐ แต่ในขณะเดียวกันได้เกิดกระแสต่อต้านจากหลายฝ่ายอีก

ด้วย ในช่วงนี้ ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก ก็ได้เป็นหัวหน้าโครงการที่ก่อตั้งขึ้นนี้ระหว่างปี พ.ศ. 2512-2515 และในช่วงเวลาดังกล่าวยังได้เป็นหัวหน้าสาขาวิชาการระหว่างประเทศด้วย

ดังที่ ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก ได้กล่าวว่า

“อยู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปีแรกก็คิดปฏิรูปหลักสูตร เพราะเห็นเขาว่า รัฐศาสตร์ สมัยก่อนฝึกคนเข้ารับราชการโดยเฉพาะที่กระทรวงมหาดไทย ก็มีวิชาการแบบปฏิบัติราชการ ผม ก็บอกระเบียบพวกนี้ฝึก 2 เดือนก็รู้แล้ว ไม่ต้องมาเรียนระดับปริญญา แต่ก็โชคดีที่ผู้ใหญ่ก็ รับฟัง แต่แน่นอนที่ผมปฏิรูป ก็มีคนไม่พอใจแน่นอน นี่ตลอดเวลาในชีวิตผมจะอยู่ตรงนี้ จนกระทั่งอยู่มาสักพักนึง ผู้แทนร็อคกี้เฟลเลอร์สนใจมากคุยกับผม ซึ่งเขาก็นั่งอยู่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สมัยนั้นมีคนไปขอรับทุนไปเรียนต่อเยอะเลย แล้วก็สนใจมาคุยกับผม ถามว่าสนใจจะให้ช่วยอะไร คณะคุณให้มาพูดส่วนรวมดีกว่า สมัยก่อนคนจะไปทุน เงินก็ดีอะไร ก็ดี เห็นบอกว่ามาพูดความต้องการของคุณอย่างนี้ดีกว่า ก็มาคุยกัน เล่าอย่างนี้จะให้เห็นว่า ชีวิตมันเดินแปลกยังไง เสร็จแล้วก็มาคุย ก็ปรากฏว่าในที่ประชุมอาจารย์ บางคนก็บอกว่าอยาก ไปดูงาน ผมก็อายเขาก็เลยบอกเขาว่าเอาความต้องการของคุณ ผมเป็นคน คิดเรื่องหนึ่งคือ ปฏิรูปหลักสูตรอยู่แล้ว คือเขาบอกว่าคุณเมื่อรู้ความต้องการ คือต้องการทำอะไร แล้วคุณไปทำ อะไรพร่ำเพรื่อ ไม่สนองความต้องการของคุณ แต่สนองความต้องการของตัวเอง ก็เลยมาคุย กับตัวผมว่า เอาอย่างนี้ดีกว่า ขอให้ปฏิรูปปรับปรุงหลักสูตรเป็นแบบที่ผมต้องการ ไม่ใช่ให้ รัฐศาสตร์เป็นแบบฝึกคนเข้ารับราชการ เพราะรัฐศาสตร์จะต้องเป็น Individual study คือ เรียนแล้วต้องมีเสรีมีอิสระ ผู้แทนร็อคกี้เฟลเลอร์จะช่วยก็เลยไปหา Professor มาช่วย ก็ตั้ง แผนกโครงการรัฐศาสตร์ศึกษา ตั้งก็มี Professor มาช่วย ผมก็เปิดรับสมัครเพียงไม่เกิน 15 คน แล้วก็สอบสัมภาษณ์ไปในตัวก็จะเหลือสัก 12-13 คน ผมก็ทำอย่างนี้ตลอด เวลาทำอะไรก็ ได้รับการต่อต้านกดดันอะไรตลอดเวลา ทั้งจากอาจารย์จากศิษย์เก่า แล้วจากนักศึกษาส่วนใหญ่ ซึ่งเขาจะเรียกว่าสิงห์แดง แล้วผม เขาก็ว่าผมว่าจะทำอะไรให้สิงห์แดงเจ๊จางอะไรทำนองนี้”

(เซนต์ จามริก,สัมภาษณ์,20 กรกฎาคม 2550)

“เพราะคิดว่าในแวดวงนักศึกษาจะมีแวดวงค่านิยมที่มั่นคงแข็งแรง และพวกมหาดไทยก็มา ครอบงำด้วย ที่นั่นจะมีการสายโยงรุ่มพีที่มหาดไทย อิทธิพลของมหาดไทยก็ต้องการมาครอบ ระบบการศึกษา สมัยก่อนรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ จะเป็นรุ่นประจำเขามีหอพัก จนกระทั่งมารุ่น ผม เขาก็เลิกมาพักนี้แล้ว ค่านิยมพวกนี้ ก็จะไม่ค่อย ๗ กับสีของมหาวิทยาลัย แต่คณะ

รัฐศาสตร์จะรุนแรงกว่า เพราะว่ามีพวก ผมก็เรียกว่าเป็นอุดมการณ์ทางการเมือง ที่มหาไทยก็ต้องการมัน ผมก็ต้องการแยกนักศึกษาให้เป็นอิสระออกจากตรงนี้ได้ ก็แน่นอนละคุณ คงจะหลับตาวาดภาพได้ และก็ต้องปะทะกับศิษย์เก่า ปะทะกับมหาไทย แต่ผมรู้สึกจะทำอยู่ได้สามปี ซึ่งก็โดนเสียดสีอะไรต่าง ๆ จนกระทั่งผมรู้สึกว่าผมหมดแรงแล้ว ก็ทำสามรุ่นก็จบ แต่ก็ได้คนออกมา เรียกว่าอยู่ในระดับที่เดี๋ยวนี้คนก็รู้จักกัน”

(เสน่ห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

ในช่วงปี พ.ศ. 2514 ได้เกิดเรื่องหน้าเศร้าขึ้นแก่ครอบครัวของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก โดยท่านได้กล่าวว่า “ญาติที่มาอยู่ด้วยที่กรุงเทพฯ เป็นคุณอาซึ่งเสียชีวิตทั้งครอบครัว โดยอุบัติเหตุ ตอนนั้นอาจารย์ก็เป็นอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว” (เสน่ห์ จามริก, 20/07/50) ซึ่งเป็นเหตุให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เสียใจอย่างมากที่ได้สูญเสียผู้มีพระคุณไป และยังทำให้ท่านมีความตั้งใจในทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมมากขึ้นเพื่อทดแทนพระคุณ

จากการสัมภาษณ์พบว่า หลังจากที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ยุติโครงการรัฐศาสตร์ศึกษา ท่านได้กลับไปสอนหนังสือตามเดิม แต่แนวความคิดในการพัฒนาชุมชน การศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนยังคงอยู่ในความคิดของท่านตลอดเวลา และจากการที่เข้าไปดูงานเรื่องชุมชนที่จังหวัดอ่างทอง ทำให้ท่านได้เห็นปัญหาของชุมชนมากขึ้น ซึ่งนั่นเป็นจุดแรกที่ทำให้ท่านได้เกิดความคิดในการทำงานด้านนี้ แต่ยังไม่ได้ทำงานเนื่องจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลา 16 ขึ้นก่อน

ดังที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวว่า

“หลังจากนั้น ผมเข้าไปสอนหนังสือ ความสนใจของผมคือ จะเข้าไปปลุกปล้ำเรื่องหลักสูตร การเรียนการสอน ผมเสนอให้มีการสัมมนาในคณะพยายามทำให้มันเกิดความคิดที่มันเป็นอิสระ เสร็จแล้วจากนั้นก็พอดีเกิด 14 ตุลา ความจริงก่อนหน้าผมสอนหนังสือ ผมสนใจเรื่องชุมชน การศึกษาชุมชน มีความรู้สึกกว่าวิชาการ ทั้งหมดเวลาเรียนสาขาต่าง ๆ เราจะขาดมิติของเรา มิติที่รู้จักคนไทย จะเป็นตำราสอน เกือบทุกสาขาเลย ก็ไม่รู้จักคนไทย แม้ นักวิทยาศาสตร์ไทยก็ไม่รู้จัก ไม่รู้จักทรัพยากรไทย ไม่รู้จักวัฒนธรรมประเพณี อะไรก็ไม่รู้จัก แล้วก็ไม่รู้จักศักยภาพของคนไทยในทางวิทยาศาสตร์ ทุกคนก็จะเรียนเพื่อที่จะดึงคนไทยให้ไป

ตาม ผู้นำ ผมรู้สึกว่ามันคงไม่ใช่อย่างนั้น ระหว่างสอนสักสองปี เผอิญผมก็โชคดี ผู้ใหญ่ก็เจียดให้สตาฟไป ก็ไปดูที่แค่อ่างทอง ก็ได้เห็นปัญหาชนบทเยอะ ผมก็ไม่ได้เป็นนักวิจัยอะไร แต่พอเห็นภาพแล้ว ในชุมชนในหมู่บ้าน จะไม่มีใครจบเกิน ป.4 มีแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ มีเด็กก็ไปโน้น คนหนุ่มคนสาว คนที่มีการศึกษาเข้ากรุงเทพฯหมด ก็มีความสนใจ ต่อมาก็เลยสนใจ พอมีปฏิวัติเขาก็มีแผนพัฒนา ก็เลยเห็นว่าการพัฒนา มันมุ่งสร้างอุตสาหกรรม มุ่งสร้างอะไรต่าง ๆ เกิดช่องว่างรายได้ เกิดปัญหาความยากจน แต่ผมมาดูแล้ว โดยโครงการ ดูแล้วคล้าย ๆ แบบว่าชนบทยากจน ถามว่ายากจนหรือเปล่า ถ้าถามหลักวิชาเศรษฐศาสตร์บอกว่ามีรายได้มันก็ไม่ มีอะไรต้องขาด แต่ความจริงผมดูว่าชนบทนั้นจนคน ความสนใจเรื่องคนตรงนี้ เพราะว่าชนบทขาดคน ระบบการศึกษาที่คุณกำลังเรียนอยู่ เรียนแล้วเขาเรียกว่าบับไดดารา ใต้เต้าแล้วหายไปเลย อย่างคุณก็มาจากต่างจังหวัด ผมก็มาจากต่างจังหวัด เรียนแล้วหายไปเลย เมื่อคุณไม่มีสมองไม่มีกำลังของบุคคล คนชนบทจะเงยหน้าอ้าปากได้อย่างไร ไม่ได้เห็นว่าชนบทได้สูญเสียคนให้กับกรุงเทพ นั่นก็เป็นเรื่องที่อยู่ในการคิดตลอดเวลา”

(เสนห์ จามริก,สัมภาษณ์,20 กรกฎาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์พบว่า หลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลา ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้เข้ามามีบทบาทในทางการเมืองมากขึ้น โดยเข้าไปร่วมกิจกรรมทางการเมืองเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2517 และยังร่วมก่อตั้งสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน (ปัจจุบันเป็นสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน) และได้รับเลือกตั้งเป็นประธานสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน ในปี พ.ศ. 2517-2518 อีกทั้งยังได้ทำงานที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนตั้งแต่บัดนั้นจนถึงปัจจุบัน

ดังที่ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้กล่าวไว้ว่า

“จากความคิดที่มันฝังอยู่ แล้วก็เผอิญ แล้วก็เกิด 14 ตุลา ก่อนหน้านั้นผมเริ่มมองเห็นการเมืองไทยละ ก็เผอิญไปสิงคโปร์ เชิญไปพูด ผมก็มองดูว่าการเมืองไทย คนเล่นการเมืองมากขึ้น แล้วก็เสนอให้รัฐบาลได้ปรับนโยบาย คือไม่ใช่เข้ามาเป็นเผด็จการ แต่ว่านี่ถึงสังคมมันเปลี่ยนแปลง เสร็จแล้วก็เกิด 14 ตุลา ก็เป็นไปอย่างที่เราคาด เกิด 14 ตุลา ก็เผอิญอีก 14 ตุลา ก็ที่จุฬา ก็มีการประชุมพวกอาจารย์ ก็มีเพื่อนอาจารย์นั่นแหละที่ชวน ก็ไปนั่งฟังเขาพูด เสร็จแล้วอาจารย์โครม อารียา ก็ร่วมประชุมด้วย ก็ถามว่าพวกลูกศิษย์พวกเราไปทำอะไร อาจารย์ไปทำอะไร ก็แปลกให้พวกเรามานั่งคิด ก็ประชุมร่วม 10 ชั่วโมง 10 นาที ก็มาถึงขั้นนี้ ผมก็

เสนอว่า อาจารย์ควรจะร่วมกับประชาชน ก็ตั้งสหภาพเพื่อสิทธิและเสรีภาพ ที่ประชุมก็ยังไม่เห็นด้วย ที่ประชุมชนก็ขอให้เขาไปร่างรัฐธรรมนูญอะไรต่าง ๆ ผมก็เข้าไปเกี่ยวข้องในกิจกรรมทางการเมืองตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ทั้งสอน ทั้งเล่นการเมืองด้วย หลังจากนั้นพรรคพวกก็ขอให้เป็นที่ประธานสหภาพเพื่อสิทธิและเสรีภาพคนแรก ผมก็ไม่รู้จัก ผมก็วุ่น พวกสหภาพก็มาร้องเรียนเกษตรกรก็มาร้องเรียน ก็มีประสบการณ์สิทธิมนุษยชนครั้งแรกตั้งแต่ปี 16 มาเรื่อยจนถึงเดี๋ยวนี้ คุณจะเห็นว่าจากนี้ไปผมจะอยู่ในแวดวงสิทธิมนุษยชนตลอดเวลา”

(เสนห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์และวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ดำรงตำแหน่งรองอธิการบดี ในคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดี ในระหว่างปี พ.ศ. 2518-2519 และเป็นผู้อำนวยการอธิการบดีในช่วงที่เกิด "วิกฤตการณ์บุกผามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ซึ่งได้แก้ไขเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้นอย่างสุขุมและมีการประสานงานกับผู้ร่วมงานอย่างดียิ่ง ทำให้วิกฤตการณ์ครั้งนั้นผ่านพ้นไปโดยไม่มีการเสียเลือดเนื้อ แต่หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลา 16 และเหตุการณ์ 6 ตุลา 19 นั้น ระหว่างปี พ.ศ. 2523-2524 ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองในการเป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี และประธานคณะกรรมการ "นโยบายการพัฒนาชนบท" ซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นในการทำงาน ด้านการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศของตัวท่านเอง ถึงแม้ว่าแนวคิดนั้นไม่ได้รับความสนใจอย่างเท่าที่ควร แต่ยังเป็นแนวทางที่ทำให้ท่านได้ริเริ่มงานต่าง ๆ ในด้านการศึกษาและชุมชนชนบทในเวลาต่อมา

ดังที่ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้กล่าวไว้ว่า

“ช่วงหลัง 14 ตุลา ธรรมศาสตร์ก็เกิดวิกฤตเหมือนกัน วิกฤต ตอนนั้นก็เกิดมาจากนักศึกษาคนหนึ่ง ไปปิดประตูนักศึกษาไม่ให้สอบ ประท้วงเสร็จแล้ว ก็เกิด 14 ตุลา คนนั้นก็ผูกติดกับจอมพลถนอมกับรัฐบาลนั้น ตอนนั้นมีการเลือกอธิการบดี อาจารย์ป๋วยได้รับเลือกให้เป็นอธิการบดี อาจารย์ป๋วยก็ขอให้ผมไปเป็นรองอธิการบดีช่วงระหว่างปี 18-19 ระหว่างที่เป็นนี้ 3 ปี หลังจากนั้น นักศึกษาก็เล่นพวกลัทธิซ้ายจัด ก็เกิดปฏิกริยากับประชาชน ตอนนั้นผมอยู่ธรรมศาสตร์ ช่วยอาจารย์ป๋วย ก็เกิดพวกวิกฤตพวกอาชีวะเดินมาเผาอะไรต่ออะไร ในช่วงนี้ อาจารย์ป๋วยท่านเดินทางไปเยี่ยมครอบครัว จนสุดท้ายพวกซ้ายจัดนั้นถึงจุดที่ฝ่ายขวาขึ้นมา ก็

ถึงจุด 6 ตุลา ระหว่างนั้นผมก็เป็นอธิการบดี พวกทหารก็บุกเข้ามาในธรรมศาสตร์ ยิ่งคนตายไป เยอะแยะ แล้วก็จับคน จับที่สนามหลวง ตายก็มี ซึ่งจะมีคนตายนั้นก็คนไม่ทราบ แต่ว่าทารุณมาก มีการขนย้ายศพไปทิ้งไปเผาก็มี ในช่วงนั้นผมอยู่กรุงเทพฯ ในสมัยนั้นผมกับอาจารย์ป่วย เรียกว่าตกพุงง่าย ๆ ก็ถูกเพ่งเล็ง แล้วก็อาจารย์ป่วย ลูกศิษย์ลูกหาอยากให้ปลอดภัย ก็ให้ไปต่างประเทศ แต่ผมไม่ไปผมยืนอยู่ที่นี่ ก็มีการข่มขู่อะไรตลอดเวลา ถึงเวลานั้นเราก็นิ่งเฉยซะ แต่กว่าจะนิ่งเฉยได้ก็น่ากลัวพอสมควร จนกระทั่งผมคิดว่า สังคมไทยก็เริ่มจากซ้ายจัดเข้ามาขวาจัด เสรีแล้วสังคมไทยเริ่มจะปรับ ซ้ายกับขวาเริ่มปรับ ต่อมาก็เข้าสู่รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ พลเอกเปรมเป็นช่วงของการซ้ายกับขวา ผมเรียกว่าเป็นช่วงของเปลี่ยนผ่านของการเมืองไทย หลังจากทีสวิงมาก็เปลี่ยนผ่านมา แล้วก็ผมก็ได้รับเชิญให้เป็นประธานที่ปรึกษาคณะกรรมาธิการของรัฐบาลพลเอกเปรม แล้วก็มีการวิชาการร่วม 30 คน จากสาขาต่าง ๆ ช่วยคุณเปรม แต่ผมช่วยแค่ปีเดียว ระหว่างนั้นตอนที่ผมมีภูมิหลังแบบนี้ ผมจะไม่ให้อะไร นอกจากนโยบาย การศึกษากับชนบท ก็รับอาสาไปดำเนินการ ก็ไปเป็นประธานที่ปรึกษาคณะกรรมการนโยบายพัฒนาชนบท ก็ออกมาเป็นรายงานการพัฒนาชนบท จริง ๆ เพื่อนนักวิชาการก็ไม่ได้ให้ความสนใจเท่าไร แต่อย่างน้อยที่สุดผมก็เป็นคนเขียนสุนทรพจน์ครั้งหนึ่งให้กับพลเอกเปรมเมื่อขึ้นปีใหม่ และก็พูดถึงว่า เรื่องศักราชแห่งการพัฒนาชนบท แต่ก็ไม่ได้จริงจัง พลเอกเปรมก็กลับไปประกาศนโยบายโชติช่วงชัชวาล นโยบายโชติช่วงชัชวาล คือ การเปิดท่าเรือ ทำอุตสาหกรรมปิโตรเคมี จนกระทั่งเดี๋ยวนี้เกิดเป็นพิษเป็นภัยกับชาวบ้าน เป็นมะเร็งเป็นแถวที่มาตาพูด นั่นเป็นฝีมือรัฐบาลพลเอกเปรม บ้านเมืองก็ตกอยู่ในกระแสของการพัฒนาอุตสาหกรรม จนกระทั่งถึงปัจจุบัน”

(เสนาห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสนาห์, 2541) ความว่า

...ในช่วงที่เป็นคณะที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ.2523-เมษายน 2524) อยู่ ณั้ ได้ตั้งหลักไว้ในการทำงานไว้ว่า ต้องทำหน้าที่ในฐานะคนอาชีพสอนหนังสือ ในการเสนอแนะแต่ข้อคิดนโยบายที่เป็นเรื่องระยะยาวให้เป็นการแก้ไขปัญหาค้นรากฐานของประเทศชาติ และได้มีโอกาสชักชวนมิตรสหายทางวิชาการมาร่วมคณะทำงานศึกษา จนถึงได้มีบันทึกรายงานเสนอเป็น “นโยบายการพัฒนาชนบท” เพื่อใช้เป็นหลักการและแนวทางพื้นฐานเบื้องต้นสำหรับการพิจารณาศึกษาขั้นปฏิบัติต่อไป ประเด็นหลักที่บันทึกให้เห็น คือ ปัญหาตัวโครงสร้างนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่กำลังยึดถือกันอยู่ จำเป็นต้องได้รับการรื้อฟื้น

พิจารณาบทบาทอันใหม่หมด เท่านั้นเอง ยังไม่ทันได้ตั้งตัวอะไร บรรดานักเศรษฐศาสตร์และนักบริหารมืออาชีพ ผู้ใกล้ชิดผู้นำรัฐบาลก็พากันออกมาแถลงกันทางโทรทัศน์เข้าทำนองว่า ตัวโครงสร้างนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาไม่ได้มีอะไรพลาด หลักนโยบายดีอยู่แล้ว ปัญหายุ่งยากทั้งหลายเกิดขึ้นมาเพราะความขาดตกบกพร่องในทางปฏิบัติเท่านั้นเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องตามแก้ไขกันต่อไป ทำยที่สุด เรื่องราวก็ลงเลยไปด้วยการนำเสนอ “แผนชนบทยากจน” ซึ่งทางเจ้าหน้าที่สภาพัฒน์ฯ ได้เตรียมการไว้ก่อนหน้าแล้ว ไม่ได้เกี่ยวข้องกับบันทึกรายงานของคณะทำงานศึกษาแต่ประการใด แต่ภาพจะดูเป็นว่า พอเสนอหลักการขึ้นมา สามารถนำเสนอแผนปฏิบัติการได้เลยทันที เป็นเครื่องแสดงบ่งบอกถึงแบบฉบับของควมมีประสิทธิภาพ อันเป็นที่ต้องการของผู้มีอำนาจในราชการและการเมืองไทย...

จากการสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการทำงานด้านการศึกษาชุมชนมากขึ้น โดยได้รับทุนต่าง ๆ ในการวิจัย ทำให้ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้รับประสบการณ์ทางด้านการศึกษาชุมชนมากขึ้น

ดังที่ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้กล่าวไว้ว่า

“ที่นี้สรุปว่า ก็มีทุนแคนาดาเดียน-ซีต้า (กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา) ให้ทุนคนไทยมาเป็นโครงการ 5 ปี มาให้กับโครงการเอกชน เขาให้ทุนมา เขารู้จักกับคนไทยที่ทำงานกับชนบท ผมได้รับเชิญให้เป็นกรรมการร่วมกันคุณหมอบริเวณ วะสี หมอบริเวณกับผมก็เลยรู้จักกันตั้งแต่นั้น ครั้งนั้น เขามาให้พวกองค์กรเอกชนเอ็นจีโอ ขอทุนไปทำเรื่องชนบทอะไรต่าง ๆ แต่ก่อนเอ็นจีโอทำงานเรื่องในเมือง แต่อันนี้เป็นอันแรกที่ทำเรื่องชนบท เสร็จแล้วผมก็เป็นกรรมการ ก่อนจะจบ 5 ปี ประมาณจะขึ้นปี 4 แคนาดาก็สนใจอยากทำต่อ ก็มาปรึกษากัน ผมก็แนะนำว่าถ้าจะทำต่อเนื่อง ควรจะทำตามความคิดของคนไทยเอง ไม่ควรจะมาพึ่งให้ทุนตามที่วางไว้กับฝรั่ง คนก็เห็นด้วย แคนาดาก็เห็นด้วย ก็ให้ผมเนี่ย ให้ทำวิจัยว่า ต่อจากนี้ไปจะขึ้นไปเป็นองค์กรของคนไทยแล้วจะทำอะไรต่อไป เพราะฉะนั้นผมก็ผูกพันเกี่ยวข้องโดยการขอรับรองของพรรคพวก เสร็จแล้วก็ตกลงที่จะก่อตั้งองค์กรเอกชนขึ้นมา ก็ให้ผมตั้งชื่อให้เป็นที่ชุมชนท้องถิ่นพัฒนาเดียนนี้ แล้วเขาก็ขอให้ผมเป็นประธาน คือมูลนิธิจะเป็นตัวแหล่งที่เรียกว่ารับเงิน แต่ตัวทำงานจะเป็นสถาบัน ชื่อเดียวกัน แต่เขาจะขอรับรองเป็นประธานคนแรกอีกเหมือนกัน คือ ตรงนี้ทำให้ผมเข้าไปคลุกคลีกับพวกชนบทเยอะ ที่เห็นจังหวะมาเรื่องสิทธิมนุษยชนทั่ว ๆ ไป จะได้สัมผัสพวกแรงงาน พวก

เกษตร พวกอะไรต่าง ๆ แล้วผมก็ทำงานนี้เลย แล้วก็ออกนโยบายทำอะไร ๆ ลงไปช่วยอะไรต่าง ๆ ผมก็ลงไปคลุกคลีเลยอะ ระหว่างนั้น ก่อนหน้านั้นที่จะมาทำนี้ มูลนิธิฟอร์ดก็ขอให้ผมทำวิจัย เรื่องสิทธิมนุษยชน แต่ตอนนั้นผมยังต้องการเอาพวกอาจารย์มหาวิทยาลัยมา แต่ว่าผมจะทำ เรื่องสิทธิมนุษยชนทั่ว ๆ ไป ผมยังไม่เห็นเรื่องชนบทหรอก พอมาทำอันนี้ปั๊บ ทำให้เรามองเห็น ทำให้เรามองสิทธิมนุษยชนทะเลลุ่มพอสมควร ตั้งแต่นั้นเรื่อยมาผมก็อยู่ในแวดวงสิทธิมนุษยชนมาตลอด”

(เสนห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

“แล้วระหว่างทำ ก็เกิดพฤษภาทมิฬ ปี 35 ก็จำได้ เสร็จแล้วก็ ประกาศที่จะตั้งกรรมการ ร่างรัฐธรรมนูญ หลังจากที่มีรัฐธรรมนูญปี 40 จะมีการตั้งสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คุณอานันท์ ปันยารชุน หลังจากที่มีรัฐธรรมนูญปี 40 จะมีการตั้งกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คุณอานันท์ ปันยารชุน เป็นกรรมการสรรหาชุดแรก ก็ประกาศรับสมัครผมก็ไม่แน่ใจ แล้วก็หมดเขต ก็มีการขยายเขตออกมา แล้วก็มีคนมาขอร้องผม ขอชื่อผมมาสมัคร ก็พิจารณาผมมา ก็ได้รับการคัดเลือกเข้ามา แล้วก็เลือกผมไปเป็นประธาน จนเดี๋ยวนี้คร่าว ๆ”

(เสนห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

ดังนั้น ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก เป็นผู้มีบทบาทในการทำงานด้านการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังเห็นได้จาก เมื่อครั้งที่ท่านได้ลงพื้นที่ชุมชนในจังหวัดอ่างทองเป็นครั้งแรก ทำให้ท่านเกิดความรู้สึกอยากทำงานเพื่อชุมชน และยังได้ลงพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อร่วมส่งเสริมปราชญ์ชุมชนในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ทั้งยังส่งเสริมให้ปราชญ์ชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อต่อรองกับภาครัฐอันช่วยให้ภาคชุมชนเข้มแข็งขึ้น และยังเข้าไปมีส่วนในภาคนโยบายเพื่อเสนอแนวคิดในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนให้แก่ภาครัฐอีกด้วย และการทำงานเรื่องชุมชนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก นั้น ทำให้ท่านได้มองเห็นสิทธิชุมชน สิทธิมนุษยชนมากขึ้น จนได้เข้าสู่งานด้านสิทธิมนุษยชนเต็มตัวจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรวมระยะเวลาในความสนใจด้านการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 30 ปี

2.1.3 ผลจากสภาพแวดล้อมทางสังคมรอบตัว

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาค่านิยมตามแนวทุนนิยมของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก นั้น ทำให้ทราบว่า กระแสทุนนิยมตะวันตกนั้นเข้ามาในสังคมไทย เนื่องจากระบบเศรษฐกิจของไทยเกิดภาวะวิกฤตและถดถอย จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ต้องขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา โดยมีข้อแลกเปลี่ยนกับการที่ไทยเข้ามาอยู่ในฝ่ายโลกเสรีนิยม ซึ่งส่งผลให้ ไทยต้องยอมรับความเป็นทุนนิยมเข้ามาในระบบสังคมไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้นับตั้งแต่บัดนั้น แนวคิดแบบทุนนิยมนั้น คือ เน้นที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวเป็นนัยยะโดยสรุปว่า เมื่อแนวคิดทุนนิยมเข้ามาในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจหรือระบบการเมือง หรือแม้กระทั่งระบบการศึกษาการเรียนรู้ ต้องเอื้อต่อระบบทุนนิยมเป็นหลัก และยังคงกล่าวอีกว่า นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาของไทยนั้น ถึงแม้ว่าเน้นที่การพัฒนาคนมากขึ้นแต่ยังคงอยู่ในกรอบแนวคิดแบบทุนนิยม

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เฮนรี่, 2541) ความว่า

...ปัญหาทุนนิยมทำให้นักเศรษฐศาสตร์และนักการศาสนา ได้วิตกกังวลถึงระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ซึ่งใช้เป็นกรอบกำหนดแนวทางและสภาพความเป็นไปของชีวิตเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของโลก แม้ว่าจะต่างวาระ และต่างประเด็นกัน แต่ข้อสรุปที่ได้ตรงและสอดคล้องกันเป็นการเน้นให้เห็นถึงจุดเปราะบางอันแนบเนื่องอยู่ในฐานความคิด และองค์ความรู้แบบตะวันตก จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ และมีความปรารถนาในการคิดค้นนโยบายและมาตรการใหม่ ๆ เพื่อควบคุมดูแลพลังทางเศรษฐกิจไม่ให้ปั่นป่วนเสถียรภาพ และความเป็นธรรมทางสังคมเป้าหมายของเคนส์อยู่ที่ต้องประสานเรื่องของประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมทางสังคม และเสรีภาพส่วนบุคคลให้สมานกลมกลืนกัน แต่ขณะเดียวกัน เคนส์ก็มองว่า ความโลภของมนุษย์เป็นตัวบ่อนทำลายความผาสุกกลมกลืนของมนุษย์ หกสิบปีให้หลัง สมเด็จพระสันตะปาปา จอห์น ปอล ที่ 2 (Pope John Paul II) พระองค์ทรงออกมาเตือนว่า โลกทุนนิยมไม่ได้หลงผิดคิดไปว่า การล่มสลายของจักรวรรดิคอมมิวนิสต์เป็นสัญญาณบ่งบอกถึงชัยชนะของฝ่ายทุนนิยม เพราะภายในโลกทุนนิยมเองก็เต็มไปด้วยปัญหาการเบียดเบียนและกดขี่ รวมทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งยังไม่สามารถได้รับการแก้ไขได้

การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกพร้อมทั้งปัญหาจากระบบทุนนิยมโลกนี้ เป็นที่แน่นอนว่า ประเทศไทยก็ย่อมต้องได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาทุนนิยม เริ่มจากวิกฤติและความสูญเสียทางเศรษฐกิจการเงินที่เกิดขึ้นที่ผ่านมา มิใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาโดด ๆ หากแต่นับเป็นผลพวงสืบเนื่องมาจากนโยบายและแบบแผนยุทธศาสตร์การพัฒนารูปแบบอันแปลกแยก ซึ่งก่อร่างสร้างฐานไว้ตั้งแต่ครั้งยุคปฏิวัติเมื่อ 30-40 ปีมาแล้ว โดยแนวความคิดในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในครั้งนั้น ได้ยึดถือตามข้อเสนอของธนาคารโลก ซึ่งได้ส่งคณะเจ้าหน้าที่มาทำการสำรวจเศรษฐกิจตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2490 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แรงจูงใจในการรับข้อเสนอของธนาคารโลก ก็คือ การช่วยเหลือสนับสนุนทั้งทางเศรษฐกิจและการทหารจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่และทรงอิทธิพลสูงสุดในธนาคารโลก ทั้งนี้ เป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ประเทศไทยเข้าอยู่ในฝ่ายโลกเสรีและเป็นฐานสำคัญในการต่อต้านการขยายอำนาจของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้...

ณ จุดนี้เอง ที่สังคมการเมืองรวมถึงแวดวงวิชาการของไทยเริ่มพัฒนาวัฒนธรรมการเขียนรู้เข้าสู่กระแสทุนอุตสาหกรรมนิยมและเศรษฐกิจตลาดเสรี เจริญรอยตามกฎเกณฑ์คุณค่าและความเชื่อแบบทุนนิยมตะวันตก ซึ่งพอสรุปรวมได้เป็น 3 เกณฑ์คุณค่า กล่าวคือ...

1. ความเชื่อในเป้าหมายของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งขึ้นอยู่กับ
ภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมส่งออกเป็นหลัก...
2. ความเชื่อยกย่องในภาคธุรกิจเอกชน ในฐานะเป็นกุญแจสำคัญของการ
เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ...
3. การยึดถือเงินตราเป็นสรณะหรือตัวชี้วัดระดับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ...

เกณฑ์ทั้งสามคุณค่านี้นี้ ประกอบกันทำหน้าที่เป็นตัวจักรผลักดันการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมาโดยตลอด ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันได้พยายามเน้นเรื่องการพัฒนาคน แต่ยังคงตั้งอยู่ในกรอบเกณฑ์คุณค่าและเจตนารมณ์แบบเดิม...

ดังที่ปรากฏในหนังสือแนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย (เสนห์ จามริก, 2537) ความว่า

...นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนามาบนพื้นฐานของเกณฑ์คุณค่าดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดความแปลกแยกและขัดแย้งอย่างมาก ภายในสังคมไทย เพราะโดยธรรมชาติของเกณฑ์คุณค่านี้เอง กระบวนการพัฒนาถูกกำหนดให้เป็นไปในลักษณะแยกส่วนแบ่งภาคกันอย่างชัดเจน ระหว่างอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม ระหว่างเมืองกับชนบท โดยยกเอาเมืองและอุตสาหกรรม ขึ้นอยู่เหนือภาคเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ ทั้งหมด ยิ่งไปกว่านั้น ในสภาวะของทุนและเทคโนโลยีรวมทั้งวัฒนธรรมฟิงพาของธุรกิจเอกชนของไทย การเร่งรัดสร้างและพัฒนาอุตสาหกรรมก็ย่อมหมายความว่า เป็นการเร่งรัดให้เกิดการฟิงฟายนอกยิ่ง ๆ ขึ้นเป็นลำดับ ข้อสรุปตรงนี้อาจไม่เป็นธรรมสำหรับผู้ประกอบการบางส่วน แต่พิจารณาโดยรวมแล้ว อุตสาหกรรมไทยโดยรากฐานเป็นแต่เพียงธุรกิจการค้าลงทุนซื้อถูกขายแพงเป็นหลักใหญ่ มิได้มีการเรียนรู้สร้างจิตวิญญาณของนักประดิษฐ์คิดค้น ที่อกเงยขึ้นมาอย่าง เป็นลำดับเป็นขั้นพอเพื่อที่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองได้อย่างแท้จริง ปัญหาที่คงอยู่ที่ว่า ในสภาวะการณแบบนี้ คนในสังคมไทยจะมีอิสระเสรีหรือไม่ในการปรับเปลี่ยนเกณฑ์คุณค่าและทิศทางการพัฒนา ไปสู่หลักการและเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน แทนที่การฟิงพาและความแปลกแยกในเศรษฐกิจการเมืองไทยดังที่เป็นอยู่...

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ยังได้กล่าวถึงการที่นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่แยกส่วนระหว่างเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม และเมืองกับชนบท รวมถึงการฟิงฟายจากภายนอกมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลให้สังคมไทยขาดการสร้างการเรียนรู้ด้วยแนวความคิดของตนเองได้ การสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองนั้น เป็นแนวทางการศึกษาชุมชนอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองและเป็นอิสระจากทุนนิยมได้ แต่ปัญหาก็มีอยู่ว่า สังคมไทยจะปรับเปลี่ยนเกณฑ์คุณค่าและทิศทางการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งถ้าหากไม่ปรับเปลี่ยนแล้ว ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ยังกล่าวอีกว่า สังคมไทยก็ต้องตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมการล่าเหยื่อ

ดังที่ปรากฏในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสนห์ จามริก, 2550) ความว่า

...วัฒนธรรมล่าเหยื่อ (Predatory culture) ตามแนวคิดของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก นั้น คือ การยึดยึดบดทลงโทษต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่อย่างเป็นระบบ กล่าวคือ

ยกเลิกการควบคุมของรัฐ (Deregulation) ปลดปล่อยเสรีทางการค้าและการเงิน (Liberalization) แปรรัฐวิสาหกิจให้เป็นของภาคเอกชน (Privatization) ซึ่งสรุปโดยรวมแล้วก็คือ เพื่อถ่ายโอนอำนาจรัฐให้แก่ภาคธุรกิจเอกชน ที่เป็นพวกกลุ่มทุนข้ามชาติหรือตัวแทนนายหน้าทั้งไทยและต่างประเทศ เมื่อกลุ่มทุนเหล่านี้ได้เข้ามาบริหารจัดการ ย่อมต้องบริหารจัดการให้ดีที่สุด ด้วยการลดต้นทุนให้ต่ำลงด้วยการปลดพนักงาน ลดอัตราจ้าง และตัดทอนสวัสดิการต่าง ๆ...

ฉะนั้น ถ้าชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ด้วยตนเอง อาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนและสังคม อาจสามารถช่วยให้ชุมชนและสังคมรอดพ้นจากวัฒนธรรมล่าเหยื่อนี้ไปได้

จากการสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ยังได้กล่าวอีกถึง ปัญหาที่กระทบต่อระบบสังคมโดยรวมนั้น ไม่ได้มีเพียงแต่กระแสทุนนิยมตะวันตกเท่านั้น แต่ยังมีปัญหาในด้านอื่น ๆ อาทิ ปัญหากระแสโลกาภิวัตน์ ทุนนิยมข้ามชาติ ฯลฯ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านการศึกษา ฯลฯ ซึ่งศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ได้กล่าวผ่านผู้ร่วมงานท่านหนึ่ง โดยได้เล่าให้ฟังว่า

“เวลาอาจารย์พูด อาจารย์จะผูกรวมกันไปหมด ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อาจารย์พูดถึงเรื่องพัฒนาการของการเมืองไทย ซึ่งอาจารย์ไปผูกกับพัฒนาการของเศรษฐกิจด้วย ก็คือ มีพัฒนาการมาว่าในยุคพลเอกเปรม มีการตั้ง กรอบ คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน ก็คือ สภาอุตสาหกรรม ดึงสมาคมนักวิชาการไทย และก็มีภาครัฐ มีการประชุมหรือกันตลอดเวลา เพราะฉะนั้นการดึงกลุ่มธุรกิจเข้ามาในเมือง มันก็จะมีพวกนักธุรกิจใหญ่ ๆ เข้ามา แล้วนั่นแหละคือสิ่งที่อาจารย์มองว่ามันเป็นพัฒนาการ พอยุคพลเอกเปรม ก็มายุคชาติชาย ก็มีนักเศรษฐกิจ นักธุรกิจ เริ่มเข้ามาสู่การเมืองมากขึ้น แล้วก็จนมาถึงยุคทักษิณ ซึ่งมีนักธุรกิจใหญ่ ๆ เข้ามา เพราะฉะนั้น การเมืองกับเศรษฐกิจมันจึงผูกกันจนเกือบเป็นเนื้อเดียวกัน และมันก็ทำให้เกิดปัญหาที่อาจารย์กำลังยกขึ้นมาบ่อย ๆ เรื่องทุนนิยม เรื่องโลกาภิวัตน์ เรื่องทุนข้ามชาติ มันก็เลยมีพัฒนาการและเพิ่มความรุนแรงขึ้น ไม่ได้มองว่าทุนนิยมมีปัญหา หรือการเมืองมีปัญหา แต่มันเชื่อมโยงกันทั้งหมด รวมทั้งกระแสโลก อาจารย์ก็เลยเห็นปัญหาว่าจริง ๆ แล้วถ้าเกิดว่า ชุมชนเราเข้มแข็ง อะไรที่มันจะไปต่อต้านกับบรรดา

กิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ที่มีปัญหาได้ คือ อาจารย์ยกตัวอย่างหลาย ๆ ครั้ง คือเวลาไปฟัง อาจารย์หลาย ๆ ที่ อาจารย์จะยกตัวอย่างของอเมริกา คือว่ามันมีหลายครั้งที่ คือมันอาจจะต่าง กับเมืองไทย แต่ว่ามันพอเทียบเคียงกันได้ เพราะว่าอเมริกามันเป็นการปกครองแบบสาธารณรัฐ คือมันมีรัฐต่าง ๆ ซึ่งรัฐเค้าเป็นอิสระพอสมควรระดับหนึ่ง ไม่ใช่เป็นอิสระจากประเทศเลย แต่เมื่อไรก็ตามที่รัฐนั้นเห็นนโยบายของรัฐบาลกลางมีปัญหา รัฐนั้นก็ยังสามารถแอนตี้ได้โดย อย่างเช่น อาโนลด์ ที่เห็นข่าวบ่อย ๆ อเมริกาไม่รับรองเรื่องสนธิสัญญาเกียโต เรื่องโลกร้อน แต่ รัฐแคลิฟอร์เนียซึ่งอาโนลด์เป็นผู้ว่าการรัฐ ผู้ว่าการรัฐบอกว่า เรื่องโลกร้อนเป็นเรื่องสำคัญ เพราะฉะนั้นรัฐเค้าเอาด้วย เพราะฉะนั้น จะเห็นได้เลยว่า รัฐบาลกลางกับรัฐบาลท้องถิ่นมันมี อะไรที่ตรวจสอบขัดแย้งกันอยู่บ้าง บางทีมันเป็นการตรวจสอบ อย่างเช่น รัฐบาลกลางบอกว่า ให้เพิ่มภาษีหรือให้ทำอะไร แล้วรัฐบาลท้องถิ่นไม่เห็นด้วย เขาก็แย้งเต็มที่เลย ฉะนั้นถ้ายกมา เทียบเคียงกับเมืองไทย อาจารย์ก็มองว่า ถ้าชุมชนหรือท้องถิ่นเราเข้มแข็ง มันก็จะเป็นแรงหนึ่ง ในการต้านรัฐบาลกลาง สมมุติว่ารัฐบาลกลางเกิดอยากไปเซ็นสัญญากับ FTA ที่เกิดผลกระทบ กับเกษตรกร ปลูกผลไม้ไม่ดี ๆ ผลไม้เมืองนอกเข้ามาในราคาถูก ถ้าชุมชนเราเข้มแข็งมีความรู้ มีองค์ความรู้ มีการต่อสู้พอสมควรในทางการเมือง ก็สามารถไปยันกับรัฐบาลกลางได้ว่า คุณทำ อย่างนี้ไม่ถูกนะ คุณไม่ถามความคิดเห็นพวกเราเลย พวกเราได้รับผลกระทบโดยตรง ชาวบ้านก็ มีการศึกษาหาข้อมูลว่า FTA คืออะไร ผลกระทบต่อเค้าเป็นอย่างไร มันก็สามารถไปแก้ปัญหา ทุนนิยมได้ อันที่จริงทุนนิยมมาจากต่างประเทศ ต่างประเทศก็อาจจะมากดดันเราว่า คุณต้อง เซ็นสัญญา FTA กับเรานะ เห็นมั๊ย มันเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ว่าการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มันผูกกันอยู่ แล้วชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหานี้ได้อย่างไร นี่คือสิ่งที่ อาจารย์เห็นแล้ว อาจารย์ก็บอกว่า มันถึงต้องไปลงที่ชุมชน เพราะว่าปัญหาประเทศใหญ่มันแก้ ยาก มันไม่ได้แก้ยากหรอก เพราะเขามีความเชื่อว่ามันคือทางแก้ แต่เค้าว่าจะทำอย่างไรให้มา ฟังคนข้างล่างบ้าง เพราะว่ามันชัดเจน เพราะเขาถูกกลุ่มทุนข้ามชาติเข้ามาพอสมควร แล้วกลุ่ม ทุนก็เข้ามาในรัฐบาลและการเมืองอีก ก็มีหลายทาง และอาจารย์มันจะชอบใช้คำว่าเหรียญสอง ด้าน คือมันไม่ได้หมายความว่าสองเรื่องแยกออกจากกันได้เลย การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม แยกออกจากกันไม่ใช่ ทั้งอันมันอยู่ก่อนเดี๋ยวก่อนนั้นแหละ เพียงแต่มัน อยู่อีกด้าน หนึ่งของมันและกันแค่นั้นเอง มันต้องไปด้วยกัน ฉะนั้นจากที่อาจารย์ได้ยกตัวอย่างมาให้ฟังถึง อเมริกาว่า รัฐบาลท้องถิ่นกับรัฐบาลกลางมันต่างกันยังไง ส่วนนี้ก็เป็นเรื่องของการศึกษาชุมชน ว่าทำไมชุมชนต้องมีการศึกษา เพราะถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่สามารถตอบโต้อะไรกับรัฐบาลกลางหรือ ว่ากระแสโลกได้”

(ไพฤทธิ สุขเกิด, สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2550)

จากสาเหตุดังที่ได้กล่าวมานี้ ทำให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้เกิดแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อาทิ ทุนนิยมตะวันตก ปัญหากระแสโลกาภิวัตน์ ทุนนิยมข้ามชาติ ฯลฯ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและเกิดการพัฒนอย่งยั่งยืนได้

2.2 ความหมายของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ฐานความคิดของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นฐานความคิดที่มีแนวทางและกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่วิถีคิดและการปฏิบัติงานในการแก้ไขปัญหาชุมชน จนสามารถทำให้ชุมชนและสังคมเกิดการพัฒนที่ยั่งยืนได้ โดยศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้สื่อถึงความหมายของการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และรวมถึงความหมายของการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวผ่านผู้ร่วมงานไว้ดังนี้

จากหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสน่ห์ จามริก, 2541) ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนเอาไว้ว่า

...การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งมั่นอยู่บนฐานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นอันหลากหลาย และพัฒนาการเรียนรู้อย่างเป็นพลวัตออกไปจากภายในของวัฒนธรรมประเพณีนั้น ๆ เป็นหลัก และบนฐานของวัฒนธรรมประเพณีและการรู้จักตนเอง ก็จะสามารถเรียนรู้และเลือกสรรความรู้ วิทยาการจากกระแสคลื่นอารยธรรมภายนอกได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงในวิถีชีวิตของตนเอง...

จากบทความเรื่องการศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย (เสน่ห์ จามริก, 2545) ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนเอาไว้ว่า

...ชุมชนต้องเป็นฐานของการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งในอดีตเราขาดการทำความเข้าใจในความหมาย คุณค่าของทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในปัจจุบัน เราควรปฏิรูปทุกอย่าง

บนฐานของรูปธรรมที่เป็นจริง โดยชุมชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับหรือมีบทบาท และภูมิปัญญาท้องถิ่น จะต้องประกาศตัวในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิรูปการศึกษาอย่างแท้จริง...

จากหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสนห์ จามริก, 2550) ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ให้ความหมายของการศึกษาชุมชนเอาไว้ว่า

...เราต้องดูคุณค่าของความหมายของทรัพยากรธรรมชาติให้ดี ๆ อย่าพูดไปโดยความไม่รู้ นะครับ แล้วก็ทุนความรู้ก็มีเยอะแยะนะครับ เรามีปราชญ์ชาวบ้าน เรามีผู้รู้มากมาย เป็นคนที่ในสังคมถือว่า เป็นคนที่ไม่มีการศึกษาทั้งนั้น แต่อย่าลืมนะครับ เราเข้าใจการศึกษาไม่ชัดเจน การศึกษาไม่ได้หมายความว่าเข้าโรงเรียน มหาวิทยาลัย เราได้ประกาศนโยบาย การศึกษาก็เป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่งที่ชาวบ้านก็เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง...

สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ผู้ร่วมงาน ได้กล่าวถึงความหมายของการศึกษาชุมชนที่ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ให้ไว้ว่า

“อาจารย์เสนห์มองว่า การศึกษาในระบบโดยภาครัฐ การส่งเสริมก็เรียกว่าการศึกษา แต่มีที่ทำก็คือ การศึกษาอีกแบบหนึ่งที่ชุมชนเป็นตัวตั้ง สิ่งอื่นเป็นตัวประกอบ ก็คือการศึกษาชุมชน แต่ถ้าอย่างรัฐราชการทำ หน่วยงานทำ เขาจะเป็นตัวตั้ง เอาชุมชนชาวบ้านมาเป็นตัวประกอบ อย่างนี้ไม่ใช่การศึกษาชุมชน ซึ่งอาจารย์เสนห์เวลาทำงานจะเอาชาวบ้านมาเป็นพระเอก เป็นเสาหลัก เข้ามาจัดการกับการศึกษา ซึ่งจะตรงกันข้ามกับรัฐ”

(สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550)

คำเตือน ภาณี ผู้ร่วมงาน ได้กล่าวถึงความหมายของการศึกษาชุมชนที่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ให้ไว้ว่า

“อาจารย์เสนห์มองว่า การศึกษาชุมชนก็คือการศึกษาที่ไม่ไปรับใช้ระบบทุนนิยม แต่การศึกษาเป็นการเรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตร่วมกันชุมชน แต่ปัจจุบันระบบการศึกษา การเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาทำให้คนต้องไปเรียนรู้สิ่งที้นอกเหนือไปจากชีวิตจริง แต่เรียนเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการจากภายนอก โดยลืมรากเหง้าของตนเอง ก่อให้เกิดปัญหาขาดความ

ภูมิใจในวิถีชีวิตของตนเอง และทอดทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิม ระบบการศึกษาทุกอย่างถูกล้างมาจากข้างบน โดยที่ชุมชนไม่มีอำนาจในการจัดการเรียนรู้ของตนเอง”

(คำเตือน ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

ไพฤทธิ สุขเกิด ผู้ร่วมงาน ได้กล่าวถึงความหมายของการศึกษาชุมชนที่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้ให้ไว้ว่า

“อาจารย์ชอบพูดอยู่เสมอว่า การศึกษากับชีวิตต้องไปด้วยกัน การศึกษาจะต้องอยู่ร่วมกันกับชุมชน แยกออกจากชุมชนไม่ได้ และมันจะเป็นไปโดยธรรมชาติ ถ้าหากเกิดปัญหาขึ้นในทางสิทธิมนุษยชน เช่น การเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ อย่างเช่น สิทธิชุมชน การต่อต้านไม่ให้สร้างเขื่อน มักจะเกิดกระบวนการต่อสู้เรียกร้องสิทธิ แล้วจึงจะมีการเรียนรู้ไปในตัวในการจัดการกับชุมชน นี่ก็เป็นการศึกษาชุมชนอย่างหนึ่ง”

(ไพฤทธิ สุขเกิด, สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2550)

ดังนั้น การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก หมายถึง การศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของชุมชน และพัฒนาการเรียนรู้ออกไปจากชุมชนโดยอาศัยทรัพยากรต่าง ๆ ในท้องถิ่นเป็นหลักในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องยั่งยืน

2.3 หลักคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ในช่วงไม่กี่ปีมานี้ เมื่อผลกระทบของเทคโนโลยีสารสนเทศ เริ่มเป็นที่ตระหนักและกล่าวถึงกันในเรื่องโลกไร้พรมแดน แต่ตามความจริง โลกมนุษย์เราเริ่มไร้พรมแดนมาตั้งแต่การปฏิวัติวิทยาศาสตร์เมื่อสี่ร้อยปีมาแล้ว และได้แผ่ขยายอิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรมออกไปทั่วโลก วิทยาศาสตร์และความรู้ตะวันตกจึงเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตความเป็นไปทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งการศึกษาของไทย ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประเด็นปัญหาที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก กล่าวถึงจึงอยู่ที่ว่า วิทยาศาสตร์และองค์ความรู้ที่นำกำลังถึงจุดวิกฤต ไม่อาจเสนอทางเลือกที่สร้างสรรค์ต่อชีวิตมนุษย์และสังคมต่อไปได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน ในขณะเดียวกัน ในด้านสังคมวัฒนธรรมของไทยเอง หลังจากที่ได้เดินและวิ่ง

ตามกระแสตะวันตก โดยขาดความพินิจพิจารณาถึงเงื่อนไขวัฒนธรรมที่แนบเนื่องมากับการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ทำให้พากันมองข้ามและละเลยพื้นฐานวัฒนธรรมและศักยภาพสร้างสรรค์ของตนเอง เพราะฉะนั้นศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก จึงกล่าวว่า ถึงเวลาแล้วที่มีความจำเป็นต้องตรวจสอบทางเลือกร่วมกันอย่างจริงจัง และรวมทั้งมีการเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ อันสร้างสรรค์ต่อชีวิต (เสน่ห์ จามริก, 2539)

จากวิกฤตและปัญหาที่เกิดขึ้นในเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และการศึกษาของไทย ทำให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้คิดแก้ไขปัญหาโดยการเสนอแนวทางการสร้างฐานชุมชนไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน จนอาจกล่าวได้ว่าฐานคิดของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มี 4 ฐาน อันได้แก่ ฐานคิดทางด้านเศรษฐกิจ ฐานชุมชน ฐานปัญญา และฐานสภาพสิ่งแวดล้อม (เสน่ห์ จามริก, 2541) ซึ่งฐานคิดเหล่านี้ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ใช้กระบวนการทางการศึกษาชุมชนเป็นหลักการพื้นฐาน ซึ่งสามารถจำแนกรายละเอียดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจากฐานคิดได้ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

2.3.1 การคิดเชิงบูรณาการ เพื่อสร้างการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการ

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาในระบบของปัจจุบันเป็นการศึกษาที่อยู่ภายใต้กรอบความคิดหรือการอ้างอิงในการศึกษาวิจัย ซึ่งย่อมเป็นการบั่นทอน หรือสกัดกั้นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการเรียนรู้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปัญหาจึงมีอยู่ว่า ทำอย่างไรให้เกิดความเข้าใจและตระหนักถึงกรอบจำกัดเช่นนี้ เพื่อเปิดช่องทางให้การศึกษามีบทบาทหน้าที่ที่สร้างเสริมความคิดริเริ่มและสร้างสรรค์ หรือนวัตกรรมทางวิชาการอย่างแท้จริง

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสน่ห์ จามริก, 2541) ความว่า

...การศึกษาในฐานะส่วนหนึ่งของสถาบันทางสังคม การศึกษามีบทบาทหน้าที่หลักในการถ่ายทอดหรือเผยแพร่ความรู้ และการวิจัยคิดค้น แสวงหา และพัฒนาความรู้ใหม่ ทั้งสองด้าน คือการเรียนการสอนกับการวิจัยประกอบกันเป็นระบบ และกระบวนการเรียนรู้อันหนึ่งอัน

เดียวกัน เปรียบเหมือนสองด้านของเหรียญอันเดียวกัน เป็นทั้งการถ่ายทอดสืบทอด และสะสม พอกพูนความรู้เพื่อเป็นต้นทุนและศักยภาพทางภูมิปัญญา และในที่สุด เพื่อประยุกต์ใช้ให้เป็น ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งต่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอันเป็นกฎธรรมดาในวิถีชีวิตของ มนุษย์และสังคม...

ดังที่ปรากฏในหนังสือบทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความรู้มนุษย์ (เสน่ห์ จามริก, 2546) ความว่า

...การศึกษากับการวิจัยนั้นมีความเชื่อมโยงกัน เป็นการวิจัยและพัฒนา ซึ่งมีความหมาย กว้างเป็นพลวัต และครอบคลุมทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในวิถีการดำรงชีวิต ไม่ได้จำกัด อยู่เพียงแค่เรื่องของการวิจัยด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรือเพียงเพื่อเป้าหมายทางธุรกิจเท่านั้น และยิ่งไม่ได้เป็นการมองอย่างแยกส่วนกันจากวิถีชีวิตของมนุษย์ ดังนั้นสาระสำคัญของ การศึกษา ก็คือ เรื่องของความรู้กับการพัฒนาของมนุษย์และสังคม ทั้งสามมิติหรือองค์ประกอบ หลักอันได้แก่ ความรู้ มนุษย์ และสังคม ต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่าง เป็นพลวัต และเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน...

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของ การศึกษาในระบบว่าเกิดจากกระแสภายใต้วัฒนธรรมใหม่ที่เน้นด้านวิทยาศาสตร์ศาสตร์ และ ศาสตร์อื่น ๆ ภายใต้วัฒนธรรมและระบบการเรียนรู้ใหม่

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสน่ห์ จามริก, 2541) ความว่า

...แต่ระบบการศึกษาและความรู้นั้น มิใช่ความถูกต้องและชอบธรรมหรือสัจธรรมโดย ลำพังของตัวเอง หากแต่มีความผูกพันอยู่บนฐานหรือบริบทอ้างอิงวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ การศึกษาจึง เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน และเป็นปัญหาเกี่ยวโยงไปถึงเรื่องราวเป็นไปในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมอย่างรอบด้าน ครอบคลุมไปทั้งทั้งวิถีชีวิตมนุษย์และสังคม ทั้งหมดต่างมี ปฏิสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน เมื่อสังคมเข้าสู่ยุคสารสนเทศและโทรคมนาคม มนุษย์ต้องตก อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และก่อให้เกิดผลผลิตทางด้านวัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่ง

ต้องพุ่งเป้าไปยังวิทยาศาสตร์ และศาสตร์อื่น ๆ ภายใต้กระแสวัฒนธรรมและระบบความรู้ที่เป็นอยู่ ซึ่งกรอบที่เป็นตัวกำหนดนั้นก็คือนโยบาย “ในระบบ”...

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้มีแนวคิดเชิงบูรณาการ ซึ่งประกอบไปด้วยหลักคิดเชิงระบบและหลักคิดเชิงประวัติศาสตร์ ที่อธิบายที่มาที่ไปของกระบวนการทางการศึกษาว่า เกิดจากระบบธรรมชาติแวดล้อม และกระบวนการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

ดังที่ปรากฏในหนังสือการศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย (เฮนรี่ จามริก, 2539) ความว่า

...หลักคิดเชิงบูรณาการ ซึ่งประกอบด้วยหลักคิดเชิงระบบและเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาและความรู้ได้อย่างแท้จริง

1) หลักคิดเชิงระบบ มองว่า ระบบการศึกษาและความรู้เป็นประเด็นปัญหาที่มีปฏิสัมพันธ์อย่างเป็นพลวัต และเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวโยงกันอย่างรอบด้าน ต่อมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ข้อพิจารณาเชิงระบบมีความหมายโดยเฉพาะในข้อที่ว่า ช่วยให้ความชัดเจนทั้งในข้อจำกัด และศักยภาพของระบบการศึกษาและความรู้ที่เป็นอยู่ และในขณะเดียวกัน ให้แนวทางที่จะแสวงหาทางเลือกอันเหมาะสมสอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงและธรรมชาติด้านสร้างสรรค์ของมนุษย์ และที่สำคัญ ต้องตระหนักว่า เป้าหมายคุณภาพและสัมฤทธิ์ผลความสำเร็จสรรค์ทางการศึกษานั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องหลักร้อย การเรียนการสอน และการประเมินวัดผลเท่านั้น หากโดยสาระสำคัญ เป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเงื่อนไขและพื้นฐานทางคุณค่าและวัฒนธรรม ที่จะต้องพิจารณากันเป็นเบื้องต้น

2) หลักคิดเชิงประวัติศาสตร์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หลังจากที่มีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ ควบคู่ไปกับการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้เกิดปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ต่อเนื่องกันมาเป็นลำดับ ๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความคิด ความเชื่อ ความรู้ วิธีการผลิตและชีวิตในโลกตะวันตกเอง ต่อมาหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง ได้ขยายพลังอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมออกไปทั่วโลก แต่ประเด็น

ที่สำคัญอยู่ที่ นโยบายทางวัฒนธรรมที่ตามมาด้วยการแผ่ขยายพลังอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง นั่นก็คือ ระบบความรู้ กระบวนวิธีการเรียนรู้ และโลกทัศน์ โดยนโยบายนี้ ความหมายของการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย จึงสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับการเจริญรอยตามแบบอย่างของโลกตะวันตกอย่างไม่อาจแยกกันได้ ทั้งด้านรูปลักษณะภายนอก และกระบวนกรวิธีคิด ตลอดจนค่านิยม และทั้งหมดนี้คือที่มาของการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน และเมื่อได้สังเกต และวินิจฉัยทางประวัติศาสตร์แล้ว อาจทำให้เข้าใจถึงธรรมชาติของมนุษย์และความหมายของความรู้และการศึกษา ซึ่งมีส่วนช่วยคลี่คลายปมให้เป็นอิสระจากความครอบงำทางความคิดที่ว่า ความรู้เป็นเพียงเรื่องของตัววิชาหรือหลักสูตร หรือกระบวนวิธีการเรียนรู้และวิจัยที่กำหนดได้เป็นสูตรสำเร็จ แต่ในประการสำคัญ ยังเป็นเครื่องชี้วัดในแง่ของกระบวนกรทางจิตแห่งการรับรู้และเรียนรู้ได้อย่างเสรี ถึงสภาวะของธรรมชาติในการเสาะแสวงหาโลกทัศน์ที่ถูกต้องอีกด้วย...

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสนห์ จามริก, 2541) ความว่า

...อีกส่วนหนึ่งที่เป็นประการสำคัญ ก็คือ ระบบการศึกษาภายใต้ระบอบเศรษฐกิจ การเมืองปัจจุบันได้เดินห่างจากการพัฒนาตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องอยู่ในโลกของจิตสำนึก อิสระภาพแห่งมโนธรรม และการพัฒนาอย่างเสรีแห่งปัจเจกภาพของความเป็นมนุษย์ และภายใต้กระแสวัฒนธรรมที่ว่านี้ มนุษย์มีค่าเพียงทรัพยากรปัจจัยการผลิต เป็นเพียงสิ่งที่ต้องพัฒนาให้สอดคล้องกับกระบวนกรเรียนรู้ และความรู้ตามเป้าหมายของการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมเป็นหลักใหญ่ โดยสิ่งนี้เรียกว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งปรากฏการณ์ที่ว่านี้ได้เกิดขึ้นในระบบการศึกษาและการพัฒนาของไทยด้วย...

ดังนั้น จากเหตุผลพื้นฐานความจริงทางประวัติศาสตร์ที่ว่า ประสบการณ์และวัฒนธรรมทั้งหลายจากทั่วทุกมุมโลกได้เข้ามาพัวพันเชื่อมโยงเป็นปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และในกระบวนกรทางประวัติศาสตร์ที่ว่านี้ สังคมวัฒนธรรมไทยได้ถูกผนวกให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งดังเป็นที่ทราบกัน ระบบโรงเรียนหรือว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนจึงเป็นส่วนหนึ่งของผลิตผลในการนี้ด้วย

จากการวิเคราะห์พบว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มองว่า ระบบการศึกษาของไทยได้เจริญรอยตามกระแสโลก โดยไม่ได้หันกลับมาหาระบบการศึกษาที่สอดคล้องกับตน ทำให้การศึกษาของไทยไม่ได้ตอบสนองต่อความต้องการของสังคมอย่างแท้จริง

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสนีย์ จามริก, 2541) ความว่า

...ในฐานะที่เศรษฐกิจการเมืองของไทย ตกอยู่ภายใต้ฐานะ “อนุวัตร” ตามกระแสโลก การพัฒนาของไทยจึงต้องตกอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ระบบทุนนิยม และเศรษฐกิจตลาดเสรี ภายใต้กระแสคลื่นอารยธรรมอุตสาหกรรมและสารสนเทศ ซึ่งไม่ได้รับประกันในความเป็นวิทยาศาสตร์หรือความเที่ยงแท้ หากแต่ต้องการก้าวเข้าสู่ความเป็นใหญ่ในโลกอุตสาหกรรมและสารสนเทศ ท่ามกลางความหายนะของเพื่อนมนุษย์และความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม ระบบการศึกษาของไทยจึงเป็นการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของสังคม และการศึกษาอันเป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจ จึงเป็นเรื่องต่างระดับและสวนทางกันระหว่างผลต่อส่วนรวมกับผลทางเศรษฐกิจ และจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า ทัศนคติที่ต่อเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมไทยที่เกิดจากระบบวิชาการตามกระแสดังกล่าว ส่งผลกระทบอย่างไรต่อการวางแผนและการจัดการศึกษา ตลอดจนความริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะพึงคาดหวังจากบรรดางานศึกษาวิจัยทั้งหลาย ทั้งทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคม ตลอดจนในด้านการศึกษาก็ด้วย...

จากการวิเคราะห์พบว่าศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มีหลักคิดอย่างหนึ่งว่า การคิดแบบแยกส่วนนั้น ส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ การแก้ไขปัญหา จึงต้องมีการบูรณาการทางการคิดและการศึกษา

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสนีย์ จามริก, 2541) ความว่า

...การคิดแบบแยกส่วน เป็นผลกระทบอย่างหนึ่งของระบบการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นการจัดแยกความรู้ออกเป็นส่วน ๆ หรือสาขาวิชาต่าง ๆ อย่างเช่น โครงสร้างองค์กรมหาวิทยาลัยที่มีการแบ่งแยกออกไปเป็นคณะ ๆ และสาขาวิชาต่าง ๆ โดยนัยนี้

กระบวนการ การถ่ายทอดความรู้ และการปลูกฝังเจตคติ ทั้งในกลุ่มคณาจารย์และนักศึกษาได้ ถูกตีกรอบไว้อย่างเคร่งครัด สำหรับการศึกษาเพื่อการผลิตกำลังคนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม จึงเป็นการยากยิ่งที่สามารถผลิตบุคลากรที่มีโลกทัศน์กว้าง และสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมในวงกว้าง และยังมีปัญหาเรื่องวัฒนธรรมการลอกเลียนและพึ่งพา ซึ่งได้ถ่ายทอดไปสู่การศึกษาในระบบทุกชั้นตอน การลอกเลียนและพึ่งพาทำให้ระบบการศึกษายังคงพึ่งพิงอารยธรรมจากภายนอก ไม่ได้ก่อให้เกิดโลกทัศน์และองค์ความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งเห็นได้จากระบบการศึกษาที่เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบท่องจำ จึงปลูกฝังอยู่ในธรรมชาติของการศึกษาในระบบจนทุกวันนี้...

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการบูรณาการทางการเรียนรู้ อันเนื่องจากการคิดแบบแยกส่วนนั้นทำให้เกิดการพึ่งพิงจากภายนอกไม่ได้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ แนวทางการบูรณาการทางการเรียนรู้จึงเป็นทางออกอย่างหนึ่งของระบบการศึกษาในปัจจุบัน

2.3.2 ความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารในเรื่องของความหลากหลายทางชีวภาพ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มองในแง่มุมมองของทัศนวิสัยป่าเขตร้อนของไทย โดยได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับ “ความหลากหลายทางชีวภาพ” ว่าเป็นความเกี่ยวเนื่องระหว่างธรรมชาติทุก ๆ ส่วนในชุมชนกับคนในชุมชน และศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก จึงมีความคิดว่า ควรนำเอาความรู้วิทยาการหลาย ๆ แขนงมาประยุกต์ให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในระดับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกลุ่มนักวิชาการที่กำลังมีการเคลื่อนไหวมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายกัน เพื่อที่นำเอาความรู้ทางวิชาการที่ได้ร่ำเรียนมาไปประยุกต์ใช้กับชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น เพราะเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า แท้ที่จริงความรู้สมัยใหม่นั้นต้องสามารถประยุกต์สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนได้ วิทยาการเช่นนี้แตกต่างออกไปจากกระแสทางวิชาการส่วนใหญ่ ที่แยกตนออกไปจากพื้นฐานชีวิตของคนชนบท วิทยาการเหล่านั้นนอกจากต้องฉีกตัวเองไปจากวิถีชีวิตของคนและธรรมชาติแล้ว ยังมีแนวโน้มที่เป็นปฏิปักษ์กับวิถีชีวิต เป็นปฏิปักษ์กับฐานทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย

ดังที่ปรากฏในหนังสือบทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความรู้มนุษย์ (เสนห์ จามริก, 2546) ความว่า

...ประการแรกที่ต้องมีความเข้าใจร่วมกัน คือ เรื่องความหลากหลายทางชีวภาพมิใช่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการอยู่รอดของมนุษย์และชุมชนต่าง ๆ เท่านั้น หากแต่ยังมีความสำคัญอย่างสูงต่อความอยู่รอดของสังคมส่วนใหญ่ด้วย เพราะฉะนั้นในอันดับแรกจึงขอเน้นให้เห็นถึงความสำคัญในประการนี้ก่อน ความหลากหลายทางชีวภาพมิใช่เป็นเรื่องเฉพาะตัวเฉพาะญาติพี่น้องหรือชุมชน แต่มีนัยสำคัญต่อส่วนรวมในระดับประเทศ ระดับภูมิภาคและระดับโลก

ที่กล่าวถึงในระดับโลกนั้น เพราะเหตุว่าขบวนการที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพที่กล่าวถึงนี้เป็นส่วนหนึ่งในอีกหลาย ๆ ขบวนการที่เกิดขึ้นทั่วโลกขณะนี้ มีขบวนการในลักษณะคล้าย ๆ กันแม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในบางประการก็ตาม แต่โดยสาระสำคัญแล้ว เป็นเรื่องของชุมชน ภูมิปัญญา และทรัพยากรชีวภาพ เพราะทรัพยากรชีวภาพต่าง ๆ นั้นเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ไม่สามารถแบ่งโดยเส้นเขตแดนประเทศได้...

จากการวิเคราะห์พบว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้มองประเด็นทรัพยากรชีวภาพนั้นมองได้หลายแง่มุม ไม่เพียงแต่มองในเชิงผู้เชี่ยวชาญในเรื่องธรรมชาติเท่านั้น แต่อาจจะมองอีกด้านหนึ่งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา สังคม และวัฒนธรรม แล้วเชื่อมโยงกับธรรมชาติแวดล้อมให้เป็นฐานทรัพยากรเดียวกัน

ดังที่ปรากฏในบทความเรื่องสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญา (เสนห์ จามริก, 2548) ความว่า

...การมองทรัพยากรอย่างที่ว่านี้ เรานั้นมีสมาชิกชุมชนหลายชุมชน หลายกลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์ก็มี ชาวไร่ชาวนาก็มี ชาวสวนก็มี เห็นได้ว่า แต่ละกลุ่มที่มาร่วมอยู่ในแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ กัน ในเขตป่า บนที่ราบ ชายฝั่งทะเล ลุ่มน้ำ ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย ถึงแม้ว่ามาจากแหล่งหลากหลาย ขอให้มองทรัพยากรอย่างเชื่อมโยงกัน อย่ามองแยกส่วนกัน เพราะเหตุว่าทรัพยากรเหล่านี้มีความเชื่อมโยงในเชิงของระบบนิเวศอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นที่ราบสูง ที่ราบ

ชายฝั่งทะเล ดังในการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมประจำปี ครั้งหนึ่งเคยเสนอให้ทำเป็นนิทรรศการที่ชี้ให้เห็นกับความเชื่อมโยงตั้งแต่ทรัพยากรบนที่สูง ที่ราบ ชายฝั่งทะเล หรือลุ่มน้ำต่าง ๆ ซึ่งโดยแท้จริงแล้วเป็นทรัพยากรที่อยู่บนฐานเดียวกัน เพราะฉะนั้น การใช้น้ำที่ผิดพลาดบนที่สูงมีผลกระทบถึงพื้นที่ราบ และสิ่งต่าง ๆ คนในชุมชนจึงควรมีความเข้าใจว่าทรัพยากรต่าง ๆ ที่เราได้ดำรงชีวิตนั้น มีความเชื่อมโยงกับคนในชุมชนอื่น ๆ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และขอเรียกคำ ๆ นี้ว่า “ฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ” ซึ่งอยู่บนฐานเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะมาจากต่างเครือข่ายกัน แต่มีความเชื่อมโยงอยู่ภายใต้ฐานทรัพยากรเดียวกัน...

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีนัยยะสำคัญเกี่ยวกับเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพว่า ชุมชนท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพของธรรมชาติจะแยกออกจากกันไม่ได้ แต่ในระบบการศึกษาในปัจจุบันกลับแยกส่วนออกจากกันตามกระแสโลกภายนอก ทำให้ระบบการศึกษาของไทยได้แยกโลกทัศน์ และกระบวนทัศน์อันเป็นผลผลิตออกไปจากสังคมวัฒนธรรมของไทย ควบคู่กับปัญหาการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญอย่างหนึ่งของสังคมไทยก็ได้ถูกเบียดเบียน โดยทุนข้ามชาติที่แสวงหาผลประโยชน์ด้วยความถูกต้องในนามของสิทธิทรัพย์สินทางปัญญา

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ยังได้มองความหลากหลายทางชีวภาพเชื่อมโยงไปกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในแง่มุมของแหล่งเรียนรู้ชุมชนที่ปรากฏอยู่ในชุมชน ซึ่งเห็นได้จาก “ปราชญ์ชาวบ้าน” ที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและภูมิธรรมอันหยั่งลึกอยู่ในวัฒนธรรมประเพณี

ดังที่ปรากฏในบทความเรื่องการศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย (เสน่ห์ จามริก, 2539) ความว่า

...โดยนัยนี้ที่ศนวิสัยความหลากหลายทางชีวภาพกับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือความเป็นองค์ประกอบรวมทั้งเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และอย่างน้อยก็อยู่ในขอบข่ายของเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งทั้งผลิตภัณฑ์และบริการอาจผลิตขึ้นภายในชุมชนท้องถิ่นเอง จากทรัพยากรท้องถิ่นและเพื่อการอุปโภค บริโภคภายในชุมชน...

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชน โดยต้องให้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่เกี่ยวข้องไปถึงหลักการมูลฐานของความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของมนุษย์ เพื่อก้าวข้ามพ้นไปจากระบบการศึกษาแบบเดิม และเพื่อแสวงหาการเรียนรู้ที่สร้างสรรค์ต่อการพัฒนามนุษย์อย่างแท้จริง โดยปรับกระบวนทัศน์ไปสู่กระบวนการที่เรียกว่า ญาณวิทยาใหม่ ดังที่จะกล่าวต่อไป

2.3.3 ญาณวิทยาใหม่

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของญาณวิทยาและกระบวนทัศน์ใหม่ ที่ทำให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนของมนุษย์ที่ติดอยู่กับวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่ดีค่านิยมเป็นเพียงทรัพยากรหรือหน่วยแรงงาน มาสู่ความตระหนักสำนึกร่วมกันในเชิงคุณค่าและการพัฒนาตนเองของมนุษย์ เพราะมนุษย์มิใช่เครื่องจักรแต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องเติบโตและพัฒนาตนเองอย่างรอบด้าน

ดังที่ปรากฏในบทความเรื่องการศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย (เฮนรี่ จามริก, 2539) ความว่า

...การปรับเปลี่ยนที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นทางเลือกเพื่อความอยู่รอดของมนุษยชาติและการพัฒนาที่เป็นธรรมและยั่งยืน ซึ่งก็คือ วิถีทางแห่งความรู้อันเป็นอิสระเพื่อการพัฒนาตนเองจากภายในจิตสำนึกเรียนรู้ของมนุษย์ เป็นทางเลือกอิสระจากวิถีแห่งอิทธิพลและอำนาจ ซึ่งทั้งมนุษย์และธรรมชาติต้องถูกตีค่าเป็นเพียงวัตถุหรือทรัพยากร ที่โดยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์จำเป็นต้องถูกควบคุมและถูกพัฒนาตามหลักวิชาอย่างที่ยึดถือปฏิบัติกัน แต่วิถีทางแห่งอิสระภาพทางปัญญาและความรู้สร้างสรรค์ที่เวลานี้ยอมไม่อาจเป็นไปได้ โดยปราศจากความพยายามระดมความคิดและการกระทำเพื่อปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากสภาวะความสะกดหยุดลง และชะงักงันในกระบวนวิวัฒนาการของวิทยาศาสตร์และความรู้ นับตั้งแต่ที่สังคมโลกต้องตกอยู่ภายใต้คลื่นอารยธรรมอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันต้องระดมความพยายามทั้งหมดเพื่อแสวงหาและสรรค์สร้างญาณวิทยาใหม่ขึ้น โดยการแสวงหาและสรรค์สร้างญาณวิทยาใหม่นี้ มีนัยสำคัญถึงขั้นเป็นจุดเปลี่ยนทั้งทางความคิดและจิตใจ จากญาณวิทยาในแบบฉบับของความ

ต้องการอำนาจครอบครองและควบคุม มาสู่หลักคิดที่ถือเอาสรรพสิ่งทั้งปวง ทั้งธรรมชาติ และมนุษย์ เป็นเพื่อนร่วมชีวิตมาเป็นจุดเปลี่ยนจากโลกทัศน์แบบกลศาสตร์อันล้าสมัย และระบบค่านิยมที่เป็นตัวกำกับเทคโนโลยี และแรงจูงใจใฝ่อำนาจเศรษฐกิจการเมืองในปัจจุบัน ให้เกิดเป็นวิสัยทัศน์ใหม่ที่เล็งเห็นถึงสภาวะความเป็นจริงเชิงนิเวศและเป็นองค์รวม

อันที่จริง ที่เรียกว่าญาณวิทยาใหม่และกระบวนทัศน์ใหม่นั้น ไม่ได้หมายความว่าต้องเริ่มต้นกันใหม่ทั้งหมด เพราะก่อนหน้ายุควิทยาศาสตร์เฟื่องฟูที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาตินี้ มนุษย์ก็อยู่กับธรรมชาติอยู่ก่อนแล้ว การแสวงหาญาณวิทยาใหม่และกระบวนทัศน์ใหม่ จึงมีความหมายส่วนหนึ่งเท่ากับเป็นความพยายามฟื้นฟูภูมิปัญญาประเพณี และคุณค่าทางศาสนาที่เคยมีมาในวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนชนบท แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องมุ่งเป็นการหวนกลับสู่อดีต หากโดยสาระสำคัญ เพื่อแสวงหาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง และในขณะเดียวกัน ก็เรียนรู้ที่จะพัฒนาพื้นฐาน และสมรรถนะการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในอันที่จะมีปฏิสัมพันธ์ต่อโลก เศรษฐกิจการเมือง และกระแสคลื่นอารยธรรมจากภายนอก...

และดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสนห์ จามริก, 2541) ความว่า

...ความรู้และการศึกษา เป็นเรื่องราวที่แนบเนียนอยู่ในกระบวนชีวิตอันเป็นพลวัตของมนุษย์ มิใช่ตีความหมายเฉพาะเป็นแต่เพียงชุดข้อมูล ความรู้ หลักสูตร ระบบการเรียนการสอน เพราะในที่สุดแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้อุบัติขึ้นลอย ๆ หากแต่ขึ้นอยู่กับการบริบททางเศรษฐกิจการเมือง และฐานทางวิทยาหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ โดยนัยนี้ ความรู้และการศึกษา จึงนับเป็นทั้งส่วนหนึ่งในกระบวนทางสังคม และวิวัฒนาการของจิตสำนึกรับรู้และเรียนรู้ในสังคม แล้วจากกระบวนและการวิวัฒนาการที่วุ่น ๆ จึงพัฒนาออกมาสู่การปฏิบัติในรูปของโครงสร้างหลักสูตรการเรียนการสอน และการประเมินวัดผล...

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของญาณวิทยาใหม่ คือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตโดยรวมของบุคคลในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ซึ่งอาจเรียกโดยรวมได้ว่าเป็นการศึกษาชุมชนอันเป็นการศึกษาที่เป็นทางเลือกหนึ่งที่เข้าไปมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาในระบบการศึกษาดังที่เป็นอยู่ โดยการจัดการกับวิถีชีวิต

ของมนุษย์และชุมชนให้ล่องพ้นไปจากกระแสอารยธรรมจากภายนอก ที่ทำให้มนุษย์และชุมชน หลุดพ้นออกไปจากความเป็นตัวตนที่แท้จริงของตนเอง

2.3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มีแนวความคิดว่า การจัดการศึกษาของรัฐได้ใช้กระบวนการวิธีการสอนจากส่วนกลางเป็นหลัก ทำให้ชุมชนท้องถิ่นไม่ได้รับการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ฉะนั้นจึงต้องมีการปรับวิธีการให้ชุมชนเข้ามา มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ดังที่ปรากฏในหนังสือแนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น (เสนห์ จามริก, 2537) ความว่า

...ในส่วนของการศึกษาชุมชนแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษาชุมชนแบบนอกระบบโรงเรียนนั้น การปรับเปลี่ยนกระบวนการจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ต้องมีหลักการสำคัญ คือ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติจริง ก็ยังคงยึดถือกระบวนการดำเนินการออกไปจากส่วนกลางลงสู่ส่วนภูมิภาค กล่าวคือ ทางจังหวัดนำเอาแผนการสอนของกรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการมาใช้ ร่วมกับศึกษานิเทศก์ แล้วมอบให้โรงเรียนนำไปปรับปรุงเพิ่มเติม จริงอยู่ที่ทางจังหวัดส่วนใหญ่มีบุคลากรเพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น แต่ทั้งหมดก็เป็นเรื่องที่ดำเนินการในฝ่ายราชการ ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

การสร้างแรงจูงใจให้คนเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และมีช่องทางประกอบสัมมาอาชีพ เพื่อดำรงชีวิตในชุมชนท้องถิ่นอย่างมีความสุขและเป็นประโยชน์นั้น ย่อมจะต้องอาศัยปัจจัยและการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างเป็นบูรณาการ การศึกษาหลักสูตรการเรียนการสอน นับเป็นส่วนหนึ่งของหลักการ และเป้าหมายของการพัฒนาขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นโดยส่วนรวม โดยนัยนี้ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น จึงไม่ใช่แต่เพียงมีตัวแทนเข้าไปมีบทบาทร่วมในการกำหนดเนื้อหาสาระของหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ที่กำหนดมาจากส่วนกลางเท่านั้น แต่โดยสาระหมายถึงการนำ องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น นั้น ๆ เองเข้าไปประกอบเป็นฐานของการกำหนดหลักสูตรและการเรียนการสอน ในแนวทางของระบบการศึกษาชุมชนนี้

ฉะนั้น หลักสูตรและการเรียนการสอนวิชาความรู้สมัยใหม่ย่อมต้องมีบทบาทสำคัญอยู่อย่างแน่นอน แต่ทว่า จะเป็นไปเพื่อเสริมสมรรถนะทางการคิดวิเคราะห์และทักษะสำหรับการประกอบสัมมาอาชีพ และการดำรงชีวิตซึ่งประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่มีพื้นฐานความรู้เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ในกรอบชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ไม่ใช่เพียงแต่มุ่งไปในแนวความต้องการที่กำหนดมาจากตลาดจ้างงานภายนอก...

จากการสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมอย่างยิ่งว่าเป็นส่วนสำคัญในการจัดการศึกษาชุมชน ที่สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับชุมชนได้ ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ต้องการให้ชุมชนเป็นฐานของการศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน

ดังที่ผู้ร่วมงานได้กล่าวถึงเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้ให้ไว้ ดังนี้

“อาจารย์ว่า ต้องมีส่วนร่วมของชุมชน ต้องมีกลุ่ม มีเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ถ้าใครมาท่านก็ถาม ให้ข้อคิด และก็ถามว่า เคยยิ้มกี่ครั้ง เคยร้องไห้กี่ครั้ง เคยหัวเราะกี่ครั้ง หัวเราะเพราะอะไร ร้องไห้เพราะอะไร ให้เขาพูดออกมา คืออันนี้ให้พูดเพื่อรู้ข้อมูล ท่านว่าต้องถามหาเหตุผล เรารู้ข้อมูลแล้วเราก็คงช่วยแก้ไขเพิ่มเติม แล้วก็ให้มีการรวมกลุ่มกันแต่จริง ๆ ผมรวมกลุ่มกันมานานแล้ว แต่ท่านก็เลยมาเสริมให้”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“ในเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น อาจารย์เฮนรี่ท่านมีความเชื่ออย่างนี้ว่า ถ้าชุมชนมีผู้นำชุมชนที่แข็งแกร่ง แล้วก็มีภารกิจที่พ้องกันและกันบนฐานที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่ดี และมีการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานการพึ่งตนเอง จะทำให้ชุมชนเข้มแข็ง สิ่งที่อาจารย์พูดเป็นประจำก็คือ จะพูดอะไรก็ตามที่เป็นการพัฒนา จะต้องมีชุมชนท้องถิ่น หมายถึงว่าชุมชนมิใช่ชุมชนเน้นชุมชนนี้ หมายถึงว่าเป็นตัวบอกทั้งวิถีชีวิต สภาวะการรอบข้าง ทั้งอะไรต่าง ๆ ท่านพูดเป็นบริบทรอบข้างด้วย”

(คำเตือน ภาชี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

“อาจารย์เสน่ห์ก็บอกว่า ในการมีส่วนร่วมนั้น ก็เริ่มต้นตั้งแต่เรียนรู้ มันก็มีส่วนร่วมอยู่แล้ว มันเป็นการเอาเข้าไปหาชีวิตเลยว่าให้เขาทบทวนชีวิตที่ผ่านมา ให้เขาได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม แนวความคิดใหม่ขึ้นมา มันไม่ได้เป็นอย่างที่ระบบปัจจุบันที่เป็นอยู่ มันเป็นคนละเรื่อง มันเป็นคนละแบบ ทุกคนเป็นเจ้าของ ทุกเรื่องตั้งแต่ความคิด ตั้งแต่ไปเรียนรู้เป็นครูฝึก เป็นทั้งสอนคนอื่น เพราะสิ่งที่เขารู้ก็จะสอน สิ่งที่เขาไม่รู้ก็จะรับมา มันสื่อสารสองทางอยู่ทุกคน ๆ เพราะฉะนั้น อาจารย์เสน่ห์ก็เผลอไม่รู้บางเรื่อง บางเรื่องเราก็บอกอาจารย์ บางอย่างเราไม่รู้ อาจารย์เสน่ห์ก็บอกเรา ก็คือการเรียนรู้ร่วมกันในโรงเรียนชุมชน คือใครที่รู้อะไรต่างก็มาแลกเปลี่ยนกัน”

(คำแถลง ภาษี, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550)

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ไม่ได้มองการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดระบบโรงเรียนชุมชนเพียงเท่านั้น ยังมองเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวโยงไปกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ อันเนื่องจากการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาชุมชนได้มีส่วนช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้เกิดความยั่งยืนได้

ดังที่ ปรากฏในบทความเรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก, 2545) ความว่า

...ประเด็นจึงอยู่ที่ว่ามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาชุมชนอย่างไร ประการแรกที่ต้องทำคือ ต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เป็นสิ่งที่พูดง่ายแต่ทำยาก เพราะกระบวนทัศน์ฝังรากอยู่ในสมองและจิตสำนึกของมนุษย์ ฉะนั้นจึงต้องมองการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในเชิงไปข้างหน้าอย่างสร้างสรรค์ และไม่ได้มองความหมายของทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอนุรักษ์เท่านั้น แต่ยังมองทรัพยากรธรรมชาติกว้างไปถึงการที่เป็นต้นทุนสำคัญของชุมชน สังคม ประเทศชาติและของโลกอีกด้วย ประการที่สอง การจัดการกระบวนการเรียนรู้ชุมชนให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยต้นทุนทางคุณค่า มนุษย์ ธรรมชาติและวัฒนธรรม มาใช้ให้เป็นประโยชน์ ทั้งนี้เพราะสิ่งที่เรียกว่าสังคมฐานทรัพยากรเขตร้อน ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ คือ มนุษย์ ภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งสามองค์ประกอบนี้ต้องนำมาเป็นต้นทุน...

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา โดยได้เน้นเรื่องการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นให้เชื่อมโยงไปยังด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน และสามารถรักษาเอาไว้ให้คงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืนได้นั้น ชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในวางแผนและจัดการรักษาทรัพยากรชุมชนท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปได้

2.3.5 การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาในชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีความคิดว่าระบบโรงเรียนตัดขาดจากภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น จึงเกิดเป็นการสูญเสียโอกาสทางการศึกษาในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับท้องถิ่น การแก้ไขปัญหานี้จึงควรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิด: สู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสน่ห์ จามริก, 2541) ความว่า

...การที่ชุมชนชนบทไทยได้ถูกทอดทิ้งให้ด้อยพัฒนา ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการศึกษาที่ผ่านมา นั้น โดยแท้จริงไม่ได้ว่างเปล่าจากภูมิปัญญาความรู้ของตนเอง ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับคำว่าความรู้ จะเป็นที่เข้าใจในความหมายที่กว้างหรือแคบกันอย่างไร ระบบโรงเรียนสมัยใหม่ต้องกลับกลายเป็นความแปลกแยกและบั่นทอน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเนื้อหาสาระความรู้สมัยใหม่ แต่หากเป็นเพราะระบบโรงเรียนสมัยใหม่ขาดการละเลยตัดขาดออกไปจากพื้นเพของภูมิปัญญาความรู้ที่เคยมีมาแต่เดิม นับเป็นการสูญเสียและสูญเสียเปล่าอีกด้านหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งในทางการศึกษา การจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบพื้นฐานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น อันแนบเนื่องอยู่กับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นควบคู่กันไปด้วย ปัจจุบันได้มีการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น เป็นที่สังเกตว่า ความพยายามเสาะแสวงหาค้นในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น นับเป็นปรากฏการณ์ทางปัญญา ความคิดทั้งในหมู่ผู้นำชุมชนท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน กล่าวคือการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง ความเคลื่อนไหวทางความคิดและกิจกรรมอาจจะจัดกระจาย แต่

ได้ปรากฏเป็นรูปเป็นร่างให้แนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนพอสำหรับการประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการจัดการศึกษา

สิ่งที่เรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภาพสะท้อนของความเป็นพลวัตในวิถีชีวิตประเพณีของสังคมไทยในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เป็นผลอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของความคิดกับโลกแวดล้อมอันหลากหลาย และเป็นการผสมผสานกันระหว่างสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรและธรรมชาติ ศาสนาและกระบวนการทางสังคม ทั้งหมดประกอบเป็นองค์ความรู้อันเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งสั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมา และเกี่ยวข้องอยู่อย่างรอบด้านของวิถีการดำรงชีวิต นับตั้งแต่การประกอบอาชีพ การผลิต การบริโภค ศิลปวัฒนธรรม การปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การสาธารณสุขและรักษาสิ่งแวดล้อมตลอดจนการป้องกันตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยได้ถูกทอดทิ้งละเลยกันมานาน แต่กระนั้นก็ยังปรากฏให้เห็นกันอยู่ทั้งในเชิงที่เป็นพลวัตและศักยภาพของชุมชนชนบทไทย กล่าวคือ มีทั้งส่วนประสบการณ์ความรู้ที่สามารถสืบทอดกันมา พร้อมทั้งยังมีการพัฒนาขึ้นตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป กับในอีกส่วนหนึ่งเป็นความพยายามยืนหยัดเพื่อดำรงการพึ่งตนเองต่อแรงกระแสการกดดัน และขยายตัวทางเศรษฐกิจการเมืองจากโลกภายนอก และทั้งหมดเหล่านี้เป็นไปภายในกรอบทรัพยากรอันจำกัดจากผลของกระบวนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างไม่สมดุคที่เป็นมาโดยตลอด...

และจากการที่ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้ร่วมงานกับผู้ร่วมงานที่เป็นแกนนำ และได้กล่าวถึงศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก โดยได้ให้แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาเอาไว้ว่า

“อาจารย์ก็พูดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน คือเป็นชุมชนทรัพยากรอันหนึ่ง เขาว่า เพราะไม่ได้เรียนมาจากไหน เรียนมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะคิดเองทำเอง ปลูกเองคิดเองทำเอง ท่านว่ารัฐบาลหลงทาง เพราะเขาเชื่อต่างประเทศ อันพวกปราชญ์ทั้งหลายมีปัญญานะ คือเขาไม่หลง”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก กล่าวถึงนี้ จึงเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างหนึ่งที่สำคัญที่ช่วยให้ชุมชนเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับที่ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้กล่าวไว้ในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสนีย์ จามริก, 2550) ความว่า

...ชนบทไทยนั้นแม้ว่าได้ล่มสลายลงไปเป็นอันมาก แต่ยังมีบุคลากรผู้อาวุโสที่ยกย่องเรียกกันในแวดวงนักพัฒนาว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” ปรากฏให้เห็นกันอยู่ทุกภาคทั่วประเทศ รวมทั้งคนรุ่นใหม่ที่สนใจการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อให้พออยู่พอกินได้ คำว่า “ปราชญ์” มาใช้กับ “ชาวบ้าน” อาจเป็นที่ตะขิดตะขวงใจสำหรับผู้ที่ได้รับการศึกษาอยู่ในวัฒนธรรมหนังสือสมัยใหม่ โดยขอได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์จากการประชุมว่า ในการประชุมที่จัดโดย “กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม” ที่ขอนแก่น มีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า การใช้คำว่า “ปราชญ์” ในกรณีเช่นนี้ ไม่สมควรเมื่อเปรียบเทียบกับปราชญ์ที่เคยรำเรียนหนังสือกันมา แต่ท่านมีความคิดเห็นว่า เรากำลังมองจากแง่มุมของคนที่เรียนหนังสืออยู่ในวัฒนธรรมหนังสือ กำลังวินิจฉัยบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาที่ไม่ได้อยู่ในวัฒนธรรมหนังสือ หากแต่เรียนรู้จากวิถีของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม สามารถจัดการชีวิตของตนเองได้อย่างอิสระและยั่งยืน ในขณะที่เดียวกับที่เรียนรู้เพื่อพิทักษ์รักษานิเวศ ตรงกับหลักการสมัยใหม่ ยิ่งไปกว่านั้นยังสามารถดำรงตนได้อย่างภาคภูมิใจในท่ามกลางการล่มสลายของชุมชนชนบท แสดงให้เห็นถึงคุณธรรม และคุณสมบัติทางด้านศาสนธรรม ผสมผสานไปกับวิถีเกษตรเชิงนิเวศที่กำลังกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวาง...

จากการสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น และเข้าใจถึงหลักการของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญที่ต้องมีการรวมกลุ่มเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อดำเนินงานกระแสนการพัฒนาที่ผิดทางจากภายนอก อีกทั้งยังเป็นกลุ่มที่สามารถต่อรองกับอำนาจรัฐได้

ดังที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวไว้ว่า

“คือต้องให้เครดิตคนชนบท คนชนบทเขาก็มีเรื่องภูมิปัญญา แต่เขาไม่วิชาการ แต่มีความรู้ เป็นความรู้ที่ถูกต้องทั้งหมด หมายความว่าคนชนบทก็อยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่มี แม้อุดมการณ์ทางการศึกษาก็ไม่ใช่ว่าจัก ไม่เป็นที่ยอมรับอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ก็ต้องต่อสู้ดิ้นรนด้วยตัวเอง แต่ก็แน่นอนละ การณ์สภาพอย่างนี้ ก็ทำให้ภูมิปัญญาอะไรต่าง ๆ มันลดน้อยถอยลง แล้วก็เป็นที่พยายามจะมียื่นหยัดขึ้นมา แล้วผมมาดูแล้ว ผมลงไปดูไปอยู่ที่ ผังตัวอยู่ที่บุรีรัมย์ สามปี แต่แน่นอนละไป ๆ มา ๆ ก็เลยคุ้นกับพวกปราชญ์ชาวบ้าน ก็มีคำเตือน สุทธิพันธ์ พ่อมหาอยู่ พ่ออะไรต่ออะไรเยอะไปหมด แล้วผมก็ไปผังตัวอยู่ที่บุรีรัมย์ แต่ผมก็ไปโคราช ไปสุรินทร์ ไปอะไร แล้วพอดีก็เป็นการสร้างเครือข่าย ก็ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ก็

เรียกว่าทำให้คนเหล่านี้เข้ามา ก็เข้ามาเป็นวงเป็นกลุ่มเลยแหละ แต่เดี๋ยวนี้ก็แยกย้ายกันไปละทุกคนก็แก่เฒ่ากันไป เพราะว่าไม่มีสังคมส่วนไหนมาสานต่อเลย”

(เสน่ห์ จามริก,สัมภาษณ์,20 กรกฎาคม 2550)

“แล้วผมไม่ไปประสานให้ใครไปช่วยนะ แต่ผมคิดว่าผมพยายามจะช่วย สิ่งหนึ่งที่ผมมองเห็นในขณะที่เราไปจับการศึกษา ผมรู้ว่า ถ้าอะไรก็ตาม ถ้าคนไม่รวมกลุ่มกันมันจะไม่มีพลังแน่นอน เคล็ดลับของอำนาจการเมือง คือการรวมกลุ่ม เพราะฉะนั้นที่เขาต่างคนต่างอยู่ก็พยายามดึงให้มารวมกัน แล้วก็โดยเฉพาะในบุรีรัมย์ จะเป็นที่สุรินทร์ ที่โคราช อะไรต่าง ๆ อุบลฯ ที่ผมก็ใช้ทุนที่มีอยู่ มาให้เขาได้พบกัน จนเดี๋ยวนี้เขาก็เป็นกลุ่มเป็นก้อนอะไรต่าง ๆ อันนี้ผมคิดว่า พอทำไปแล้วก็ปรากฏว่าคนกรุงเทพฯ สนใจ เดี่ยวนี้ลงไปดูงานก็เยอะแยะเลย แต่คนที่ไปดูงานไม่ทำอะไรเลย แปลกแล้ว นอกจากไม่ทำอะไรแล้ว ก็ไม่ได้นำสิ่งนั้นมาประยุกต์ใช้ อะไร เท่าไหร่ ก็ไปดู หมายความว่า ชุมชนที่ผมไปทำงานก็ไม่รู้จักกันมากเท่าไหร่นักเดี๋ยวนี้เมื่อสองวัน ผมก็ไป คุณสุทธินันท์ ก็เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ราชภัฏพระนครก็ขอให้ผมไปเป็นกรรมการสองวันเอง จะเห็นว่าคุณสุทธินันท์ก็ได้รับการยอมรับนับถือให้เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เรื่องชุมชนท้องถิ่นอะไรต่าง ๆ แต่ก็ไม่ได้ ตกลงราชภัฏก็ไม่ได้ไปทำให้เค้าได้พัฒนาอะไรขึ้นมา คือจุดอ่อนของปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ คือ ภูมิปัญญาของเค้า จะเป็นภูมิปัญญาที่ไม่สามารถที่จะ Organize ชุมชนให้ดีขึ้น มันก็โดดเดืนอยู่คนเดียวสองคน นี่เป็นจุดอ่อน เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า จุดอ่อนนี้คือ หนึ่ง พวกปราชญ์ชาวบ้านไม่สามารถรวมเป็นปึกแผ่น ความสัมพันธ์ระหว่างปราชญ์ชาวบ้านกับชาวบ้าน ก็มีน้อยมาก ผมไปอยู่สามปีพยายามจัดเสวนาจัดไร แต่เสร็จแล้วก็ เดี่ยวนี้ก็ไม่ได้ไปไกลเท่าไร ก็เลย นี่เป็นจุดอ่อนของคนไทย คือเป็นจุดอ่อนที่เราขาดการรวมกลุ่ม คนไทยเป็นปัจเจกจริง ๆ ตรงนี้เป็นจุดอ่อน แต่ตรงกันข้ามจะเห็นว่าในกรุงเทพฯ คนที่มีอำนาจคือคนที่รวมกลุ่ม ข้าราชการ ทหาร เดี่ยวนี้พอคำธุรกิจ ก็จะมีการรวมอย่างเช่น เป็นสมาคมธนาคารไทย สมาคมอุตสาหกรรมไทย จุดสำคัญในขณะนั้นที่อยู่ใจ คือ จะทำอย่างไรให้คนเหล่านี้ซึ่งด้อยโอกาสได้รวมตัวกัน ก็อย่างเช่น พวกแรงงานกับแรงงานการตั้งสหภาพก็คึกคักอยู่พักนึง ทีนี้ก็ไม่ค่อยรวมตัวกันเท่าไรวันสองวันนี้ผมจะไปพูดกับพวกแรงงาน แล้วก็พวกเกษตรไม่ต้องพูดถึง คือ เกษตรกรค่อนข้างโดยธรรมชาติอยู่แล้วมันต่างคนต่างอยู่อยู่แล้ว เพราะฉะนั้นตรงนี้ก็ปัญหา ปัญหาเศรษฐกิจการเมือง ทำอย่างไรให้ภาคเกษตรชนบทได้มีพลังขึ้นมา ซึ่งตรงนี้เป็นปัญหาที่ตอบยากมาก แต่ก็ต้องถือว่าเป็นปัญหา”

(เสน่ห์ จามริก,สัมภาษณ์,20 กรกฎาคม 2550)

จากการสัมภาษณ์พบว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” เป็นบุคลากรที่ทรงคุณค่า เป็นเหมือนแหล่ง วัฒนธรรมประเพณีการเรียนรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ กล่าวถึงประเด็นปัญหาเรื่องปราชญ์ชาวบ้านนี้ โดยการนำภูมิปัญญาอันทรงค่าที่วันนี้ให้ออกมาสู่ กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของมวลเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นได้อย่างไร รวมทั้งในขณะเดียวกัน เป็นการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในหมู่ “ปราชญ์ชาวบ้าน” กันเอง แทนการปล่อยให้ดำรง อย่างเป็นเอกเทศดังเช่นที่เป็นอยู่ และเครือข่ายการเรียนรู้ที่วันนี้ อาจเป็นแหล่งกระตุ้นให้เกิด กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นขึ้น ซึ่งกล่าวได้ว่า แหล่งเรียนรู้ คือ ปราชญ์ ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต ซึ่งหากขาดการสืบทอดอาจหายไป

ดังที่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ผ่านคุณค่าเดือน ภาษี ผู้ร่วมงาน ว่า

“แหล่งเรียนรู้ อาจารย์ก็บอกว่า แหล่งเรียนรู้จะมีอยู่สองส่วน ส่วนหนึ่งก็คือ แหล่ง เรียนรู้ในชุมชน ไปดูพวกปราชญ์ชาวบ้าน ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อจะได้มาวางแผน ร่วมกัน วางแผนร่วมกันส่วนสำคัญอันหนึ่งที่ท่านห่วงคือ ห่วงว่าเด็กเยาวชน จะทำอย่างไรที่ต่อท่อ ระหว่างปราชญ์ชาวบ้านไปหาเด็กและเยาวชน ตอนนั้นอาจารย์ก็ทำไว้อยู่หน่อยก็คือ ให้มีผู้ตาม ปราชญ์ คือสมมุติฐานอย่างแรก คนก็จะมีผู้ช่วย เหมือนผู้ช่วยปราชญ์ ผู้ช่วยผู้นำ ตอนนี้เราก็ จำลองจากตรงนั้นมาทำ ก็จะมีปราชญ์มีผู้ช่วย ก็จะมีคนอยู่เหมือนมีพระ แล้วก็มีเณรน้อย เพราะจะต้องการสืบทอดหลวงพ่อก็คือ เกิดหลวงพ่อมรณภาพจะต้องเตรียมการอะไรต่ออะไร และอัน ที่สองท่านก็อยากให้พวกนี้กระจายตัวเข้าไปในโรงเรียนแล้วก็เข้าไปในมหาวิทยาลัย ก็ผลักดันเข้าไปในมหาวิทยาลัยราชภัฏ แต่ก็สุดท้ายอาจารย์ก็หมดแรง ก็หมดแรงเหมือนกัน ก็เพราะตัว โครงสร้างของราชภัฏ ตัวของอธิการบดีไม่เข้าใจมันก็ไปไม่ได้”

(คำเดือน ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

และผู้ร่วมงานหลายท่าน ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องปราชญ์ชาวบ้านที่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ให้ไว้ว่า

“กับคำว่าปราชญ์ชาวบ้าน อาจารย์มองว่า เป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล เป็นทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญ ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลสามารถถ่ายทอดออกมาได้ ถ้าไม่ส่งเสริมก็อาจหายไป”

(สุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550)

“ท่านบอกว่า ท่านไม่มีความรู้ พอออกมาก็จบจากอังกฤษ ท่านก็สอน และท่านก็อยากรู้เรื่องเศรษฐกิจสังคม ท่านก็เลยมาเรียนกับปราชญ์ชาวบ้าน ก็เลยเรียนรู้ ท่านก็บอกว่า เรียนจบก็เป็นค็อกเตอร์ก็ได้มาฟรี แต่ที่ที่ดีที่สุดก็พอมายนี้เอง มียุ่งข้าว มีวัว มีควาย มีไร่นา พวกผมนี้เก่งกว่าเรียน เพราะชาวนาได้ทำให้รู้ตัวเอง ว่าเป็นชาวนาต้องทำตามหน้าที่”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“อาจารย์ก็คิดว่าอย่างนี้ ก็เป็นห่วงว่า หนึ่งตัวปราชญ์ชาวบ้านในอีสาน มันมีอยู่เยอะแยะที่เป็นของเค้า มันมีอยู่เยอะแยะ มีหลายที่ แล้วทำไมเวลาเจอสถานการณ์อะไรก็ตามในสังคม ปราชญ์ชาวบ้านอยู่ได้ แต่คนชนบทกลับไปกับระบบใหญ่ คือเหมือนคนในโรงงาน คนในชนบทเดือดร้อนตาม ทำไมต้องเป็นอย่างนั้น ทำไมอานิสงค์ของปราชญ์ชาวบ้าน ของผู้นำชุมชน มันไม่ได้เอื้อให้ชุมชนตัวนี้แข็งตามไปด้วย นั่นคือ สิ่งที่ท่านมอง มองมาหาในตอนแรก ท่านอยากเห็นสิ่งนี้ ให้มันได้เอื้อชุมชน หมายถึงว่า มันจะต้องแบกขึ้นไปด้วยกัน ท่านเลยห่วงว่า อยากให้ความรู้พวกนี้กระจายผลไปยังผลข้างเคียง”

(คำเตื่อง ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาในชุมชน กล่าวคือ ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญที่เอื้อต่อชีวิตของคนในชุมชนในทุก ๆ ด้าน การใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ปราชญ์ชาวบ้านมีส่วนสำคัญในการเป็นแกนนำระดมความคิดเห็นเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปในทิศทางที่ถูกต้อง ซึ่งทิศทางที่ถูกต้องคือการมองว่าทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้นเป็นกระบวนการสร้างเครือข่าย พัฒนาเครือข่ายบนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่แท้จริง เพราะทรัพยากรธรรมชาติไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ต้องเป็นเครือข่ายที่อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมร่วมกันกับสังคมภายนอก เช่น การวิจัยพัฒนาเรื่องป่าชุมชน กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยเฉพาะในทางเทคโนโลยีชีวภาพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการ

วิจัยเชิงพัฒนาของนักวิทยาศาสตร์จากภายนอกชุมชนอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงควรมีการสร้างนักวิทยาศาสตร์ นักชีวภาพที่ไม่ใช่เรียนรู้เพื่อตามอย่างตะวันตก แต่ต้องเป็นผู้นำเข้าไปเริ่มการสร้างเครือข่ายชุมชนในการวิจัยเชิงพัฒนาในทางเทคโนโลยีชีวภาพ

2.3.6 การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ต้องการให้การศึกษาในระบบและนอกระบบโรงเรียนมีความเชื่อมโยงกันในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ โดยให้ชุมชนเป็นแกนหลักในการจัดการศึกษา เพื่อสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน

ดังที่ปรากฏในบทความเรื่อง แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น (เสน่ห์ จามริก, 2537) ความว่า

...การใช้เครือข่ายการเรียนรู้นั้น ต้องเริ่มจากการไม่มีการแบ่งกันระหว่างกระบวนการเรียนรู้ในชั้นเรียนกับวิถีชีวิตของชุมชน หากต้องให้เป็นการเสริมและสนองตอบซึ่งกันและกัน หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนที่นำมาใช้ปฏิบัติในปัจจุบัน ถือได้ว่าเป็นคุณประโยชน์ในสภาพการณ์ ซึ่งระบบโรงเรียนมีช่องว่างห่างไกลกับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน ต้องจัดให้บางส่วนมีศักดิ์และสิทธิ์เทียบเท่ากับการศึกษาในระบบโรงเรียน รวมทั้งบางส่วนเป็นการเปิดโอกาสให้เรียนจบมัธยมปลายได้เร็วขึ้น เหล่านี้แสดงถึงความพยายามให้ระบบการศึกษานอกโรงเรียนช่วยขยายโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่ในขณะเดียวกันก็เท่ากับเป็นการผลักดันให้ระบบการศึกษานอกโรงเรียนเอง ต้องเบี่ยงเบนออกไปจากเป้าหมายของการสนองความต้องการด้านอาชีพและการดำรงชีวิตในชุมชนท้องถิ่น ในทางตรงกันข้าม โดยหลักการของระบบโรงเรียนชุมชน ทั้งระบบในโรงเรียนและนอกโรงเรียน จำเป็นต้องมีการคิดอ่านจัดให้สัมพันธ์เชื่อมโยงประกอบเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และสอดคล้องกับสภาพปัญหาความต้องการและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก...

ดังที่ปรากฏในหนังสือบทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับสภาวะความรู้มนุษย์ (เสน่ห์ จามริก, 2546) ความว่า

...ไม่ใช่เพียงแค่หลักสูตรการเรียนการสอนและโครงสร้างการจัดการศึกษา แต่ยังต้องพิจารณาถึงเรื่อง ครู ซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษา ประเด็นอยู่ที่ว่า จะจัดการศึกษาอย่างไรให้ครูได้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชุมชน ไม่ได้จำกัดบทบาทหน้าที่อยู่แต่ในชั้นเรียนหรือเวลาเรียนเท่านั้น หากแต่เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง...

การเชื่อมโยงกันในที่นี้ประกอบกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนผ่านผู้ร่วมงานว่า

“เครือข่ายการเรียนรู้ ตามที่อาจารย์ว่าก็คือ ให้เราหลาย ๆ คนคิดร่วมกัน การเรียนรู้คือเรียนรู้มันหลาย ๆ อย่าง เรียนรู้การจัดการ เรียนรู้ด้านบัญชี เรียนการบันทึก เรียนรู้ด้านดิน เรียนรู้เรื่องต้นไม้ เรียนรู้หลาย ๆ อย่าง เชื่อมโยงกันเป็นกลุ่ม แล้วขยายเครือข่ายออกไป แล้วก็จัดตั้งเป็นเกษตรต้นแบบ เกษตรเป้าหมาย แล้วเชื่อมโยงหลาย ๆ อย่างมีอะไรต่อมิอะไรให้ครบวงจร อย่างทำงานเชิงเดียว”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“เครือข่ายการเรียนรู้ อาจารย์เสน่ห์ ก็แนะนำ มันควรจะต้องเรียนรู้ร่วมกัน ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของประชาชนชาวบ้านแต่ละคน มันมีการยกฐานะขึ้น และอันที่สอง ให้เราเรียนรู้ไปทั้งสองส่วน ส่วนที่เป็นเชิงวิชาการ อย่างเช่น อาจารย์มาจำลองให้เห็นว่า เราเลี้ยงปลา ดู เราเลี้ยงปลาเพาะพันธุ์ที่บ้าน เราก็เอาพ่อสุข สมัยนั้นพ่อสุข ธนะชัย ก็มาเรียน แล้วก็เอาเอไอที่ทำเรื่องปลาที่ธรรมชาติมา การเลี้ยงไก่ก็มีชาวบ้านที่เลี้ยงไก่ แล้วก็เอาคนเลี้ยงไก่ที่ปศุสัตว์ที่กระทรวงเกษตรมาพบด้วยกันให้เราได้เรียนรู้สองระบบ คือไม่คิดแบบแปลกแยก แต่ให้เรียนรู้พร้อมกันทั้งสองส่วนว่า ความรู้ความสามารถพัฒนาไปถึงไหน แล้วชาวบ้านทำอะไร ผสมผสานกันไป แล้วเรื่องการวางแผนนั้น ก็จะมีการวางแผนของชาวบ้าน ที่ทำเกษตร ผสมผสาน ก็มีการวางแผน ขณะที่มีการวางแผนก็เอาระบบสารสนเทศทางโน้นมาจับด้วย ให้ทางผู้เชี่ยวชาญเฉพาะมาทำดูระบบจัดข้อมูลร่วมด้วย มันทำให้เราได้รู้ทั้งสองส่วนที่เราจัดการ คือ จัดเป็นระบบตัวนี้”

(คำเตื่อง ภาชี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

จากการวิเคราะห์พบว่า การจัดเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้อโดยตรงกับการสารสนเทศ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการจัดระบบข้อมูลของการเรียนรู้ให้ก้าวหน้า การพัฒนาเครือข่ายสารสนเทศจึงเป็นเรื่องที่สำคัญในระบบการศึกษาชุมชน และศาสตราจารย์เสนอห์ จามริก ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นสำคัญว่าควรจัดระบบข้อมูลอย่างไรในลักษณะที่สร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้พัฒนาตนเอง ให้คนได้มีโอกาสรู้จักตนเอง ได้เป็นเจ้าของข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง และผลงานความพยายามของตนเองให้ได้เห็นเป็นกระบวนการตามลำดับในวิถีชีวิตของตนและชุมชน

ดังที่ปรากฏในหนังสือหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสนอห์ จามริก, 2550) ความว่า

...เรื่องของการขยายข้อมูลข่าวสารการพัฒนา เป็นเครื่องมือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในยุคเทคโนโลยีสื่อสารข้อมูล ในวงการเทคโนโลยีก็มีการจัดทำโครงการสารสนเทศเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทขึ้น และตั้งคำถามว่า เป็นข้อมูลของใครและเพื่อใคร เช่น ในวงราชการฝ่ายการพัฒนา “ระบบ” ข้อมูลถือว่าเป็นเครื่องมือจำเป็นในการวางแผนและจัดการหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือในแวดวงธุรกิจ โดยเฉพาะในด้านวงการตลาด ระบบข้อมูลถือว่าเป็นประโยชน์เพื่อได้ทราบและสนองความต้องการของผู้บริโภค จากทั้งสองกรณีนั้น ผลคือ กลุ่มคนเป้าหมายของการพัฒนา หรือว่าผู้บริโภค ต่างตกอยู่ภายใต้การกำกับควบคุมตามวัตถุประสงค์ภายนอก ซึ่งไม่มีโอกาสเกิดกระบวนการเรียนรู้ตนเองในชุมชนได้ ยิ่งยุควิชาการนิเทศศาสตร์เฟื่องฟูพร้อมด้วยเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า อำนาจการกำกับควบคุมนี้ เกือบเรียกว่าเบ็ดเสร็จเด็ดขาด...

ในเรื่องระบบข้อมูลการเรียนรู้พัฒนาตนเองเช่นว่านี้ จึงถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญ ของจุดเริ่มต้นให้สมาชิกแต่ละครัวเรือนเข้ามาเรียนรู้ฝึกอบรม กล่าวได้ง่ายคือ ใช้วิธีการให้เข้ามาเรียนรู้ในวัฒนธรรมหนังสือ ซึ่งเป็นปัจจัยการเรียนรู้อย่างหนึ่ง การที่ให้เกษตรกรเข้าโรงเรียนไม่ได้หมายความว่าเข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมหนังสือโดยอัตโนมัติ จุดสำคัญอยู่ที่ต้องให้การรู้หนังสือได้สัมผัสเชื่อมโยงกับวิถีปฏิบัติจริงด้วย ว่าถ้าการเรียนรู้ที่นั่นเกิดการตื่นตัว เกิดการเปรียบเทียบเรียนรู้ซึ่งกันและกัน อาจเป็นกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างกัน และสำนักความเป็นชุมชนจะค่อย ๆ ก่อตัวพอกพูนขึ้นจากประสบการณ์เรียนรู้...

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ผลจากการเรียนรู้พัฒนาตนเองได้นำไปสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การสร้างเครือข่ายอยู่บนฐานทรัพยากรจึงเป็นการปรับกระบวนการเรียนรู้ใหม่ โดยชุมชนต้องมีการเรียนรู้ เพื่อการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลก

ดังที่ปรากฏในบทความเรื่อง ชุมชนกับการปกป้องสิทธิและทรัพยากรของชุมชน (เสน่ห์ จามริก, 2545) ความว่า

...ผลของการเรียนรู้พัฒนาตนเอง ยังนำไปสู่การฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นกับชุมชนท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติจึงไม่สามารถมองอย่างแยกส่วนเป็นชิ้นส่วนได้ ชุมชนท้องถิ่นก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้แบ่งเป็นชิ้นส่วน ฉะนั้นชุมชนต้องประสานกันทั้งภายนอกและภายในชุมชนเป็นเครือข่ายอยู่บนฐานทรัพยากร และภายในชุมชนต้องมีการเรียนรู้เคารพสิทธิของบุคคล จะต้องมีการปรับการเรียนรู้ใหม่ เพื่อการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลกอีกด้วย...

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชนว่า เป็นการเชื่อมต่อชีวิตในและนอกโรงเรียนได้โดยเชื่อมโยงในทุก ๆ ส่วนของระบบสังคม การเชื่อมต่อนี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญในการศึกษาชุมชน ซึ่งถ้าหากระบบการศึกษาในและนอกโรงเรียนแยกออกจากกัน อาจส่งผลให้ระบบการศึกษาเกิดความไม่สมดุล เพราะการศึกษาคือชีวิต คนที่อยู่ทั้งในภาคในระบบและนอกระบบโรงเรียนไม่อาจแยกชีวิตออกจากชุมชนได้ การเชื่อมโยงจึงเป็นการเชื่อมโยงเครือข่ายด้วยกระบวนการเรียนรู้ ที่ควรได้รับการพัฒนาโดยระบบการจัดการสารสนเทศข้อมูลเพื่อพัฒนาระบบการศึกษาชุมชน เมื่อการเรียนรู้ได้รับการพัฒนา จึงส่งผลให้ฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นได้รับการฟื้นฟูอีกด้วย

2.3.7 การจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชน

จากการวิเคราะห์และสัมภาษณ์พบว่า ปัญหาของระบบการศึกษา ทำให้ทรัพยากรมนุษย์และชุมชนต้องสูญเสียโอกาสต่าง ๆ การจัดโรงเรียนชุมชนโดยใช้หลักการพึ่งตนเองจึงเป็น

หลักการที่สอดคล้องกับการแก้ไขปัญห โดยการจัดการศึกษาในลักษณะนี้เป็นการใช้ทรัพยากรชุมชนของตนที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ในชุมชนมากกว่าการพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอก

ดังที่ปรากฏในหนังสือแนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น (2537) ความว่า

...ปัญหาทรัพยากรคนที่ต้องสูญเสีย และสูญเปล่าไปในโครงสร้างระบบโรงเรียนที่เป็นอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่ต้องตกอยู่ในชุมชนชนบท ระบบโรงเรียนชุมชนจึงเป็นทางออกไปจากความสูญเสีย และสูญเปล่า พร้อมทั้งเปิดช่องทางให้ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึงบนพื้นฐานวิชาความรู้และกระบวนการการเรียนการสอน อันสอดคล้องกับวิถีชีวิต ชุมชนท้องถิ่น หลักความเป็นธรรม และความเสมอภาคทางการศึกษา ตามความเข้าใจในปัจจุบันนั้น ได้ยึดถือเอาเป้าหมายของการผลิตกำลังคนตามความต้องการของตลาดจ้างแรงงานภายนอกเป็นที่ตั้ง ฉะนั้น จึงเท่ากับว่าเป็นการบ่อนทำลายโอกาสและศักยภาพของทรัพยากรส่วนใหญ่ของประเทศ นั่นก็คือโอกาสและศักยภาพที่ทรัพยากรคนเหล่านั้นได้มีบทบาทในการพัฒนา ชุมชนท้องถิ่นของตนเองขึ้นมา แทนการทิ้งถิ่นฐานของตนไปทำงานที่อื่น ตรงนี้แนวทางเลือกทางการศึกษาสำหรับระบบโรงเรียนชุมชน มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อแนวนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและกระจายรายได้ จุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ศักยภาพของชุมชนชนบทได้รับการฟื้นฟูขึ้นทั้งในด้าน ทรัพยากรคนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดได้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาคความยากจนบนพื้นฐานของหลักการพึ่งตนเองเป็นหลัก...

ดังที่คุณสุทธินันท์ ประชัญพฤทธิ ได้กล่าวถึงศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ที่ได้ให้ความรู้ในเรื่องการพึ่งตนเองไว้ว่า

“อาจารย์เสนีย์หมองการพึ่งตนเองว่า ก็คือความรู้ความสามารถ ถ้ามีความรู้มากก็พึ่งตนเองได้มาก ถ้าความรู้ไม่พอก็พึ่งตนเองได้ยาก ความรู้นี้หมายถึงการรู้เท่าทัน มีคุณธรรม จริยธรรม”

“และยังมองอีกว่า ตัวปัจจัยต่าง ๆ เช่น อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่พักอาศัย ฟังตนเองได้ก็เปอร์เซ็นต์ ซึ่งก็คิดว่า ถ้าเปอร์เซ็นต์สูงก็อยู่ในเกณฑ์ดี แต่ถ้าฟังตนเองไม่ได้เลยรอบ โครงการเอื้ออาทรก็คงต้องแย่นะ”

(สุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550)

คุณคำเดือน ภาษี ผู้ร่วมงาน ยังได้กล่าวถึงเรื่องการฟังตนเองที่ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ให้ไว้ว่า

“อาจารย์ว่า ฟังตนเองก็คือ การฟังพาตนเอง การสร้างทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งยังรู้จุดเด่นของประเทศไทย อย่างเช่น ประเทศไทยเป็นจุดเด่นที่สุดก็คือ อันที่หนึ่ง มีความหลากหลายทางชีวภาพ อยู่ในเขตโซนร้อนเขตร้อนชื้นเปอร์เซ็นต์ของโลกมีดีที่สุดในเขตร้อนชื้น ประเทศไทยก็อยู่ตรงนี้ด้วย ชุมชนเราจะต้องใช้ศักยภาพของพื้นที่ที่มีอยู่เป็นหลัก แล้วอันที่สอง ก็คือมาเรื่องพันธุ์ ท่านก็พยายามที่จะให้ใช้พันธุ์พืช พันธุ์อะไรที่เป็นพันธุ์พื้นเมือง พันธุ์กรรมที่ไม่ได้ตัดต่อ ไม่ได้เป็นพันธุ์ผสมอะไรต่อมิอะไร คือท่านให้ใช้พันธุ์พวกนี้เป็นหลัก แล้วก็ให้การดำรงชีวิตไป มันก็พูดได้ว่า เหมือนตัวเศรษฐกิจพอเพียง ให้มีการเตรียมการอนาคตข้างหน้า คือเหมือนเราเตรียมผู้ซึ่งส่งต่อถึงคนรุ่นหลัง หมายถึงว่าเราใช้โลกแบบนี้ เราจะยื่นต่อให้คนรุ่นหลังได้อย่างไร คือไม่ได้มองเรื่องรวยว่าจะรวยยังไง แต่มองว่าเราจะสร้างโลกใหม่ให้คนข้างหน้าได้อย่างไร”

(คำเดือน ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

คุณผาย สร้อยสระกลาง ผู้ร่วมงาน ได้เล่าเกี่ยวกับการฟังตนเองที่ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ให้ไว้ในขณะร่วมงาน โดยเล่าให้ฟังเป็นตัวอย่งว่า

“การพัฒนาฟังตนเอง เป็นทฤษฎีอย่างยอดเยี่ยม ถ้าประเทศไทยฟังตนเองมันจะดีมาก เดี่ยวนี้สื่อต่าง ๆ มันเข้ามาในประเทศไทย พวกโทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต สื่อต่าง ๆ มันเข้ามา คุณสิ่งดี ๆ ไปหมด อาจารย์ว่าอย่างนั้น ฉะนั้นเราต้องฟังตนเองให้ได้ เมื่อเราทำได้ ผลก็คือทำให้เราเพิ่มศักยภาพการเรียนรู้มากขึ้น”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสนอให้บอกว่า พ่อผาย เราจะทำโมเดลโลโก้ทำยังไง ก็ให้คิดเองนะ นี่คือการพึ่งตนเอง คือเราทำโลโก้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนได้น้อย เพราะเรามีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนแล้วแต่ก็อยากมีโลโก้จึงให้คิดเอง โดยโลโก้ผมคิดออกมาว่าให้เป็นรูปภาพและก็มีตัวหนังสือ อัตตาหิ อัตตาโนนาโต ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ท่านว่าการพึ่งตนเองจะทำให้เราได้อัตตาหิ รู้ภูมิปัญญาของตนเอง คนอื่นไม่รู้เหมือนเราหรอก เรารู้ครอบครัวเรา ครอบครัวเรามั่นใจเพราะอะไร เหมือนกับอริยสัจสี่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ท่านว่าอย่างนี้ ทุกข์ทำไมเราเกิดทุกข์ อะไรให้เกิดทุกข์คือสมุทัย ก็คือใจ เมื่อเกิดทุกข์เอาใจไปคือธรรมะออกมาปลุกใช้ เมื่อนั้นก็จะเกิดมรรค คือมืออยู่มีกิน หมดหนี้หมดสิน ก็ไปนิพพานเท่านั้นเอง แต่จะไปนิพพานแบบนั้นได้ ก็ต้องพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง จึงตั้ง วปอ. ว. คือฝึกให้ตั้งเป็นวิทยากรประจำกลุ่มประจำครอบครัว ป. คือการเปลี่ยนแปลง อ. คือการพัฒนาพึ่งพาตนเอง และพึ่งพากันเอง คืออัตตาหิอัตตาโนนาโต”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

ฉะนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนอให้ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชน โดยมองไปยังทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนไปถึงภายในในฐานะที่เป็นชุมชนที่พึ่งตนเอง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของความมั่นคงทางปัจจัยสี่ โดยเฉพาะทางอาหารของประเทศและของโลกด้วย ในฐานะที่ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่ชุมชนเป็นเจ้าของสิทธิ ชุมชนจึงควรมีการจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนโดยเชื่อมโยงไปยังฐานทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย ผลคือ ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืนได้

ดังนั้นการพึ่งพาตนเองตามแนวคิดของศาสตราจารย์เสนอให้ จามริก จึงเป็นเรื่องของการมองตนเอง มองดูและนำศักยภาพของตนเองมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ และสามารถช่วยให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน

2.3.8 การพัฒนามนุษย์ กลุ่ม และชุมชนเป้าหมาย

จากการสัมภาษณ์พบว่า กลุ่มคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่ต้องพลาดโอกาสทางการศึกษาเพราะเหตุฐานะทางเศรษฐกิจ รวมทั้งพื้นที่ของครอบครัวไม่เอื้ออำนวย เนื่องจากระบบการศึกษาเป็นระบบจำกัดทางเลือกของชีวิตให้อยู่ที่ตลาดแรงงานหลัก

ใหญ่ ทั้งที่โดยพื้นฐานความเป็นจริงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานงานอาชีพและการดำรงชีวิตที่เป็นของตนเอง ซึ่งอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อพิจารณาในแง่นี้ ความสูญเสียและสูญเสียเปล่าทางการศึกษา จึงไม่ใช่เป็นเรื่องของกลุ่มคนจำนวนมาก ที่พลาดโอกาสไม่สามารถก้าวขึ้นสู่ระดับการศึกษาสูงเท่า นั้น หากยังหมายถึง การสูญเสียภูมิปัญญาความรู้อันสะสมเป็นมรดกตกทอดของสังคมวัฒนธรรมไทยอีกด้วยในขณะเดียวกัน

ดังที่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงการพัฒนาในกลุ่ม และชุมชน ผ่านผู้ร่วมงาน เอาไว้ว่า

“การพัฒนาในกลุ่มพัฒนาชุมชนตามที่อาจารย์เสนอไว้ ก็คือ อาศัยฐานเรียนรู้ อาจารย์บอกว่าต้องอาศัยฐานเรียนรู้ของชุมชน พื้นภูมิปัญญาท้องถิ่น แล้วนี่คือ สิ่งที่เราจะต้องทำในพื้นที่ อันที่สอง คือ เราจะต้องเข้าใจโลกาภิวัตน์ หมายถึงว่าจะต้องเข้าใจโลกว่ามันกำลังจะเปลี่ยนแปลงอะไรด้วย คือต้องเข้าใจตรงนี้ด้วย แล้วจะต้องให้ตระหนักถึงสิทธิหน้าที่ของชุมชน ต้องให้ความสำคัญของการรู้เท่าทัน ในตรงนี้ท่านจะเน้น พยายามให้รู้เท่าทัน แต่ไม่ใช่ว่าเป็นตามนะ เพราะถ้าเป็นตามมันคนละเรื่อง การเท่าทันคือ รู้ว่ามันจะเกิดอะไรขึ้นยังไง ๆ จะต้องฝึกให้ชุมชนวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ เป็น วิเคราะห์เป็น นั่นคือสิ่งที่อาจารย์ให้ความสำคัญ ตัวอย่างเช่น อย่างก่อนที่สถานการณ์เงินบาทลอยตัวเมื่อปี 40 แล้วตอนปี 38 เราก็เตรียมการคือเรารู้ละ แต่เราไม่รู้ว่ามันจะเป็นปี 40 ก็มีการพูดคุยกัน เรื่องสมมุติว่าสถานการณ์อย่างนี้ เราจะไปเจอปัญหาเรื่องการเงิน สมมุติเงินไม่มีเลย เราจะเรียนรู้แก้ไขยังไง สมมุติว่าเงินมันระส่ำระสายจะแก้ไขยังไง ใช้วิธียังไง ก็ทำให้ชุมชนเราให้ว่า คือยกมาเปรียบเทียบว่า ถ้าเอาชุมชนมาเป็นหลัก เวลามีปัญหาอะไรมาปุ๊บ ชุมชนก็จะไม่กระเพื่อมตาม เพราะมันไม่อาศัยตัวเงิน อาจารย์ก็ทำให้เห็นว่า เมื่อเราแข็งแกร่ง เมื่อเราพึ่งพาตนเองได้ ไม่พึ่งพาภายนอกมันก็จะไม่กระทบเรา ในปี 39 ท่านก็ทำให้เราดู เพราะปี 40 ก็ดูมมาเราก็ได้รู้ ก็เลยมาเปรียบเทียบว่าจริงละ คนอื่นเดือดร้อน เราก็ไม่เดือดร้อน ก็ทำให้เรามีขวัญกำลังใจ ทำให้เราเชื่อ เชื่อสิ่งที่ทำมาเชื่อชัดเจน เพราะมีเรื่องที่น่ามาศึกษามาเป็นตัวอย่างให้เราเห็น”

(คำเตือน ภาชี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

“การพัฒนาในกลุ่มชุมชนนั้น แก่จัดการโดยให้เราคิดเองทำเอง คิดเองเพียรทำเอง อาศัย ประชาชนชาวบ้านเท่านั้นเอง ก็เป็นการพึ่งตนเองอย่างหนึ่ง แก่เป็นผู้ที่คอยเสริมอยู่เบื้องหลัง คือ ผลักดันนั่นเอง”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“การพัฒนานั้นท่านยังบอกเสริมอีกว่า สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา ซึ่งสามเหลี่ยมเขยื้อน ภูเขาก็คือ พยายามเข้าไปประสานงานระหว่าง อบต. ระหว่างรัฐ ระหว่างกระทรวงต่าง ๆ แล้ว มันจะเขยื้อนได้ ท่านก็บอกแนวมาอย่างนี้ แล้วก็อีกอันหนึ่ง แต่อย่าหลงตัวเอง ระวังเขาจะใช้ อย่าลืมนะ ให้ทำเหมือนทุกวันนี้ อย่าเอาเงินมาเป็นตัวตั้ง ให้เอางานมาเป็นตัวตั้ง ถ้ามีงานทำ งานเจ้าของเองคิดอิสระ อย่าเป็นลูกจ้างคน เป็นลูกจ้างเป็นเจ้าของของตัวเอง มีกองทุนน้ำ มี กองทุนดิน มีกองทุนทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ต้นไม้ ให้อุปกรณ์มาก ๆ ก็เหมือนกับพอมายให้ทำ อย่างนี้ อาจารย์เสนอให้ก็ว่าอย่างนี้”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้เห็นความสำคัญถึงกลุ่มและชุมชนเป้าหมายในการให้ การศึกษา จึงได้เสนอหลักการเพื่อให้การศึกษาได้เปิดโอกาสและทางเลือกของชีวิตที่หลากหลาย ขึ้นตามพันธะหน้าที่ในการพัฒนาทรัพยากรคนอย่างแท้จริง ย่อมต้องมีการพัฒนาขยาย กลุ่มเป้าหมายออกไปในลักษณะและแนวทางโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้ (เสน่ห์ จามริก, 2537)

1) ในสภาพการณ์ของความไม่สมดุล และลักษณะปัญหาช่องว่างทางสังคม วัฒนธรรม ดังที่เป็นอยู่นี้ นโยบายและแผนพัฒนาการศึกษาต้องมุ่งพัฒนาทรัพยากรคนในระดับพื้นฐานเป็น หลัก คือ กลุ่มและชุมชนภาคเกษตรและชุมชนชนบท เนื่องจากที่ผ่านมากลุ่มทรัพยากรคน เหล่านี้ส่วนใหญ่ได้ถูกตีค่ากันจากเกณฑ์ความต้องการของตลาดจ้างงานภายนอก จึงจำเป็นต้อง มีการปรับเปลี่ยนให้แวดวงการศึกษา ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงต่อการพัฒนาทรัพยากรคนเข้ามาเป็น ผู้จัดการระบบการศึกษา เพราะในที่สุดแล้วทรัพยากรเหล่านี้จะมีคุณค่าอย่างเอกอนันต์

2) ในขณะเดียวกันเมื่อพูดถึงบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาทรัพยากรคน ต้อง คำนึงถึงพื้นฐานแวดล้อมของคนควบคู่กันไปด้วย ในส่วนนี้ศักยภาพทางการพัฒนาการศึกษาของ ภาคเกษตรและชนบทจะปรากฏให้เห็น เพราะคนเราไม่ได้อยู่ในสุญญากาศ หากแต่เกิดมา

ดำเนินชีวิตอยู่แต่ในครอบครัวและชุมชน รวมทั้งในท่ามกลางและธรรมชาติแวดล้อม โดยในพื้นฐานแวดล้อมนี้ ไม่ได้วางแปลานในเรื่องความรู้และวิทยาการของตนเอง หากแต่โดยแท้จริงแล้วยังเป็นแหล่งของกระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาซึ่งสะสมพอกพูนมาตั้งแต่อดีต และทั้งหมดประกอบเป็นองค์ความรู้อันทรงคุณค่า

3) หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ต้องสัมพันธ์สอดคล้องต่อพื้นฐานแวดล้อม และปัญหาความต้องการในชีวิตของกลุ่มคน ดังที่รายงานการศึกษา สภาพหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ได้ชี้ให้เห็นว่า ได้มีการคิดและเคลื่อนไหวในการปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการสอนทั้งระดับประถมและมัธยม ให้เหมาะสมกับสภาพความต้องการของท้องถิ่น กล่าวคือเป็นการเน้นให้ความรู้และทักษะพื้นฐานการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต ตลอดจนหลักการมีส่วนร่วมท้องถิ่น ทั้งหมดนี้นับว่าเป็นความริเริ่มพัฒนาในระดับหนึ่ง แต่ยังคงมีลักษณะแบ่งแยกกระจัดกระจายอยู่ตามสภาพโครงสร้างการจัดและการบริหารการศึกษา ดังที่เป็นอยู่ กล่าวคือแบ่งแยกกันในส่วนของระดับประถมและมัธยม และในส่วนของการศึกษาในระบบโรงเรียนกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน ในส่วนหลังนี้ ข้อสังเกตคือ ยังต้องมีการจัดหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อใหม่ศักดิ์ศรีและสิทธิเทียบเท่ากับหลักสูตรการศึกษาในระบบโรงเรียน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของค่านิยมครอบงำอันแนบเนื่องอยู่ในโครงสร้างระบบโรงเรียน ซึ่งทำหน้าที่เป็นเพียงกลไกคัดคนขึ้นไปสู่ระดับการศึกษาสูง ๆ เท่านั้น

4) การกำหนดนโยบายและแผนการศึกษา เพื่อมุ่งเป้าหมายหลักไปที่ทรัพยากรคนระดับพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเกษตรและชนบทนั้น ไม่ได้หมายความว่า เป็นการตัดขาดไปจากกระแสวิชาความรู้สมัยใหม่และการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก แต่หากเป็นการพัฒนาการศึกษาที่ให้ตระหนักถึงความจำเป็นที่กระแสความรู้และวิทยาการทั้งสองกระแสหลักคือทางภาคสมัยใหม่และภาคประเพณีจะต้องมีการประสานสัมพันธ์กัน เพื่อว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการศึกษา รวมถึงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้สามารถดำเนินในวิถีทางไปสู่ความเป็นตัวของตัวเอง และสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีแนวคิดด้านการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่เกิดจากการที่มนุษย์ได้พัฒนาตนเอง มิใช่เกิดจากภายนอกเข้ามาพัฒนาให้เกิดความเป็นมนุษย์

ดังที่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้ให้แนวคิดเพิ่มเติมโดยได้กล่าวถึงคำว่า “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์” ไว้ในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เฮนรี่ จามริก, 2550) ความว่า

...“การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์” (Human resource development) ซึ่งสื่อความหมายในแง่ของกำลังคนในความต้องการของตลาดจ้างงาน ซึ่งเป็นความเข้าใจปกติธรรมดาสำหรับสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งแบ่งแยกกันชัดเจนระหว่างกลุ่มนายทุนและกลุ่มลูกจ้าง ซึ่งความเป็นแล้วสังคมไทยยังมีประชากรวัยทำงานที่ไม่ได้เป็นลูกจ้างใครกว่าร้อยละ 70 ซึ่งทางทฤษฎีเรียกว่า “ภาคนอกระบบ” (Informal sector) ซึ่งถ้าหากนำคำนี้มาใช้กับสังคมไทยแล้ว ภาคนอกระบบที่หลุดพ้นจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human resource development) ก็คือ กลุ่มเกษตรกร ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ และถ้าหากมีทัศนวิสัยเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะถือว่ามีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดความสมดุลในจุดนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทางการเกษตรในระดับต่าง ๆ ทั้งแต่เกษตรพออยู่พอกิน ไปสู่เกษตรกรรมแบบยั่งยืน และเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน แต่ทว่า จะเป็นการเรียนรู้พัฒนานั้น ไม่ใช่เป้าหมายจากภายนอกมากำหนดทิศทางแบบแผนการรับรู้เรียนรู้ภายในจิตสำนึกของมนุษย์ แต่เกิดจากจิตสำนึกภายในของมนุษย์เองที่ได้เรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองอย่างรอบด้าน จึงจะเรียกได้ว่าเป็นมนุษย์พัฒนา มิใช่มนุษย์ถูกพัฒนา...

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการพัฒนามนุษย์ กลุ่ม และชุมชน ว่า เป็นการพัฒนาเพื่อสอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนและชุมชนท้องถิ่น ซึ่งต่างจากการพัฒนามนุษย์ในระบบสังคมปัจจุบัน ที่เป็นการพัฒนาเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานห่างไกลจากท้องถิ่น ผลคือ ชุมชนล่มสลาย ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย การจัดการศึกษาชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้การพัฒนามนุษย์และชุมชนไปในทิศทางที่ถูกต้อง

2.3.9 การพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่มีลักษณะของการพัฒนาจากรากฐาน กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่มีการ

เปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเริ่มจากรากฐานทางสังคม รวมถึงการปฏิรูปการศึกษา เศรษฐกิจ ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ และการสร้างเครือข่าย

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานทรัพยากรป่าเขตร้อนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสนห์ จามริก, 2546) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนเอาไว้ว่า

...เมื่อดำเนินวิถีตามกระบวนการศึกษาชุมชน และดำเนินการให้ถูกต้องสอดคล้องกับชุมชนท้องถิ่นแล้ว ผลคือ ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่าง Proactive ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาในเชิงกระบวนการปรับเปลี่ยนทางสังคม ซึ่งศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้แปลคำนี้มาจากคำว่า “Social Transformation” หลังสงครามโลกครั้งที่สองประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลกถูกกดดันให้เข้าสู่ กระแสการพัฒนาเพื่อการเติบโต “Growth – oriented Development” และเป็นกระแสที่สร้างความสูญเสียมากมาย เช่น คนยากจนเกิดขึ้น ความแตกต่างของรายได้ ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ฯลฯ ในสมัยนี้ในแวดวงวิชาการทั่วโลก โดยเฉพาะจากองค์การยูเนสโกกำลังเริ่มพูดกันแล้วว่า การพัฒนาในอนาคตไม่ควรเป็นกระแสการพัฒนาเพื่อการเติบโต “Growth – oriented Development” แต่เป็นการพัฒนาแบบ กระบวนการปรับเปลี่ยนทางสังคม “Social Transformation” หมายความว่า เป็นการพัฒนาที่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากรากฐานของสังคม คือให้สังคมได้พัฒนาเติบโตตามศักยภาพ โดยเติบโตจากรากฐาน นี่คือการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งถ้าไม่เปลี่ยนฐานตรงนี้ แล้วปล่อยให้มหาอำนาจเข้ามา แล้วชุมชนสังคมไทยก็ตั้งรับอยู่ตลอด ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ก็กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่อาจเกิดขึ้นได้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากรากฐาน ทำให้ภาคประชาสังคมเป็นส่วนที่มีบทบาทอย่างยิ่ง ต่อการกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ศักยภาพ ไม่ใช่เข้าไปแทนที่ภาคชุมชน ภาคชนบทเอง แต่เป็นตัวที่นำไปสู่การเรียนรู้ที่ก้าวหน้า

2) การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนามนพื้นฐานของข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบและบนพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เป็นอิสระ ไม่ใช่เป็นองค์ความรู้ที่หยิบยืมจากภายนอก ซึ่งศาสตราจารย์

เสนห์ จามริก ได้เน้นย้ำว่า การปฏิรูปการศึกษาเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการปฏิรูปอุดมศึกษาที่ควรสอดคล้องกับชุมชนท้องถิ่น

3) การพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่ยั่งยืนนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย (Multi – tier Economy) และเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน (Global economy) เศรษฐกิจชุมชนเป็นรากฐานที่มีความสำคัญยิ่ง ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ไม่ได้ให้ความหมายเฉพาะประเทศไทยเท่านั้น ซึ่งในขณะนี้ปรากฏการณ์ทั่วโลกได้เกิดกระแสความตื่นตัว การเคลื่อนไหวของชุมชนต่าง ๆ ทั่วโลก ด้วยเหตุผลและข้อเรียกร้องที่แตกต่างกันออกไป

4) การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาโดยอาศัยศักยภาพของสังคมฐานทรัพยากรเขตร้อน ซึ่งไม่ใช่เฉพาะประเทศไทยประเทศเดียว แต่ประเทศไทยอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งทั้งภูมิภาคเป็นเขตทรัพยากรธรรมชาติทั้งสิ้น ดังนั้น ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก จึงมองว่า ควรมีทักษะและท่าทีต่อประเทศเพื่อนบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปคือ มองว่าเราอยู่บนฐานทรัพยากรเดียวกัน การที่ป่าเขตร้อนและภูมิปัญญาในเขมรสูญเสียบไป เท่ากับเป็นการสูญเสียของประเทศไทยด้วย เพราะฉะนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องมองในระดับภูมิภาคอย่างน้อยที่สุด คือ ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งในส่วนนี้มีนัยสำคัญต่อมิติของนโยบายต่างประเทศด้วย

5) การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยเปลี่ยนแปลงกระแสโลกาภิวัตน์ จากโลกาภิวัตน์ที่รวมศูนย์อำนาจหรือโลกาภิวัตน์อำนาจนิยม มาเป็นโลกาภิวัตน์ที่มีการเรียนรู้และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ประเทศไทยประเทศเดียวไม่สามารถทำได้ ต้องร่วมกันในระดับภูมิภาคเป็นเครือข่ายภูมิภาค เช่น เอเชีย ลาตินอเมริกา ในส่วนนี้มีนัยสำคัญต่อนโยบายต่างประเทศของไทยด้วย...

จากการสัมภาษณ์พบว่า การทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นได้ต้องมีกระบวนการทางการศึกษาชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ และต้องมีบุคคลที่ซึ่งสานต่อแนวคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

ดั่งที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวผ่านผู้ร่วมงานไว้ว่า

“การพัฒนาที่ยั่งยืน ท่านบอกว่า เราเด็กรุ่นหลังมาเรียนรู้ให้ได้ คือท่านห่วงมาก ๆ ก็คือกลัวว่าถ้าเด็กรุ่นหลังไม่มาเข้าใจเรื่องนี้ ถึงเราทำได้ เหน็ดเหนื่อยแค่ไหน ถึงดีขนาดไหน ถ้าเด็กมันไม่เข้าใจ คุณไปสอนเด็กมันไม่เข้าใจก็กลายเป็นของไม่มีค่า ฉะนั้นเด็กจะต้องรู้มาตั้งแต่เด็ก ลูกหลานจะต้องมาเรียนรู้ร่วมกันกับครอบครัวกับชุมชน ให้ศรัทธาและอยู่ด้วยกันเป็นระบบ ครอบครัวระบบครอบครัวแล้ว ก็ต้องเป็นชุมชนสัมพันธ์ หมายถึงว่า ตัวชุมชนก็เหมือนเครือข่ายที่ใหญ่ คือท่านจะเน้นเรื่องนี้ ไม่ได้ไปเน้นเรื่องตัวเลขรายได้”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,25 สิงหาคม 2550)

“ในเรื่องแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน อาจารย์เสน่ห์ก็ว่า สะสมทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืน เรียนรู้การใช้สอยทรัพยากรในชุมชนอย่างเป็นประโยชน์ ให้คนอยู่กับคนอื่นในชุมชนให้ได้อยู่กับสิ่งแวดล้อมให้ได้ สร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน นำทรัพยากรทางการศึกษาในชุมชนมาใช้เช่น ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน แล้วก็ค่อย ๆ ทำแล้วเพิ่มเติมการเรียนรู้อย่างอื่นเข้าไป ไม่ได้คิดว่าจะให้รีบ ๆ ออกมามีผลดีเร็ว ๆ แต่ให้เราทำช้า ๆ ค่อย ๆ เป็นค่อย ๆ ไปแต่ได้ผลดี และให้เราสร้างพื้นฐานของชีวิตของเราได้ทั้งหมด ท่านบอกว่ามันเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติกับวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ต้องให้เป็นหนึ่งเดียวกันทั้งหมด มันถึงจะปลอดภัยจากผลกระทบจากภายนอก ก็อย่างเช่น ผมทำมาถึงปัจจุบันเราสร้างฐานขึ้นมาระดับหนึ่ง ก็เอาลูกมาเรียนรู้ด้วย เราต้องให้คนรุ่นหลังเรียนรู้ด้วย เขาถึงสามารถรับมือ เหมือนเราวิ่งตามกันไปเหมือนเราวิ่งผลัด เหมือนเราจะส่งไม้ รุ่นลูกรุ่นหลานนั้นจะต้องรับไม้ได้ หมายความว่ามอบทรัพยากรธรรมชาติ และทุกสิ่งทุกอย่าง นี่คือนานที่ต่อเนื่องกับคนรุ่นหลังก็จะเป็นความยั่งยืน”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า ผลของการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกประการหนึ่ง ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นคือ เศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของกระบวนการอันเป็นพลวัตของเศรษฐกิจพอเพียง ที่ปลดปล่อยทางจิตสำนึกและกระบวนการทัศน์ใหม่ พื้นวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง

ดังที่ปรากฏในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสนห์ จามริก, 2550) ความว่า

...โดยเริ่มจากกระบวนการพัฒนาจากเป้าหมายต้นทางคือ เกษตรพออยู่พอกิน และเกษตรกรรมแบบยั่งยืนที่สามารถพัฒนาตนเองให้เป็นอิสระจากกลไกตลาด ภายใต้อำนาจกำกับควบคุมจากพลังเศรษฐกิจภายนอก และเข้าสู่จุดหมายปลายทาง คือเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน แม้เป็นกระบวนการอันยาวนาน แต่ทว่ามีพื้นฐานอันมั่นคง ถึงแม้ว่าเศรษฐกิจชุมชนเป็นเศรษฐกิจขนาดเล็กในท่ามกลางของเครือข่ายอันกว้างใหญ่ และเน้นผลของกระบวนการพัฒนาอันยาวนานพอสมควร แต่ในประการสำคัญฐานทางวัฒนธรรมการเรียนรู้จะเป็นเครื่องเชื่อมโยงอย่างสำคัญในชีวิตความสัมพันธ์ทางด้านสังคมต่าง ๆ เพราะโดยนัยที่สุดแล้วเศรษฐกิจชุมชนจะไม่ใช่เป็นเพียงหน่วยธุรกิจที่มุ่งแสวงหาผลกำไร แต่เศรษฐกิจชุมชนจะทำหน้าที่เป็นหน่วยชีวิตสังคมวัฒนธรรมเพื่อการดำรงอยู่อย่างร่วมกันอย่างยั่งยืน และสันติสุข...

ดังที่ปรากฏในหนังสือฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย (เสนห์ จามริก, 2541) ความว่า

...ในการเสนอเกณฑ์คุณค่าเพื่อการฟื้นฟูพัฒนาฐานเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นนั้น ท่านศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ยังกล่าวอีกว่า มิใช่เป็นการถอยหลังไปสู่อดีต หรือว่าปิดประตูความสัมพันธ์ต่อสังคมภายนอก ซึ่งในสภาวะความเป็นจริง ย่อมเป็นไปได้ และไม่จำเป็นด้วย เนื่องจากสังคมภายนอกยังเป็นแหล่งวิทยาการ และประสบการณ์อันทรงคุณค่าเพื่อการเรียนรู้ต่อไปสำหรับสังคมวัฒนธรรมไทยทุกระดับ กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาฐานภูมิปัญญาและวิทยาการด้านต่าง ๆ รวมทั้งคัดสรรวิทยาการใหม่ ๆ สร้างความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่ใช่เป็นการลอกเลียนและพึ่งพาจนตกอยู่ภายใต้อาณานิคมทางปัญญาความคิด ดังเช่นที่เป็นมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกัน ฐานเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นอันเข้มแข็ง ยังประกอบเป็นฐานเครือข่ายการออม การลงทุน และการตลาด สำหรับเศรษฐกิจไทยโดยรวม ซึ่งกิจกรรมทางธุรกิจและบริการชุมชนอันหลากหลายย่อมเข้ามามีบทบาทสำคัญยิ่ง...

ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ยังได้กล่าวผ่านผู้ร่วมงานที่ได้ให้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน ความว่า

“อาจารย์เสนอให้ท่านมองเศรษฐกิจชุมชนเห็นหมด แต่ว่าช่วงที่ลงมาต้องใช้เวลา ค่อย ๆ เรียนค่อย ๆ พัฒนาค่อย ๆ ทำกันไป เหมือนเราเลี้ยงหมู ที่เป็นหมูเป็นขึ้นก่อนแล้วเราจะทำอย่างไรจึงเป็นขุนเลี้ยง ทำอย่างไรจะเป็นหมูหยอง แสม เป็นอะไร มันต้องใช้เวลา”

(สุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550)

“อาจารย์เสนอให้บอกว่าเศรษฐกิจชุมชนนั่นก็คือ ชุมชนทำกินเอง แล้วก็แลกเปลี่ยนกันกิน คนนี้มีไก่ คนนี้มีปลา มีอะไรมาแลกเปลี่ยนกัน พวกผมทำเองก็ได้ ไม่ต้องเอาเงินมาใช้ก็ได้ แลกกันกินแลกกันใช้ ท่านก็ว่า อีกหน่อย ภาคอีสานจะเลี้ยงประเทศได้ ภาคอื่นไม่ได้เพราะน้ำท่วม เลี้ยงตัวเองได้ด้วย เป็นเศรษฐกิจชุมชน แล้วร้านค้าเราจัดการเอง หาเองอย่างเดียวไม่ได้รับมา”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“เศรษฐกิจชุมชนอาจารย์บอกว่า คือเราต้องทำฐานรากให้แข็งแรงก่อน ต่อไปเราก็เอาผลผลิตที่เหลือ มาแปรรูป แต่การแปรรูปที่ผ่านมาเรามักจะไปทำตรงเพื่อที่จะมาแปรรูป แต่จริง ๆ แล้วไม่ใช่ แต่เราทำพอกินแล้วเหลือกิน หลาย ๆ คนเหลือกิน เพราะจากระบบข้อมูลก็จะรู้ว่าคนนี้มีอะไรเหลือ มันก็จะรวมกันสามารถที่จะพัฒนาแปรรูปตัวนี้ไปได้ มันก็จะเป็นธุรกิจแบบชุมชนที่เป็นฐานของเราจริง ๆ ไม่ใช่ว่าอยู่ดี ๆ เราก็ไปทำขาย แต่ของมันเหลือแล้วเราจัดการของที่เหลือแล้วพัฒนาขึ้นไป คือพอเริ่มเหลือกินของพวกนี้ขายต่อ ที่ผ่านมาก็เจ๊งก็เยอะไปนะ อาจารย์เสนอให้ว่า บอกว่ามันอยู่ดี ๆ ไปซื้อหนังมาแล้วไปทำรองเท้าขาย มันไม่มีฐานคิด ไม่มีกระบวนการเรียนรู้ด้วยตัวเอง”

(คำเตื่อง ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

ดังนั้น เศรษฐกิจชุมชนจึงเป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ที่ให้ชุมชนเป็นแกนหลักในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนเอง มากกว่าการพึ่งพิงอารยธรรมจากภายนอก ซึ่งเศรษฐกิจชุมชนนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงรากฐานของความแข็งแรงของชุมชนที่เชื่อมโยงไปถึงการพัฒนาการเกษตรของชุมชน รวมถึงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอีกด้วย

ฉะนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ เป็นผลมาจากการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐานประเพณีท้องถิ่นอันหลากหลาย และพัฒนาการเรียนรู้ออกไปจากวัฒนธรรมนั้น ๆ เป็นหลัก และรวมถึงการเรียนรู้และเลือกสรรความรู้ ที่ผ่านเข้ามาจากอารยธรรมภายนอกให้สอดคล้องกับตนเองได้ ดังที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ให้ความหมายไว้ นั่นก็คือการศึกษาชุมชน

2.4 รูปแบบและกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวความคิดของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก กล่าวคือ เป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาที่สร้างกระบวนการด้วยการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา โดยกระบวนการจัดการศึกษาดังกล่าว เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกและชุมชน โดยใช้ชุมชนเป็นตัวตั้งในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ซึ่งมีกระบวนการดังต่อไปนี้

1) การคิดร่วมกัน

1.1) การปรับความเข้าใจและทัศนวิสัยร่วมกัน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีแนวทางในเรื่องนี้คือ เริ่มจากการรวบรวมสมาชิก และหลังจากรวบรวมสมาชิกในชุมชนแล้ว จึงเริ่มมีการสร้างความเข้าใจด้วยการคิดร่วมกัน โดยในการคิดร่วมกันนั้น ต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจและปรับทัศนวิสัยต่อการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการทางการศึกษาชุมชนอย่างถูกต้อง และรอบด้านร่วมกันเสียก่อน เพื่อก่อให้เกิดประสิทธิภาพที่ดีในการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะหากไม่มีการปรับความเข้าใจและทัศนวิสัยไปสู่กระบวนการคิดแบบใหม่แล้ว ย่อมไม่เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนด้วยวิธีการทางการศึกษาชุมชน อันเนื่องจากสมาชิกในชุมชนและชุมชนยังคงยึดติดกับแนวคิดแบบเดิม

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสนห์ จามริก, 2545) ความว่า

...เริ่มจากการรวบรวมสมาชิกในชุมชน โดยมีการพบปะเพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจกับ ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ครู พระ เป็นต้น เพื่อขอความร่วมมือจากผู้นำชุมชนในการทำงาน และแนวทางการพัฒนางานของผู้นำชุมชน...

ดังที่ปรากฏในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสนห์ จามริก, 2550) ความว่า

...นักเศรษฐศาสตร์การพัฒนาหรือหน่วยงานราชการฝ่ายวางแผนพัฒนา ได้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาชุมชนชนบทว่า การพัฒนาชุมชนชนบทเป็นการแก้ปัญหาความยากจนและความอยู่รอดของชุมชนชนบท ซึ่งขอเรียกวิธีการแก้ไขปัญหานี้ว่า “โง่ จน เจ็บ” ซึ่งเป็นความหมายที่ค่อนข้างแคบ คำจำกัดความของการพัฒนาชุมชนชนบทควรมีขอบเขตที่กว้างกว่า โดยต้องครอบคลุมไปในทางฐานทรัพยากรชนบทด้วย กล่าวคือ ฐานทรัพยากรชนบทนั้น ประกอบไปด้วย ความหลากหลายทางชีวภาพและองค์ความรู้จากภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นปัจจัยสำคัญและจำเป็นต่อชีวิต โดยเฉพาะในด้านอาหารและยา และองค์ความรู้ที่ว่านั้น ถ้าสามารถพัฒนาเชื่อมโยงกับศาสตร์สมัยใหม่สร้างทรัพย์สินทางปัญญา ย่อมก่อประโยชน์มหาศาล และสังคมไทยจึงควรจัดการสิทธิประโยชน์ให้ได้อย่างสมบูรณ์ โดยนัยนี้ การพัฒนาชุมชนชนบทจึงให้ความหมายความสำคัญเป็นทั้งการสร้างฐานต้นทุนทางสังคม และภูมิคุ้มกันสำหรับอนาคตของประเทศชาติโดยส่วนรวม...

จากคำจำกัดความการพัฒนาชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้ร่วมงานของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนที่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ให้ไว้ว่า

“อาจารย์เสนห์บอกว่า การพัฒนาชุมชน ให้รู้เกี่ยวกับเขา อย่าไปยึดเยียดเขา ให้เขาคิดเองทำเอง ถ้าไปยึดเยียดมันผิด ให้เขาคิดเองทำเอง ก็เสนอทางหน่วยรัฐข้างบน โดยข้างบนอย่างมาสั่งข้างล่างมันผิด ท่านว่า เหมือนกับผม (อาจารย์เสนห์) กับพ่อสุทธินันท์ พ่อคำเตือ พ่อผาย พ่อผายต้องสั่งผม(อาจารย์เสนห์)ว่าจะให้ผม(อาจารย์เสนห์)ทำอะไรพ่อ แล้วผม(อาจารย์

เสน่ห์)จะไปหากองทุนมาให้ เพราะการพัฒนาต้องมีแหล่งทุนมีเงินด้วย และท่านก็ว่า ต้นไม้ ต้นไม้ที่ยั่งยืน ต้นไม้ที่หายาก ต้องทำให้เขาให้เขามารวมตัวกัน ก็ให้เขาเขียนว่ามีต้นไม้อะไรบ้าง ต้นไม้ในพื้นที่มีกี่ชนิด ชนิดไหนที่มันหายไป อยากได้คืนมาไหม ถ้าอยากได้คืนมาให้เขียนถูก ต้นไม้ที่หายไปมันมีกี่ชนิด อยากได้กี่ชนิดก็ลงมาให้เอาคืน พวกผมก็ให้อันนี้คือแบบยั่งยืน”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ในการปรับความเข้าใจและทัศนวิสัยร่วมกันนั้น ไม่เพียงแต่มีการทำความเข้าใจและปรับทัศนวิสัยในเรื่องการพัฒนาชุมชนดังที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก กล่าวมาแล้วเท่านั้น แต่ยังคงมีทัศนวิสัยต่อสภาพแวดล้อมของ สังคมอย่างรอบด้าน อาทิ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ซึ่งช่วยให้มอง สังคมอย่างเป็นองค์รวมไม่แยกส่วนกัน การมีทัศนวิสัยในการพัฒนาชุมชนให้ยั่งยืนนั้น ต้อง มีทัศนวิสัยและมีความเข้าใจต่อระบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างถ่องแท้ มิใช่เพียงแต่การเข้าใจใน ทฤษฎี แต่ไม่สามารถกระทำได้ในทางปฏิบัติ รวมถึงการมีทัศนวิสัยต่อการพัฒนาการเกษตร ซึ่งเป็นรากฐานของสังคมไทย และยังรวมถึงทัศนวิสัยต่อทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นบ่อเกิดของ มนุษยชาติอีกด้วย

ดังที่ปรากฏในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสน่ห์ จามริก, 2550) ความว่า

...เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เป็นเพียงต้นแบบหรือแบบพิมพ์เขียวสำเร็จรูป แต่หากเป็น ความหมายเป็นกระบวนการสังคมอันเป็นพลวัต เป้าหมายต้นทางอันได้แก่ การเกษตรขั้นพออยู่ พอกินที่ควรเปิดช่องทางโอกาสให้ได้มีการเรียนรู้พัฒนาตนเอง ต่อ ๆ ไปสู่เกษตรกรรมยั่งยืน จนถึงเป้าหมายปลายทาง คือ เศรษฐกิจชุมชน โดยยังได้ขยายความต่อไปถึงเรื่องหลักการ ฟังตนเองและนิเวศ ซึ่งต้องมีระบบและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งในระดับการสร้างจิตสำนึก และระดับปฏิบัติจริง ความจริงทั้งสองด้านของหลักการคือ การฟังตนเองกับนิเวศสัมพันธ์ เชื่อมโยงเหมือนเหรียญสองด้านของเหรียญอันเดียวกัน เพราะนิเวศเป็นรากฐานสร้างเสริมให้การ ฟังตนเองได้สัมฤทธิ์ผลและยั่งยืน...

ดั่งที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวไว้ว่า

“เวลานี้ คนพูดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงก็ดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือพัฒนาชนบทก็ดี จะพูดเกษตรอินทรีย์ก็ดี ผมคิดว่า มันพูดในแง่ที่มันคับแคบ และก็พูดเหมือนกับว่าในชนบท ก็อยู่ได้ของเขาอยู่แล้ว แต่ความจริงมันไม่ใช่ ในความเข้าใจผม คำว่าพอเพียงก็ดี หรือการพึ่งตนเองได้ดี มันไม่ได้และไม่สามารถจะพึ่งตนเองได้ เฉพาะในแต่ละชุมชนที่อยู่กันอย่างอิสระคือเราต้องมอง เพราะว่า เราจะไปเปรียบกับคนพวกปราชญ์ชาวบ้าน คำมองไม่เห็นโลกกว้างเท่าเรา ยังไม่เห็นถึงโลกภายนอก เพราะฉะนั้น เราว่ากระแสโลกภายนอก มันแรง เพราะฉะนั้นก็จะเห็นได้ว่า การที่จะพูดถึงความอยู่รอด การพึ่งตนเองของชุมชนเล็ก ๆ จะต้องเป็นการพึ่งตนเองที่สามารถต้านกับกระแสเศรษฐกิจการเมืองภายนอก อันนี้ มันเป็นแนวคิดที่เรียกว่าภาคเกษตรจะสามารถอยู่รอด และพึ่งตนเองได้ จะต้องรวมตัวกัน แล้วก็สร้างสิ่งที่ผมเรียกว่า เศรษฐกิจชุมชนขึ้นมา หมายความว่า เขาเรียกว่า ชุมชนในชนบท คำมีการแบ่งงานกัน หมู่บ้านนี้ทำเรื่องนี้ แล้วก็ควรจะมีการมาแลกเปลี่ยนกัน แล้วก็ต้องมีเครือข่ายชุมชน เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดพิสดาร แต่รวมความแล้ว ผมคิดว่า เวลาเราพูดถึงเศรษฐกิจพอเพียงก็ดี การพึ่งตนเองของชุมชนก็ดี จะมาพูดแต่ละชุมชนก็เห็นจะไม่ได้ เพราะว่าเราจะมองแค่ชุมชน ว่าชุมชนเหล่านี้ อยู่ใต้กระแสซึ่งลงไปคุกคามอยู่ตลอดเวลา แย่งชิงทรัพยากรอะไรต่ออะไร ก็คนนั้นต่างคนต่างอยู่ก็เสร็จ แล้วในความคิดตรงนี้ผมคิดว่า มันยังไม่เป็นที่เข้าใจกันเท่าไร ชุมชนนั้นก็บอกว่าเอ็งนะให้อยู่รอดละกัน แต่ก็ไม่ได้บอกว่าเค้าควรจะต้องรวมพลังกัน ถ้าเค้ารวมได้ข้างบนก็สูญเสียประโยชน์ทางการเมืองอะไรอย่าง”

(เสน่ห์ จามริก, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550)

ผู้ร่วมงานหลาย ๆ ท่านยังได้กล่าวถึงศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ที่ได้ให้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเอาไว้ว่า

“ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้น อาจารย์เสน่ห์ไม่ได้มองเหมือนคนอื่นที่จำแต่เพียงทฤษฎี แต่อาจารย์มองถึงภาพรวมคำว่าพอเพียงมีมาในพระพุทธศาสนา รักษาศีลห้าศีลแปดก็พอเพียงได้”

(สุทธิพันธ์ ปรัชญพฤทธิ, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550)

“อาจารย์เสนอเห็นว่า เป็นการทำให้คนพอดี ๆ ถ้าติดกระดุมเสี้ยวลูกนี้ ก็ติดไปหมดไม่ได้แก้หมด มันก็มีสติ พอแก้ลูกนี้มันก็ถูกหมดทุกอย่าง ท่านว่า ต้องรู้เขารู้เรา รู้เท่ารู้ทัน รู้กันรู้แก้ อย่างวิ่งไปตามสังคัม ถ้าเราวิ่งไปตามสังคัมเมื่อไหร่ตัวนั้นแหละ เราจะจน ระวังรัฐนะ ถ้าพ่อทำตามรัฐ พ่อหลงทาง ตอนนีพ่อกำลังทำอะไรอยู่แล้ว กลัวแต่รัฐเข้ามา กลัวสิ่งต่าง ๆ จะทำให้พ่อล้มตัว บอกว่าให้ผมมาปลุก ผมบอกว่าไม่ปลุกนะ เพราะอึดตายอึดตายโนนาโนเรามีแล้ว เขาจะว่ายยังงี้ก็ช่าง อาจารย์ก็ว่าอีกไม่นานนะพ่อผาย มันจะเป็นฟองสบู่แตก แต่ฟองสบู่พ่อก็ไม่แตก อยู่ได้จริง ๆ ครับ แล้วฟองสบู่ก็แตกจริง ๆ ผมว่าแสบมาก แสบกว่าอีกปีสองปีแตกแน่ ฟองสบู่พ่อก็ไม่แตก เข้มแข็งกว่าเดิม ทุกวันนี้ก็เหมือนกันเงินบาทแข็ง ส่งออกไม่ได้ และว่าพวกผมไม่ได้ส่งออก ผมทำเองกินเอง ทำกินเลี้ยงกินเอง ไม่มีหนี้สิน ฝ่ายพวกตรงกันข้าม บริษัทต่าง ๆ อยู่ยาก พอขายสินค้าไม่ออกก็ตาย เต็มผู้ก่อตาย ส่วนพวกผมผู้ก่อตายมัย ลูก ๆ ก็มีกิน เรียนจบหมดก็เพราะทำแบบพอเพียง พอดี รู้จักตัวเอง รู้อย่างพอเพียง”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“เศรษฐกิจพอเพียง อาจารย์เสนอที่พูดว่า ก็ทำอันที่หนึ่ง ก็คือ ปลุกอยู่ปลุกกินสร้างอยู่สร้างกิน แล้วก็ทำเรื่องสิ่งแวดล้อม การพึ่งตนเอง เรื่องปัจจัยสี่ไปก่อน พื้นฟูขึ้นไปก่อนเป็นอันดับแรก แล้วหลังจากนั้นก็มองเรื่องการแปรรูป การแปรรูปก็จะมีการอย่างเช่น บางกลุ่มมันมีกลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเลี้ยงอะไรต่าง ๆ ในชุมชน แล้วก็มีการกลุ่มพวกถั่วพืชบำรุงดิน มันมีชุดเยาะ ๆ อยู่ อาจารย์เสนอที่บอกว่าจะต้องทำเรื่องผสมผสานอะไรพวกนี้เป็นหลัก ๆ ของมันไปทั้งหมด”

(คำเตือน ภาชี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

ฉะนั้น เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวความคิดของศาสตราจารย์เสนอ จามริก จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่อาศัยชุมชนเป็นฐานราก โดยอาศัยกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเป็นหลัก ดำเนินการพัฒนาชุมชน ซึ่งเห็นได้จากการเน้นให้ชุมชนพึ่งตนเอง และเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และลดการพึ่งพิงจากภายนอก

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ในส่วนทัศนวิสัยต่อการพัฒนาเกษตร ศาสตราจารย์เสนอ จามริก มองว่า เป็นเรื่องที่ต้องมีการปรับทัศนวิสัย อันเนื่องจากการเกษตรเป็นพื้นฐานของสังคมในการหล่อเลี้ยงชีวิต การเกษตรจึงจำเป็นต้องสัมพันธ์กับธรรมชาติมิให้

การเกษตรต้องทำลายธรรมชาติ และการพัฒนาการเกษตร ยังเป็นเรื่องที่สำคัญต่อชุมชน อันเนื่องจากการเกษตรเป็นรากฐานของชุมชนชนบท หากการเกษตรขาดการพัฒนา ระบบอื่น ๆ ของสังคมย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย เพราะพื้นฐานทางเศรษฐกิจไม่ได้มีแต่เพียงอุตสาหกรรมเท่านั้น หากแต่เกษตรกรรมยังเป็นพื้นฐานหลักในธรรมชาติของมนุษย์ และยังไม่ต้องพูดถึงการเมือง สังคม วัฒนธรรม ก็ย่อมต้องรับผลกระทบตามไปเป็นทอด ๆ กระบวนการศึกษาชุมชนจึงเป็นตัวปรับเปลี่ยนกระบวนการที่คนในการเรียนรู้ที่จะพัฒนาการเกษตร ให้การเกษตรเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

ดังที่ปรากฏในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ (เสน่ห์ จามริก, 2550) ความว่า

...เป้าหมายหลักของการเรียนรู้สำหรับชุมชนชนบท มิใช่เพียงแต่หมายถึงการเพิ่มปริมาณผลผลิตเพื่อส่งออกหาเงินตราต่างประเทศหรือกำไร หรือแค่เป็นเพียงแหล่งผลิตปัจจัยสี่อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตมนุษย์เท่านั้น หากโดยรากฐานเป็นกิจกรรมของมนุษย์ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่อย่างแน่นแฟ้น กับปัญหาการจัดการทรัพยากรและธรรมชาติแวดล้อม อาทิ ป่า เขา ดิน น้ำ อากาศ ซึ่งทั้งหมดประกอบกันขึ้นเป็นระบบและกระบวนการหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งหมดในโลก ซึ่งว่ากันตามจริงแล้ว เกษตรกรรมในตัวเองนั้นก็เป็นการบ่อนทำลายธรรมชาติแวดล้อมอยู่แล้ว แต่ประเด็นปัญหาอยู่ที่ว่าจะรักษาความสมดุลไว้ได้อย่างไร ระหว่างความต้องการอันจำเป็นของมนุษย์กับทางด้านของธรรมชาติ

ถ้าหากมีพื้นฐานร่วมกันยอมทำให้เข้าใจพลวัตภายในตรรกะของเกษตรกรรม โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยกระแสธุรกิจอุตสาหกรรมจากภายนอกเข้ามาสอดแทรก เป้าหมายของการแก้ปัญหาความยากจนต้องควบคู่ไปกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วย และยังคงจำเป็นต้องส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาขีดความสามารถของระบบไร่นาระดับครัวเรือนนั่นเอง ดังนั้นเกษตรพออยู่พอกินจึงเป็นตรรกะในตัวของมันเอง

ความจริงอีกประการหนึ่ง ที่มองข้ามไม่ได้ “เกษตรกรรมยั่งยืน” หรือที่เรียกกันว่า “เกษตรกรรมทางเลือก” ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยองค์ประกอบทางด้านสังคมวัฒนธรรม และความเป็นชุมชนด้วยเป็นพื้นฐาน ซึ่งต้องพยายามฟื้นฟูและพัฒนาควบคู่กันไป เกษตรกรรม

ยั่งยืน มีอาจเป็นไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผลโดยปราศจากเครือข่ายชุมชนทั้งภายในและระหว่างชุมชน และโดยนัยนี้ อาจถือได้ว่าเกษตรกรรมยั่งยืนได้ทำหน้าที่เป็นทั้งเป้าหมายและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดสำนึกของความเป็นชุมชน ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอันคุกคามต่อชุมชนชนบทและสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน...

จากประเด็นเรื่องการพัฒนาเกษตรนี้ ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ได้นำไปใช้ในการดำเนินงานด้านการศึกษาร่วมกัน โดยได้ให้แนวความคิดการพัฒนาเกษตรผ่านผู้ร่วมงานเอาไว้ว่า

“การเกษตรนั้น คือท่านว่าให้ทำการเกษตรปลอดสารเคมี โดยเรียนรู้ที่จะปลูกเองทำเอง อย่าไปซื้อเขา ถ้าไปซื้อเขา มันทำให้เรา ไม่นานก็เป็นเบาหวาน เมื่อเราเรียนรู้ เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะทำเอง เกษตรก็ยั่งยืน โดยเราปลูกหลาย ๆ อย่าง มีไม้ปลูกเราก็ไม่ต้องตัด แต่รัฐบาลเขาปลูกก็ตัด ปลูกยูคาลิปตัส ยางพารา พืชเศรษฐกิจ คืออีสานมันแล้งจะปลูกได้ยังไง ทั้งนี้ ต้องรู้เหตุและผล คือต้องมีความรู้ ศึกษาเรียนรู้ ไม่ใช่ว่าจะปลูกอะไรก็ปลูก อาจารย์ท่านว่า จะทำอะไรก็ให้มันสอดคล้องกับท้องถิ่น ไปดูภาคใต้ก็อย่าเป็นภาคใต้เหมือนเขา เพราะอากาศเราไม่ดี น้ำเราไม่ดี ไปดูภาคเหนือก็อย่าเป็นอย่างภาคเหนือ ให้เป็นเหมือนภาคอีสาน เป็นตัวของตัวเอง ตนเป็นที่พึ่งแห่งตนว่าอย่างนี้”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550)

“การพัฒนาการเกษตรก็เนื่องจากมันไม่เป็นมาเฉพาะ อาจารย์เราก็ทำบางส่วนแล้ว เราก็ทำเรื่องแรก คือ เกษตรแบบผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนการเกษตรอะไรพวกนี้มาระดับหนึ่ง ท่านก็ไม่ค่อยแยะตัวนี้มาก ท่านก็บอกว่าดีแล้ว เพียงแต่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ทางการเกษตรชุมชน จัดส่วนของที่ไร่นา ของต้นไม้ให้มันได้สมดุลกัน แล้วก็ให้ดูเรื่องระบบนิเวศเรื่องนก เรื่องอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ และก็มีการจัดใช้ทรัพยากรเกษตร ก็เป็นเกษตรปลอดสารพิษ และไม่ใช้ปุ๋ยเคมีไม่ใช้ยาฆ่าแมลง คือเราทำอยู่ระดับหนึ่งอยู่แล้ว พออาจารย์เข้ามากระตุ้นต่อด้วยการจัดการเรียนรู้ชุมชน เราก็ทำต่อ ก็หลังจากนั้นมาก็ไม่เคยใช้ปุ๋ยใช้ยามาอีก ทุกสมาชิกที่เข้ามาทั้งหมด ก็ไม่ใช้ปุ๋ยใช้ยา ปุ๋ยอินทรีย์ เราก็ทำกันแบบไม่ถือว่าเป็นหัวใจ แต่เพียงให้เราสร้างสิ่งแวดล้อม ทำเรื่องต้นไม้ พันธุ์พืช พันธุ์ไม้พื้นเมืองอะไรพวกนี้”

(คำเตื่อง ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

จากการวิเคราะห์เอกสารพบว่า การเกษตรที่ยั่งยืนดังที่กล่าวมานั้น มีหลักการพื้นฐานมาจากหลักของธรรมชาติ โดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญที่เอื้อต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งนั่นก็คือรวมถึงมนุษย์ด้วย

ดังที่ปรากฏในหนังสือปาฐกถาชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ (เสนห์ จามริก, 2545) ความว่า

...ทรัพยากรธรรมชาติตามความหมายของระบบราชการของไทยในปัจจุบัน เป็นการยอมรับความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากร อันเนื่องมาจากการบุกรุกพื้นที่ป่า พื้นที่สาธารณะ การจัดการทรัพยากรให้เอื้อต่อชุมชน พันธกิจทางด้านสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจให้มีคุณภาพ เสถียรภาพ รวมถึงการพัฒนาคนและสังคมเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล ไม่ได้เป็นความหมายหรือความเข้าใจที่แท้จริง และสามารถก่อให้เกิดผลใด ๆ ได้ แต่เป็นระบบที่ราชการจัดขึ้น โดยที่สังคมไทยขาดความรู้ ความเข้าใจในฐานะทรัพยากรของตนเองอย่างแท้จริง...

ทรัพยากรธรรมชาติของสังคมไทย ควรมองถึงความพิเศษและความสำคัญในแง่องค์ประกอบในเชิงกายภาพ วัตถุ ที่เป็นทรัพยากรป่าเขตร้อนที่มีความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีองค์ประกอบอย่างน้อยสามประการ ซึ่งจะกล่าวได้โดยสรุปดังนี้...

ก) ชุมชนท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติในป่าเขตร้อนมีความบอบบาง ทรัพยากรที่อยู่ได้ทุกวันนี้ก็เพราะชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้เก็บรักษา เป็นเวลาหลายชั่วอายุคน ซึ่งตรงข้ามกับการตั้งกรมป่าไม้ อธิบดีกรมป่าไม้คนแรกเป็นชาวอังกฤษที่ได้เข้าสอนให้จัดการป่าด้วยวิธีการของป่าเมืองหนาวหรือว่าเขตอบอุ่น เพราะป่าเขตอบอุ่นในต่างประเทศหมายถึงเฉพาะ “ไม้” แต่ป่าของประเทศไทยไม่ได้มีเพียงแค่ “ไม้” แต่ยังมีหลากหลายทางชีวภาพ มีทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ตามพื้นฐานของปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ดังนั้น ชุมชนจึงมีความสำคัญควบคู่ไปกับ “ฐานทรัพยากร” ซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนที่จะดำรงอยู่ ซึ่งไม่ใช่การดำรงอยู่เพื่อความต้องการของคนในชุมชน แต่

เป็นสิทธิอันชอบธรรม เพราะชุมชนได้มีคุณูปการต่อการดำรงรักษาไว้ซึ่งบูรณภาพความมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ของฐานทรัพยากรเขตร้อน...

ข) ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนรู้จักวิธีการใช้ทรัพยากรอย่างไร จัดการเรียนรู้ในการใช้ทรัพยากรอย่างไร คือการที่รู้จักการนำทรัพยากรต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ สิ่งที่เราเรียกว่าภูมิปัญญาที่กำลังมีความสำคัญเป็นทวีคูณในยุคปัจจุบัน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเป้าหมายสำคัญที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกอยากได้ เพื่อนำไปใช้เป็นสิทธิในทรัพย์สินทางภูมิปัญญา เป็นสิทธิในการผูกขาด ในสมัยก่อนเป็นการมาล่าดินแดน แต่สมัยนี้เป็นการล่าความรู้ความคิด ที่ชุมชนท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า ทรัพย์สินทางภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่บอกถึงคุณค่า ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยได้...

ค) การไม่มองทรัพยากรอย่างแยกส่วน ความหมายของทรัพยากรเป็นความหมายกว้าง ทรัพยากรที่ประกอบกันเป็นฐานทรัพยากร อาทิ ป่าที่เป็นผืนเดียวกัน ลุ่มน้ำเดียวกัน ชายฝั่งทะเลเป็นชายเดียวกัน สิ่งมีชีวิตที่มีความหลากหลายทางธรรมชาติ เพราะขนาดใหญ่ ในทุก ๆ ตารางเมตรที่เราได้ให้ตัดต้นไม้ ให้สัมปทานตลอดระยะเวลาที่ร้อยปีที่ผ่านมา นับจากเริ่มตั้งกรมป่าไม้ ล้วนแล้วแต่เป็นการจัดการที่ขาดฐานองค์ความรู้และนำมาซึ่งปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน...

ดังนั้น ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก จึงต้องการสื่อให้เห็นว่า ควรมีความเข้าใจอย่างถูกต้องต่อทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่น เพราะทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานรากของชุมชน การจัดการศึกษาชุมชนจึงต้องเกี่ยวข้องไปกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนด้วย

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการคิดร่วมกัน กล่าวคือ ต้องมีการทำความเข้าใจและมีทัศนวิสัยในการพัฒนาชุมชนอย่างถูกต้องและรอบด้านร่วมกัน ระหว่างสมาชิกในชุมชนและชุมชนด้วยตนเอง เพื่อทำให้เกิดกระบวนการดำเนินงานการศึกษาชุมชนที่ถูกทิศทางและเป้าหมายของชุมชน เพราะการศึกษาชุมชนนั้น ต้องให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ดังที่ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มาแล้วข้างต้นว่า การศึกษาเป็นการเรียนรู้เพื่อใช้ชีวิตร่วมกับชุมชน และชุมชนต้องเป็นฐานของการปฏิรูปของการศึกษา แต่ปัจจุบันระบบการศึกษากลับเป็นระบบที่ทำลายตัวเอง โดยการศึกษา

แยกออกจากชุมชน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระแสโลกภายนอก และระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ ทำให้กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมต้องจรรจนแสวงหาทางเลือกให้กับตนเอง ส่งผลให้เกิดความสูญเสียทรัพยากรสำคัญของประเทศ อีกทั้งสังคมไทยยังขาดความสำนึกู้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย และรวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ดั้งเดิมต้องเสื่อมสลายไปโดยไม่มีใครเห็นคุณค่า การพัฒนามนุษย์เพื่อให้นักศึกษามีการพัฒนาจึงเป็นเรื่องสำคัญเพื่อช่วยป้องกันและแก้ไขปัญหานี้ได้

1.2) วินิจฉัยปัญหาร่วมกันของชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มีแนวทางในเรื่องการวินิจฉัยปัญหาร่วมกัน ซึ่งเป็นการมองว่า ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไร การพัฒนาที่ผ่านมาผิดพลาดหรือถูกต้องอย่างไร การวินิจฉัยจึงทำให้เกิดแนวทางในการพัฒนาในอนาคต

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสนีย์ จามริก, 2545) ความว่า

...การวินิจฉัยปัญหาร่วมกันของชุมชนนั้น เป็นการคิดและมองว่า การพัฒนาที่ผ่านมาผิดพลาดหรือถูกต้องอย่างไร การพัฒนาควรมีแนวทางอย่างไร การพัฒนาสอดคล้องกับชีวิตของคนในชุมชนและชุมชนหรือไม่ เป็นต้น เพื่อเป็นบทเรียนสำหรับการเรียนรู้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชนให้ดียิ่งขึ้น...

จากขั้นตอนของการวินิจฉัยปัญหาร่วมกันของชุมชนนี้ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ยังได้ให้แนวความคิดผ่านผู้ร่วมงานอีกว่า

“ก็เนื่องจากความคิดเดิมที่อาจารย์เสนีย์เคยตั้งคำถามเอาไว้ว่า ถ้าเมื่อการทำงานของเราส่วนมาก ตอนนั้นก็ไม่ได้เรียกปราชญ์หรือคน เรียกว่าผู้นำชุมชนของชุมชนทั้งหลาย พออายุมากขึ้นแล้วต่อไปนี่พวกนี้ก็จะแก่ตาย แล้วคนรุ่นใหม่จะอยู่ยังไง คนรุ่นใหม่ก็ออกนอกบ้านไปเรียนอีกแบบหนึ่ง ระบบการศึกษาก็เป็นอีกแบบหนึ่ง แล้วมันจะเชื่อมต่อกันยังไง นั่นก็คือ เริ่มจาก

คำถามที่ทำให้เราคิดว่า อย่างนี้เราจะต้องมีการมาเตรียมคนในพื้นที่ปัญหาก็คือเราไม่มีคนในพื้นที่ทำงาน ตอนนั้นนะ มันโดนระบบเมืองซึ่งเป็นระบบใหญ่เข้าไปในพื้นที่หมด คนที่อยู่ของเราเป็นคนแก่ นักเรียนของเราอายุ 70 ปี 80 ปีก็มี ถือไม้เท้ามาเรียนมาทำกิจกรรม มันก็กลายเป็นสิ่งที่ทำให้เราต้องหันกลับมาองการเรียนรู้ที่จะต้องอยู่ในชุมชนในพื้นที่ ดังนั้น มันจึงเป็นปัญหาที่ให้เราได้คิดและพยายามวินิจฉัยร่วมกันว่าต่อไปจะต้องทำอย่างไร”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสนต์ ก็บอกว่า อันแรก อยากให้ฟังตนเอง ร่วมกันคิดกันทำว่าเราจะทำอย่างไรในเรื่องสารเคมี และอันที่สอง พัฒนาฟังตนเอง อันที่สามคือ ค้นปัญหา ต้นตอของปัญหาอยู่ที่ไหน ให้รู้จักต้นเหมือนที่รู้จักปลาย ต้นเหตุของปัญหาเกิดขึ้นได้อย่างไร

โดยมีวิธีการคิดก็คือ มีวิธีการก็คือการพัฒนา การประชุมเครือข่าย ระหว่างคุณคำเตือน คุณสุทธีรัตน์ คือ จะพยายามให้แนวความคิดเป็นอาวุธทางปัญญาให้ชุมชน

แล้วในการร่วมกันคิดมีข้อเสียก็คือบางคนก็ยังไม่เข้าใจ เพราะบางคนมันยังพึ่งเงินอยู่ต่อไปนี้เราไม่ต้องพึ่งเงิน เราพึ่งงานดีกว่า พอมีงานทำเงินก็จะดี ทำให้เรามีสติปัญญา ข้อดีก็คือ เมื่อนำพวกเขาไปฝึกอบรมแล้วเขาก็มีปัญหา ก็เขาเคยล้มจมมาแล้ว พอเขามาฝึกอบรมครั้งนี้เขาก็ได้อาวุธทางปัญญา เขาคิดว่าเขามีหนทางแล้ว”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนต์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการวินิจฉัยปัญหาร่วมกัน กล่าวคือ เป็นการเริ่มต้นของการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันในการจัดการปัญหาของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ โดยผลจากการคิดร่วมกันยังเป็นอาวุธทางปัญญาที่เป็นเกราะคุ้มกันชุมชนจากระบบทุนนิยมภายนอก และการพัฒนาที่ผิดทางของรัฐได้

1.3) การวิเคราะห์ - สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนต์ จามริก มีแนวทางในเรื่องการวิเคราะห์ - สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชนที่มีลักษณะศึกษาความเป็นมาร่วมกัน โดยใช้วิธีการบอกเล่าร่วมประสบการณ์แล้วเชื่อมโยงถึงปัญหาของสังคม

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก, 2545) ความว่า

...การวิเคราะห์ - สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ซึ่งอาจจะทำอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก โดยเริ่มจากการร่วมกันทำความเข้าใจความเป็นมา ที่มาที่ไปของปัญหา เพื่อสามารถร่วมกันประเมินอดีต ปัจจุบัน และอนาคตให้ถ่องแท้มากยิ่งขึ้น อีกทั้งเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน...

ดังที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ - สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชนผู้ร่วมงานเอาไว้ว่า

“ในการวิเคราะห์ปัญหาส่วนใหญ่ จะมองเฉพาะปราชญ์กับอาจารย์เสน่ห์ จามริก นั้นที่มีความคิดตรงกันมาประชุมวิเคราะห์ร่วมกันกับนักวิชาการด้วย โดยมีอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏจังหวัดบุรีรัมย์เขาจะจัดประชุมกัน ก็มีมาจากหลายฝ่ายร่วมกันด้วยผู้นำชุมชนอื่น ๆ มีอาจารย์เสน่ห์ จามริก หมอประเวศ

ส่วนใหญ่ก็จะเอาสังคมภายนอกมาเชื่อมกับชุมชน ให้เห็นว่าชุมชนมันได้เปลี่ยนแปลงไป เยอะมันก็เริ่มจากชุมชนเรา เริ่มจากมีการปรับทั้งเรื่องของวิถีชีวิตเรื่องของการดำเนินชีวิตให้อยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป ส่วนใหญ่ก็จะเป็นการวิเคราะห์แบบนี้ ให้ชาวบ้านได้รู้ว่าโลกภายนอกมันเปลี่ยนแปลงไป เราจะอยู่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร เช่น เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องการศึกษา”

(คำแถลง ภาษี, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสน่ห์บอกว่า วิเคราะห์ปัญหาคือ ตั้งแต่แรกตอนที่เรอบรรณแล้ว ทุก ๆ คนก็เอาประวัติตัวเองมาเล่าก็เป็นการวิเคราะห์แล้วว่า แต่ก่อนเค้าไม่รู้หรอก ก็มันแต่หาเงิน แต่มาตอนหลังมันเป็นหนี้ คิดมาอยู่ในวงจรมันนี่ไป ๆ มา ๆ จนต้องจัดใหม่ให้เข้ามาเรียนรู้ในการปลูกพืชแบบพึ่งพาตนเองถึงรอดพ้นจากหนี้สินได้ มันก็รู้วาระระบบใหม่ มันเป็นเครื่องมือของทุนนิยม มันเป็นเครื่องมือที่เอาเงินเป็นตัวล่อ สุดท้ายชาวบ้านไม่มีเงินเลย เงินหายหมดดินก็เสื่อม ลูกหลาน

ก็ออกจากบ้าน ก็เพราะว่าเงินตัวเดียว ถ้าไม่มีคำว่าเงินลูกหลานก็ไม่ไปไหน ก็แสดงให้เห็นว่าเราจะอยู่ยังไงไม่ให้ตกเป็นเครื่องมือ ให้เงินคือเครื่องมือที่จะพัฒนางานไม่ใช่เงินคือเป้าหมายที่อยากได้เหมือนแต่ก่อน ก็สิ่งทั้งหมดก็คือให้ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของเราขึ้นมา แล้วก็เรียนรู้เท่าทันภายนอกว่าอะไรที่ทำให้เราเสียเปรียบ การวิเคราะห์ก็มีการคุยกันมีการประชุมกัน แล้วเวลาเรียนก็เหมือนกัน เวลาเราเรียนเรื่องไปพื้นบ้าน ก็จะเอาชาวบ้านที่เลี้ยงไก่สำเร็จ เลี้ยงแบบชาวบ้าน โดยไม่ใช้หัวอาหารเลย แล้วทีนี้ก็มีนักวิชาการที่เก่งมากในเรื่องนี้มาคุยกันนั่งคุยกันเลี้ยงปลาก็เหมือนกัน จากเอา เอโอทีกับชาวบ้านที่เก่งเรื่องนี้มาคุยกัน ก็เกิดการที่ให้ชาวบ้านมาเปรียบเทียบกับตั้งแต่ตอนเรียน พอหลัง ๆ ก็สรุปได้จากผลงานที่ผ่าน ๆ มาว่ามันเป็นยังไงก็คือการวิเคราะห์

และการมาพูดคุยกันมาบอกประวัติตัวเอง ทำให้มันมีข้อดีก็คือ ทำให้คนหนึ่งไม่ต้องใช้เวลาเรียนสี่สิบปีห้าสิบปี เช่น พอมหาอยู่ ทำเรื่องไร่นาสวนผสมมาสี่สิบปี พอสี่สิบคนมาบิ๊บบ่มหาอยู่ใช้เวลาสองชั่วโมงว่าสี่สิบปีไปทำอะไรมาบ้าง อะไรคือสิ่งที่ทำสำเร็จ อะไรคือสิ่งที่ทำไม่สำเร็จ ถ้าสำเร็จ เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยพูดสองชั่วโมงจบเลย พอผายอายุหกสิบเจ็ดสิบปีก็เหมือนกัน ก็ทำไร่นาสวนผสมมาสสามสิบปี ก็มาเล่าประสบการณ์สองชั่วโมง รวมแล้วถ้าเราเรียนหนึ่งวัน เท่ากับพันปีของการลองผิดลองดีของคนเหล่านี้ เราไม่ต้องไปเกิดพันปีแต่เราสามารถเรียนจากพันปีได้ในหนึ่งวัน มันก็สามารถทำให้ย่นระยะเวลา เหมือนเราหาข้อมูลได้เร็ว แต่เป็นข้อมูลจากชีวิตจริงนะ มิใช่ข้อมูลแบบเหมือนในคอมพิวเตอร์ ซึ่งมันไม่เหมือนกับบรรยากาศแบบชาวบ้าน ๆ เหมือนเล่านิทาน แต่เป็นชีวิตจริงของคน ๆ หนึ่ง จากผ่านประสบการณ์แบบชาวบ้าน ๆ เหมือนเล่านิทาน แต่เป็นชีวิตจริงของคน ๆ หนึ่ง จากผ่านประสบการณ์มา และสามารถนำประสบการณ์นั้นไปประยุกต์ใช้ได้กับชีวิตจริง”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“มีการวิเคราะห์ว่าปัญหาเกิดขึ้นแล้วจะแก้ยังไง โดยบอกว่าครอบครัวนี้เมื่อก่อนเป็นคนยากจน เดี่ยวนี้มีความเป็นอยู่ดีขึ้น แล้วเขามีต้นไม้ที่ต้น มีไก่ที่ตัว มีผลไม้มีผักกินใหม่ มีเป็ดมีไก่”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ดังนั้น ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนเป็นขั้นตอนแรกในการดำเนินการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาตนเองของชุมชน โดยในการวิเคราะห์นั้น ท่านได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์โดยใช้วิธีการบอกเล่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชน หรือผู้เข้า

ฝึกอบรมเพื่อเป็นตัวอย่างในการเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงให้มีการสังเคราะห์ปัญหาของชุมชนที่เชื่อมโยงต่อสังคมโลกอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้จากโลกภายนอกไปในทิศทางที่ถูกต้อง

2) การร่วมกันวางแผน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มีแนวทางในเรื่องการร่วมกันวางแผน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาตามกระบวนการทางการศึกษาชุมชน

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสนห์ จามริก, 2545) ความว่า

...การร่วมกันวางแผนนั้น ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก กล่าวว่า ร่วมกันวางแผนโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ทางเลือก และเสนอทางออกของปัญหาบนพื้นฐานของความเป็นจริงอย่างเป็นเหตุเป็นผล...

ดังที่ผู้ร่วมงานได้กล่าวถึงขั้นตอนการร่วมกันวางแผนที่ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้ให้แนวทางเอาไว้ว่า

“ตอนที่เราร่วมกันวางแผนเนี่ย มันก็เกิดคำถามอีกเหมือนกัน อาจารย์ชอบตั้งคำถามว่า แล้วทำไมเวลาที่มีวิกฤตแต่ละครั้ง ๆ ที่ผ่านมา ทั้งเรื่องการทำมลพิษกับพลาสติก ปลูกมะม่วงหิมพานต์ ทุก ๆ เดือดร้อนกันทุกหย่อมหญ้า แต่ทำไมพวกปราชญ์ชุมชน พวกผู้นำชุมชน พ่อสุทธิพันธ์ พ่อผาย และผม ทำไมไม่เดือดร้อนกับเขา ก็เพราะว่าเราไม่ได้ทำในสิ่งที่พวกเขาทำ ของเขาจริง เราก็ไม่ได้จริงจังตาม เพราะเรามาทำเอง ทำอยู่ทำกินเรื่องอาหาร เรื่องวิถีชีวิตทั้งหมด เราไม่ได้ทำเป็นเรื่อง ๆ คือเราเริ่มจากพืชเชิงเดี่ยวมาแล้ว เราก็เลยไม่เดือดร้อน และอาจารย์ก็ถามต่อว่า แล้วทำไมอันสังคมของเรามันไม่แผ่กระจายไปยังคนรอบข้างล่ะ ทำไมคนรอบข้างยังเดือดร้อนอยู่ทำไมไม่ไป ไม่ไปเพราะพวกเขาไม่มีโอกาสจะได้เรียนรู้ ไม่ได้แลกเปลี่ยนความรู้กับเรา เขาก็มีไปทำอย่างอื่น อาจารย์เสนห์หัวว่า ถ้าจะให้เรียนรู้จะต้องทำอย่างไร อาจารย์ก็ว่าต้อง

ให้พวกนี้เข้ามาอบรม มาแลกเปลี่ยน มีเวลานอนคุยสักสี่ห้าวัน ก็ไปดูของคนโน้นของคนนี้ พาเดินดูนั่นดูนี่คุยกันแบบธรรมชาติ ก่อกองไฟผิงไฟนั่งคุยกันเป็นแบบชีวิตจริง ให้ทุกคนได้มาทบทวนชีวิตว่า มันเป็นอย่างนี้ทำไมเราถึงมาอยู่ในวงจรอุบาทว์อย่างนี้ แล้วก็ออกไม่ได้อีกด้วย ก็เลยเกิดความคิดว่าจะทำโครงการขึ้นมาโครงการหนึ่งสิ ทำโครงการแล้วทำอะไรให้เกิดการเรียนรู้ เรียนรู้อะไร เรียนรู้ที่จะอยู่ในพื้นที่ เราก็เลยตั้งชื่อว่า โรงเรียนชุมชนอีสาน แล้วใครเป็นครู ก็เอาพวกที่ทำอะไรสำเร็จในชีวิตนี้แหละมาเป็นครู บอกว่าทำไมเขาถึงสำเร็จทำไมแต่ก่อนเขาเป็นยังไงก็ มาเล่าประสบการณ์ชีวิต และเขาก็บอกว่าที่รอดมาได้จากการที่ปัจจุบันไม่ถูกระบบนั้น กระทบกระเทือนมาก และไม่มาทำร้ายเราได้เพราะอะไร ก็มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“ในการร่วมวางแผนก็อาจารย์เสนอให้ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่า อย่างแรก คืออนาคตข้างหน้า น้ำมันจะหมดจากโลก อันที่สองมลพิษสิ่งแวดล้อมจะมีมากขึ้น ฉะนั้นเราวางแผนร่วมกันปลูกป่า พยายามค้นหาต้นไม้ที่หายากที่สุด

โดยมีวิธีการวางแผนว่า เช่น ไม้เมื่อก่อนในพื้นที่เรา ภาคของเรา ไม้ทำอะไรมากที่สุด มันมีกี่ชนิด ชนิดใดที่มันหายไป อยากรู้ได้ไม้อะไรกลับคืนมา ให้ชุมชนเขาคิดเอง เขาอยากได้ต้นไม้ อะไร เราก็พยายามหาให้เขา ให้เขาปลูกต้นไม้ โดยร่วมกันวางแผนว่าจะปลูกยังไงให้เจริญเติบโต ก็มีการคิดว่าใครจะเป็นผู้จัดการ จะทำอย่างไร การวางแผนก็คือ มีการประชุมอบรมกันกับคนในชุมชน มีส่วนร่วมกับชุมชน เช่นระหว่างผู้ปกครองกับครูและพระ”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“ในครั้งนั้น อาจารย์เสนอที่จะวางแผนร่วมกันปราชญ์ชาวบ้านทั้งสามท่าน แล้วก็ไปประสานในพื้นที่อีกทีหนึ่งเรื่องการจัดคนเข้าอบรม หรือการทำกิจกรรมร่วมกัน แล้วก็ปราชญ์อีกสามคนคุยกันวางแผนกันเสียส่วนใหญ่ วางแผนเรื่องโรงเรียนชุมชนอีสาน วางแผนสร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างหลักสูตรอบรม”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ในการร่วมกันวางแผน ยังมีการแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตแนวทางนี้อาจได้มาหลายวิธี เช่น การไปมาหาสู่กัน การประชุมสัมมนา การศึกษาดูงาน และการ

เรียนรู้อ่านสื่อประเภทต่าง ๆ เป็นต้น ดังที่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้ให้แนวความคิดและเสนอแนวทางที่เหมาะสม และสอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชนผู้ร่วมงานดังนี้

“อาจารย์เฮนรี่ท่านก็จะแนะนำส่งเสริมและบอกแนวทางว่าควรทำอย่างไรก่อน การศึกษาดูงานก็จะไปดู อันแรกก็จะไปดูตามศูนย์ของผู้นำเพื่อผลัดเปลี่ยนกันไปแต่ละเดือนว่าเป็นของคนนี้ไปแล้วพอไปเห็นของคนนี้ ก็คิดว่า น่าจะเอาตัวนี้ไปปรับใช้กับของเรา มันก็เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน มันได้ประโยชน์จากทุกคน ไม่ใช่ไปศรัทธาที่เดียวบางทีก็ไปเจอแปลงนี้ ไร่นี้ของคุณน่าจะทำอย่างนั้น ลองทำอย่างนี้ดูสิ มันจะออกมาอย่างนี้ก็ดีนะ และบางคนก็ออกแบบมาได้ดีนะ ถ้าปลูกต้นไทรกิ่งไทรมันก็ย้อยลงมา ตรงนี้มันจะสวยอย่างนี้ ทำให้เพื่อนโน้มน้าวเพื่อนได้ คนไม่มีหัวสถาปนิกหน่อยก็จะเป็นอีกแบบหนึ่ง แต่มันก็จะมีจุดเด่นคนละเรื่อง แต่ละคนก็จะช่วยในแบบที่แตกต่างกันออกไป

และมีการไปประชุมสัมมนา เราก็จะมีเป็นช่วง ๆ ประมาณสักเดือนสองเดือน เราจัดงานบ้าง บางทีก็จัดงานร่วมกับเครือข่ายอื่นบ้าง เช่นจัดร่วมกับทางมหาวิทยาลัยราชภัฏจังหวัดบุรีรัมย์ บางทีเราก็เอาผู้รู้จากทางกรุงเทพฯ ที่คิดเร็วไปล่วงหน้า เช่น คุณณรงค์ โชควัฒนา ที่มีวิสัยทัศน์มองโลกว่ามันเป็นยังไงบ้าง เมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ของเรา ก็คิดว่าดีที่สุดที่อาจารย์เฮนรี่น่าจะให้เราได้รับรู้ได้ให้เท่าทันกับโลกภายนอก ก็จะมีการลงไปแลกเปลี่ยนเป็นช่วง ๆ สำหรับงานใหญ่ของเรา

ก็จะมีการเรียนรู้จากสื่อ ซึ่งก็จะเป็นสื่อที่ไม่ถึงกับสื่อที่ออกมาทั้งหมด ก็จะมีซีดีมีหนังสือตอนนั้นยังเป็นวิดีโอ ก็จะมีวิดีโอบางส่วนที่มีบ้าง แต่ก็ไม่เยอะแยะอย่างที่ทุกวันนี้ เพราะเครื่องเล่นไม่มีอะไรก็ไม่มี ยังไม่ได้มีการเผยแพร่ในเรื่องสื่อมากนัก แต่ก็มีซีดีอิเล็กทรอนิกส์ แต่ก็ยังเป็นสื่อชาวบ้าน เป็นภาพวาด เป็นสื่อที่เราทำขึ้นเอง ก็มีการถ่ายภาพวิดีโอ ที่ถ่ายก็ถ่ายจากภาพนิ่งแล้วก็จะมาเป็นภาพถ่ายสไลด์ แล้วก็เอาภาพไปใช้เป็นสื่อในการฝึกอบรม แล้วเอาภาพมาเปรียบเทียบว่าสองปีที่แล้วกับภาพนี้ ในแปลงแต่ละแปลงเราจะให้ตั้งมุกคล้องเอาไว้สี่ด้านว่า ปีนี้ถ่ายตรงนี้ ว่าปีนี้สูงขนาดนี้ ต้นไม้ต้นนี้เป็นยังไง ปีที่สองต้นโตยังไง ปีที่สามต้นโตขึ้นอีกยังไง ปีที่สี่ต้นโตขึ้นอีกยังไง มันก็จะมีภาพมิตินี้ด้วยมิตินี้มีหลาย ๆ ด้าน

และเป็นการถ่ายทอดให้เขาได้รู้ว่ามีการพัฒนาขึ้น และให้เขาได้ทบทวนตัวเองให้ดูง่ายขึ้น เหมือนเราเจอภาพตอนเด็ก ๆ ไม่มีเสื้อผ้า แต่พอโตมาแล้วตัวใหญ่ใส่เสื้อผ้า ทำให้เขาเข้าใจถึงการเจริญเติบโต แต่จริง ๆ แล้วมันก็ผ่านมาแต่คนไม่เคยเอาเบื้องหลังมาทบทวน พอเราไม่ทบทวนเราเดินข้างหน้าอย่างเดียว เหมือนปัจจุบันโลกเราเดินข้างหน้ามันผิดพลาด เพราะเราไม่

ทบทวน แต่ก่อนมันดียังไงเราไม่รู้ แต่ข้างหน้ามันดีอย่างนี้เราไปเลย เราไม่ได้ตรองว่ามันดีจริงหรือไม่ ซึ่งจริง ๆ มันดูข้างหน้าอย่างเดียวไม่ได้ต้องดูทั้งสองส่วน อาจารย์เสนอที่ก็ว่าอย่างนี้แหละ”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสนอที่ท่านก็จะเป็นผู้ประสานให้มีการศึกษาดูงาน โดยไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนของคุณคำเตือน กับคุณสุทินันท์ มีการประชุมสัมมนานอกสถานที่ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นท้องถิ่น ลงมือปฏิบัติจริง มีการไปมาหาสู่กันทุก ๆ สามเดือน เราจะเจอกัน และมีการไปดูงานต่างประเทศ ซึ่งก็มีผมกับคำเตือน ก็ไปดูวิธีการซึ่งเราทำเหมือนกับเขาไม่ได้ แต่เอาแนวความคิดเขามาประยุกต์ใช้กับของเรา และก็มีการเรียนรู้จากสื่อเป็นประจำ มีหนังสือต่าง ๆ ที่อาจารย์เสนอที่ แนะนำมาให้ โดยถามว่าอยากได้อะไร มีวีดีโอ วิทยุเทป ข้อมูล มีการศึกษาร่วมกัน”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสนอที่ก็จะเสนอแนะให้มีการจัดดูงานบ่อย เช่น ดูของศูนย์ปราชญ์ศูนย์อื่นที่สำเร็จนอกจากสามปราชญ์ ส่วนหนึ่งแล้วก็มีศูนย์ปราชญ์พอมหาอยู่ที่สุรินทร์แล้วก็จะมีการดูป่าที่อุดมสมบูรณ์ที่เขาใหญ่

การดูงานนั้นจะคัดเลือกจากสมาชิกที่ผ่านการอบรม โดยเป็นสมาชิกเครือข่ายที่เราทำได้เป็นฐานข้อมูล การดูงานก็ทำไปเพื่อให้เกิดการกระตุ้นความคิดและนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง

และยังมีการประชุมสัมมนาที่ราชภัฏ มีการไปเปิดตัวโครงการ อย่างมีงานใหญ่ ๆ เราก็จะไปเปิดตัวโครงการ แล้วเราก็จะไปสัมมนาตอนปิดโครงการ แล้วที่ราชภัฏอีกครั้งหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่จะประชุมในพื้นที่มากกว่า แล้วพอลำดับก็จะประชุมของพอลำดับ ครูบาสุทินันท์ก็จะประชุมของครูบาสุทินันท์ พอมายก็จะประชุมของพอมาย จะเป็นสามกลุ่มใหญ่ ๆ ประชุมทุก ๆ สามเดือน แต่เวทีใหญ่ ๆ นาน ๆ ที่จะจัดที่

และก็จะมีการประชุมหมื่นเวียน มีการตามเยี่ยมแต่ละชุมชนว่าใครทำอะไรได้บ้าง ก็จะใช้ประจำมีการหมื่นเวียนสัปดาห์ไปที่นาไร่ของสมาชิกต่อไปเรื่อย ๆ ทุกเดือน

ในเรื่องของการใช้สื่อก็จะมีการใช้สื่อในการเรียนรู้คือ วีดีโอ แล้วจะใช้เครื่องฉายสไลด์ ส่วนใหญ่พอลำดับก็จะใช้เครื่องฉายสไลด์ให้เห็นภาพ ภาพของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเศรษฐกิจพอเพียงของวิถีคิดของภาคเกษตรที่พอมไม่มีอะไรจะกิน กระทั่งที่อุดมสมบูรณ์ไป

ด้วยต้นไม้รอบ ๆ เป็นกระท่อมที่ถูกทิ้งร้าง ก็จะสอนผ่านสื่อสไลด์และวิดีโอ ส่วนคณะที่เก็บข้อมูลก็จะให้คอมพิวเตอร์”

(คำแถลง ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้มีการเสนอแนะแนวทางการออกที่เหมาะสมในการจัดการศึกษาชุมชน โดยมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งการดูงานระหว่างชุมชน ดูงานนอกสถานที่ รวมถึงการให้ใช้สื่อต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวางมากขึ้น

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการวางแผนร่วมกัน กล่าวคือ เป็นขั้นตอนที่ให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันหาทางเสนอทางออกในการแก้ไขปัญหา เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาในชุมชนให้มากที่สุด และจากการที่ให้ผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนเป็นผู้เสนอแนวทางในการแก้ปัญหานั้น อันเนื่องมาจากสมาชิกในชุมชนคือผู้ที่อยู่ในชุมชนและเป็นผู้รับรู้ปัญหาชุมชนก่อน จึงควรเป็นผู้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหา มากกว่าให้หน่วยงานภายนอกชี้แนะ

3) การร่วมกันปฏิบัติ

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มีแนวทางในเรื่องการร่วมกันปฏิบัติ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้สิ่งที่ร่วมกันวางแผนตามขั้นตอนก่อนนั้น เกิดเป็นรูปธรรมมากขึ้น

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสนีย์ จามริก, 2545) ความว่า

...การร่วมกันปฏิบัตินั้น ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก กล่าวว่า เป็นการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมตั้งแต่การเรียนรู้ ตลอดจนการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดเป็นรูปธรรมบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของภาคชุมชนในการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืน...

โดยในขั้นตอนของการร่วมกันปฏิบัตินั้น ผู้ร่วมงานได้กล่าวถึงแนวความคิดที่ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้ให้ไว้ว่า

“ในการร่วมกันปฏิบัตินั้น อาจารย์เฮนรี่ท่านก็แนะนำให้มีการฝึกอบรมชาวบ้านและ ประชุมหมุนเวียนกัน ก็ตัวอย่างที่ทำโรงเรียนชุมชนอิสาน ก็จะมีพื้นที่กลุ่มปราชญ์สามพื้นที่ มี ทีมอาจารย์เฮนรี่ และเลขานุการของอาจารย์เฮนรี่ สถาบันพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ ประสานงาน และผู้ขับเคลื่อนก็จะมีมีการฝึกอบรมชาวบ้านหลักสูตรเจ็ดวันเจ็ดคืน คล้ายกับ หลักสูตรฝึกอบรมทั่วไปแต่ว่า เราเรียกว่าโรงเรียนชุมชนอิสาน เป็นโรงเรียนไม่มีตัวอาคาร ค่า ใหนักันอนนั้น นอนข้างคันนา นอนนั่งในแปลงนา เพียงแต่ว่าหมุนเวียนไปในศูนย์ปราชญ์ชุมชน เรียนที่ศูนย์ปราชญ์ชุมชนสามคน คือ สุทธิพันธ์ ผาย คำเดื่อง บางคืนก็ไปนอนกับพ่อคำเดื่อง บางคืนก็ไปนอนกับครูบาสุทธิพันธ์ บางคืนก็ไปนอนกับพ่อผาย แต่นอกจากนั้นก็ไปเรียนกับ ปราชญ์ที่อื่นที่ไม่ใช่ปราชญ์สามท่าน อย่างพ่อมหาอยู่ที่สุรินทร์ ก็พาไปดูกระบวนการทำงาน เหมือนกัน

เมื่องานเริ่มกว้างขวางมากขึ้นก็จะมีการคัดเลือก โดยมีกระบวนการคัดเลือกผู้นำชุมชน แต่ละศูนย์ฝึก หลังจากอบรมแล้วมีการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีหลายกลุ่ม เช่น กลุ่ม เลี้ยงหมู กลุ่มชุดบ่อ กลุ่มสตรี กลุ่มปรับคันนา กลุ่มส่งเสริมเกษตรเชิงเดี่ยว เป็นต้น มีการ สร้างตลาดชุมชนขึ้น”

(คำเดื่อง ภาษี, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550)

“การปฏิบัติงานร่วมกันนั้น อาจารย์เฮนรี่ก็แนะนำให้ อันแรกก็ให้คัดคนมาอบรม อย่าง ตอนทำโรงเรียนชุมชน ตอนแรกพ่อผายก็คัดมา 150 คน ผมคัดไป 75 คน พ่อสุทธิพันธ์คัดมาอีก 75 คน รวมแล้วก็ 300 คน มาเรียนรู้ร่วมกันเจ็ดวัน หกเจ็ดวันก็มานอนมากินไปดูงาน คุยกัน เจ็ดวันเจ็ดคืน หลังจากเสร็จแล้ววันสุดท้าย อาจารย์ก็ให้ทุกคนกลับไปออกแบบ ออกแบบภาพ ผังที่นาของตัวเอง ออกแบบสวรรค์ในนาคือ การไปออกแบบตามใจคิดเอง คือไปออกแบบซึ่งจะ คล้าย ๆ กับแบบพิมพ์เขียวที่เราสร้างตึก นาของคุณไม่เคยมีแบบเลยนะ จะทำอ้อยทำมันก็ แล้วแต่ทำ ซึ่งตอนนี้จะต้องลงพิมพ์เขียวเลยนะว่า หนึ่งสองสามสี่มีอะไรบ้าง ก็ลงแผ่นใส ลง กระดาษไข อย่างดีเลย ว่า ต้นไม้จะอยู่ตรงนี้ก็ต้น เพื่อให้รู้ว่าปีนี้จะปลูกต้นไม้กี่ต้น ตรงไหนบ้าง ปีที่สองปลูกอะไร ให้มันเห็นให้เป็นภาพชัดเจนว่าแนวนี้ออกมา แล้วก็ทำแผนที่ทั้งตำบล เรียกว่า ทุกวันเราทำแผนที่เดินเท้า คือแผนที่จากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง แผนที่ที่สมาชิกอยู่

ตรงไหนสามารถที่จะเดินไปถูกหมดได้เลย คือทำแผนที่ทั้งตำบลเลย ก็เท่ากับของภูเก็ลทำของสมัยนี้แหละ คล้าย ๆ กัน เพื่อให้รู้ว่าแปลงอยู่ตรงไหน”

(คำเตือน ภาชี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสนอให้ว่า การร่วมกันปฏิบัติ เช่น ถ้าปลูกต้นไม้ต้องมีแหล่งน้ำ ถ้าไม่มีแหล่งน้ำ ป่าไม้ต้นไม้ก็จะต้องตาย ฉะนั้นพยายามให้ชาวบ้านขุดสระ ขุดสระน้ำเพื่อกักเก็บน้ำให้ต้นไม้ และผลที่ได้จากการปฏิบัติ คือ เราจะรู้วิธีแก้ไขปัญหา ปัญหาความยากจน เพราะทุกวันนี้ เราวิ่งหาเงิน ต่อไปวิ่งหางาน เองงานมาทำเอง คิดเองทำเอง แล้วก็รับงานเองเป็นเจ้าของ และยังลดรายจ่ายเพิ่มรายได้”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ในการร่วมกันปฏิบัตินั้น ยังมีการจัดกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาและแก้ปัญหาที่กำลังประสบอยู่ ซึ่งอาจเรียกได้ว่า กิจกรรมเรียนรู้ร่วมกัน ดังที่ศาสตราจารย์เสนอ จามริก ได้เสนอแนวความคิดในการจัดกิจกรรมผ่านผู้ร่วมงานดังนี้

“กิจกรรมที่อาจารย์เสนอและพวกเราในชุมชนร่วมกันคิดมีเยอะแยะมากมาย คือ พอถึงเรียนรู้ร่วมกันระดับหนึ่ง มันก็จะมีการแยกกลุ่มกันออกมา กลุ่มคนที่เป็นเรียนรู้ร่วมกัน คนที่ชอบสมุนไพรมันก็จะไปแปลงไหนก็อยากจะทำและถามว่ามีสมุนไพรบ้างไหม ก็จะทำ ก็จะทำเรื่องนี้เป็นหลัก แล้วพอหลาย ๆ หมู่บ้านมาเรียนก็จะมีลักษณะคนกลุ่มนี้อยู่ เราก็คัดกลุ่มนี้ไปเรียนเรื่องสมุนไพร เรียนเป็นพิเศษ มาที่กรุงเทพฯ เราก็มีงานที่กระทรวงสาธารณสุข งานสุขภาพแห่งชาติก็จะส่งทีมนี้มา หรือว่าทีมมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มีการจัดสวนแต่งสวน ก็จะคัดคนที่ชอบสิ่งเหล่านี้มา ก็จะคัดกลุ่มไปเป็นเรื่อง ๆ ไป ทั้งเรื่องสมุนไพร เรื่องการอบ การนวด แต่ให้ทุกคนมีพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงของตนเอง แต่ให้เน้นไปเป็นพิเศษสำหรับที่ตนชอบที่สุดในชีวิต แต่ให้พาคนนี้ไปเรียนเวลากลับมาก็มาคุยในเวทีนะว่าไปเห็นอะไรมาที่มันพิเศษ ๆ

และที่จัดในชุมชนก็จะมีกิจกรรม ก็ส่วนมากก็จะเป็นในแปลงนาแปลงเพาะกล้าต้นไม้ ตอนกิ่ง โดยอาจารย์เสนอให้ก็จะให้คิดเอง แต่ก็ให้ข้อมูลว่า เราเอาอย่างนี้มันดีกว่าไหม แล้วภายนอกตอนนี้นั้นมันเป็นอย่างไร เราจะต้องเฝ้าระวังอะไรบ้างในเรื่องนี้ แต่ท่านก็จะไม่พูดเยอะ แต่ท่านก็จะบอกให้เราฟังตนเองให้ได้ ให้รู้เท่าทันภายนอกต้องเปิด ต้องรู้ ต้องเรียน ต้องศึกษาหาข้อมูลเพื่อจะให้เห็นว่าเราถ้าเราอยู่ยังไงถึงจะปลอดภัยจากระบบใหญ่ภายนอก”

(คำเตือน ภาชี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“การทำกิจกรรมต่าง ๆ อาจารย์เสนอให้เราคิดเอง คิดกิจกรรมที่เหมาะสมกับชุมชนของเราเอง โดยในการทำงานมีกิจกรรมเรียนรู้ร่วมกัน ด้านวัฒนธรรมประเพณี เช่น มีการทำบุญพายข้าวเปลือกร่วมกัน มีกองทุนข้าวเปลือก สมมุติว่ากลุ่มนี้ไม่มีเงินก็ร่วมกันบริจาคข้าวเปลือกหรือขายข้าวเปลือกให้กองทุน และก็มี การทำผ้าป่าต้นไม้ ทำผ้าป่าไก่ ทำให้ชุมชนสามัคคีกัน ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกันมากขึ้น มีการคิดร่วมกันง่ายขึ้น อันเนื่องจากกิจกรรมเรียนรู้ร่วมกัน”

(ผาย สร้อยสระกลาง, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550)

“มีการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนา โดยมีการแยกกลุ่มที่สนใจอย่างเช่น มีกลุ่มเพาะพันธุ์ปลา ก็จะเอาอาจารย์เสนอที่จะไปประสานกับผู้ที่ทำเรื่องพวกนี้ อาจารย์ที่ราชภัฏจังหวัดบุรีรัมย์ก็มาช่วยสอน แล้วก็ไปเรียนรู้กับปราชญ์ชาวบ้าน อย่างเช่น พ่อมหาอยู่ก็ไปอบรม ฝึกปฏิบัติเพาะพันธุ์ปลาจนเป็น เรียนรู้กับปราชญ์ชาวบ้าน อยู่หนึ่งอาทิตย์อย่างนี้ละ กลับมาก็ทำเป็นเลยมารวมกลุ่มกันทำ ที่จะสนับสนุนอุปกรณ์ในการทำให้

ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ ความไม่ต่อเนื่องเพราะโครงการต่าง ๆ จบลง ก็เห็นสมาชิกส่วนใหญ่หยุดบ้างก็มี และก็จะมีความของตลาด เช่น ฐานการผลิตยังไม่พร้อม แต่อยู่ ๆ เราไปสร้างตลาดขึ้นมาในชุมชน ตอนแรก ๆ ก็มีผลผลิตมาขายก็ขายได้ แต่ค่อนข้างจะคืดนะ แต่พอระยะหลังผลิตออกมาไม่ทันตลาดก็เลยเล็ก มันเป็นเพราะเราเอากิจกรรมต่าง ๆ ลงไปโดยที่เราไม่ดูพื้นฐานของเรา เช่น กลุ่มแม่บ้าน เรื่องของน้ำยาสระผมมะกรูด เรามีการฝึกอบรมการทำน้ำยาสระผม แต่พอนำไปขายเราไม่ค่อยดี เพราะเราไม่ได้มีการอบรมเรื่องการตลาด เราไม่ได้มีความรู้ด้านตลาดมากพอ ประกอบกับวัตถุดิบมีไม่พอ ดูแล้วเราอบรมได้ก็จริงแต่พอปฏิบัติมันก็มีปัญหาส่วนเรื่องเพาะพันธุ์ปลาก็เหมือนกัน เรามีการฝึกอบรมฝึกสอนการปฏิบัติในการเพาะพันธุ์ปลา แต่เครื่องมือเรามีไม่พร้อม ไม่มีพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ปลา ซึ่งตอนแรก ๆ เราพอหาได้ แต่พอระยะหลัง ๆ ก็หยุดทำไป คือ ด้านพื้นฐานเรายังไม่พร้อมที่จะพัฒนาจากการฝึกอบรมเรียนรู้ไปสู่การสร้างอาชีพให้แก่ชุมชน และยังมีเรื่องตลาดที่เราจะต้องมี ซึ่งไม่เพียงแต่อบรมอย่างเดียวก็ต้องมีตัวอย่างให้เราดูด้วย”

(คำเตื่อง ภาณี, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550)

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่า ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกัน ศาสตราจารย์เสนอห์ จามริก ได้เสนอแนวความคิดว่า การจัดกิจกรรมควรจัดให้สอดคล้องกับชุมชน ฉะนั้นชุมชนจึงควรคิดเองว่าควรจัดกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันอย่างไร โดยท่านเป็นเพียงผู้สนับสนุนให้

ความช่วยเหลือในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถทำได้ แต่การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ก็ยังคงมีปัญหอันเนื่องมาจากความไม่ต่อเนื่องของกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ ผลจึงยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการร่วมกันปฏิบัติ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่เป็นผลมาจากการร่วมกันวางแผน โดยนำโครงการต่าง ๆ ที่ได้วางแผนไว้นำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม เช่น มีการวางแผนว่าให้มีสมาชิกในชุมชนมีการเกษตรเชิงเดี่ยว และให้นำแผนที่วางไว้ไปสู่รูปแบบการปฏิบัติ อาทิ การฝึกอบรม ประชุม หมุนเวียนกัน รวมทั้งยังมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติ ซึ่งการร่วมกันปฏิบัติดังกล่าวนี้ เป็นการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจปัญหาและทางแก้ไขของชุมชน

4) การร่วมกันประเมิน

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีแนวทางในเรื่องการในการร่วมกันประเมิน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมิน เพื่อให้รับรู้ถึงผลที่ได้รับนั้นตรงความต้องการต่อความชุมชนมากน้อยเพียงใด

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก, 2545) ความว่า

...การร่วมกันประเมินนั้น เป็นการร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้...

ดังที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงการร่วมกันประเมินผ่านผู้ร่วมงานไว้ว่า

“ในการประเมินนั้น อาจารย์เสน่ห์ก็แนะนำว่า ก็ใช้วิธีการไปประเมินจริงจากการทำงานจริงคือ ไปดูในแปลงเลย ซึ่งเราเรียกว่าประชุมหมุนเวียนไปดูในแปลงว่าหลังจากนั้นเวลาประชุมเรื่องอะไรก็ตาม เราต้องไปแปลงนาของสมาชิกในนี้ เพื่อให้คนไปเดินดูว่า คนนี้อธิบายว่า ปีนี้หรือปีที่ผ่านมานี้ เขายังไม่ได้ปลูกต้นนั้น แต่ต้นนั้น เขาปลูกจากวันนั้นถึงวันนี้ ปลูกก็ต้น กลับมาทำอะไรบ้างแต่ละวัน คือให้รู้เลยว่าแต่ก่อนเขาไม่ได้ทำอะไร แต่วันนี้เขาจะรู้เลยว่าวันไหนทำ

อะไรบ้าง ก็ทำให้มันเกิดชีวิตชีวาแปลก แต่ก่อนทำนาเสร็จก็หันหลังไปเลย มันต่างคนต่างอยู่ ชีวิตกับแปลงมันไม่ได้ผูกกัน มันทิ้งเลยพอถึงวัน ก็ทำอ้อย ขายเป็นเสร็จ ก็ไปอยู่คนละที่ ถึงเวลาตายไป อีกรุ่นหนึ่งขึ้นมา และมันก็ไม่เชื่อมกัน มันทิ้งกัน แต่ตอนนี้ให้ชีวิตกับวิถีชีวิตเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งหมด”

(คำเตื่อง ภาณี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“ในการประเมินผลนั้น อาจารย์เสนอให้ให้เราประเมินจากการปฏิบัติ โดยเริ่มจาก ก็มีคณะกรรมการ เราเลือกเราแต่งตั้งขึ้นมา อันนี้กรรมการป่าไม้ อันนี้กรรมการแหล่งน้ำ อันนี้กรรมการสัตว์เลี้ยง คือเราเลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว เลี้ยงหมู ต้องมีกรรมการลงไปประเมินผล ตอนนั้นเราก็ทำปุ๋ย เราไม่ต้องไปซื้อปุ๋ย นี่คือข้อดี ตั้งแต่บัดนั้นมา ชุมชนก็เกิดปัญหา โรงเรียนชุมชนก็เป็นรูปเป็นร่าง แต่ข้อเสียคือเขียนเป็นโครงการแบบทางวิชาการไม่เป็น เนื่องจากความรู้ของเราไม่ได้อยู่ในระบบ เราจึงมีการประเมินแบบปฏิบัติไปเลย”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“มีการประเมินร่วมกันหลายระดับ อาจารย์เสนอให้มาร่วมด้วย เวลาประชุมหมุ่นเวียนแต่ ละศูนย์ปราชญ์ แล้วที่นี้ตัวปราชญ์เองก็จะไปประเมินด้วยการเยี่ยมแปลง ติดตามว่าสมาชิกที่ผ่านการอบรมนี้เขาทำจริงไหม ก็จะหมุ่นเวียนไปตามแปลงก็จะเป็นการประเมินแบบลักษณะว่าตามไปดู แต่ว่าติดตามในแบบประเมินของทีมาจารย์เสนอ ก็ทำแบบประเมินต่างหาก คือเป็นเอกสาร แต่ถ้าเป็นของชาวบ้านก็จะเป็นการให้กำลังใจตามดู คือปฏิบัติมากกว่าเอกสาร และใน ส่วนประเมินเป็นเอกสารของชาวบ้าน อาจารย์เสนอให้จะแนะนำควรจะเป็นยังไงด้วย”

“และทางอาจารย์เสนอให้จะมีทีมงานประสาน ลงพื้นที่ถ่ายรูปแล้วก็จัดทำข้อมูล จากพื้นที่ทุกคนถ่ายเก็บข้อมูลไว้เป็นข้อมูลพื้นฐาน ข้อมูลครอบครัว ข้อมูลแปลง ค่อนข้างละเอียด เพราะมีผู้เชี่ยวชาญมาทำการวาดแปลง วาดแผนที่โดนเฉพาะ ข้อมูลนี้จะมีการสำรวจกันทุกปี เป็นการประเมินไปด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แน่ชัดโดยชุมชนก็จะเข้าร่วมสังเกตการประเมินนี้ด้วย อาจารย์ก็จะทำให้ดู ซึ่งต่อ ๆ มาเราก็ทำแนวนี้เป็นแบบอย่างไปแต่ก็ไม่ถึงขั้นแบบนักวิชาการมาก”

(คำเตื่อง ภาณี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ในการร่วมกันประเมินนั้น ยังต้องมีการประเมินกิจกรรมอีกด้วย และนำผลที่ได้เข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ดังที่ศาสตราจารย์เสนอ จามริก ได้ให้แนวความคิดและแนวทางเกี่ยวกับการประเมินกิจกรรมผู้ร่วมงานดังนี้

“ในการประเมินกิจกรรมนั้น ถ้าของในชุมชนก็จะเป็นการลงไปดู และก็จะมีการบั้ง ซึ่งก็จะเป็นการทำระบบสารสนเทศอีกต่างหาก แต่ส่วนชุมชนก็จะลงไปดู คือตัวชาวบ้านในชุมชน ได้ละว่า เวลาปลูกต้นไม้ให้มันโตขึ้นต้องทำยังไง เป็นการประเมินในชีวิตความเป็นจริงไปเลย แต่เอกสารก็มีส่วนหนึ่งที่อาจารย์เสนอให้ใช้เป็นเอกสาร แต่เอกสารที่เป็นทีมที่เข้าไปช่วยส่งเสริมชุมชน ฝ่ายสารบัญ ฝ่ายอะไรต่าง ๆ เหล่านี้มาใช้ที่จะส่งทำทางกองทุนสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ทางส่วนตัวชุมชนก็จะรู้อยู่แล้วว่าทำอะไรและทุกวันกิจกรรมก็ยังเหลืออยู่มีอะไรบ้าง แต่ถึงยังไป การประเมินนั้น เราก็มีเอกสารบ้างแต่เป็นการบันทึกการประเมินสำหรับชุมชนของเรา เพื่อให้มีตัวอย่างของงานที่เราทำ ซึ่งอาจารย์ก็ว่าอย่างนี้”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“ในการประเมินกิจกรรม สมมติว่าเราลงไปให้ไปคนนี้ไป 20 ตัว พอผ่านไปหนึ่งปีมีไก่ที่ตัวเพิ่มขึ้นใหม่ ออกลูกมา 100 ตัวใหม่ แล้วก็ต้นไม้ออกใหม่ สูงขึ้นเท่าไร ตายไปกี่ต้น เพิ่มขึ้นมาก็อีกกี่ต้น มีการเลี้ยงปลา ปลาขยายขึ้นตัวโตขึ้นใหม่ เพิ่มจำนวนขึ้นใหม่ เราประเมินแบบลงไปปฏิบัติไม่เน้นเป็นเอกสาร การประเมินทำให้เราได้รู้ผลว่าดีหรือไม่มียังงั้น ซึ่งหลังจากทำมาแล้วผลก็ดีขึ้น มีธนาคารประจำกลุ่ม ธนาคารข้าว ธนาคารเงิน แล้วคนก็อยู่ดีกินดีขึ้นเกิดการพัฒนายิ่งขึ้น”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เสนอให้ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการร่วมกันประเมิน กล่าวคือ เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการติดตามผลจากการปฏิบัติงาน โดยในการประเมินนั้น ในชุมชนมีการประเมินในรูปแบบของการลงไปดูหรือติดตามผล รวมถึงการประเมินในด้านเอกสารควบคู่กันไปด้วย

5) การร่วมรับผลประโยชน์

จากการวิเคราะห์เอกสารและสัมภาษณ์พบว่า ศาสตราจารย์เสนอให้ จามริก มีแนวทางในเรื่องการร่วมรับผลประโยชน์ โดยให้ชุมชนร่วมกันรับผลประโยชน์ทั้งความสำเร็จและทุนปัจจัยในการผลิต ซึ่งเป็นเหตุมาจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาตามกระบวนการศึกษาชุมชน

ดังที่ปรากฏในบทความ เรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก, 2545) ความว่า

...ในการร่วมรับผลประโยชน์นั้น ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้ให้แนวทางเอาไว้ว่า เป็นการได้รับผลตอบแทนจากการทำงานร่วมกัน เช่น ปัญหาของคนในชุมชนได้รับการแก้ไข ผู้นำชุมชนได้รับงบประมาณช่วยเหลือชุมชนอย่างตรงเป้าหมาย หน่วยงานภายนอกได้รับความสำเร็จจากการนำเสนอโครงการพัฒนา เป็นต้น...

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงการรับประโยชน์ร่วมกันผ่านผู้ร่วมงานไว้ว่า

“ในที่สุดสุดท้ายของโครงการในการฝึกอบรมหรือการจัดกิจกรรมทุกครั้ง ก็จะมีการสรุปร่วมกันทั้งหมดด้วย ชาวบ้านก็จะมีการนำเสนอของแต่ละคนว่า ทำดียังไง เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรกับเขาบ้างไหม ทุกคนก็จะมีโอกาสได้นั่งพูดคุยถึงสิ่งที่ตนเองไปทำนี่คือการประเมินร่วมกัน แล้วก็มีการร่วมกันรับผลประโยชน์ที่ได้ก็แล้วแต่คนที่ทำจริง คนที่ทำมากก็ได้งบประมาณมาก ก็ได้รับการสนับสนุนเยอะ อย่างคนที่สนใจทำเรื่องเลี้ยงหมู เขาก็จะรวมกลุ่มกัน อาจารย์เสน่ห์ก็จะให้งบประมาณไปดำเนินการ ตรงกลุ่มนี้ครับ ส่วนกลุ่มอื่นก็มีเรื่องกิจกรรมประโยชน์ที่จะได้รับก็จะเป็นบงทางด้านกิจกรรมนั้น ๆ มันจะมีส่วนที่มันเป็นลักษณะเงินกู้ คนที่มีความต้องการสามารถกู้ได้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เงินให้เปล่าก็มี งบประมาณสนับสนุน เช่น งบประมาณที่งบประมาณ งบประมาณ ซึ่งเป็นเงินของโครงการที่อาจารย์เสน่ห์ลงไปสนับสนุน มีการสนับสนุนพันธุ์ไม้ มีการแจกพันธุ์ไม้ผลที่สมาชิกอยากได้”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

“อาจารย์เสน่ห์ จามริก ท่านยังเข้าไปเป็นผู้ประสาน คือ ประสานระหว่างงานของเราที่ทำอยู่ในพื้นที่ตรง แล้วระหว่างส่วนกลาง เพราะว่าชาวบ้านก็จะมีปัญหา คือ การที่จะไปขอเงินมาทำงานเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน ส่วนนี้จะติดขัดในระบบ และอาจารย์เสน่ห์ก็จะเป็นคนประสาน ซึ่งสมัยก่อนอาจารย์เสน่ห์จะเป็นคนทำงานอยู่ที่กองทุน กองทุนสิ่งแวดล้อม แล้วอาจารย์เสน่ห์ก็ลาออกมา เพื่อที่จะให้มันได้เป็นเหมือน ถ้าว่าแล้วก็มาเป็นการชวนชาวบ้านมาของานมาทำเรื่องโรงเรียนชุมชนอีสาน คือทำบทบาทหน้าที่เป็นตัวเชื่อมต่อ เพราะชาวบ้านไม่สามารถที่จะถึงแหล่งทุนได้ แล้วก็ประสานกับทีมทางวิชาการ อย่างเช่นที่ ทางธรรมศาสตร์

ทางจุฬา มาเสริมเรื่องระบบทำข้อมูลสารสนเทศ ซึ่งก็เป็นประโยชน์ร่วมกันอย่างหนึ่งที่น่าไปสู่การพัฒนาชุมชนด้วย”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,25 สิงหาคม 2550)

“อาจารย์เสน่ห์ แกจะเป็นผู้ประสานงานให้ คือเป็นผู้ให้แหล่งเงินทุน เช่น ขุดบ่อ คือ แกสร้างกองทุนน้ำ ขุดสระตามไร่นาที่เกษตรกรผู้อดอยากเขาก็ต้องมีแหล่งน้ำ เอาไว้เพาะปลูก ปลูกผัก ปลูกต้นไม้ ไม้เศรษฐกิจกับไม้พืชผลต่าง ๆ แกก็ให้เงินเรา มา เราก็หาซื้อเอง คือให้ทำเอง ผมก็ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้าน ถามว่าชาวบ้านต้องการอะไรไม้อะไร ไม้เศรษฐกิจอะไร ไม้สนไม้รัง ให้ชุมชนคอยคิดเองทำเอง แกไม่ใช้ทำด้วยการให้คำสั่ง ให้เราคิดเองทำเอง ท่านบอกว่า ถ้าท่านบอกเรากลัวมันผิดหลงทาง ให้ชุมชนคิดเองทำเอง แกจะหาเงินให้ เพราะว่ามันพัฒนาเหมือนกับพ่อกับคำเตือนมันจะจนลง เพราะมีแต่จะให้เค้า ที่จริงแกมา แกก็หาเงินทุนให้พวกผมและชาวบ้านก็มีอยู่มีกินขึ้น แต่ก่อนแกเดินทางไปขอเงินนะ แกก็ให้เงินค่าเดินทางด้วย ค่าตอบแทนนิด ๆ หน่อย ๆ”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,24 สิงหาคม 2550)

“อาจารย์เสน่ห์บอกว่าประโยชน์ที่ได้คือปัญหาของชุมชนได้รับการแก้ไข ผลประโยชน์อันแรกก็คือ จากแปลงที่เราไปทำ สมมุติว่ามีผลผลิตออกมา หลังจากผลผลิตออกมาก็มีการแลกเปลี่ยนกัน แลกเปลี่ยนผลผลิตของกันและกันอย่างเช่น เวลาจะไปนาคนนี้ คนนี้มีลูกเปิดลูกไก่มีผลไม้อะไรไปประชุมกัน เสร็จแล้วก็ไปดูฝั่งของคนที่เขาอธิบายว่า ทำไมเราทำแบบพิมพ์เขียวแบบนี้ แล้วเขาจะขุดบ่ออย่างไร ขุดสระอย่างไร ทำสวนอย่างไร แล้วสิ่งที่เราเอามา เราก็ช่วยกันปลูก เราบอกว่าต้นนี้ คนที่เอาไปมีต้นไม้อะไรและดีอย่างไร จะให้ปลูกตรงไหน คุณก็ไปชี้เอา แล้วก็ช่วยกันปลูก มันก็กลายเป็นว่า ไม่นับแปลงก็กลายเป็นของคนนี้ด้วยก็กลายเป็นของด้วยกัน ไปช่วยกันทำก็กลายเป็นของด้วยกันหมด ทำให้มันเกาะเกี่ยวกันมา แต่ก่อนถูกตีจากระบบภายนอกให้ต่างคนต่างอยู่ ไม่มาเจอกันอยู่คนละที่ แต่ที่นี้ก็มาคุยกัน เริ่มเห็นเริ่มเรียนรู้ว่า เพื่อนในชุมชนด้วยกันลำบากอย่างไร เริ่มรู้ความรัก เริ่มแบ่งปัน คือมันค่อย ๆ กลับคืนนะ จากสิ่งที่เราถูกกระทำ และยังทำให้เกิดความยั่งยืน มันมีต้นไม้อะไร สิ่งแวดล้อมดีขึ้น เมื่อคนไปเห็นของเพื่อนที่ทำแล้วมันมีประสิทธิภาพเกิดขึ้นมา มันเกิดความคิดขึ้นในใจว่า ตัวเองทำแค่นี้ดีแล้ว แต่ไปเจอของเพื่อนดีกว่า มันก็คิดตาม คนมักจะดูจากต้นแบบ หมายความว่า มีแบบแล้วก็ให้ดูตาม”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,30 พฤศจิกายน 2550)

ดังนั้น จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีหลักคิดในเรื่องของการร่วมกันรับผลประโยชน์ กล่าวคือ เมื่อได้ผ่านกระบวนการต่าง ๆ ตามขั้นตอนอย่างสำเร็จแล้ว ชุมชนจึงได้รับผลตอบแทนอย่างคุ้มค่า คือ ปัญหาของชุมชนได้รับการแก้ไขอย่างยั่งยืน อันเนื่องมาจากวิธีการแก้ไขปัญหาคือเป็นกระบวนการวิธีทางการศึกษาชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และชุมชนก็ได้รับการจัดสรรงบประมาณสอดคล้องกับการแก้ไขปัญหานั้น

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า ในรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวความคิดของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีลักษณะเป็นการสร้างเครือข่าย และมีการขยายผลการดำเนินงาน จำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นหรือสามารถดำเนินงานจนบรรลุเป้าหมายได้ การดำเนินงานในรูปแบบนี้มีลักษณะเป็นเครือข่ายทำให้สามารถแก้ไขปัญหาในภาพกว้าง รวมทั้งยังเป็นการแก้ไขปัญหาสังคม ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เครือข่ายนี้อาจเกิดขึ้นได้ในการแลกเปลี่ยนการความรู้และจัดสรรทรัพยากรร่วมกัน หรือร่วมทุนในการดำเนินกิจกรรม ดังนั้นการพัฒนาผู้นำชุมชนนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้ผู้นำเหล่านั้นสามารถนำความรู้ไปพัฒนาสมาชิกในชุมชนอีกต่อหนึ่งด้วยวิธีการทางการศึกษาชุมชนเพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

จากการที่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโรงเรียนชุมชนท้องถิ่นอีสานกับผู้ร่วมงานต่าง ๆ นั้น ผู้ร่วมงานเหล่านั้นได้กล่าวถึง ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก เพิ่มเติมอีกว่า

“อย่างที่จัดโรงเรียนชุมชนท้องถิ่นอีสานขึ้นนั้น จัดเพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง อาจารย์พาคนเข้ามาเรียน ให้เข้ามามีความรู้ เมื่อมีความรู้ก็พึ่งตนเองได้ และเรียนก็ไม่ได้หมายถึงในโรงเรียน มีกระดานดำ แต่มานั่งรวมกลุ่มกันคุยกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ใครมีปัญหาอะไรก็ถาม อาจารย์จะให้เกียรติกับความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมาก อาจารย์จะไม่บอกว่าต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ แต่อาจารย์จะบอกว่าทำอย่างนี้ดีไหม เป็นเหมือนแนะนำมากกว่า ซึ่งต่างจากระบบราชการที่เข้ามาให้คนทำ ต้องอย่างนั้นอย่างนี้”

(สุทนต์ ปรัญญพฤทธิ, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550)

“แต่ก่อนศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอีโต้หน่อยก็ยังมี พวกผมเรียนกันกับไต้ต้นไม้ คือไต้ต้นไม้ เป็นอาคารเรียนอย่างดีเยี่ยม เราเรียกว่าเป็นโรงเรียนชุมชนท้องถิ่นอีสาน ซึ่งปัจจุบันเป็นสถาบัน ชุมชนท้องถิ่นอีสาน และอาจารย์เสน่ห์ก็จะคอยแนะประชุมชนไต้ต้นไม้”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,24 สิงหาคม 2550)

“พวกผมจัดตั้งโรงเรียนชุมชนมาก่อน โรงเรียนชุมชนผมเองผมเป็นผู้อำนวยการโรงเรียน ชุมชน มีผม มีคำเตื่อง มีสุทธินันท์ โรงเรียนชุมชนสอนอยู่ไต้ต้นไม้ พอดิผมไปกรุงเทพ ไปเจอ วิทยากร ผมเองก็บอกว่าเป็นวิทยากรอยู่ คนนั้นก็คืออาจารย์ แล้วก็พวกแพทย์ พวกหมอ ก็ เลยบอกว่าพ่อผาย ผมจะลงไปหานะ ไปหาคุณคำเตื่อง ไปหาพ่อสุทธินันท์ ไปดูว่าโรงเรียน ชุมชนอีสานเป็นยังไง แล้วก็เชิญพ่อไปด้วย ไปหาแนวทางร่วมกัน แก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งผม ทำมาสองปี แล้วก็ 50 คน คำเตื่องก็ 50 คน สุทธินันท์ก็มี 50 คน มาพากันมาดูหมู่บ้านผม 1 คืน คุยกันอยู่ท้องนา จากนั้นก็ไปดูคุณคำเตื่องอีก 1 คืน ไปนอนบ้านคุณสุทธินันท์อยู่ 2 คืน วน กันไปวนกันมา เป็นโรงเรียนชุมชนท้องถิ่นอีสาน ก็เรียนด้านขยายพันธุ์พืช เรียนเรื่องการเลี้ยง ปลา การเลี้ยงไก่ แล้วก็การศึกษาต่าง ๆ ด้านดิน ด้านน้ำ น้ำชุมชนทำยังไงให้มันใส การใช้น้ำ แล้วอาจารย์เสน่ห์ก็บอกว่า อันเนี่ยแหละเป็นตัวสำคัญที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน เรื่องน้ำผมก็พูด เอง ซึ่งผมก็ได้ 53 สระ ท่านก็เลยหากองทุนมาให้ หากกองทุนมาชุดสระ 53 สระผมก็เลยทำ เอง แต่มาอีกก็ได้ 25 สระ อาจารย์เสน่ห์ก็เอามาให้ คำเตื่องก็ได้ 25 สระ สุทธินันท์ก็ได้ 25 สระ เป็น 75 สระ ให้คนจน แต่คนจนนั้นต้องขยันคัดเลือกให้ ไม่ขยันไม่ให้ ซึ่งผมว่า ถ้าไม่มี อาจารย์เสน่ห์จะไม่ได้แบบนี้ ผมว่าอาจารย์เสน่ห์ แก่เข้าใจชุมชน เข้าใจปัญหา เข้าใจวิถีแก่ ท่านมาเรียนกับชุมชน ซึ่งวิถีแก่ของท่านกับของรัฐบาลต่างกันมาก ต่างกันระยะทางร้อยกิโลเมตร ท่านว่าทางแก่ของรัฐบาลหลงทางคือวิ่งตามฝรั่ง ไม่เข้ามาหาตัวเอง ใช้ตัวเองไม่เป็น ไปดู ฝรั่งเศสก็อยากเป็นเหมือนฝรั่งเศส ไปดูที่ญี่ปุ่นก็อยากเป็นเหมือนญี่ปุ่น ไปดูอเมริกาก็อยากเป็น เหมือนอเมริกา ท่านว่าไม่เหมือนพวกปราชญ์ พวกปราชญ์เขาไม่เชื่อใคร เขาเชื่อประเทศไทย เพราะประเทศไทยอุดมสมบูรณ์ แต่มันขาดการจัดการเท่านั้นเอง”

(ผาย สร้อยสระกลาง,สัมภาษณ์,24 สิงหาคม 2550)

“โรงเรียนชุมชนอีสาน อาจารย์ก็ว่าอย่างนี้ อาจารย์เสน่ห์อยากเห็นผู้นำชุมชน อย่างที่ ผมหรือหลาย ๆ คน มั่นหน้าที่จะได้เอื้อเพื่อสิ่งที่มีอยู่ในตนไปหาคนรอบข้าง เพื่อว่าเมื่อมีปัญหา มา คนรอบข้างไม่กระทบด้วย ก็ต้องการให้ตัวผู้นำมาร่วมกัน และช่วยกันดูแลเอาชุมชน มาร่วมกัน มาช่วยกันดู ดูชุมชนว่าจะช่วยอะไรกันบ้าง ช่วยความรู้ ช่วยแลกเปลี่ยน ช่วยเป็นวิถี ช่วย

เป็นที่ดูงาน ช่วยเป็นตัวประสานเกาะเกี่ยวชุมชนเอาไว้ นั่นคือที่อาจารย์ทำไว้กับโรงเรียนชุมชนอิสาน”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,25 สิงหาคม 2550)

“ในช่วงแรก ๆ ของโรงเรียนชุมชนอิสาน ก็มีการอบรมร่วมกันก่อน อยู่ 6-7 วันก่อน อบรมนั่นคือไปดูงานคนนั้นคนนี้ ไปดูไปเรียนรู้ ก็คุยกันบ้าง เป็นเวทีบ้าง มีการดูงานบ้าง มีการถามสรุปบ้างคละกันไป จะได้ชัดเจนทุกคนก็มาปลักหลักกันอยู่ในศูนย์ แล้วก็มีการบ้านมา เรียนรู้ที่ศูนย์แห่งนี้ ชาวบ้านก็หมายถึงว่า เป็นผู้ริเริ่มไปมาเกาะเกี่ยวกับเราพอสมควรคือเริ่ม เข้าใจ และก็จะสนใจเรื่องนี้ด้วย ก็จะมีทีมที่เรียกว่า สมาชิกโรงเรียน แต่โรงเรียนก็มีใช้โรงเรียน หรอก เพราะมันไม่มีโรงเรียนจริง ๆ ก็ตามร่มไม้ตรงไหนก็ได้ ก็นั่งคุยกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เป็นโรงเรียนธรรมชาติ บนคันนาที่เรียน ตรงไหนก็เรียน แต่เป็นการคุยการเรียนรู้ที่มันมีพวกนี้ ออกมา คือสาระสำคัญคือสิ่งที่เราเรียน ให้ความสำคัญอยู่ที่หลักคิด และวิถีคิด และจะพยายามปรับเปลี่ยนวิถีคิดให้มาเป็นระบบ”

(คำเตือน ภาษี,สัมภาษณ์,25 สิงหาคม 2550)

ดังที่ปรากฏในหนังสือเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน (คำเตือน ภาษี, 2538) ได้กล่าวถึงศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ความว่า

...ผมเป็นผู้บุกเบิกทำระบบเกษตรที่เรียกว่า “เกษตรธรรมชาติ” หมายถึง เป็นเกษตรที่ไม่พยายามไปรบกวนธรรมชาติในเรื่องที่ไม่จำเป็น อาทิ เรื่องการพรวนดิน การไถกิน การใส่ปุ๋ยเคมี สารเคมี ทำโดยใช้หลักธรรมชาติ (ผู้ที่เป็นต้นคิดและทดลองทำในญี่ปุ่นคือ ท่านฟูโกโอะ) ผม ได้มีโอกาสร่วมมือกับชาวบ้านในหมู่บ้านโนนเขวา ในระยะหลังเมื่อท่านศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ซึ่งเป็นประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ไปพบพ่อผาย พ่อสุทธินันท์ และผม ก็เกิดการรวมตัวของผู้นำทั้งสี่ท่าน เพื่อทำเรื่องโรงเรียนชุมชนอิสานขึ้นมาเพื่อสร้างสำนักใหม่ สร้างทางเลือกใหม่เกี่ยวกับเรื่องเกษตรธรรมชาติ การเกษตรผสมผสานให้กับเยาวชน และผู้นำที่อยู่ในเครือข่าย เกิดเป็นการรวมพลังที่มีพลังสูงมากในเรื่องการจัดระบบโรงเรียนอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่า “โรงเรียนชุมชน”...

และผู้ร่วมงานท่านหนึ่ง ได้กล่าวถึงเครือข่ายโรงเรียนชุมชนอีสานที่ได้พัฒนาไปอย่างก้าวหน้าว่า

“ตอนนี้เครือข่ายก็มีอยู่เพิ่มขึ้น แต่ก่อนอยู่แต่ในจังหวัดบุรีรัมย์ แต่ทำอยู่ได้ 3-5 รุ่น อยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ แต่ตอนหลังมา พอดีมีพวกอาจารย์หมอบริเวณพาทีมผู้หลักผู้ใหญ่เข้ามาดู มาเห็นเข้าแล้วก็มาแนะนำว่า ให้หมอบริเวณ อำนวยพร ที่เป็นผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่นมา ประสานต่อเพื่อจะเอาพวกผู้นำชุมชนในจังหวัดขอนแก่นบ้าง จังหวัดอื่นบ้างมาเกาะเกี่ยวเข้า เพราะว่าภาระจะขับเคลื่อนของโรงเรียนชุมชนอีสานจะใช้เฉพาะพื้นที่บุรีรัมย์มันไม่พอ มันจะต้องเกาะเกี่ยวทางสุรินทร์ ทางมหาสารคาม ทางโคราชก็มาร่วมด้วย มันทำให้มีพลังมากขึ้น หลังจากนั้นมาก็เลยกลายเป็นเครือข่ายไปอีก 12 เครือข่าย เป็นปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน คนเดิมสามคนที่อาจารย์เสนอให้ได้ร่วมงานก็ยังอยู่ อย่างเช่น พ่อผาย พ่อสุทธิ นันท์ และผม ก็เป็นแกนหลักให้ทางทีมผู้นำชุมชน ส่วนพ่อมหาอยู่ก็ร่วมอยู่ด้วย โดยพ่อมหาอยู่ได้ร่วมงานกับอาจารย์เสนอ หลังจากที่เราได้ร่วมงานกันมาก่อนสองปี แล้วพ่อมหาอยู่ก็มาทีหลัง ทั้งตอนนั้นและตอนนี้ก็ยังร่วมงานกันอยู่ แต่ตอนนี้แกป่วย เป็นโรคแก่ อายุ 90 ละ และก็มิลูกสาวสานต่อ และก็พยายามที่จะสร้างรอยต่อเพื่อเชื่อมต่อ แต่ว่าก็ไม่ได้ง่ายนะ เพราะมันก็หนักหนาสาครจรจ เพราะกระแสภายนอกค่อนข้างแรง คือเราก็พยายามสร้างฐานชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งพาตนเองให้มากขึ้น เพราะถ้าเราทำอย่างนี้ เรียกว่าถ้าเหมือนสนามรบก็เหมือนรบอยู่ได้นาน อย่างนี้เรียกว่าไม่ได้รับ หรอก แค่นี้ตัวเองได้ มาให้ถูกระทำ อยู่ธรรมดา ก็ถือว่าเย็นแล้ว ก็ถือว่าสู้รบ การสู้รบทุกวันนี้คือการประคองตัวเองไม่ให้ล้ม ใช้แบบประหยัด พอประมาณ แต่ก็สะสมทรัพยากรธรรมชาติ และรู้เท่าทันกัน ก็เหมือนการรบก็คือจะไม่ทำอะไร อยู่เฉย ๆ ก็เป็นการรบ แต่ก่อนก็จะรบอีกแบบหนึ่ง เดี่ยวนี้ก็เป็นแบบทางสังคมเศรษฐกิจ ก็คือ มันจะขึ้นราคาอะไรก็ได้ มันจะขึ้นมากาก็เรื่องของคุณ จะเผาเงินทั้งหมดก็เรื่องของคุณ เราก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร คือเราอยู่อีกโลกหนึ่ง แต่จริง ๆ เราอยู่โลกเดียวกัน แต่วิถีคิด ความเชื่อ สิ่งที่เราพึ่งพามันคนละเรื่อง เครื่องมือคนละตัว นั่นคือสิ่งที่พวกเราทำมา แล้วก็เริ่มเห็นพวกนี้ชัดขึ้น ละ เริ่มจากเงินบาทแข็งค่า จากปัญหาเศรษฐกิจอะไรต่าง ๆ มันไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกันเท่าไร”

(คำเตือน ภาษี, สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550)

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่า ผลจากการพัฒนาโรงเรียนชุมชนท้องถิ่นอีสานเป็นผลสะท้อนจากแนวความคิดของศาสตราจารย์เสนอ จามริก ที่ได้ส่งเสริมจนเป็นผลสำเร็จจนทุกวันนี้

ตอนที่ 3 วิเคราะห์แนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ผลจากการศึกษาข้อมูลแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์แนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ดังนี้

1. ที่มาของแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

การที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น เนื่องจากการอบรมบ่มเพาะแนวคิดผ่านทำงานด้านการศึกษาชุมชน โดยเริ่มจากการดูงานและมองปัญหาจึงคิดอยากแก้ไขปัญหา และประกอบกับหน้าที่การทำงานได้เอื้ออำนวย ทำให้มีโอกาสเข้าไปทำงานด้านการศึกษาชุมชนอย่างจริงจัง ทั้งเข้าไปในส่วนของรัฐบาลในการจัดทำนโยบาย หรือเข้าไปลงพื้นที่จริงด้วยทุนของเอกชน ซึ่งช่วยให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เพิ่มพูนทักษะการทำงานด้านการศึกษาชุมชน ก่อให้เกิดแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในส่วนของการศึกษาเล่าเรียนนั้น ไม่ได้มีส่วนช่วยให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมากนัก แต่มีส่วนที่คาบเกี่ยวกันกับงานด้านการศึกษาชุมชน คือ การพัฒนาชุมชนและสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานนำไปสู่การศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในเวลาต่อมา และจากการที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มีความซื่อสัตย์ต่อแนวคิดและอุดมการณ์นั้น เป็นผลจากการบ่มเพาะ บิดาและมารดา และการให้กำลังใจจากภริยา

ในส่วนของสภาพแวดล้อมรอบตัวที่ส่งผลให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เกิดแนวคิดทางการศึกษารวมชน ถือได้ว่า สภาพแวดล้อมรอบตัวมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการก่อให้เกิดแนวคิดทางการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ทุนข้ามชาติ ฯลฯ ได้เป็นแรงผลักดันให้ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เกิดแนวคิดที่นำมาแก้ไขปัญหให้กับชุมชนและสังคมของไทย เพื่อให้ชุมชนและสังคมไทยเกิดความเข้มแข็งสามารถต้านทานกระแสภายนอกได้

2. ความหมายของการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

จากข้อมูลดังกล่าว สังเกตได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มองความหมาย โดยไม่ยึดติดกับคำว่า “คือ” หรือ คำว่า “เป็น” ความหมายของคำว่า การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก จึงค่อนข้างกว้าง แต่โดยความนัยแล้ว การศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้เน้นในเรื่องหลักคิดของการศึกษาที่ต้องเริ่มต้นจากชุมชนหรือออกไปจากชุมชน โดยอาศัยทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนเป็นหลักในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง และการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งส่งผลทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้แก้ไขปัญหาทุนนิยมและการพัฒนาที่ผิดทางของรัฐ

3. หลักคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

หลักคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก นั้น ได้ชี้ให้เห็นถึงหลักการสำคัญของการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนดังนี้

3.1 ด้านการจัดการศึกษาเพื่อช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเอง

จากข้อมูลดังกล่าว เห็นได้ว่า ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาเพื่อช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองเอาไว้โดยสรุปว่า จากปัญหากระแสทุนนิยม การพัฒนาที่ผิดทางของรัฐ ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพิงจากภายนอกเป็นหลัก เมื่อภายนอกไม่สามารถพึ่งพิงได้ ชุมชนจึงอยู่ไม่ได้ แต่การทำให้ชุมชนนั้นอยู่ได้จึงต้องพึ่งตนเองเป็นหลัก การพึ่งตนเองนั้น โดยให้แนวทางโดยนัยว่า ต้องเพิ่มศักยภาพการเรียนรู้ของตน ยิ่งเรียนรู้มากเท่าใดยิ่งพึ่งตนเองได้มากเท่านั้น ซึ่งจุดแข็งของเรื่องนี้คือ ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่องและยืนยาว ซึ่งเป็นผลดีที่ช่วยให้ชุมชนลดการพึ่งพิงจากภายนอกเพียงอย่างเดียว ทั้งยังรักษาทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนให้คงอยู่ในชุมชนต่อไป แต่ก็มีจุดอ่อน คือ ถ้าหากความรู้ที่เรียนรู้นั้นเป็นความรู้ที่ไม่ได้มีพื้นฐานมาจากชุมชน และเป็นความรู้ที่เกิดจากกระบวนการคิดแบบแยกส่วน ส่งผลทำให้ชุมชนได้รับความรู้ความเข้าใจแบบผิด ๆ ซึ่งอาจส่งผลเสียต่อการพัฒนาของชุมชนได้ ฉะนั้น ผู้ที่เข้าไปจัดการศึกษาชุมชนให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองนั้น ต้องมีความรู้และความเข้าใจในเรื่องของ

กระบวนการคิดอย่างมีบูรณาการ เพื่อสร้างการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการตามที่ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงในเรื่องนี้อีกด้วย

3.2 ด้านการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาชุมชน

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาชุมชนเอาไว้ค่อนข้างมาก ซึ่งได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า สิ่งที่เราเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภาพสะท้อนของความเป็นพลวัตในวิถีชีวิตประเพณีของสังคมไทยในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เป็นผลอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของความคิดกับโลกแวดล้อมอันหลากหลาย และเป็นการผสมผสานกันระหว่างสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรและธรรมชาติ ศาสนาและกระบวนการทางสังคม ทั้งหมดประกอบเป็นองค์ความรู้อันเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งสั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมา และเกี่ยวข้องอยู่อย่างรอบด้านของวิถีการดำรงชีวิต นับตั้งแต่การประกอบอาชีพ การผลิต การบริโภค ศิลปวัฒนธรรม การปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การสาธารณสุข และรักษาสิ่งแวดล้อมตลอดจนการป้องกันตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยได้ถูกทอดทิ้งละเลยกันมานาน แต่กระนั้นยังปรากฏให้เห็นกันอยู่ทั้งในเชิงที่เป็นพลวัต และศักยภาพของชุมชนชนบทไทย กล่าวคือ ลักษณะของปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็นบุคลากรที่ทรงคุณค่า เป็นเหมือนแหล่งวัฒนธรรมประเพณี และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา โดยมีจุดแข็งของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตสามารถถ่ายทอดความรู้สึกและจิตวิญญาณได้ ซึ่งส่งผลดีที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในชุมชน แต่กระนั้นจุดอ่อนของปราชญ์ชาวบ้าน คือ ปราชญ์ชาวบ้านนั้นถึงแม้ว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตแต่เนื่องจากความที่มีชีวิตนั้น เมื่อปราชญ์ชาวบ้านตายจากไปความรู้ย่อมสูญหายไปด้วย ปัญหาของปราชญ์ชาวบ้านจึงอยู่ที่การสานต่อเจตนารมณ์ของการถ่ายทอดภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนว่า มีผู้ใดมาสานต่อหรือไม่ หรือมีผู้ที่เหมาะสมหรือไม่ที่มาสานต่อในเรื่องนี้

3.3 ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

จากข้อมูลดังกล่าว เห็นได้ว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเอาไว้มาก เพราะศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มองว่า

การทำให้ชุมชนได้เกิดการพัฒนาดังนั้น ต้องให้มีการปรับกระบวนการหลักสูตรการศึกษาในระบบและนอกระบบโรงเรียนให้มีหลักการของการศึกษาชุมชนมากขึ้น โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ทั้งยังให้มีการปรับกระบวนการคิดให้มีแนวคิดแบบบูรณาการการมีส่วนร่วมซึ่งเป็นจุดแข็งของหลักคิดนี้ กล่าวคือ การใช้หลักการของการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งภายนอกชุมชนและภายในชุมชน และทุกระดับของคนในชุมชน เพื่อให้เข้าถึงชุมชนให้ได้มากที่สุด จากจุดแข็งนี้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีต่อการพัฒนาทางการศึกษา รวมถึงการพัฒนาคนและชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน อาทิ เช่น การสร้างงานด้วยตนเองของคนในชุมชนอันเกิดจากกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การสร้างองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมาในชุมชนอันเกิดจากการมีส่วนร่วมในชุมชน เป็นต้น แต่จุดอ่อนของแนวทางนี้คือ การมีส่วนร่วมนั้น ส่วนใหญ่แล้วไม่มีความเป็นไปได้มากนักในทางปฏิบัติ เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดความเข้าใจและความสำนึกร่วมกันของชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดผลเสียต่อการพัฒนาทางการศึกษา กล่าวคือ การศึกษาไม่ได้ช่วยให้คนในชุมชนหันกลับมามองชุมชน แต่กลับทำให้ห่างออกจากชุมชนมากขึ้น

3.4 ด้านการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงเรื่องการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน โดยสรุปว่า ต้องไม่มีการแบ่งกันระหว่างการเรียนรู้ในชุมชน ให้มีการเสริมและตอบสนองซึ่งกันและกันในการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ และไม่เพียงแต่กระบวนการเรียนการสอนระหว่างในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนเท่านั้น แต่ยังต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อให้การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ได้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่กว้างขวางมากขึ้นทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของการใช้เครือข่ายสารสนเทศ ที่มีความจำเป็นในการจัดการข้อมูลให้เป็นระบบ โดยชุมชนเป็นผู้ควบคุมดูแลการใช้เครือข่ายสารสนเทศ เพื่อให้เกิดการตอบสนองต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งโดยความแล้ว จุดแข็งของการใช้เครือข่ายการเรียนรู้คือ ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มกันสามารถต่อรองกับกลุ่มอื่น ๆ จากภายนอกรวมทั้งภาครัฐได้ แต่กระนั้น จุดอ่อนของการใช้เครือข่ายการเรียนรู้คือ อาจถูกกลุ่มอื่นหรือภาครัฐควบคุมได้ง่ายหากการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ไม่ถูกต้องตามความประสงค์ที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ประกอบกับการเรียนรู้นั้นมีหลากหลาย หากเครือข่ายได้มีการพัฒนาไปมาก อาจได้รับการเรียนรู้แบบแยกส่วนจากภายนอกซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนได้

3.5 ด้านการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชนไว้โดยตรง แต่ได้กล่าวโดยรวมไว้ในเรื่องนี้ซึ่งเชื่อมโยงไปในเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย กล่าวคือ การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชนนั้น ต้องเริ่มจากการปรับกระบวนการทัศน์ ให้มีกระบวนการทัศน์แบบใหม่คือ ให้มีแนวคิดเชิงบูรณาการเพื่อการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพราะชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถแยกทรัพยากรสิ่งแวดล้อมออกจากท้องถิ่นได้ เมื่อชุมชนได้รับผลกระทบ สิ่งแวดล้อมย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย การปรับกระบวนการทัศน์แบบใหม่ จึงเป็นวิถีทางแห่งอิสรภาพทางปัญญาและความรู้ที่สร้างสรรค์ ซึ่งนำไปสู่จุดเปลี่ยนที่มีความสำนึกร่วมกันในเชิงคุณค่า และการพัฒนาตนเองของมนุษย์ จุดแข็งของเรื่องนี้คือ ชุมชนอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง ตรงที่ที่ยังมีการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน แต่จุดอ่อนนั้นคือ การเสริมสร้างการเรียนรู้ที่ย่อมเป็นไปตามศักยภาพของชุมชน ซึ่งอาจทำให้ชุมชนไม่มีความพร้อมในการเสริมสร้างการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.6 ด้านการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงเรื่อง การบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนว่า เป็นการบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันให้เป็นกระบวนการเรียนรู้อันเดียวกันในชุมชน และลดการคิดแบบแยกส่วน เพื่อนำไปสู่ความจุดเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนา ถือได้ว่า การบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เป็นจุดแข็งของการศึกษาและการวิจัยที่ช่วยแก้ไขและตอบปัญหาต่าง ๆ อย่างรอบด้าน แต่กระนั้น การบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ ในชุมชนต้องทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้และเข้าใจถึงเป้าหมายของการบูรณาการ หากไม่ทำความเข้าใจ การบูรณาการย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ในทางปฏิบัติ

3.7 ด้านการเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้ โดยไม่มีข้อจำกัดวิธีการดำเนินการ

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงเรื่อง การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัดวิธีการดำเนินการ ซึ่งท่านได้กล่าวเอาไว้ว่า การที่กลุ่มคนยากจนส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษา จึงควรให้การศึกษาที่เข้าสู่การพัฒนาคนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มคนยากจนส่วนใหญ่ในภาคแรงงาน ต้องให้มีระบบการศึกษาที่สอดคล้องกับงานของคนกลุ่มนั้นด้วย ซึ่งจุดแข็งของการเข้าถึงการศึกษาทุกคนโดยไม่จำกัดนี้ คือ การจัดการศึกษาที่ไม่มีข้อจำกัด ถือได้ว่าเป็นผลดีที่ทำให้ภาคแรงงานและภาคการเกษตรได้มีโอกาสเรียนรู้ ในการนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้

3.8 ด้านการตอบสนองต่อความต้องการ โดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลและชุมชน

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงเรื่อง การตอบสนองต่อความต้องการ โดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลและชุมชนว่า การจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลในชุมชน ต้องสัมพันธ์สอดคล้องต่อพื้นฐานแวดล้อม และปัญหาความต้องการในชีวิตของกลุ่มคน จุดแข็งของเรื่องนี้คือ ตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน ซึ่งส่งผลช่วยในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อันเกิดจากการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของบุคคลและชุมชน อันไม่เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน โดยหลักการนี้ต้องเชื่อมโยงกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาย่อมส่งผลทำให้หลักการนี้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

3.9 ด้านชุมชนเป็นผู้บริหาร การจัดการศึกษาบริหารจัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน หรือเรียกอีกอย่างว่า ด้านการใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการศึกษา

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงเรื่องเป็นผู้บริหาร การจัดการศึกษาบริหาร จัดการโดยชุมชน ใช้ทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนในการดำเนินงาน หรือการใช้ ชุมชนเป็นฐานในการจัดการศึกษาว่า ชุมชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทุก ๆ ขั้นตอน เพื่อให้การพัฒนาได้พัฒนาออกจากฐานชุมชนเป็นหลัก แต่กระนั้น ชุมชน ต้องมีความบริสุทธิ์โปร่งใสเพียงพอในการไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐ และผลประโยชน์

4. รูปแบบและกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์ เฮนรี่ จามริก

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก กล่าวคือ เป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยใช้วิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัด การศึกษา โดยวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ เป็นจัดกระบวนการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยมีกระบวนการดังนี้คือ การคิดร่วมกัน การร่วมกัน วางแผน การร่วมกันปฏิบัติ การร่วมกันประเมิน และการร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งมีจุดแข็งคือ ชุมชนทำงานอย่างเป็นระเบียบแบบแผน มีขั้นตอนดำเนินงานอย่างมีหลักการ ทำให้ส่งผลดีต่อ การเรียนรู้ที่มีระบบ สามารถทำให้คนในชุมชนเกิดความเข้าใจอย่างมีหลักการมากขึ้น แต่มี จุดอ่อนคือ ระเบียบแบบแผนนั้น ย่อมไม่เหมาะต่อสภาพพื้นฐานในด้านต่าง ๆ ของคนในชุมชน การระเบียบแบบแผนจากภายนอกไปสู่ชุมชนย่อมส่งผลต่อชุมชนให้เกิดผลเสีย คือ คนในชุมชน ขาดความเข้าใจ การให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน

ในรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก นี้ ประกอบด้วยกระบวนการ 5 ขั้นตอน ซึ่งวิเคราะห์แต่ละขั้นตอนได้ดังต่อไปนี้

- 1) การคิดร่วมกัน นั้นประกอบด้วย 3 ขั้นตอนย่อย ๆ กล่าวคือ
 - 1.1) การปรับความเข้าใจและทัศนวิสัยร่วมกัน ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้ กล่าวไว้โดยสรุปว่า เป็นการปรับแนวความคิดของคนในชุมชนให้เกิดความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยวิธีกระบวนการทางการศึกษาเพื่อก่อให้เกิดการ

พัฒนาที่ถูกทิศทาง โดยมีจุดแข็งของเรื่องนี้ คือ ชุมชนเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานหรือเป็นขั้นตอนแรก ๆ ของการนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน แต่กระนั้น จุดอ่อนของเรื่องนี้ คือ การปรับความเข้าใจนั้นต้องใช้เวลาค่อนข้างนาน เพราะแต่ละคนมาจากหลากหลายพื้นฐานย่อมมีหลากหลายความคิด การปรับความเข้าใจจึงค่อนข้างยากและใช้เวลานาน

- 1.2) การวินิจฉัยปัญหาร่วมกันของชุมชน ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า เป็นการมองชุมชนว่า การพัฒนาชุมชนที่ผ่านมานั้น ถูกต้องหรือว่าผิดพลาดอย่างไร และควรมีแนวทางอย่างไรในการพัฒนาให้ถูกต้อง ซึ่งจุดแข็งในเรื่องนี้ คือ มองเห็นปัญหาร่วมกัน และพร้อมที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาพร้อมกันต่อไป แต่จุดอ่อนของเรื่องนี้ คือ ปัญหาต่างกัน การให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาอย่างอื่น เพราะถึงแม้ว่าอาจเป็นชุมชนเดียวกัน แต่สภาพพื้นฐานสมาชิกในชุมชนของแต่ละชุมชนนั้นต่างกัน อาจทำให้เกิดความร่วมมือเฉพาะบางกลุ่มในชุมชนสำหรับบางปัญหาเท่านั้น
- 1.3) การวิเคราะห์ – สังเคราะห์ ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า เป็นการวิเคราะห์สภาพของชุมชน โดยผ่านการบอกเล่าประสบการณ์ สภาพ และความเป็นมาจากอดีตถึงปัจจุบันของสมาชิกในชุมชนและชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจุดแข็งของเรื่องนี้ คือ เกิดการเรียนรู้ได้รวดเร็วผ่านการบอกเล่าเพียงช่วงเวลาหนึ่ง แต่จุดอ่อนของเรื่องนี้ คือ ไม่อาจเกิดความรู้สึกร่วมกันได้ เพราะการบอกเล่าเพียงช่วงระยะเวลาสั้น ๆ นั้น ย่อมไม่อาจทำให้สมาชิกในชุมชนและชุมชนเกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้เท่ากับการประสบพบเจอด้วยตนเอง

- 2) การร่วมกันวางแผน ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวโดยสรุปว่า เป็นการร่วมกันวางแผนโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ทางเลือก และเสนอทางออกของปัญหาบนพื้นฐานของเหตุและผล โดยมีจุดแข็งของเรื่องนี้ คือ ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการแก้ไขปัญหาพร้อมกันได้ โดยการเสนอทางออกในการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน แต่มีจุดอ่อนของเรื่องนี้ คือ เกิดความขัดแย้งทางความคิดในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะเมื่อมีการร่วมมือการวางแผนระหว่างชุมชนกับภาครัฐ

- 3) การร่วมกันปฏิบัติ ซึ่งศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวในเรื่องนี้ไว้โดยสรุปว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่นำความรู้ที่ได้ซึ่งเป็นนามธรรม ไปสู่ความเป็นรูปธรรมในรูปแบบของการปฏิบัติ โดยมีจุดแข็งของเรื่องนี้ คือ เกิดความรู้สึกร่วมกันมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากปฏิบัติหรือการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งยังเป็นแรงผลักดันให้ไปสู่เป้าหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อีกด้วย แต่กระนั้น ก็ยังมีจุดอ่อนในเรื่องนี้ คือ เกิดความไม่ต่อเนื่องในการปฏิบัติ กล่าวคือ ไม่มีการกระตุ้นส่งเสริมหรือผลักดันให้เกิดแนวปฏิบัติระยะยาวหลังจากการจัดกิจกรรม หรือการปฏิบัติในระยะแรกของการทดลองดำเนินงาน ซึ่งส่งผลให้งานไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้
- 4) การร่วมกันประเมิน ซึ่งศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้โดยสรุปว่าเป็นการประเมินร่วมกันหลังจากการปฏิบัติดำเนินงาน และถ้าหากมีการจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาตนเองของชุมชน ก็ต้องมีการประเมินกิจกรรมด้วย เพื่อทราบถึงแนวโน้มของผลที่ได้ในอนาคต ซึ่งจุดแข็งของเรื่องนี้ คือ สามารถกำหนดทิศทางในอนาคตได้จากผลการประเมิน เช่น ถ้าผลการประเมินนั้น สรุปผลออกมาว่า ไม่สามารถช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ ก็สามารถหาทางแก้ไขปัญหา ร่วมกันใหม่ได้ แต่จุดอ่อนของเรื่องนี้ คือ ผลการประเมินส่วนใหญ่จะไม่เที่ยงตรงและแม่นยำ
- 5) การร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้โดยสรุปว่าเป็นการรับผลจากการดำเนินงานร่วมกัน ตั้งแต่การได้รับทุนอุดหนุนจากภาครัฐและเอกชน จนถึงการนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีจุดแข็งของเรื่องนี้ คือ ชุมชนได้รับทุนในการแก้ไขปัญหาเบื้องต้นซึ่งอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในภายหน้า แต่จุดอ่อนในเรื่องนี้ คือ สมาชิกในชุมชนและชุมชนผูกติดกับผลประโยชน์เฉพาะหน้า เพราะถ้าหากสมาชิกในชุมชนและชุมชนไม่เข้าใจในการดำเนินการอย่างถ่องแท้แล้ว การดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก นั้น ในบทนี้ได้กล่าวสรุปถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการดำเนิน การวิจัย สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ในการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อ การพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก

และในการวิจัยนั้น ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงพรรณนา โดยมีการดำเนินการวิจัยแบ่ง ออกเป็น 8 ลำดับขั้นตอน ได้แก่

1. การศึกษาเอกสาร เพื่อให้ได้แนวคิด ความหมาย และทิศทางการศึกษารวมชนเพื่อ การพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ในเบื้องต้นเป็นอันดับแรก ซึ่ง ช่วยให้ผู้วิจัยเกิดความกระจ่าง ก่อนการเข้าสู่สนาม
2. การกำหนดประชากร ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก โดยผู้วิจัยได้มีปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก และผู้ร่วมงานสำคัญ ได้แก่ คุณคำเตื่อง ภาณี คุณ สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ และคุณผาย สร้อยสระกลาง
3. การกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และอุปกรณ์ช่วยในการ เก็บรวบรวมข้อมูล และสร้างตารางสรุปการวิเคราะห์ความสอดคล้องแนวคิด การศึกษารวมชน 9 เรื่อง
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอน กล่าวคือ การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ดำเนินการ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในประเด็นที่เกี่ยวกับแนวคิดการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก และในการวิเคราะห์เอกสาร ผู้วิจัย

ได้ใช้กรอบวิเคราะห์ 9 เรื่องนำมาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร เพื่อเป็นกรอบในการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก

5. การตรวจสอบข้อมูล โดยมีขั้นตอน กล่าวคือ การลดทอนข้อมูล โดยผู้วิจัยได้ลดทอนข้อมูลในส่วนที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสิทธิมนุษยชนออกไป โดยให้คงไว้เพียงแนวคิดเรื่องการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก และการตรวจสอบข้อมูล โดยการใช้วิธีการตรวจสอบกับเจ้าของข้อมูล ในด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และสามเส้า
6. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้ คือการวิเคราะห์แบบอุปนัย กล่าวคือ เป็นวิธีตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น
7. การนำเสนอข้อมูล โดยนำเสนอเป็นลักษณะพรรณนาเชิงบรรยายและเชิงวิเคราะห์

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก” นี้ เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาจากปรากฏการณ์ของแนวคิดของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก โดยจากการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าว ได้ดังนี้

จากการศึกษา พบว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีแนวคิดการศึกษาชุมชนเป็นหลักการพื้นฐานในการพัฒนาที่นำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนและสังคม ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ ส่วนใหญ่แล้ว ได้รับแรงผลักดันจากการทำงานที่ส่งเสริมและบ่มเพาะให้มีแนวคิดทางด้านการพัฒนาชุมชนและการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีคุณธรรมด้านความซื่อสัตย์ที่ได้รับการบ่มเพาะจากครอบครัว ซึ่งส่งผลให้ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีความมั่นคงต่ออุดมการณ์ในการทำงานด้านการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และจากแนวคิดของท่านนี้ สังเกตได้ว่าการเชื่อมโยงระบบสังคมโดยรวมไปในหลาย ๆ มิติ ทั้งมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม

วัฒนธรรม ฯลฯ เพราะศาสตราจารย์เสนธ์ จามริก มีความเชื่ออย่างหนึ่งว่า ในสังคมนั้น เมื่อส่วนหนึ่งได้รับผลกระทบ ส่วนอื่น ๆ ย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ฉะนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์เสนธ์ จามริก จึงเป็นแนวคิดที่นำไปสู่แก้ปัญหาให้กับชุมชน เมื่อชุมชนได้รับการแก้ไขปัญหอย่างถูกต้อง ส่วนอื่น ๆ ของชุมชนและสังคมย่อมได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องเช่นเดียวกัน

เมื่อกล่าวถึงหลักคิดทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ศาสตราจารย์เสนธ์ จามริก ได้กล่าวถึงหลักคิดทางการศึกษาชุมชนในเชิงบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เนื่องจากว่า ศาสตร์ต่าง ๆ นั้น มีความเชื่อมโยงกันเป็นระบบด้วยกระบวนการเรียนรู้อันเดียวกัน หากแต่คนในสังคมเกิดความคิดแบบแยกส่วนทำให้ระบบการศึกษาถูกตีกรอบ ส่งผลให้ระบบของชุมชนและสังคมได้รับการพัฒนาผิดทาง และยังส่งผลกระทบต่อธรรมชาติแวดล้อมอีกด้วย เนื่องจากชุมชนและสังคมนั้น สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับความหลากหลายทางชีวภาพทางธรรมชาติที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ หากชุมชนถูกทำลายย่อมส่งผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพทางธรรมชาติในชุมชนไปโดยปริยาย ศาสตราจารย์เสนธ์ จามริก จึงเสนอให้มีการปรับกระบวนการวิคิดใหม่ทั้งหมด หรือที่เรียกว่า ญาณวิทยาใหม่ โดยให้มีแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแทนการมีแนวคิดแบบแยกส่วน

แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนธ์ จามริก นั้น กล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดที่เน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยสาระคือ นำองค์ความรู้ของชุมชนเข้าไปเข้าไปประกอบเป็นฐานในการกำหนดหลักสูตรการเรียนรู้อันของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนชุมชนแบบในระบบหรือนอกระบบก็ตาม ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงการใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ที่นำมาใช้ประกอบเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เป็นองค์ความรู้อันเป็นผลจากวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดจากประสบการณ์ซึ่งสั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งศาสตราจารย์เสนธ์ จามริก ได้ให้ความเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือแหล่งเรียนรู้ของชุมชน คือ “ปราชญ์ชาวบ้าน” โดยปราชญ์ชาวบ้านนั้น เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตและสามารถเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนที่ช่วยให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเอง และสามารถนำศักยภาพของตนเองมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อีกด้วย

แต่กระนั้น การช่วยให้ชุมชนเกิดการพัฒนายังยั่งยืนได้นั้น หลักสำคัญอีกอย่างหนึ่งของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ การพัฒนามนุษย์และชุมชนเป้าหมาย เนื่องจากมนุษย์หรือคนในชุมชนเป็นตัวแปรหลักในการศึกษาชุมชน หากมนุษย์ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้อง ชุมชนย่อมได้รับการพัฒนาตามไปด้วย การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงควรมีกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวทางหลัก ที่ต้องประสานควบคู่กันไปจึงก่อเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพในชุมชน

หากชุมชนได้รับการพัฒนาด้วยหลักการทางการศึกษาชุมชน ย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งหลักการของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก นั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนที่เกิดขึ้นจากแนวทางการศึกษาชุมชนที่เป็นการพัฒนาในเชิงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ไม่ใช่เข้าไปแทนที่ภาคชุมชน แต่เป็นตัวที่นำไปสู่การเรียนรู้ที่ก้าวหน้า และยังเป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมไปทุกภาคส่วนของชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

เมื่อกล่าวถึงรูปแบบและกระบวนการทางการศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก นั้น เห็นได้ว่า รูปแบบของการศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีลักษณะที่ใช้แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนาตนเอง

กล่าวคือ เริ่มแรกศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ต้องการให้มีการคิดร่วมกัน โดยปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนในการทำความเข้าใจต่อการพัฒนาชุมชนก่อน ซึ่งถ้าหากไม่มีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนแล้ว การพัฒนาชุมชนอาจยังคงเป็นเช่นเดิมดังที่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก กล่าวไว้ว่า เป็นการพัฒนาที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาแบบ “โง่ จน เจ็บ” ไม่เพียงเท่านั้น ยังต้องมีทัศนวิสัยต่อการพัฒนาการเกษตรอีกด้วย เพราะการเกษตรเป็นพื้นฐานของชุมชน ที่เชื่อมโยงไปในด้านเศรษฐกิจชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ฉะนั้น จึงต้องมองทุกอย่างในชุมชนอย่างเป็นองค์รวมไม่แยกส่วนกัน หลักจากมีการปรับกระบวนการทัศนแล้ว ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก เสนอว่า ควรให้มีการ วิจัยจัดปัญหาาร่วมกันของชุมชน เพราะการวิจัยปัญหาร่วมกันของสมาชิกในชุมชนนั้น ทำให้สมาชิกในชุมชนเข้าใจปัญหาของชุมชนของตนเอง และสามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้องตรงตามเป้าหมาย ต่อจากนั้นจึงจะมีการวิเคราะห์ - สังเคราะห์ ศักยภาพและปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจความเป็นมา ที่มาที่ไปของปัญหา เพื่อ

สามารถประเมินอดีต ปัจจุบัน และอนาคตได้ หลังจากนั้นจึงให้มีการร่วมกันวางแผนระหว่างสมาชิกในชุมชน ต่อการแก้ไขปัญหาว่าควรทำอย่างไรจึงสามารถแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนของตนได้อย่างถูกต้อง โดยในการร่วมกันวางแผนนั้น ยังมีการแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชน เช่น การศึกษาดูงาน ไปมาหาสู่กัน การเรียนรู้ผ่านสื่อ เป็นต้น เมื่อวางแผนแล้ว ต้องนำเข้าสู่การปฏิบัติร่วมกัน การปฏิบัติร่วมกันนั้น ศาสตราจารย์เสนห์ กล่าวไว้ว่า ให้มีการฝึกอบรมสมาชิกในชุมชน มีประชุมร่วมกันในชุมชนและหมุนเวียนกันระหว่างชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ในการปฏิบัติร่วมกันนั้น ยังมีการจัดกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นเอง โดยเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านกิจกรรมให้เกิดความต่อเนื่องในการเรียนรู้ของชุมชน เมื่อปฏิบัติแล้วย่อมต้องมีการประเมิน โดยในการประเมินผลนั้น ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้แนะนำให้มีการประเมินผลด้วยวิธีการลงไปดูและติดตามผล รวมถึงการประเมินด้วยเอกสาร ซึ่งส่งผลดีต่อการพัฒนาการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน โดยเป็นการแสดงผลที่ช่วยกระตุ้นความกระตือรือร้นในการใฝ่รู้ของสมาชิกในชุมชนถ้าหากผลนั้นเป็นไปตามเป้าหมาย รวมถึงการเสนอผลกระทบที่เกิดขึ้นซึ่งสามารถนำไปสู่ทางแก้ไขได้ หลังจากประเมินผลแล้ว จึงนำไปสู่ขั้นตอนสุดท้าย คือ การรับผลประโยชน์ร่วมกัน กล่าวคือ ปัญหาของชุมชนได้รับการแก้ไข ชุมชนได้รับงบประมาณอย่างถูกต้องจากภายนอก เพราะชุมชนได้รู้ถึงปัญหา และทางแก้ไขที่แท้จริงแล้วจากกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ส่งผลทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องยั่งยืน

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก จึงมีรูปแบบและกระบวนการที่สอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นการดึงศักยภาพในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และแนวคิดนี้ยังเอื้อประโยชน์ต่อแนวคิดการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยช่วยให้กระบวนการในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้เอื้อต่อชุมชนมากขึ้น จึงก่อให้เกิดการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษาชุมชนแบบนอกระบบโรงเรียน อันมีลักษณะที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเอง ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน การบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การเข้าถึงการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันในชุมชน และการใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดการศึกษา

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก” นี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบประเด็นที่สอดคล้องกันกับกรอบแนวคิดซึ่งได้นำมาอภิปรายผล ดังนี้

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์ เฮนรี่ จามริก มีที่มาจากการเกิดกระแสอารยธรรมตะวันตก อาทิ เช่น ทูนิยม กระแสโลกาภิวัตน์ ทุนข้ามชาติ ผลจากการเร่งรัดพัฒนาของรัฐ เป็นต้น ซึ่งทำให้ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก เกิดแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการป้องกันและแก้ไขไม่ให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบ และจากแนวคิดดังกล่าวนี้ก็ได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดการศึกษาชุมชน ที่ได้สังเคราะห์มาจาก แนวคิดการศึกษาชุมชนของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2547) และแนวคิดการจัดการศึกษาชุมชนของ สำนักบริหารงานวิทยาลัยชุมชน (2549) ซึ่งกล่าวได้ดังต่อไปนี้

1. ด้านการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองนั้น ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มองว่า เป็นการช่วยให้ชุมชนมองตนเอง มองดูและนำศักยภาพของตนเองมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ และสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียนชุมชนได้ ซึ่งการจัดกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว เป็นการเชื่อมโยงไปในฐานต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม โดยรัฐเข้ามาช่วยเพียงในสิ่งที่ขาดเหลือเท่านั้น ซึ่งได้สอดคล้องกับที่กรอบแนวคิดของการวิจัยว่า “การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด เพราะการพึ่งตนเองส่งผลทำให้ชุมชนอยู่ได้โดยยั่งยืน รัฐมีหน้าที่เพียงประสานงานและสนับสนุนในสิ่งที่เกินความสามารถของชุมชนเท่านั้น” และความคิดนี้เป็นความคิดเช่นเดียวกับคนส่วนใหญ่ที่มองว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้และการศึกษาเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองนั้น ต้องให้ชุมชนเป็นผู้คิดเองทำเอง โดยรัฐให้ในสิ่งที่ชุมชนไม่สามารถทำได้เท่านั้น แต่กระนั้น การจัดการก็ยังคงเป็นหน้าที่ของชุมชน

หลักการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ที่เน้นให้ชุมชนของตนเป็นที่ตั้งมีการพึ่งตนเองและลดการพึ่งพิงจากภายนอก ยังได้

สอดคล้องกับหลักการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของศาสตราจารย์ระพี สาคริก (2530) เพียงแต่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ไม่ได้เน้นเรื่องการพึ่งตนเองที่อิงหลักหลักพุทธธรรมมากนัก เมื่อเทียบกับศาสตราจารย์ระพี สาคริก ซึ่งท่านได้กล่าวเอาไว้ในเรื่องการพึ่งตนเองว่า เป็นการพึ่งพาตนเองตามหลักพุทธธรรม หมายถึงการมีพื้นฐานจิตใจที่มั่นคงอยู่ในธรรม ณ ที่ตนเอง ซึ่งบนสมมุติฐานนี้ หากมองลุ่มลึกกลับ เห็นได้ว่า หมายถึงภาวะจิตใจที่ไม่ยอมตนเองให้ตกไปอยู่ภายใต้อิทธิพลอำนาจของอวิชาที่อยู่ภายนอกตน จึงสามารถกล่าวได้ว่า การพัฒนาการศึกษาเพื่อหวังภาวะจิตที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ คือ การพัฒนาชีวิตให้มุ่งไปสู่ความมีคุณภาพที่แท้จริงนั่นเอง เพราะชีวิตมนุษย์ต้องตกอยู่ภายใต้การครอบงำจากสิ่งภายนอก ย่อมแปรสภาพไปสู่การไร้สิทธิเสรีภาพภายในจิตวิญญาณตนเอง ทำให้ชีวิตถูกแปรสภาพไปเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่าและความหมาย

นอกจากนี้ ยังได้สอดคล้องกับ แนวคิดของเจือจันทร์ จงสถิตอยู่ (2529) อีกด้วย ซึ่งก็ได้สรุปไว้ว่า การศึกษาเพื่อการพึ่งพาตนเองนั้น ต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คิดเป็น ทำเป็น ดำรงตนเป็น แก้ปัญหาเป็น จัดการศึกษาให้คนออกไปประกอบอาชีพได้

ในเรื่องของการจัดการศึกษาการพึ่งตนเองของชุมชนที่ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้กล่าวเอาไว้ใน ไม่ได้ปรากฏไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 ไว้โดยตรงตามตัวอักษร แต่ได้ปรากฏโดยอ้อมในพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอิสระ ปี พ.ศ. 2551 ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า ให้มีการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ในขั้นตอนของกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ประกอบไปด้วย 5 ขั้นตอนดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น สังเกตเห็นได้ว่า ได้เน้นในทุก ๆ ขั้นตอนให้มีการพึ่งตนเองเป็นหลัก แต่ก็ไม่ได้ชัดเจนมากนักเมื่อเทียบกับกรอบแนวคิดในเรื่องหลักการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของสุนทร สุนันท์ชัย (2530) ที่มีความชัดเจนมากกว่า โดยได้เสนอกระบวนการดำเนินงาน 5 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การสร้างความตระหนักจิตสำนึก และทัศนคติในการพึ่งตนเอง ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาวิธีการสอนจากการชี้แนะ บอกเล่าเน้นความจดจำ ขั้นตอนที่ 3 การกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่น ขั้นตอนที่ 4 การปรับหลักสูตรรายวิชา เนื้อหาให้สอดคล้องกับท้องถิ่น ขั้นตอนที่ 5 จัดโครงการภาคปฏิบัติเพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นสภาพการพึ่งตนเอง และได้ปฏิบัติจนมีทักษะและความมั่นใจ

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในด้านการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเอง เป็นหลักการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาชุมชนเพื่อลดการพึ่งพิงจากภายนอก จึงควรนำหลักการพึ่งพาตนเองเข้าไปประกอบเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน พร้อมทั้งปลูกฝังแนวทางการพึ่งตนเอง อันเป็นการช่วยลดกระแสทุนนิยมจากภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน

2. ด้านการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มองว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ปราชญ์ชาวบ้าน ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต เป็นบุคลากรที่ทรงคุณค่า และการใช้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นในการจัดการศึกษานั้น คือ การนำภูมิปัญญาที่อยู่ในตัวของปราชญ์ชาวบ้านออกมาสู่กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เมื่อสามารถนำภูมิปัญญาออกมาได้แล้ว จึงสามารถนำไปสู่การจัดการกระบวนการทางการศึกษาในระดับโรงเรียนชุมชนต่อไปได้ ทั้งยังสามารถช่วยเหลือชุมชนในการจัดการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ชุมชนได้อีกด้วย ซึ่งได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดหลักของงานวิจัย คือ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนสืบต่อแบบแผนการดำรงชีวิตและสามารถแก้ไขปัญหาชุมชนได้ และยังสอดคล้องกับแนวคิดที่ได้จากการสรุปจาก เอกวิทย์ ฌ กลาง (2546) และ รัตนะ บัวสนธิ์ (2533) ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำไปสู่การจัดการเรียนรู้ ที่ต้องมีกระบวนการดำเนินงานที่ทำไปพร้อมกันทั้งในทางการจัดการเรียนรู้ของระบบการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนชุมชน และกลุ่มชุมชนด้วยตนเอง จึงเป็นการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ เพียงแต่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เน้นเรื่องปราชญ์ชาวบ้านเป็นพิเศษ เพราะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต

จากข้อมูลดังกล่าว เห็นได้ว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เน้นเรื่องปราชญ์ชาวบ้านมากเป็นพิเศษ โดยได้กล่าวถึง คำว่า "ปราชญ์ชาวบ้าน" ว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต ซึ่งตรงกับแนวคิดของกระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ (2542) ซึ่งกล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมา ผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นตามที่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้กล่าวถึงนี้ ยังได้ปรากฏในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 ในมาตรา 7 ที่กล่าวถึงเรื่องการส่งเสริมภูมิ

ปัญญาท้องถิ่น ดังที่กล่าวเอาไว้ว่า “ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง” และในมาตรา 57 ที่กล่าวถึงการระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชน ซึ่งต้องใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคล ดังที่กล่าวเอาไว้ว่า “ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา และยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา” รวมถึงยังได้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 ในมาตรา มาตรา 6 มาตรา 7 ที่ได้กล่าวถึงเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

ในส่วนขั้นตอนของกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ประกอบไปด้วย 5 ขั้นตอนดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้มีหลักการเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นสอดแทรกตลอดทุกขั้นตอน เนื่องจากกระบวนการทางการศึกษาชุมชนนั้น ไม่สามารถแยกเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นออกมาได้ ขั้นตอนของกระบวนการดังกล่าวจึงต้องมีภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่กันไปเสมอ ดังที่ได้สอดคล้องกับแนวคิดของรัตนะ บัวสนธิ์ (2533) ได้กล่าวไว้โดยแบ่งออกเป็นสองวิธีการใหญ่ ๆ โดยวิธีแรก ครูเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนซึ่งเป็นไปตามลักษณะกิจกรรมที่ได้จากการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น นั่นคือ ครูเป็นตัวแทนของปราชญ์ท้องถิ่นทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น วิธีที่สอง ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้สอนดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนแทน รวมทั้งให้ทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนของผู้เรียนด้วย แต่สังเกตเห็นได้ว่าหลักคิดของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มีหลักคิดที่กว้างขวางออกไปมากกว่าการจำกัดอยู่เพียงแนวคิดการศึกษาในระบบโรงเรียนตามกรอบแนวคิดดังกล่าว

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ในด้านการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรในท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน เป็น

หลักการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาให้กับชุมชนท้องถิ่นได้จริง จึงควรใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือที่เรียกว่า ปราชญ์ชุมชน เข้าไปเป็นครูสอนในโรงเรียนชุมชน ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน เพื่อให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาสืบทอดและไม่ขาดสาย

3. ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก มองว่า การศึกษาชุมชนเป็นการศึกษารูปแบบหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัยที่เน้นให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษา และท่านยังมองอีกว่า การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการศึกษา คือการที่ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ซึ่งไม่เพียงแต่การพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับหลักสูตรท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังต้องนำองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเข้าไปเป็นฐานของการศึกษา ซึ่งได้สอดคล้องกับที่ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) กล่าวว่า “การจัดการศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการจัดการศึกษาที่ได้รับการแนะนำจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐที่เห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ และยกระดับมาตรฐานของการครองชีพ จึงมีการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา” โดยต่างกันในส่วนที่ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้เพิ่มเติมให้จัดการศึกษาโดยนำองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเข้าไปเป็นฐานของการศึกษามีใช่เพียงแต่หลักสูตรการเรียนการสอนเพียงอย่างเดียว

หลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียนนั้น ยังได้สอดคล้องกับ แนวคิดการมีส่วนร่วมของกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2543) ซึ่งได้กล่าวเอาไว้ว่า เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และดำเนินการในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน อีกทั้งร่วมสนับสนุนและส่งเสริมในกิจกรรมใด ๆ ที่มีผลกระทบต่อตัวประชาชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

จากข้อมูลดังกล่าว เห็นได้ว่า ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก ได้เน้นการมีส่วนร่วมชุมชนในการจัดการศึกษาที่เชื่อมโยงไปกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ซึ่งต่างกับกรอบแนวคิดที่ไม่ได้เน้นการนำการมีส่วนร่วมมาเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนมากนัก

ไม่เพียงเท่านั้น หลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ยังสอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ที่ได้ปรากฏใน พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 โดยเฉพาะในมาตรา 9 (6) ที่ได้กล่าวถึง กระบวนการจัดการศึกษา โดยให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันสังคมอื่น ๆ ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา รวมถึงสอดคล้องกับ พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 ในมาตรา 7 อีกด้วย

ในส่วนขั้นตอนของกระบวนการ ของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก เป็นกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ การร่วมกันคิด การร่วมกันวางแผน การร่วมกันปฏิบัติ การร่วมกันประเมิน การร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งสังเกตได้ว่า ในทุกขั้นตอนของกระบวนการจะมีเรื่องการมีส่วนร่วมที่ทุก ๆ ขั้นตอน โดยได้สอดคล้องกับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชนตามแนวคิดของ โคเฮนและ อับฮอฟ (1982 อ้างถึงใน กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2543) ที่มีเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาในทุก ๆ ขั้นตอน โดยได้จำแนกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมคิดริเริ่มและตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

นอกจากนั้น ยังสอดคล้องกับ ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542) ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ในทุก ๆ ขั้นตอนอีกด้วย โดยได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วม 8 ขั้นตอน ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมี จำแนกแยกออกเป็นขั้นตอนที่มากกว่ากระบวนการของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา เป็นหลักการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการ จัดกระบวนการศึกษาและวิธีการ จึงควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน ร่วมกันปฏิบัติ ร่วมกันประเมินผล และร่วมกันรับผลประโยชน์ ในขั้นตอนของ กระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กับชุมชน

4. ด้านการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก มองว่า เป็นการเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกันระหว่างปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน และคนในชุมชน ไม่เกิดความคิดแบบแปลกแยกหรือแยกส่วน แต่ให้มีความคิดแบบผสมผสานทั้งความรู้ที่มาจากภายนอกและภายในชุมชนด้วยตนเอง รวมถึงการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องไปกับระบบเครือข่ายข้อมูลข่าวสารการพัฒนา ที่ข้อมูลเป็นสิ่งสำคัญ หากคนในชุมชนได้เป็นเจ้าของข้อมูลและจัดการข้อมูลเป็น ชุมชนจึงสามารถเกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นมาได้ ซึ่งแนวความคิดนี้ได้สอดคล้องกับแนวคิดหลักที่ใช้ในการวิจัยในลักษณะของผลจากการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ ที่กล่าวเอาไว้ว่า การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน ส่งผลทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแพร่หลายและดำรงอยู่ได้ และยังสอดคล้องกับ สุมาลี สังข์ศรี (2544) ในส่วนที่ว่า การจัดเครือข่ายการเรียนรู้ นั้น ต้องเริ่มต้นด้วยการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนเข้าด้วยกัน และต้องใช้ทรัพยากรร่วมกันในการจัดกิจกรรมทางการศึกษาเพื่อให้เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ แต่ต่างกันตรงที่ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก ได้เพิ่มเติมในการให้มีความคิดแบบผสมผสานทั้งความรู้ที่มาจากภายนอกและภายในชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งกรอบแนวคิดไม่ได้กล่าวถึง

จากการที่ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก มีแนวคิดที่ต้องการให้การศึกษาแบบในระบบโรงเรียน และการศึกษาแบบนอกระบบโรงเรียนมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ โดยให้ชุมชนเป็นแกนหลักในการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ ได้สอดคล้องกับหลักการที่ อเนก นาคะบุตร (2538) ได้กล่าวว่า “เครือข่ายการเรียนรู้ในความหมายที่สภากาชาดนำมาใช้นั้น ในความเข้าใจของผมมันเป็นระบบการศึกษาที่มีมาก่อนรัฐ ก่อนมีระบบการศึกษา ก่อนมีกระทรวงเสียอีกแต่ได้หายไปในช่วงที่มีคำว่า “แผนการศึกษา” การศึกษาสมัยใหม่ ขอเรียนว่าการศึกษาชุมชนมีมาตั้งนานแล้ว ซึ่งถ้าเรียกว่าการศึกษาอัยยาคัยนั้น คิดว่าไม่พอ ขอชี้ว่าวิถีชีวิตของเขาผูกติดกับกระบวนการเรียนรู้ และตรงนี้ชี้ให้เห็นว่าผูกติดกันอย่างไร กระบวนการที่ผูกพันกับชีวิตของเขาที่เราเรียกว่ากระบวนการเรียนรู้ เรียกว่าเครือข่ายต่าง ๆ แท้จริงคือตรงนั่นเองเป็นวิถีชีวิตของเขา เป็นจิตสำนึกของเขา เป็นการต่อสู้เพื่ออยู่รอด เพื่อสืบทอดวิถีชีวิตไปสู่ลูกหลาน”

แต่กระนั้น หลักการเรื่องการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชนของศาสตราจารย์เซนต์ จามริก ไม่ได้ปรากฏอย่างชัดเจนนักในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี

พ.ศ.2542 เพียงแต่ให้มีองค์กรชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา แต่การเชื่อมโยงให้เป็นเครือข่ายนั้นไม่ได้กล่าวถึงแต่อย่างใด แต่เรื่องเครือข่ายการเรียนรู้กลับปรากฏในพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 ในมาตรา มาตรา 4 มาตรา 7 มาตรา 11 ที่กล่าวถึงเรื่อง “ภาคีเครือข่าย”

ในส่วนของขั้นตอนของกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในแต่ละขั้นตอนได้กล่าวถึงการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ชุมชน โดยเฉพาะในขั้นตอนของการร่วมกันวางแผน ซึ่งได้สอดคล้องกับไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2538) ที่ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ที่มีพลังศักยภาพสูง กล่าวคือ เครือข่ายการเรียนรู้กลุ่มพึ่งตนเองของประชาชนต่าง ๆ และเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่เป็นไปได้นั้นก็ให้มีโอกาสในการผลักดันให้เกิดนโยบายของรัฐ

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในด้านการใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน เป็นหลักการที่สามารถนำไปใช้พัฒนาระบบการเรียนรู้ให้เกิดเป็นภาคีเครือข่าย จึงควรใช้วิธีการสร้างกลุ่มเครือข่ายและพัฒนาข้อมูลสารสนเทศของชุมชนให้พ้นจากการครอบงำของภาครัฐ กล่าวคือ เป็นการให้ชุมชนเป็นเจ้าของข้อมูล และเป็นเจ้าของเครือข่ายในการจัดการเรียนรู้ให้กับชุมชนของตนเอง

5. ด้านการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มองว่า ต้องเริ่มจากการปรับกระบวนการทัศนให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในเชิงรุกมากกว่าในเชิงรับ และจึงจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้สอดคล้องกับฐานชุมชนเอง ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดที่ว่า สร้างความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่สมาชิกในชุมชน เพียงแต่ต่างกันที่วิธีการ โดยศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เน้นถึงการปรับกระบวนการทัศนในอันดับแรก แต่ในขณะที่วิธีการของกรอบแนวคิดเริ่มจากการให้การศึกษาที่ช่วยให้สมาชิกในชุมชนรู้จักการระบุปัญหา หรือสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ รู้จักการแสวงหาแหล่งวิทยากรที่นำมาใช้ศึกษาหาความรู้ แต่จุดหมายปลายทางเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้ที่เหมือนกัน แต่กระนั้น ในความเป็นจริงวิธีการต่างกัน ผลที่ได้ย่อมต่างกัน

ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ยังได้มองการเสริมสร้างการเรียนรู้ว่า การคิดอย่างมีบูรณาการ ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีบูรณาการ โดยให้มองว่า ความรู้ มนุษย์ และสังคม ต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างเป็นพลวัต และเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน กระบวนการคิดของคนในชุมชนจึงควรมีการคิดที่เป็นบูรณาการ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของ (ประเวศ วะสี, 2548) กล่าวคือ เป็นเรื่องของญาณวิทยา ที่เน้นการเรียนรู้ใน 3 ระดับ กล่าวคือ ความรู้ที่รู้ความจริง แล้วเกิดปัญญาที่เชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ ได้ และเกิดจิตสำนึก เพราะเข้าใจตัวเองที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย

แต่กระนั้น การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ไม่ได้กล่าวถึงอย่างชัดเจนตามตัวอักษรในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ.2542 แต่ในพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยมศึกษา ปี พ.ศ. 2551 ได้กล่าวถึงในเรื่องการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองในชุมชนค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในมาตรา 6 มาตรา 7

ในส่วนขั้นตอนของกระบวนการทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีเรื่องการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชนอยู่ค่อนข้างมาก และยังได้สอดคล้องกับกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองประเวศ วะสี (2548) ในส่วนของการจำแนกวิธีการเรียนรู้ทั้งระดับบุคคล เช่น วิธีการฝึกสังเกต ฝึกบันทึก ฝึกนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม ฝึกการฟัง ฝึกพิจารณา-วิชันนา ฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม ฝึกการค้นหาคำตอบ ทำการวิจัย เชื่อมโยงบูรณาการ และฝึกการเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ และในส่วนของ การจำแนกวิธีการเรียนรู้ระดับกลุ่ม ใช้กลุ่มเป็นกลไกของการทำงานในระดับชุมชน และเป็นกลไกในการให้การศึกษาในหลายเนื้อหา และในส่วนของ การจำแนกวิธีการเรียนรู้ระดับชุมชน จะเป็นการให้การศึกษาแก่สาธารณะชนในวงกว้าง โดยมุ่งถึงคนเป็นจำนวนมาก สำหรับวิธีให้การศึกษา ได้แก่ การรณรงค์ด้วยสื่อ การให้โอกาสทางการศึกษาในระบบและนอกระบบด้วยวิธีการต่าง ๆ การฝึกงาน การจัดโรงเรียนทางเลือก ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล การสาธิต การฝึกอบรม การศึกษาดูงานและทัศนศึกษา การสัมมนา การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน การจัดเวทีและมหกรรมเพื่อการรณรงค์

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ในด้านการเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน เป็นหลักการที่สามารถนำไปใช้ในพัฒนาการจัดการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในชุมชน จึงควรใช้วิธีการเสริมสร้างทักษะในการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ และแก้ปัญหาด้วยตนเองผ่านการบอกเล่าประสบการณ์จากคนในชุมชนด้วยกันเอง ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ด้วยตนเองสิ่งแวดล้อมในชุมชน

6. ด้านการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มองว่า ระบบการศึกษาและความรู้ นั้น มิได้อยู่โดยลำพังของตัวเอง หากแต่มีความผูกพันอยู่บนฐานหรือบริบทอ้างอิงวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ การศึกษาจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและเป็นปัญหาเกี่ยวโยงไปถึงเรื่องราวเป็นไปในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมอย่างรอบด้าน ครอบคลุมไปทั้งทั้งวิถีชีวิตมนุษย์และสังคม ทั้งหมดต่างมีปฏิสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ซึ่งจากแนวคิดนี้ ก็ได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดหลักของงานวิจัยว่า การบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันนั้น เป็นการเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างสมดุล ทั้งสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และศาสนา เข้าด้วยกันกับวิถีชีวิตกับชุมชน เพื่อให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นบูรณาการ

แนวคิดของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ยังได้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 และ พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอิสระ ปี พ.ศ. 2551 ในมาตรา 9 ที่ส่งเสริมให้มีการบูรณาการความรู้และศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และยังสามารถสอดคล้องกับแนวคิดของ อุดม เหยกวิงส์ (2544) ที่ต้องการให้มีการปรับระบบการเรียนรู้ให้มีการบูรณาการ

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ในด้านการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ควรใช้วิธีการบูรณาการทางกระบวนการทางความคิดอันเป็นบ่อเกิดของความรู้ โดยเชื่อมโยงไปยังศาสตร์ต่างๆ ทุกๆ ศาสตร์ เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมในสภาพสังคมปัจจุบัน

7. การเข้าถึงการศึกษา โดยต้องจัดการศึกษาให้ผู้เรียนทุกคนเข้าถึงการศึกษาได้โดยไม่มีข้อจำกัดวิธีการดำเนินการ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มองว่า “จากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่

ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในภาคเกษตรและชุมชนชนบท ซึ่งส่วนใหญ่ต้องพลาดโอกาสทางการศึกษาไปก็เพราะเหตุฐานะทางเศรษฐกิจ รวมทั้งพื้นเพของครอบครัวไม่เอื้ออำนวย เนื่องจากระบบการศึกษาเป็นระบบจำกัดทางเลือกของชีวิตให้อยู่ที่ตลาดแรงงานหลักใหญ่ ทั้ง ๆ ที่โดยพื้นฐานความเป็นจริงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานงานอาชีพและการดำรงชีวิตที่เป็นของตนเอง ซึ่งอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อพิจารณาในแง่นี้ จึงควรมีการจัดการศึกษาที่ให้เข้าถึงกลุ่มและชุมชนเป้าหมายในการให้การศึกษา จึงควรปรับหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนให้เน้นถึงชุมชน และปรับนโยบายและแผนการศึกษาให้เข้าถึงกลุ่มคนทุกระดับมากขึ้น” ซึ่งจากแนวคิดของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก นี้ ได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดที่ต้องจัดการศึกษาให้เข้าถึงชุมชน โดยเปิดกว้างและเข้าถึงง่าย และมีหลักสูตรที่หลากหลายของชุมชน และแนวคิดนี้ ยังได้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 และ พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 อีกด้วย

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ในด้านการเข้าถึงการศึกษา ก่อให้เกิดผลดีต่อคนในทุก ๆ ภาคสังคม และภาคชุมชนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา การจัดการศึกษาให้เข้าถึงทุก ๆ กลุ่มคนนั้น จึงควรใช้วิธีการจัดการศึกษาที่ไม่เน้นเรื่องรูปแบบ และวิธีการหรือเงื่อนไขและข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อให้ภาคเกษตรกรรม และภาคแรงงานในชุมชนชนบทได้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาอย่างเท่าเทียม

8. การตอบสนองต่อความต้องการ โดยจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก มองว่า หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนต้องสัมพันธ์กับสอดคล้องต่อพื้นฐานแวดล้อม และปัญหาความต้องการในชีวิตของกลุ่มคนและชุมชน รวมถึงเพื่อมุ่งเป้าหมายหลักไปที่ทรัพยากรคนระดับพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเกษตรและชนบทนั้น ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดหลักในเรื่องของ การจัดการศึกษาให้ตอบสนองต่อชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นแหล่งผลิตและพัฒนากำลังคนในภาคเศรษฐกิจ ทั้งด้านธุรกิจการเกษตรและอุตสาหกรรมที่เน้นการสร้างวิชาชีพเพื่อการประกอบกิจการช่วยให้เกิดการสร้างกิจการงานของตนเอง เห็นได้ว่า ทั้งแนวคิดของศาสตราจารย์เสนห์ จามริก และกรอบแนวคิดนั้น ต่างมีกรอบที่ตรงกับกล่าวคือ มิได้ปฏิเสธหรือตัดขาดกระแสความรู้สมัยใหม่และการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก แต่เป็นการพัฒนาการศึกษาที่ให้ตระหนัก

ถึงความจำเป็นที่กระแสด้านความรู้และวิทยาการทั้งสองกระแสหลัก เพื่อประโยชน์ของกลุ่มคนและชุมชน นอกจากนี้ แนวคิดของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ยังได้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 และ พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 ที่เน้นส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มคนและชุมชนอีกด้วย

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในด้านการตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลและชุมชนนั้น จึงควรจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลและชุมชน โดยการสอบถามหรือทำวิจัยเพื่อให้ทราบถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และส่งเสริมให้ชุมชนได้รับในสิ่งที่ตนต้องการ

9. การใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้มองว่า “ชุมชนต้องเป็นฐานของการศึกษา ซึ่งในอดีตเราขาดการทำความเข้าใจในความหมายคุณค่าของทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในปัจจุบัน เราควรปฏิรูปทุกอย่างบนฐานของรูปธรรมที่เป็นจริง โดยชุมชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องหรือมีบทบาท และภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องประกาศตัวในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิรูปการศึกษาอย่างแท้จริง” ซึ่งได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดหลักที่เน้นให้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นศูนย์กลางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการการเรียนรู้ของประชาชน และยังสามารถสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปี พ.ศ.2542 และ พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551 ที่เน้นให้มีการใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ สืบเกิดได้จากใน มาตรา 6 และมาตรา 7 ในพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัธยาศัย ปี พ.ศ. 2551

ดังนั้น แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในด้านการใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ถือเป็นหลักการสำคัญอีกประการหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยหลักการนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้โดยการจัดการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการศึกษานอกระบบโรงเรียน การศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งต้องใช้ชุมชนเป็นตัวตั้งในการจัดการศึกษา อันเนื่องจากผู้เรียนในชุมชนย่อมต้องใช้ทรัพยากรในชุมชนชุมชนจึงต้องเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการจัดการศึกษา

ฉะนั้น แนวความคิดการศึกษาชุมชนของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก จึงเป็นแนวความคิดการศึกษาชุมชนที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหามุมชนนิยม ดังที่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก มองว่า เมื่อระบบทุนนิยมตะวันตก เข้ามาในระบบสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม หรือแม้กระทั่งระบบการศึกษาการเรียนรู้ยังได้เอื้อต่อระบบทุนนิยมเป็นหลัก จึงส่งผลให้สังคมไทยเกิดปัญหาต่าง ๆ อาทิ ความแปลกแยกของชุมชนท้องถิ่น การพึ่งพาจากภายนอกเป็นหลัก ชุมชนท้องถิ่นหลังไหลเข้าสู่เมือง เป็นต้น ไม่เพียงเท่านั้น ยังมีปัญหาการเร่งรัดพัฒนาที่ผิดทางของรัฐอันทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมของชุมชน เกิดปัญหาความยากจน ตลอดจนความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การศึกษาชุมชนจึงเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนโดยการปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ ให้ชุมชนเกิดการพัฒนาตนเอง เข้าสู่กระบวนการพึ่งตนเองและเป็นอิสระจากทุนนิยม และในที่สุดย่อมนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก นี้ เป็นการพัฒนาในเชิงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายความว่า เป็นการพัฒนาที่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากรากฐานของสังคม คือให้สังคมได้พัฒนาเติบโตตามศักยภาพ โดยเติบโตจากรากฐาน นี่คือการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ครอบคลุมไปในทางฐานเศรษฐกิจชุมชน ฐานทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงกระแสโลกาภิวัตน์มาเป็นกระแสการเรียนรู้และการพึ่งพาตนเอง ซึ่งจากแนวคิดนี้ได้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ UNFPA (1992: III, อ้างใน วิศนี ศิลตระกูล, 2541) ได้ให้ไว้ คือ เป็นการพัฒนาที่กระจายผลประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่น และในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลัง และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง ซึ่งตรงกับคนส่วนใหญ่ที่เห็นว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น คือการให้เศรษฐกิจทั้งในระดับชุมชนและระดับประเทศมีรากฐานมั่นคง และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมยั่งยืนไม่ถูกทำลาย แต่มีส่วนที่แตกต่างกันตรงที่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้เน้นในส่วนแรกซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญดังที่กล่าวมาแล้ว คือ การพัฒนาที่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากรากฐานของสังคมก่อนเป็นอันดับแรก และการเปลี่ยนแปลงกระแสโลกาภิวัตน์มาเป็นกระแสการเรียนรู้และการพึ่งพาตนเอง เพราะเป็นการพัฒนาที่เปลี่ยนพื้นฐานรากของชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง ซึ่ง UNFPA ไม่ได้กล่าวถึงแต่อย่างใด

ไม่เพียงเท่านั้น ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ยังกล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เป็นผลมากจากการจัดการศึกษาชุมชนไว้อีกว่า การพัฒนาได้เชื่อมโยงไปในทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และ

สิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เมื่อมีการพัฒนาในเชิงกระบวนการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางสังคมแล้ว ย่อมส่งผลต่อการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ จากระบบเศรษฐกิจที่ยั่งยืนโดยไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย และเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน และยังนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นรากฐานของการดำรงชีพของชุมชนอีกด้วย ซึ่งได้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547) ที่ได้ให้ไว้ว่า ในมิติการพัฒนาสังคม คือ การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้น ปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพียงแต่ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ได้เพิ่มเติมคำว่า “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์” เป็น “การพัฒนาคน” มากกว่า “มนุษย์ถูกพัฒนา” ในส่วนมิติทางเศรษฐกิจนั้น คือ ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพอย่างต่อเนื่องในระยะยาวและเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องเป็นไปอย่างสมดุลและเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เพียงแต่ต่างจากแนวคิดของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ในส่วนที่ท่านเน้นเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนเป็นเป้าหมายหลักในการจัดการศึกษาชุมชน และในมิติทางสิ่งแวดล้อม คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขอบเขตซึ่งคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสและมีปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยกระบวนการปรับเปลี่ยนทัศนคตินี้ก็ได้อสอดคล้องกับแนวคิดของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก อย่างยิ่งที่ต้องใช้กระบวนการศึกษาชุมชนเป็นแกนหลักในการปรับเปลี่ยนทัศนคติ ดังที่เรียกว่า “ญาณวิทยาใหม่” ตามแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก

ข้อเสนอแนะ

จากผลของการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก” ผู้วิจัยได้ค้นพบแนวทางการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อข้อค้นพบดังกล่าว ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อผลการวิจัยดังนี้

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก นั้น เป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่นำไปใช้ในการจัดโรงเรียนชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ในชุมชน รวมถึงการจัดการเรียนรู้ภายในกลุ่มของคนในชุมชน โดยนำหลักการพึ่งตนเองไปประยุกต์ใช้กับกระบวนการจัดการศึกษา และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของตน รวมถึงสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน เพื่อลดการพึ่งพิงจากอารยธรรมภายนอกได้ การที่จะทำให้แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก เกิดเป็นรูปธรรมให้ได้นั้น ต้องอาศัยความเข้าใจในเรื่องการศึกษาชุมชนอย่างถ่องแท้ ดังนั้น ผู้ที่จะนำแนวคิดนี้ไปใช้ควรมีแนวคิดในการจัดการศึกษาชุมชนแบบทั่วไปเป็นพื้นฐานเบื้องต้นก่อน เพราะแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก นั้น เป็นแนวคิดที่ค่อนข้างยาก และลึกซึ้งต่อการทำความเข้าใจ ประกอบกับเป็นแนวคิดที่ครอบคลุมไปทุก ๆ ด้านของสังคม จึงส่งผลกระทบต่อระบบสังคมโดยรวม อาทิ ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม การศึกษา ฯลฯ ผู้ที่จะนำแนวคิดนี้ไปใช้จึงยังต้องมีความรู้ในทางสังคมแบบรอบด้านประกอบกันอีกด้วย

2. ข้อเสนอแนะต่อการทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรมึงานวิจัยดังต่อไปนี้

ในการทำวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากผู้วิจัยมีเวลาจำกัดในการเก็บข้อมูล ซึ่งใช้เวลาเพียงไม่นาน จึงศึกษาเพียงเรื่องเดียว คือ แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ดังนั้น จึงควรมีงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาอย่างกว้างขวางและครอบคลุมไปถึงบทบาทในการทำงานด้านการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ผ่านชีวประวัติของศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาว่า ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก มีบทบาทการทำงานในด้านการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไรบ้าง รวมทั้งศึกษาถึงหน่วยงานที่นำแนวคิดไปประยุกต์ใช้ว่าส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไร

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สภา
คาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.

การศึกษานอกโรงเรียน, กรม. แนวปฏิบัติงานการศึกษานอกโรงเรียนในชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 1.
กรุงเทพฯ : บริษัทศรีเมืองการพิมพ์, 2534.

เกียรติยศ กุลเดชชัยชาญ. การศึกษาลักษณะภายในและลักษณะภายนอกของโรงเรียนชุมชนใน
ภาคกลาง ตามแนวความคิดการศึกษาชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขา
การศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

เกียรติวรรณ อมาตยกุล. ปรัชญาการศึกษานอกระบบ. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2523.

คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้. ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543.

คำหมาน คนไค. ทางก้าวหน้าของครุมืออาชีพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.

คำเดื่อง ภาษี. เครือข่ายชาวบ้าน. ใน สำนักพัฒนาระบบการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ, เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, 56-57.
กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2538.

คำเดื่อง ภาษี. สัมภาษณ์, 25 สิงหาคม 2550.

คำเดื่อง ภาษี. สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550.

จันทร์กฤษณา ผลวิวัฒน์, หม่อมหลวง. การวิเคราะห์แนวคิดและรูปแบบการจัดการศึกษาโดย
ครอบครัวในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบ
โรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ. วิวัฒน์ คติธรรมนิത്യ, ความ
หลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน, 87. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่น
พัฒนา, 2537.

ชยันต์ วรรณระภูติ. ระบบความรู้พื้นบ้านปัจจุบัน: การวิจัยและพัฒนา. กรุงเทพฯ : โครงการศึกษา
ทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

- ชินรัตน์ สมสืบ. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539.
- ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์. การพัฒนา รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ชัยฤทธิ์ โพิธสุวรรณ. การศึกษาผู้ใหญ่:ปรัชญาตะวันตกและการปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2544.
- เชียรศรี วิวิธศิริ. การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกโรงเรียน:เทคโนโลยีทางการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2530.
- ดลพัฒน์ ยศธร. การนำเสนอรูปแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กระทรวง. นโยบายและยุทธศาสตร์กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมคุณภาพชีวิต, 2545.
- เทิดศักดิ์ เดชคง. การเรียนรู้สู่พลังจิตใจ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี – สฤษดิ์วงศ์, 2543.
- ธวัช ทันทโกาส. พัฒนาชุมชนกับงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2529.
- ธีรศักดิ์ อัครบวร. กิจกรรมการศึกษาเพื่อท้องถิ่น: เพื่อทรัพยากรมนุษย์ และสังคมแห่งการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ก. พลพิมพ์ (1996), 2545.
- นงคราญ ชมพูนุท. ฐานคิดกับการจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”. ปวีติร ว่องวีระ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้, 25. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2546.
- นิตยา มุขลาย. วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ประเวศ วะสี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2536.
- บาร์บารา เมอริล และสตีเฟน ฮิลล์. การเรียนรู้ตลอดชีวิต: การประเมินการเรียนรู้จาก ประสบการณ์. มหาวิทยาลัยออร์ริก สหราชอาณาจักร ; แปลโดย กลอยตา ณ ถลาง. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543.
- เบญจา ยอดดำเนิน – แอ็ดติ๊ก และคนอื่น ๆ. การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531.

- ประเวศ วะสี. เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. ใน สำนักพัฒนาระบบการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, 5-9. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2538.
- ประเวศ วะสี. ภาพรวมของการพัฒนากำลังคนของประเทศ. ชัยภร แสงกระจ่าง, ยุทธศาสตร์ทางปัญญาเพื่ออนาคตของประเทศไทย, 44-45. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2546.
- ประเวศ วะสี. การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม ราชบัณฑิตยสถาน, 2548.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่แรก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- ปิยวัชร สุทธิวิช. การวิเคราะห์สาระหลักทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ตามหลักสูตรพุทธธรรมในผลงานของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. นิเวศเศรษฐกิจศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- พจนา เอื้องไพบูลย์. การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- พรทิพย์ โกโคยอุดม. การเสริมพลังอำนาจด้วยการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- ไพฑูริ์ สุขเกิด. สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2550.
- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. แหล่งทุนและทิศทางสนับสนุนเครือข่ายการเรียนรู้. ใน สำนักพัฒนาระบบการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, 98. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2538.
- ผาย สร้อยสระกลาง. สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2550.
- ผาย สร้อยสระกลาง. สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2550.

- ยุวดี กังสตาล. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น:การศึกษาโรงเรียนชุมชนวัดใหญ่ต้นโพธิ์ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา นิเทศการศึกษาและพัฒนาหลักสูตร คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ระพี สาคริก. อำนาจนิยมกับการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. โอวาท สุทธานารักษ์, แนวคิดและประสบการณ์การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง, 8. กรุงเทพฯ : สารมวลชน, 2530.
- วารุณี ศุภบัณฑิต. แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับสถานศึกษาจังหวัดนครนายก: การวิเคราะห์เชิงสังคมวิทยา. วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- วิจารณ์ พานิช. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. ปรีวีตร ว่องวีระ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้, 11. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2546.
- วิจิตร ศรีสอาน. การศึกษาทางไกล. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529.
- วิจิต นันทสุวรรณ. ขบวนการชุมชนใหม่:การพัฒนาแบบแผนใหม่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สถาบันทรัพยากรชุมชน, 2544.
- วิชัย ต้นศิริ. คำอธิบาย พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ วิทยุชน, 2542.
- วิวัฒน์ชัย อุตถากร. ยุทธศาสตร์การพัฒนากับการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. โอวาท สุทธานารักษ์, แนวคิดและประสบการณ์การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง, 3-26. กรุงเทพฯ : สารมวลชน, 2530.
- วิชนี ศิลตระกูล. การพัฒนารูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม. วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2542.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาอัถยาศัย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2551.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมการศึกษานอกโรงเรียน. ผลการดำเนินงานการจัดกระบวนการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : กองพัฒนาการศึกษานอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2544.

- ศึกษาธิการ, กระทรวง กรมวิชาการ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2542.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง กรมสามัญศึกษา. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับมัธยมศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2543.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 พร้อมกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้อง และพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2545. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์(ร.ส.พ.), 2546.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง สำนักงานบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานนโยบายและแผน. คู่มือการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อจัดทำแผนชุมชน. กรุงเทพฯ : รังสีการพิมพ์, 2546.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. ศูนย์การเรียนรู้ สถานศึกษาทางเลือก บนความหลากหลายและการมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนการศึกษา สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547.
- สถาบันดำรงราชานุภาพ กองแผนพัฒนาจังหวัด กระทรวงมหาดไทย. กรณีศึกษาการป้องกันและแก้ไขปัญหาคอขวดความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐและกิจกรรมของรัฐกับชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ, 2540.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ทฤษฎีสังคมวิทยา: การสร้าง การประเมินค่า และการใช้ประโยชน์. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- สามารถ จันทร์สุรีย์. รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ: ประเด็นการศึกษากับศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541.
- สุภาพร ชุ่มเมตตาดิจิต. การพัฒนาชุมชนโดยวิธีการศึกษาอบรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : ธารการพิมพ์, 2526.
- สุนทร สุนันท์ชัย. กระบวนการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. โอวาท สุธนารักษ์, แนวคิดและประสบการณ์การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง, 86-103. กรุงเทพฯ : สารมวลชน, 2530.
- สุนทร สุนันท์ชัย. การศึกษานอกโรงเรียน. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2533.

สุมล ผกามาศ. สภาพ ปัญหา และแนวทางแก้ไขในการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ช่วงชั้นปีที่ 3 ในโรงเรียนนำร่อง สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตภาคเหนือตอนบน. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาวิทยาศาสตร์ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 , 2547.

สุมาลี สังข์ศรี. การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ : สถาบันเทคโนโลยี
การศึกษาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544.

สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ. สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2550.

เสนห์ จามริก. แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง. ทิศทางเศรษฐกิจไทย
ในทศวรรษหน้า, 10. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

เสนห์ จามริก. แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ : มูลนิธิชุมชน
ท้องถิ่นพัฒนา, 2537.

เสนห์ จามริก. การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน
แห่งชาติ, 2539 (เอกสารอัดสำเนา).

เสนห์ จามริก. บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับการวิจัยและพัฒนา. การศึกษากับการวิจัย เพื่อ
อนาคตของประเทศไทย, 229-297. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.), 2539.

เสนห์ จามริก. ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์,
 2541.

เสนห์ จามริก. การกระจายอำนาจกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ:
สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2545 (เอกสารอัดสำเนา).

เสนห์ จามริก. การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2545 (เอกสารอัดสำเนา).

เสนห์ จามริก. ประชุมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า,
 2545 (เอกสารอัดสำเนา).

เสนห์ จามริก. ประวัติศาสตร์อาจารย์เสนห์ จามริก. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิ
มนุษยชนแห่งชาติ, 2550 (เอกสารอัดสำเนา).

- เสน่ห์ จามริก. ชุมชนกับการปกป้องสิทธิและทรัพยากรของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2545 (เอกสารอัดสำเนา).
- เสน่ห์ จามริก. การพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์กับปัญหาสิทธิมนุษยชน: ประเด็นท้าทายภาคการศึกษามหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545 (เอกสารอัดสำเนา).
- เสน่ห์ จามริก. บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับปัญหาสภาวะความรู้มนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- เสน่ห์ จามริก. ฐานทรัพยากรป่าเขตร้อนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เล่มที่ 1. พิมพ์ครั้งแรก. การส่งเสริมความรู้ด้านฐานทรัพยากรเขตร้อน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2546.
- เสน่ห์ จามริก. สถานการณ์สิทธิมนุษยชนจากมุมมองภาคประชาชน ภาคตะวันตก และภาคกลาง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2547 (เอกสารอัดสำเนา).
- เสน่ห์ จามริก. ปลูกความหลากหลายในเชิงอกงาม. สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น, 15. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548.
- เสน่ห์ จามริก. เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2550.
- เสน่ห์ จามริก. ศาสตราจารย์. สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2550.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกระบบ. นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ตลอดชีวิตในศตวรรษที่ 21: สหราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.), 2543.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. เรียนรู้ตลอดชีวิตด้วยอินเทอร์เน็ต. กรุงเทพฯ : กลุ่มงานการเรียนรู้ตลอดชีวิต สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.), 2544.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. รายงานการจัดการศึกษานอกระบบเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.), 2545.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สกศ.), 2543.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ตลอดชีวิต. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ (สกศ.), 2542.

สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน. แนวทางการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ชุมชน. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์อักษรไทย, 2547.

สำนักงานบริหารงานวิทยาลัยชุมชน. นโยบายและการดำเนินงานวิทยาลัยชุมชน. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2549.

สำนักงานบริหารงานวิทยาลัยชุมชน. แนวทางการบริหารการจัดการวิทยาลัยชุมชน. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2547.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. ข้อเสนอยุทธศาสตร์ปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักงาน,
2547.

อคิน รพีพัฒน์ และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ. สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของทรัพยากร
ชนบท:ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยากจน. กรุงเทพฯ : สถาบันคดีไทยศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

อดุลย์ วังศรีคุณ. การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชน
เข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิमान. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขา
วิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อังคณา สำเภาประเสริฐ. การวิเคราะห์แนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์-
มนตรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพื้นฐานการศึกษา คณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

อังกูล สมคะเนย์. ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านมิติจรัสแสดงต่อการจัดการเรียนการสอน
ประถมศึกษา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

อัญชลี ทองคำ. การวิเคราะห์ลักษณะการเรียนรู้ของตำรวจตระเวนชายแดนในบทบาทการพัฒนา
ชุมชน : กรณีศึกษาโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน อำเภอสนมชัยเขต จังหวัด
ฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

อุทัย ดุลยเกษม. สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา: แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่
1. พระนครศรีอยุธยา : สำนักพิมพ์เทียนวัฒนา, 2545.

อนุช อภาภิรม. การพัฒนาอย่างยั่งยืน คำตอบอยู่ในความหลากหลาย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิศูนย์สื่อ
เพื่อการพัฒนา, 2545.

- อุดม เขยทิววงศ์. แนวทางการบริหารและการจัดการ: การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ (1991), 2544.
- อุ้นตา นพคุณ. การศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- อุ้นตา นพคุณ. การศึกษาชุมชน: สังคมเพื่อการศึกษาและแหล่งเรียนรู้. การศึกษานอกระบบโรงเรียน: แนวทางการศึกษาและกิจกรรมที่หลากหลาย 2547 : 71-74.
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548.
- อาวุธ ธีระเอก. การมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมโรงเรียน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านแฝก หมู่ 7 ตำบลโพรงงาม อำเภอดำชะอี จังหวัดมุกดาหาร. สวารนิพนธ์ สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- อเนก นาคะบุตร. กรณีศึกษาโครงการศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา. โอวาท สุทธนารักษ์, แนวคิดและประสบการณ์การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง, 168. กรุงเทพฯ : สารมวลชน, 2530.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ฐานคิดกับการจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”. ปรีวิตร ว่องวีระ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้, 17. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2546.

ภาษาอังกฤษ

- Czrol Kasworm. Adult student identity in an intergenerational community college classroom. Adult Education Quarterly, 56 (November 2005):3-20.
- Ceve. Explore the theory and practice of community education. Exploring information education, lifelong learning and social action. [Online]. 1990. Available from: http://www.infed.org/guides/community_education.htm [2006, June 25]
- Jack D. Minzey and Clyde E. LeTarte. Community Education: From program to process to practice. Michigan: Pendell Publishing Company, 1979.
- Jarvis, Peter. International Dictionary of Adult and Continuing Education. London: Rogan Pagi, 1999.

Jarvis, Peter. Adult and Continuing Education: Theory and practice. 2nd ed. London: Routledge, 1995.

Mark K. Smith. Michele Erina Doyle and Tony Jeffs. January 28, 2005. Infed – encyclopaedia [Internet]. London: WWW: infed.org; guides/community_education.htm.[24 August 2006]

Ralf St. Clair. On the commonplace community in adult education. Adult Education Quarterly. 49 (1998):5-14.

Rogers, Alan. Adult Learning for Deleopment. London: CASSELL, 1994.

UNESCO. EDUCATION FOR A SUSTAINABLE FUTURE. : A Transdisciplinary Vision For Concerted Action. Thessaloniki : UNESSCO & The Government of Greece.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพของศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก

ศาสตราจารย์เสนีย์ และแพทย์หญิงอำนวยศรี จามริก

ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก

แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์ประกอบด้วย 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก เรื่อง แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ชีวิตประวัติและผลงานของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเด็นที่ 2 ทักษะหรือแนวคิดของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเด็นที่ 3 ประสบการณ์จากการปฏิบัติงานด้านการศึกษาชุมชนของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเด็นที่ 4 ข้อเสนอแนะของผู้ให้สัมภาษณ์

ซึ่งแบบสัมภาษณ์นี้ได้พัฒนามาจากแบบสัมภาษณ์ของ เกียรติยศ กุลเดชชัยชาญ (2548 : 243-246)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ในการสัมภาษณ์แบบอย่างเป็นทางการ (Formal – Semiformal Interview)

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....
2. ตำแหน่งทางวิชาการ.....
3. สถานที่ทำงาน.....
4. จังหวัด.....
5. วัน / เดือน / ปี ที่สัมภาษณ์.....
6. สถานที่ / เวลา...../.....

ส่วนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก เรื่อง แนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประเด็นที่ 1 ชีวิตประวัติและผลงานของผู้ให้สัมภาษณ์ โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ด้านสภาพพื้นฐานทางครอบครัว ด้านสภาพพื้นฐานทางสังคม และด้านผลงาน

ด้านสภาพพื้นฐานทางครอบครัว

1. ชีวิตช่วงปฐมวัยของท่านเป็นอย่างไรบ้าง

2. อะไรเป็นแรงบันดาลใจในช่วงชีวิตปฐมวัยที่ทำให้ท่านได้มีแนวความคิดไปในแนวทางการศึกษาชุมชน
3. ครอบครัวยังได้บ่มเพาะสิ่งใดที่ทำให้ท่านได้เกิดแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจนถึงปัจจุบัน
4. การศึกษาในเบื้องต้นของท่านเป็นอย่างไรบ้าง และการศึกษาในระดับนี้ได้ช่วยบ่มเพาะแนวความคิดของท่านอย่างไร
5. การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของท่านเป็นอย่างไรบ้าง และสิ่งใดที่ได้หล่อหลอมให้ท่านได้มีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
6. ครอบครัวยังได้บ่มเพาะให้ท่านมีอุปนิสัยอย่างไร
7. อุปนิสัยของท่านทำให้ท่านได้มีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย

ด้านสภาพพื้นฐานทางสังคม

1. สภาพเศรษฐกิจในแต่ละช่วงวัยของท่าน ได้ส่งผลให้ท่านมีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไร และมีพัฒนาการแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
2. งานด้านเศรษฐกิจที่ท่านได้เข้าไปทำได้ส่งผลให้ท่านมีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
3. สภาพการเมืองที่ท่านได้เผชิญอยู่ในแต่ละช่วงวัย ได้ทำให้ท่านมีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไร และมีพัฒนาการแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
4. งานด้านการเมืองที่ท่านได้เข้าไปทำได้ส่งผลให้ท่านมีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
5. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่อยู่รอบตัวได้หล่อหลอมให้ท่านมีแนวความคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
6. การทำงานและประสบการณ์โดยรวมก่อนการเข้ามาทำงานด้านการศึกษาชุมชนเป็นบ่อเกิดให้ท่านได้มีแนวคิดได้อย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย

ด้านผลงาน

1. ผลงานเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการแนวคิดและอุดมการณ์ เมื่อได้รับรู้ถึงผลงานแล้วก็จะสามารถรู้ถึงแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นผลงานของท่านมีอะไรบ้าง และเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
2. ผลงานด้านการประพันธ์หนังสือที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนมีอะไรบ้าง และเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
3. ผลงานด้านการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนมีอะไรบ้าง และเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย

ประเด็นที่ 2 ทักษะหรือแนวคิดของผู้ให้สัมภาษณ์

1. คำนิยามเกี่ยวกับแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามแนวความคิดท่านมีว่าอย่างไร และมีองค์ประกอบอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
2. ตามแนวความคิดของท่านแล้ว การศึกษาชุมชนทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
3. หลักการและยุทธศาสตร์การศึกษาชุมชนตามแนวความคิดของท่านมีว่าอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
4. แนวทางการจัดการศึกษาชุมชนตามแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
5. การส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
6. การจัดการศึกษาด้วยการช่วยเหลือชุมชน โดยให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
7. การใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชนด้วยวิธีการศึกษาชุมชนตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
8. การใช้เครือข่ายการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน เพื่อการพัฒนาชุมชนด้วยวิธีการศึกษาชุมชนตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
9. การเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองของสมาชิกในชุมชน ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย

10. แนวทางและวิธีการประสานงานของหน่วยงานของรัฐและเอกชน เพื่อการพัฒนาชุมชน โดยวิธีการศึกษาชุมชน ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
11. ความสอดคล้องของแนวคิดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กับการศึกษาตลอดชีวิต ตามแนวความคิดท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
12. กระบวนการพัฒนาการศึกษาชุมชน ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
13. การจัดการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคม ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
14. การจัดการศึกษาชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนและสังคม ตามแนวความคิดของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
15. การศึกษาชุมชนทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย

ประเด็นที่ 3 ประสบการณ์จากการปฏิบัติงานด้านการศึกษาชุมชน

1. ประวัติการทำงานด้านการศึกษาชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
2. วิธีการทำงานด้านการศึกษาชุมชนของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
3. แนวทางการปฏิบัติงานของท่านเป็นอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
4. ในขณะที่ดำรงตำแหน่งประธานมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา ท่านได้ทำงานด้านการศึกษาชุมชนอย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
5. ในขณะที่ดำรงตำแหน่งประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และผู้อำนวยการสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา – อีสาน ท่านได้ทำงานด้านการศึกษาชุมชนอย่างไร โปรดยกตัวอย่างด้วย
6. ในขณะที่ดำรงตำแหน่งประธานกรรมาธิการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ท่านได้ทำงานด้านการศึกษาชุมชนอย่างไรบ้าง โปรดยกตัวอย่างด้วย
7. ปัจจัยที่ทำให้งานด้านการศึกษาชุมชนได้เกิดการพัฒนา โปรดยกตัวอย่างด้วย
8. ปัญหาและข้อจำกัดด้านการปฏิบัติงานการศึกษาชุมชน โปรดยกตัวอย่างด้วย

ประเด็นที่ 4 ข้อเสนอแนะของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการจัดการศึกษาชุมชนของท่านมีอะไรบ้าง
2. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการแก้ไขปัญหาการจัดการศึกษาชุมชนในปัจจุบันของท่านมี
อะไรบ้าง
3. ข้อเสนอแนะในการพัฒนากระบวนการศึกษาชุมชนให้เป็นรูปธรรมของท่านมีอะไรบ้าง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายสิทธิชัย ละม้าย เป็นบุตรของนายสมพร ละม้าย และนางรัญจวน ละม้าย เกิดเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2524 มีภูมิลำเนาเดิมที่จังหวัดลำปาง สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี 2545 หลังจากจบการศึกษา ได้เข้าไปเป็นอาสาสมัครในองค์กรการกุศลต่าง ๆ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย